

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzat](#)át.

PHARRAJIMOS

Romák sorsa a náciizmus idején

szerkesztette:

Bársony János – Daróczy Ágnes

Binder H. H.
2013.



ROMAVERZUM

Sorozatszerkesztő:
Daróczy Ágnes

PHARRAJIMOS

Romák sorsa a náciizmus idején

Szerkesztette:

Bársony János – Daróczi Ágnes

L'Harmattan

Ez a kötet az Oktatási Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Romédia Alapítvány, a Romaversitas Alapítvány és a Magyar Művelődési Intézet támogatásával jelent meg.



MAGYAR MŰVELŐDÉSI
INTÉZET



L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino—Italia
T. / F.: 011.817.13.88

Romaverzum sorozat
ISSN: 1786-8211
ISBN 963 7343 21 0
A szöveget gondozta:
Daróczi Ágnes és Bársony János
Copyright © 2004. Daróczi Ágnes és Bársony János

A sorozat kötetei megrendelhetők,
illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt,
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14—16.
Tel.: 267-59-79
email@harmattan.hu
www.harmattan.hu

A nyomdai előkészítés és sokszorosítás
a Könyvpont Nyomda Kft. munkája.

Tartalom

Előszó	7
Kronológia – a Pharrajimos Magyarországon	10
Kronológia – a Pharrajimos a Harmadik Birodalomban	14
Bársony János: Romák története a XX. században és a Pharrajimos	17
1. A huszadik század első felének európai roma története a háború kitöréséig	17
2. A Pharrájimosz európai története a II. világháború alatt	19
Romák története Magyarországon a II. világháború végéig, a magyar Pharrajimos története	21
Romák gettóba zárása	25
Kényszermunka katonai szervezetben	26
Katonai munkatáborok	26
Katonai munkaszolgálatos századok	26
Lezárt, gettóvá lett cigánytelepek	27
Tömeggyilkosságok	27
A Pharrajimos utóélete Magyarországon	31
Purcsi Barna Gyula: Cigányellenes javaslatok és razziák Pest megyében	
Endre László alispánsága idején (1928, 1939-1944.)	35
A „cigányrazzia-rendelet” megalkotása	35
A Pest-megyei tisztikar javaslatai a miniszteri rendelethez	40
Internálás vagy elkülönítés?	43
Endre László első cigányellenes javaslatai	45
Endre alispáni rendelete és cigányrazziái	48
Ury János: A várpalotai és Inota-Grábler tói cigány tömeggyilkosságok története 1945. január végén	60
A bírósági anyagok	61
A székesfehérvári cigányok elhurcolásának körülményei	61
Székesfehérvári cigányok által elkövetett rablások kérdése	64
A várpalotai cigányok sorsa	65
A kivégzések	65
Az áldozatok száma	66
Összefoglalás	66
Szita Szabolcs: A romák egyik vesztőhelye, a komáromi Csillagerőd 1944. őszén	68
A deportálásra szánt első foglyok	69
Komárom IV. Csillagerőd	70
A komáromi deportálás regisztrációja	71
A várfogság körülményei	71
Szökések	73
A romák vesztőhelye	74
Újabb emberszállítmányok a birodalomba	75
Dachau, Buchenwald	75
Az erődbe hurcolt romák további sorsa	76
Összegezés	77

„ORAL HISTORY” Az emlékezetben élő történelem	79
Bari Károly: A holocaust a cigány népköltészetben	81
Holdosi Vilmosné – Torony	88
Kazári József – Meggyeskovácsi	91
Komáromi Károly – Kőtegyán	94
Sárközi Jenőné – Torony	99
Sztojka Istvánné – Csepel	103
Lakatos Angéla, Mici	105
Pilisi Istvánné – Budapest	106
Balogh Gyula – Budapest, Rákospalota	107
Murza Miklósné – Újfehértó	109
Kazári Józsefné – Meggyeskovácsi	112
Rostás Jánosné – Budapest, Kispeszt	115
Dömötör Imréné Lendvai Ilona – Tüskevár	118
Lajoskomárom	122
 TELEPÜLÉSEK – ESEMÉNYEK	 133
 MELLÉKLETEK	 185
Roma Holocaust – tények és tagadások	187
A magyar holocaust kiállítás forgatókönyvéhez készített Történeti Szakanyagról ...	193
Észrevételek az állandó holocaust kiállítás roma részével kapcsolatosan	198
Tézisek a Holocaust Múzeum állandó kiállításának roma forgatókönyvéhez	199
Auschwitz-ballada	202
Jegyzetek	203
Köszönetnyilvánítás	213

Előszó

Hiánypótló dokumentum és tanulmánygyűjteményt tart kezében az olvasó a cigányság Pharrajimos¹ (ejtsd: Phárrájimosz) – II. világháború alatti szenvedéseiről. A kötet a Páva utcai zsinagógából kialakított Holokauszt Múzeum és Dokumentációs Központ ideiglenes roma kiállításának melléktermékeként jött létre.

Történt ugyanis, hogy a rendezők a holokauszt 60. évfordulójára – négyévnyi előkészület után – egy ideiglenes kiállítás (Auschwitz Album) megrendezését tervezték csupán. A kárpátaljai zsidók deportálásáról szóló képsorozat valóban megrendítő erejű. Az érzelmi sokk kiváltásával emlékeztetni akaró rendezők számára azonban felvetettünk egy nem kevésbé fontos gondolatot, amely az „elhallgatott holokauszt” kifejezéssel illethető leginkább. Arról a tényről ugyanis nem lehet elfeledkezni, hogy a romák szenvedései, üldöztetése vagy éppen az őket ért sérelmek nyilvános kibeszélése, a romák megkövetése a legutóbbi időkig váratott magára. Joggal érezhették úgy roma kisebbségi szervezetek, intézmények, közéleti személyiségek és kutatók, hogy „az elhallgatás az elnyomás része”, s méltán vetették fel, hogy legalább hatvan év után illő lenne az áldozatok sorában a romákról is megemlékezni. A sok vitát kiváltott Emlékközpont kuratóriumának elnökétől három héttel a kiállítás megnyitása előtt kaptunk felkérést a roma anyag bemutatására, miután kilátásba helyeztük, hogy alternatív ellenkiállításon kerül bemutatásra a roma eseménytörténet, ha ezt kizárják a „hivatalos” fórumról.

A tárgyalásokat követően rohammunkában készült a kiállítás a zsinagóga emeleti részén. A rendelkezésre álló rendkívül kevés idő ellenére a kiállítást felvállaló munkacsoport Washingtontól a németországi Heidelbergig számos kutatót és dokumentumot utolért. Természetesen nagyságrendekkel több fontos anyag gyűlt össze, mint ami a kiállítási térben elfért, nehéz volt a válogatás.

Bársony János több évtizedes kutatómunkájára alapozva a szakirodalom különböző nyelvű köteteit forgattuk fotó dokumentációért. Szerettük volna, ha a megjelenített képek bizonyíthatóan magyarországi romákat ábrázolnak. Ez csak részint sikerült. A haláltáborok foglyairól ugyanis nem tudjuk, ki honnan jött. Másrészt a cigányok megjelölésére több módszert is alkalmaztak (az aszociálissá nyilvánítottak között éppúgy voltak cigányok, mint a köztörvényessé nyilvánítottak és a politikai foglyok között.)

Kutatásaink során Bársony János a Hadtörténeti Levéltár fotóarchívumában rábukkant munkaszolgálatos cigányokat ábrázoló fotókra, a csendőrségi iratok nagyobbik része azonban, amelyek sejtetően még sok dokumentumot rejthetnek, jelenlegi ismereteink szerint megsemmisültek. Meggyőződésünk szerint máig lappanganak még ilyen fotók és dokumentumok. Jó lenne, ha gondos kutatók – az esetleg fennmaradt vidéki levéltárakban – feltárnák, s közreadnák azokat.

Kötetünk összeállításakor szerettünk volna átfogó képet adni a romák történelmének tragikus éveiről, ezért különösen fontos, hogy a tudományos esszék mellett az élő emlékezet is része a könyvnek.

Szita Szabolcs akadémikus történész írása a Komáromi Csillagerődről. Komárom sokak számára az utolsó magyar állomás volt a magyarországi cigányok közül, innen deportál-

ták a férfiakat és munkaképes nőket németországi koncentrációs táborokba. Purcsi Barna Gyula a rendszeres razziáktól a megsemmisítésig vezető folyamatot követi nyomon rendeletek és újságcikkek értékelésével. Ury János helytörténész írása az Inota-Grábler tói tömegmészárlásról szól. A szerző posztumusz megjelenő írása emléket állít a máig jeltelen tömegsír ártatlan áldozatainak. Bársony János a romák huszadik századi történetével kezdi, hogy a népirtáshoz vezető folyamatot érzékeltesse. Írásából a német csatlós és megszállt országok cigányainak gyötrelmes sorsa bontakozik ki, valamint a diszkriminált, gettókba szorított romák üldöztetésének utóhatásait elemzi a háború utáni években.

Fontos része kötetünknek az az összesítő táblázat, amely közel 600 olyan magyarországi (a háború alatti nagy Magyarország) település neveit tartalmazza, ahonnan tudunk áldozatokról. Helyben legyilkoltak, katonai és civil munkaszolgálatra hurcoltak, gettóba zártak és koncentrációs táborba deportáltak egyaránt vannak az áldozatok között. Az összeállításnál felhasználtuk a különböző légerek fennmaradt fogolylistái alapján a származási helyet, az Értékforgalmi Bank (jellegzetes név alapján cigánynak hitt) kárpótlási adatait településre nézve, az ismertté vált tömeggyilkosságok helyszíneit (többnyire interjúk alapján). Valamint az amerikai bíróság megbízásából végzett kárpótlási tájékoztató munkánk során ismertté vált érintett települések neveit. A két és félezer személy igénylistája alapján készített táblázatunk személyes adatokat nem, pusztán tudományos értékű ismereteket tartalmazott. A vallomások alapján rekonstruálni próbáltuk az eseményeket, amelyhez a legnagyobb segítséget a „honnan? – hová?” kérdéssor adta. A három ezernél több eset vizsgálatából tudjuk, hogy nem igaz az állítás, miszerint a romák üldözése csak az ország nyugati felében fordult elő.

Bari Károly írása az üldöztetés cigány népköltészetben átörökitett lenyomatát kutatja. Tartalmaz e szerény kötet túlélőkkel készült interjúkat is, melyeket 1995. és 2005. között készítettünk. Egy részüket a figyelmes olvasó már ismerheti, mert megjelentek más publikációkban is, illetve a „Temetetlen holtak” című dokumentumfilm szövegét (rendezte: Jancsó Miklós) is közreadjuk. A félreértések elkerülésére mondom, a kevés interjú oka elsősorban a pénzhiány. (Számos filmen rögzített interjúnk nem került még lejegyzésre). A helyzet azonban az, hogy kutatási eredményeink „szabadidős tevékenységünk” és egyéni érdeklődésünk eredményei. Az Open Society Institute 2000. évi egyszeri projekt támogatásán túl munkánkat soha senki nem támogatta. Még a Holokauszt Állandó Kiállítás előkészületei során sem sikerült kutatásainkhoz támogatást szerezni. Ennek azonban története van, talán mások számára sem érdektelen. Hosszú évek óta folyik ugyanis a számháború, hogy hány áldozatot követelt a második világháború a romák közül. Az érzelmi indulatoktól sem mentes vita követése megérdemelne egy külön tanulmányt, s minthogy ezek a kordokumentumok szétszórta és meglehetősen nehezen hozzáférhetőek ez a szerény kötet megpróbál ebben is segítséget nyújtani. Mellékletben közreadjuk ide vonatkozó vitacikkeinket.

Végül, de nem utolsó sorban szóljunk azokról a képi és írásos dokumentumokról, amelyeket a L'Harmattan Kiadó jóvoltából most keménypapírra nyomva B/5-ös méretben adunk közre. Szeretnénk, ha kötetünk eljutna nagyon sok roma és nem roma intézménybe, iskolákba, művelődési házakba, kisebbségi önkormányzatokhoz és civil szervezetekhez és a kivehető képeket kiállítások rendezésére használnák.

Hogy emlékezzenek és emlékeztessenek!

A kiállítás lehetne a helyi roma közösség sorsának kutatásához vezető út első állomása. Elkezdődhetne egy mozgalom, a túlélők megszólaltatásával, dokumentumok gyűjtésével. Ma már kevesen élnek azok közül, akik elszenveték a Pharrajimos idejét. Sürgető tehát a feladat. A túlélők mellett fontos a kortársak megszólaltatása is. Hogy a töredékes emlékezet cserepeiből minél teljesebb képet kapjunk érdemes a helyi levéltárakban, egyházi bejegyzésekben is kutatni. És még valamit ne feledjünk! Emlékezni az áldozatokra! Lajoskomárom, Kiskassa, Lenti, Pocsaj, Székesfehérvár, Szabadbattyán és Szabadegyháza, Doboz, Inota és még ki tudja hány falu határában, máig jeltelen sírokban fekszenek a roma áldozatok. Nevüket nem őrzi emléktábla. Késői utódokra, ránk maradt a felelősség, hogy néven nevezzük őket, s velük együtt a rettenetet is, amely elvette ártatlan életüket.

Daróczi Ágnes
a Romaverzum sorozat szerkesztője

Kronológia – a Pharrajimos Magyarországon

1907:

A dánosi bűnügy miatti tömeghisztéria. A csendőrök mintegy húszezer cigányt kínoztak hónapokig gyűjtőtáborba zárva a Hortobágyon. A khelderások életben maradt csoportjai elmenekültek az országból.

1916:

Rendelet a „kóborló” cigányok megrendszabályozására. (A települést nem hagyhatják el, teljes körű és rendszeres nyilvántartásba vételük, testi megjelölésük, a renitensek állami munkatáborba helyezésének kezdeményezése.) A rendelet még 50 évig érvényben volt.

1928:

Belügyminiszteri rendelet országos cigányrazziák megtartásáról. (A rendelet az ötvenes évekig érvényben maradt.)

1929-től:

Országos cigány razziák, évente legalább kétszer.

1934:

Endre László (a zsidók koncentrációs táborba szállítását később államtitkárként szervező hivatalnok) követeli a kóbor cigányok állami koncentrációs táborba zárását és a férfiak sterilizálását.

1938. március 1:

Belügyminiszteri körrendelet, (csendőrségi nyomozási utasítás) a romákat kollektíven megbízhatatlanként kezelni rendeli. (Később a háborús jogszabályok szerint a megbízhatatlanok internálhatók.)

1939:

Megkezdődik a németországi és ausztriai cigányok összegyűjtése. A Soprontól 5 kilométerre fekvő Lackenbachban gyűjtő- és megsemmisítő tábor felállítása, ahol a szomszédos magyar megyék cigányainak rokonai, testvérei raboskodnak. Körülbelül ezer magyar nevű, magyar anyanyelvű roma is kerül innen és a környező területekről először helyi gyűjtőtáborokba, majd Lengyelországba, a Lodz-i gettóba, végül 1943-ban az auschwitz-i cigány lágerbe, ahol a férfiak, és a nők általában 6-7 ezressel kezdődő számot kapnak.

1940. augusztus elsejével:

A csendőrség központi nyomozó parancsnokságán bevezetik a külön országos cigány nyilvántartást ujjlenyomat alapján. Kilenc hónap alatt 2475 cigányt vesznek nyilvántartásba, a nyilvántartás a tervek szerint minden cigányra kiterjedt volna.

Július 18:

Az Országos Orvosi Kamara elnöke a Parlament Felsőházában kezdeményezi a magyar-cigány vérkeveredés törvényi tilalmát. A javaslatot a Ház nem fogadja el. Nagyszalontán a romákat zárt, őrzött gettóba kényszerítik

1941. július:

A kárpátaljai kormánybiztos utasítására a magyar állampolgárságukat hivatalos iratokkal bizonyítani nem tudó romákat áthajtják a német hadművelleti területre, ahol nagy részüket Kamenyec-Podolszknál zsidó sorstársaikkal együtt legyilkolják.

1942:

Esztergomban a város zárt cigánytelep létesítését írja elő minden helyi cigány számára, amelyet csak munkavégzés céljából hagyhatnak el.

1944.:

Tavaszan-nyarán több helyi tisztviselő javasolja a „zsidókérdés megoldásának” mintájára a cigányok internálását. Több megyében (pl. Szolnok, Bács-Kiskun) nagyobb gazdaságokban csendőri őrizettel mezőgazdasági kényszermunka-táborokat hoznak létre a romáknak.

Júniustól:

Jelentős számban kerülnek Magyarországról cigányok különböző német megsemmisítő táborokba a „megbízhatatlanok” internáló táboraiból.

Július:

Több megyében internáló gyűjtőtáborokat létesítenek a „henye életmódot folytató, kóbor, megbízhatatlan” cigányoknak. Szabolcs-Szatmár megyében a nagyobb városok (Nyíregyháza, Mátészalka, Nyírbátor, Újfehértó) mellett létesítenek ilyen táborokat. Több település roma lakosságát munkatáborokba viszik Szolnok, Csongrád, Bács-Kiskun, Pest, Heves, Nógrád megyékből. Cigány munkatáborok vannak Szekszárdon, Véménden, Szentkirályszabadján, Pécsváradon, Marcaliban, Sárváron, Újhartyánban, Baján, Nagykátán.

Augusztus 23-án:

A Honvédelmi Minisztérium elrendeli cigány munkásszázadok felállítását. A feltöltést cigány razziák útján és a cukorjegy-nyilvántartások alapján végzik; az adatok alapján Zemplén, Tolna, Somogy, Csongrád, Zala, Fejér, Baranya, Pest, Heves, Borsod, Komárom megyékből, és a Felvidékből. A munkásszázadokhoz általában szeptember utolsó hetében vonultatták be a cigányokat.

Szeptember 29-30-án:

Az I. páncélos hadosztály kémelhárítói és tábori csendőrök Nagyszalontán gyilkosságokat követnek el.

Október 5-én:

A Békés-megyei Dobozon az első páncélos hadosztályhoz tartozó tábori csendőrök a helyi csendőrökkel együtt kézigránáttal és golyószóróval végeznek ki a környékről összeszedett

és megkínzott húsz romát, köztük asszonyokat, és gyermekeket. Pocsajban a község háza udvarára terelnek több száz helyi cigányt. Elkezdik kivégzésüket, amely orosz tüzéségi támadás következtében szakad félbe.

Október 16-án:

A déli hadműveleti terület kormánybiztosa elrendeli, hogy a cigányok tartózkodási helyeiket nem hagyhatják el.

November 2-3-án:

Megindul a cigány családok összeszedése, és internálása Zala, Veszprém, Vas, Baranya, Somogy, Tolna, Komárom, Győr, Sopron, Pest-megyék településeiről, valamint a Felvidék magyar uralom alatt álló településeiről. Az útirány először a komáromi erőd, a beszállítottakat itt szelektálják. A munkaképtelen nők és gyerekek közül többet elengednek, a többiek Németországba deportálják.

A Pest környéki cigányokat (Csepel, Pesterzsébet, Kispest, Újpest, Rákospalota, Budafok, Budakalász, családostul gyermekestül, november másodika és hatodika között szedik össze a helyi csendőrségeken, majd az óbudai téglagyárba viszik őket. Innen november tizedikén, a budaörsi vasútállomáson keresztül marhavagonokban szállítják Mauthausenbe, Dachaubá, majd három nap elteltével a - nőket és gyermekeket - tovább Ravensbrückbe, Bergenbelsenbe, a férfiakat Buchenwaldba, Netzeilerbe, és más altáborokba.

Novemberben és decemberben:

A nyilas uralom alatti területeken négy razziát tartanak. 1944. novemberéig a cigányok közül a helyi hatóság tetszőleges döntése alapján lakhely nélkülűnek, csavargónak, kóborlónak, munkakerülőnek nyilvánított cigányok kerülnek internálásra. Novembertől elsősorban a munkaképes cigányokra vár ez a sors.

Az Észak-nyugat zalai és a Vas-megye déli részén élő cigányok részére Körmenden létesítenek gettót, innen három hét után vitték át őket a német birodalom akkor határán létesített munkatáborba.

December 20-án:

A komáromi Csillagerőd foglyai közül a közelgő orosz offenzíva miatt nőket és gyermekeket engednek el, majd a támadás után még másfél hónapig működik a láger, melynek foglyait február végén gyalogmenetben hajtják a német birodalom felé. A foglyok menetét Galántánál éri utol az orosz előrenyomulás. A komáromi internálótábornak több száz roma áldozata nyugszik helyben, elsősorban kisgyermek és idős emberek.

1945. február eleje:

Belügyminisztériumi rendelet a cigányok családjaikkal együtt való összeszedésére, és internálására. A csendőrség Keléd községben gyűjtőtábor állít fel, Nagykanizsán erre a célra a helyi kávégyárat használják.

A zalai cigányok másik gyűjtőtáborba a horvátországi Draskovecbe és Csáktornya van. A közeledő front miatt az internált romák közül sokat elpusztítanak, néhányan hazakerültek, és többeket a kőszegi internálótáborba, onnan pedig, németországi koncentrációs táborba visznek — a Vas-megyei cigányokkal együtt.

Február 23-án:

A belügyminiszter bejelenti: „a zsidókérdés, és cigánykérdés maradéktalan, ha kell drákói rendezését, „megkezdtem”.

A roma áldozatok számáról több becslés olvasható. Erdős Kamill kutató az ötvenes években ötvenezer főre tette az áldozatok számát. A hetvenes években a Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága huszonnyolcezer fő adatot szolgáltatott külföldi kutatóknak. Karsai László történész 1992-ben megjelent munkájában 5 ezer körülire teszi levéltári források alapján a magyarországi cigányok áldozatok számát. Ő is megállapítja, hogy az iratanyag rendkívül hiányos, így feldolgozatlanok a korabeli csendőrség, munkaszolgálat, a németek által átvett cigányok németországi sorsára vonatkozó iratok is.

Az internálás és a megsemmisítő táborokba való szállítás mellett a magyarországi csendőrök és nyilasok több romát a lakhelyén gyilkoltak meg. 1944. késő őszén a Tolna megyei Lengyelben, 1945. januárban a Fejér-megyei Lajoskomáromban, februárban, a Zala-megyei Lentiben gyilkoltak meg cigányokat. Február utolsó napjaiban és március elején néhány nap alatt Várpalota környékén körülbelül 230 cigány embert lőttek agyon a nyilasok, ebből mintegy 118-at az inotai Grábler tónál egyszerre (Várpalota, Inota-Grábler tó, Szabadbattyán, Szolgaegyháza)

Kronológia – a Pharrajimos a Harmadik Birodalomban

1905.

Dillmann cigány könyvének megjelenése, harc hirdetése a „cigány veszedelem leküzdésére”. Münchenben rendőrségi központi cigányhivatal létesítése, folyamatos adatgyűjtés 1970-ig. (!)

1926.

Rendelet Poroszországban a vándorló cigányok megrendszabályozására, kiutasítására, stb.

1933.

A berlini SS Faji és Telepítési Hivatala a „cigányok és fél-cigányok” sterilizációját követeli. 1934-től kezdve a náci párt többször is megkísérli romák és szintik szakmai szervezetekből történő kizárását.

1935. szeptember 15.

A „nürnbergi faji törvények”. Végrehajtási rendeletében a romák és nem romák között bűncselekménynek nyilvánítják a házasságot, nemi kapcsolatot.

1936. november

A Faji Higiénia Kutatási Intézet megalakítása, melyet Dr. Robert Ritter vezet.

1936-tól

Szintiket és romákat deportálnak a dachau, buchenwaldi, mauthauseni és ravenbrücki koncentrációs táborba. Több város szélén rendőrileg őrzött cigány gyűjtőtáborokat létesítenek (pl.: Köln, Berlin)

Az euthanázia program keretében tömegesen gyilkolnak meg kórházakban és elme-gyógyintézetekben kezelt roma beteg gyermekeket és felnőtteket. Tízezzrel sterilizálnak roma férfiakat és nőket hatósági kényszerrel.

1938. október 1.

Adolf Eichmann kezdeményezi a zsidók és a „cigányok” tömeges deportálását. A Gestapo elkobozza a deportált romák és szintik vagyonát.

1938. december 8.

Himmler javaslata a cigánykérdés „végső rendezésére”. Cigánynak az számít, akit a Ritter-féle Faji Higiénia Kutatási Intézet annak tart.

1939. márciusától

Szintiknek és romáknak megkülönböztető jelzést kell viselniük és különleges „faji azonosító igazolványt” kell maguknál hordaniuk. Cigány munkások munkabéréből 15%-os „faji adót” vonnak le.

1939. szeptember 21.

Birodalmi tanácskozás az eddig még nem deportált cigányok Lengyelországba történő szállításáról.

1939. október 17.

Himmler parancsára a birodalom számos városában megkezdik a cigány gyűjtőtáborok felállítását, melyekbe a koncentrációs táborokba szállítás előtt deportálják a romákat és szintiket.

1940. január 30.

Heydrich tanácskozást tart, melyen többek között 30000 roma deportálásáról határoznak.

1940. április 27.

Himmler parancsára most már teljes családokat deportálnak gyűjtőtáborokba, a megszállt keleti területek zsidó gettóiba (Lodz), majd koncentrációs táborban gyilkolják meg őket „gázautókkal”(Kulmhof).

1940.

A lackenbachi koncentrációs táborban, Bécs városától délre, szintiket és romákat temetnek a zsidó temetőben ásott tömegsírokba.

1941. nyaratól

Szintiket és romákat szisztematikusan, tömegesen végeznek ki a keleti frontvonal mögött az ún. „Einsatzgruppe”-k, valamint a Wehrmacht és a rendőrség egységei.

1941. augusztus 7.

Himmler kijelenti, hogy a Birodalmi Bünyügyi Rendőrség a Ritter-féle intézet újabb jelentései alapján fog dönteni a további deportálásokról. 1944. végéig Ritterék mintegy 24000 jelentést állítanak össze.

1942. január

5000 szintit és romát gázosítanak el a kulmhofer megsemmisítő táborban. Kelet-Poroszország összes szintit és roma családját Bialystok-ba szállítják, ahonnan 1943-ban Auschwitz-ba vezet az útjuk.

1942. december 16.

Himmler „Auschwitzi Parancsa”, melyben további 22000. európai szintit és roma deportálását irányozza elő az Auschwitz-Birkenau-i koncentrációs tábor ún. „cigánytábor” részlegébe.

1943. május

Dr. Josef Mengelét kinevezik az auschwitzi tábor vezető orvosává. Első lépésként dönt több száz szintit és roma elgázosításáról. Megkezdí hírhedt „ikerkísérleteit” a Német Kutatási Alap és a Vilmos Császár Intézet támogatásával, melyeknek számos zsidó és szintit kisgyermek esik áldozatul. Clauberg SS orvos és társai sterilizációs kísérleteket végeznek tömegesen cigány lányokon, folynak még sósvíz ivására és az emberi test lehűtésére vonatkozó „kísérletek”.

1942. május

Az SS megkísérli az auschwitzi cigány tábor felszámolását, lakói gázba hurcolását a magyarországi új fogolyszállítmányok elhelyezése érdekében. A roma foglyok ellenállnak, minden eszközzel védekeznek. Az SS végül „felfüggeszti műveletét”.

1944. augusztus 2.

Az Auschwitz-Birkenau-i „cigánytábor” felszámolása. Két év alatt Európa különböző országaiból huszonnégy ezernél több cigány került a „családi táborba”. A még életben lévő foglyok nagy részét – ellenállásukat letörve – augusztus másodikáról harmadikára virradóan kivégzik. Kétezer kilencszáznyolcvanhat áldozat, alig pár száz munkaképesnek nyilvánított túlélő került más táborokba.

1945. május

Félmillióra becsülik a koncentrációs táborokban ill. az Einsatzgruppe-k által kivégzett romák és szintik számát. A nácik által nyilvántartott 40000 német és osztrák szintiből és romából több mint 25000-et gyilkoltak meg.

(Der nationalsozialistische Völkermord an den Sinti und Roma – Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, 1995. – Hrsg: Romani Rose)

Összeállította: Bársony János

Bársony János:

Romák története a XX. században és a Pharrajimos

1. A huszadik század első felének európai roma története a háború kitöréséig

A század elejére Nyugat-Európában, Amerikában a romák jelentős csoportjai polgárosodtak, illetve ipari vagy mezőgazdasági bér munkát végeztek. Életviszonyaik alig tértek el környezetüktől. Más csoportok a társadalom periferiáján élve szolgáltató, kereskedő tevékenységet folytatva lakókocsokban vándoroltak, szőnyeggel, használt cikkekkel kereskedtek, mutatványos, zenész, szórakoztató tevékenységet folytattak. E csoportok a társadalom periferiáján élve, folyamatosan ki voltak téve a rendőrség zaklatásainak, ellenőrzéseinek. A rendőrök gyakran korlátozták táborozási, tartózkodási és utazási lehetőségeiket, polgári jogaikat².

A köztudat idegenkedéssel, előítéletekkel fogadta létüket. Ezt súlyosbította a századelőn egyre terjedő Lombroso³-féle egyoldalú, nem megalapozott, kirekesztő nézetek terjedése a bűnözés örökletességéről, amelyet a cigányokkal, mint néppel szemben ellenséges fegyverként kezdtek használni. Ugyancsak terjedtek a korábban kialakult áltudományos, fajbiológiai tanítások az alsóbb és felsőbbrendű fajokról. Németországban a rendőrség ilyen alapokon készített kartotékrendszert több tízezer romáról és színtírről. Az ügyvel foglalkozó kutató, Dillmann⁴ 1905-ben „Cigánykönyv” címen alaptalan súlyos vádakát hangoztató cigányellenes könyvet jelentetett meg, amelynek hamis megállapításait széles körben terjesztve keltettek gyűlöletet és félelmet a romákkal szemben.

Az első világháborúban, mindkét háborús fél sorozással szerzett katonákat a frontokra. Sok tízezer roma került ki a harcterekre, halt vagy sebesült meg, került fogságba nemzetállami hatalmi célokért. A romák arányuknál nagyobb mértékben is, mivel alig volt köztük olyan, aki a sorozáson mentességet szerezhetett, vagy vásárolhatott magának.

Kelet-Európában, Oroszországban, Romániában, a Balkánon, a romák közösségei továbbra is folytatták korábban kialakult szolgáltató, iparos tevékenységükre alapozott életformájukat, vándoroltak, vagy letelepültek, egyes csoportjaik bányászatból, vagy mezőgazdasági, ipari bér munkából tartották fenn magukat. A világháborúban romákat is besoroztak, a frontokra vittek.

A húszas években a romák Romániában, Jugoszláviában és Bulgáriában⁵ kulturális egyesületeket, politikai és kulturális szervezeteket és újságokat alapítottak. A bolgár cigányok szervezete a Parlamentnél kezdeményezte egyenjogúságuk törvénybe iktatását 1906-ban. A romániai romák 1913-ban megemlékezést szerveztek a rabszolga-felszabadítást korábban kezdeményező és irányító államférfi: Mihail Kogalniceanu sírjánál.

Az oroszországi forradalom és polgárháború, az azt követő éhínségek sok áldozatot szedtek közülük is. A Szovjetunió létrejötte után a húszas években a romákat nemzetiségként kezelték, cigány kolhozokat, ipari szövetkezeteket hoztak létre, roma nyelvű folyóiratot adtak ki „Romani Zarja” címmel, cigány nyelvű pedagógiai iskolát alapítottak, cigány együttesek, klubok munkája nyomán megalakult a moszkvai „Romen” színház. A harmincas évek elején ez a folyamat megszűnt, a roma szövetkezeteket, iskolát, szerkesztőséget feloszlatták. Csak a katonatisztek által kedvelt színház élte túl a sztálini nemzetiségi politikát⁶.

1933. június 28. és július 3-a közötti időben 5470 moszkvai cigányt tartóztattak le és deportáltak a szibériai "munkafalvakba", köztük roma értelmiségieket, vezetőket. Még ebben az évben további 4750 kijevi, 18000 moszkvai és leningrádi "deklasszált elemet" deportáltak. Az első csoport Nazino szigetére került, ahol kétharmaduk egy hónap alatt belehalt az embertelen körülményekbe⁷.

Az első világháború után Nyugat-Európában a romák helyzete alig változott, életformájuk és környezetük előítéletei általában a polgári állam periferiáján tartotta őket. Ebből csak néhány kimagasló művésznek: a költő, Federico Garcia Lorcának, a filmszínész Chaplinnek, a jazz-zenész Django Reinhardtnak, a festő Otto Müllernek sikerült a reflektorfénybe kerülnie.

Olaszországban több roma csoportot deportáltak a fasiszta hatóságok Szardíniára és az adriai szigetekre a harmincas években.

A Weimari Köztársaságban a rendőrség tovább vezette cigány-nyilvántartásait, folytatta zaklató, üldöző politikáját a roma közösségekkel szemben.

Alfred Dillmann alapította és vezette a müncheni "Cigányközpontot", amely több ezer cigány személyről gyűjtött adatokat. 1925-re már 14000 kartotékot őriznek, majd a náci hatalomátvétel után az intézmény beolvad a Birodalmi Bűnügyi Rendőrségbe: „Birodalmi Központ a Cigány Elemek Leküzdésére” elnevezéssel, ahol 33524 személynek volt aktája. Ez a németországi roma népesség közel 90 %-a volt.⁸

1933-ban a náci hatalomátvételt követően Hitler és követőinek célja a Birodalomban minden ellenzéki erő felszámolása és egy „fajilag értelmezett népközösség” létrehozása volt. Ennek a konstruált népközösségnek ellenségekpre volt szüksége. Ezt döntően a zsidókban, cigányokban, mint általuk „alacsonyabb rendűnek” nyilvánított csoportokban és politikai ellenfelekben találták meg. Ez a szemlélet vezetett a haláltáborokhoz, az „iparszerűen szervezett” népirtáshoz. Célul tűzték ki a „német élettér” biztosítását, Európa több népének rabszolgasorba kényszerítését, leigázását, megtizedelését. Távlati terveik között Magyarország is a német élettér része volt⁹.

1935-ben két törvény a zsidókat, cigányokat és feketéket, mint másodrendű állampolgárokat kizárta a „népközösségből”, „faji alapon” büntette a velük való házasságot, nemi kapcsolatot, korlátozta jogaikat.

1936-ban a nácik a faji szétválasztás és megsemmisítés ideológiájának és gyakorlatának megvalósítására dr. Robert Ritter vezetésével létrehozták a Fajhigiéniai Kutatóintézetet – a Belügyminisztérium L3-as ügyosztályaként. Az intézmény munkatársai szolgáltatták az indokokat és adatokat az „alacsonyabb rendű minősítéshez”, a szintik és romák tervbe vett európai megsemmisítéséhez. Ritter rendszeresen követelte a cigánykeverékek sterilizálását, cigányok tízezreit írták össze, vizsgálták áltudományos módszerekkel. Cigány vagy cigánykeverék besorolásuk 1943-tól kezdve egyértelmű volt az auschwitzi deportálással. Az intézmény „kutatói” még a lágerekben és gettókbán is végezték munkájukat. Tömegesen végeztek sterilizációt férfiakon, nőkön is.

1935-ben a Köln melletti Ehrenfeldben létrehozták a nácik az első rendőrileg őrzött cigány gyűjtőtábor¹⁰. A következő évtől az ehrenfeldit sok másik gyűjtőtábor követte, ahol több ezer cigány raboskodott, végzett kényszerszolgálatát. Legismertebb a Berlin melletti Marzahn volt. A lágerekben embertelen viszonyok uralkodtak. Az Anschluss után Ausztriában is felállították a táborokat. Néhány roma családnak sikerült az üldöztetés elől Magyarországra menekülnie. Egy csoportjukat Pestszenterzsébeten fogadták be az itteni roma közösség tagjai.

2. A Phárrájosz európai története a II. világháború alatt

A Német Birodalomban, így a szomszédos ausztriai területeken már 1940-ben koncentrációs táborokba gyűjtötték a romákat. Az egyik ilyen nagy tábor a Soprontól 15-20 kilométerre lévő Lackenbach községben volt. A magyarul Lakompak nevű településen több ezer magyar anyanyelvű, magyar nevű cigányt is fogva tartottak. (Ez a hír megjelent a környékbeli magyar lapban is.)

1940-ben Észak-Németországból és Ausztriából több ezer romát deportáltak az elfoglalt Lengyelország zsidó gettóiba¹¹.

1939-től – a korábbiak mellett (pl. Dachau) – létrejöttek és működtek új, sok tízezer fogvatartottra méretezett náci koncentrációs táborok, a foglyok rabszolga-munkájának végetekig való kihasználására. Buchenwald, Ravensbrück, első foglyai között már több száz romát és szintit találhatunk. Fokozatosan kiépült a náci halálgyár birodalom.

A hadsereget követő Einsatzgruppenek (rendőri megsemmisítő csoportok) a front mögött Ukrajnában, Moldáviában, Belorussziában, Oroszországban, a megszűnt balti államokban százezrével gyilkolták halomra a zsidókat, romákat.

A megszállt országokban élő romákat is gyűjtőtáborokba zárták a nácik és csatlósai, így Franciaországban, Belgiumban, Csehországban, Lengyelországban, Lettországon, Bulgáriában, Litvániában, Hollandiában, (stb.). Az usztasák Horvátországban Jasenovacban megsemmisítő táborot működtettek¹².

A németek által megszállt Szerbiában Nis-ben állítottak fel koncentrációs táborot romák számára. A nácik a partizánok által megölt, vagy megsebesített minden katonájukért 100 szerbiai túszt végeztek ki. A túszyok döntő többsége zsidó, vagy cigány volt. Romániából 1941-42-ben a megszállt Transzniszftriába hurcoltak több mint 25 ezer romát, ellátás nélkül, éhhalálra szánva őket¹³.

A romák több országban tömegesen menekültek, illetve szembefordultak üldözöikkel. Részt vettek a partizán mozgalomban, Szerbiában, Horvátországban, Olaszországban, Franciaországban, Szlovákiában, Montenegróban, Bulgáriában, Macedóniában, Görögországban, Albániában.

1942. október-novemberében 5000 romát gyilkoltak meg kipufogógázzal, speciális zárt furgonokban a Kulmhofi koncentrációs táborban. Az áldozatok jó része burgenlandi magyar nyelvű és identitású roma volt, akiket a Lodzi Gettóból szállítottak el a tifuszbárvány miatt¹⁴.

1942. december 16-án Heinrich Himmler SS Birodalmi vezér parancsával elrendelte az összes szinti és roma deportálását Auschwitz Birkenau II. megsemmisítő táborába, ahol külön „családi tábor” létesítettek a romáknak. A deportálás 1943. március elsején kezdődött. Már abban az évben is több ezer burgenlandi romát hurcoltak az elkülönített cigány lágerbe¹⁵.

A nácik nagyrészt ide szállították, itt pusztították el 1944. nyaráig a németországi, lengyelországi és Európa más gyűjtőtáborából idehurcolt roma áldozataikat. A táborban a nácik Mengele és Clauberg náci orvosok vadállatias „orvosi kísérleteket” folytattak roma gyermekeken, nőken. A foglyokat szörnyű körülmények között kínozták, éhezették, dolgoztatták.

1944. augusztus 2-án éjjel a még életben maradt közel 3000 cigányt egyszerre meggyilkolva, elégetve számolták fel az auschwitzi cigány tábor¹⁶.

A többi koncentrációs és megsemmisítő táborokban a Birodalom leveréséig folytatódott a romák pusztítása. Kutatók becslései 300 - 500000 fő közöttire teszik a holocaust roma áldozatainak számát.

3. Romák története Magyarországon a II. világháború végéig, a magyar Pharrajimos története

Magyarországon a XX. század elején a romák túlnyomó többsége letelepült életformában élt, családjukat mezőgazdasági bér munkából, kisipari és kereskedelmi szolgáltatásokból, téglá és vályogvetésből, építkezési és földmunkából tartották el. A falusi környezet és a romák viszonyát több száz éves hagyományon alapuló alá-fölé rendeltség, de kölcsönös egymásra utaltság és segítő munkakapcsolat jellemezte. A patriarchális együttműködés általános volt a roma és nem roma családok között.

A gyáripar fejlődése eljelentéktelenítette a romák hagyományos mesterségeinek nagy részét (edény és fémtömegcikk gyártás, téglaiipar, stb.), ezek egyre kevésbé adtak megélhetést. A falvak elszegényedése, a „summásbőség” erősítette a romák nyomorhelyzetét a század elején. A nyomor és az új betelepülések a cigányok jelentős csoportjainál elkezdte fellazítani a korábbi értékrendet, szimbiózis-egyensúlyt. Az új betelepülők eltérő szokásrendje gyakran ütközött a környezet normáival. A nyugatról beáramló rasszista-faji ideológia, „korszellem” is egyre gyorsabban tért nyert.

A polgárosodás, a jogállam, az egyéni szabadság és felelősség követelményei alig érvényesültek a romák esetében. Egyes személyek, vagy kis csoportok normaszegése esetén a hatóságok a kollektív erőszak, megtorlás eszközéhez nyúltak. Ennek súlyos példája volt az 1907-es dánosi eset, ahol egy 5-6 fős bűnöző csoport kirámolta a helyi kocsmát és megölte a kocsmáros családját. A tanúk cigány elkövetőkről beszéltek.

A csendőrség a nyomozást úgy végezte, hogy a fél országot felforgatva összerterelt a Dános közeli pusztára több ezer cigányt, ott több hónapig kínozták, éhezettette, verte az elzárt tömeget, hogy „adja ki”, árulja el valaki a tetteseket. Egy rablógyilkosság, pár ember bűncselekménye miatt egy egész népcsoport szenvedett. Többen belehaltak, meggyomorodtak az elszenvedett kínzások következtében. A khelderás cigány törzshöz tartozó fémművesek többsége az események hatására elmenekült az országból¹⁷.

A Parlamentben és a sajtóban többen előálltak a „cigány faj kiirtásának” követelésével. A felvilágosult, liberális polgári államban talán először – megjelent a kollektív bűnössé nyilvánítás és erőszak, a népirtás gondolata a cigányok csoportja ellen.

A korabeli sajtót figyelve valamilyen vigaszt ad, hogy nem pusztán a cigányok ellen, de az értük szólók is hangot kaptak (többek között Ady Endre – a kor legnagyobb magyar költője – az üldözöttek érdekében emelt szót).

Az első világháborúban a roma katonák együtt harcoltak a Monarchia más népeivel. Talán számarányuknál többen is, mivel a sorozásoknál gyakrabban vitték el a szegényeket – a helyben „nélkülözhetőnek tartott”, gyengébb presztízsű, érdekérvényesítésre kevésbé képesek társadalmi csoportjaiból – katonának.

A háborús pszichózis következményeképpen, a katonai mozgósítás érdekeire hivatkozva több, polgári jogokat sértő, korlátozó rendelet is készült. Ilyen volt a 15.000/1916. BM számú rendelet a Kóborló Cigányok Megrendszabályozásáról¹⁸.

A rendelet előírta a „kóborló” cigányok röghöz kötését (a települést nem hagyhatták el, vagyontárgyaikkal és keresményükkel nem rendelkezhettek, azt elkobozták, mások kezelték) lovaik, szekereik elkobzását a hadsereg részére, nemesfém törzsi jelvényeik

elkobzását „a létesítendő cigány múzeum” részére (múzeum azóta sincs, az elkobzott tárgyaknak nyoma veszett). Elrendelték az ilyen romák teljes körű nyilvántartását és testi megjelölését (a himlőoltás meghatározott módon való végrehajtásával), előírták a települést elhagyók visszatoloncolását, valamint a renitensek állami munkatáborba (internáló táborba) helyezését.

Az, hogy ki minősült kóborlónak – miközben a cigány mesterségek jelentős része helyváltoztatást igényelt (teknővázás, zenélés, edényjavítás, kereskedelem, fémmunka, stb.), egy község egyedül ilyen szakembert munkával ellátni nem tudott – mindig a helyi hatóság jóindulatán múlt. Amely jóindulatot gyakran pénzzel, ingyenmunkával kellett megváltani. Ez a rendelet 1945. után¹⁹ is érvényben volt, annak ellenére, hogy ideiglenes háborús szükségjogszabálynak készült. A hatóságoknak igen „kényelmes” lehetőséget adott az általuk kiválasztott, önkényesen „kóborlónak” minősített romák és csoportok törvényen kívülként kezelésére, a jogállami követelmények figyelmen kívül hagyására, az internálásra.

Ez a rendelet teremtett jogalapot és gyakorlatot később a romák csoportjainak internálásához, elhurcolásához is.

A rendelet alkalmazására, a nyilvántartás naprakész biztosítása érdekében alkották meg a 257000/1928. BM. sz. rendeletet. Ennek alapján 1929-től országos jelleggel²⁰ évente kétszer a hatóságok razziákat tartottak a „kóborlók” összefogdosására és velük szembeni hatósági eljárásra (toloncolás, elzárás, internálás). A rendelet szerint azokat, akiket büntetendő cselekmény gyanúja terhel, az illetékes bíróság elé kell állítani. Az eljárás befejezése vagy a büntetés elsenvedése után az illetőt a rendőrhatalóság további közigazgatási eljárás alá vonja. (Itt a rendelet tervezete még új intézményt: a közigazgatási dologházat kívánta erre létrehozni, de helyette maradt az internálás intézménye – megoldásként) Láthatjuk, hogy a rendelet a hatósági gyanú alapján lehetővé tette a szabadságmegvonást a kóborló romák esetében.

1934-ben Endre László (akkor gödöllői főszolgabíró, később pest megyei alispán, majd a deportálásokat szervező nyilas belügyi államtitkár) a Magyar Közigazgatás című lapban²¹ követeli a kóbor cigányok koncentrációs táborba gyűjtését, sterilizációját. 1938-ban már a megye alispánjaként fogadtatja el nézeteit a vármegye testületével és küldik el feliratként a kezdeményezést a miniszternek.

1921-től több megyei felterjesztés is javasolja a Belügyminiszternek (Győr, Veszprém, Zala, Fejér) a cigányok internálását.

A korszakban jellemző és gyakori volt az akkori törvényes rendbe, a deklarált törvény előtti egyenlőségbe ütköző cigányellenes helyi és országos jogszabályok alkotása és alkalmazása. Így megyék, járások kollektíven kiutasították területükről a cigányokat, lakhelyelhagyási tilalmat vezettek be, kitiltották őket a vásárokból, nem tanúskodhattak hatósági eljárásban, amely lovak tulajdonának megállapítására vonatkozott, a csendőr önhatalmúan megmotozhatta bárhol a cigányt. Születtek lótartást tiltó, lovakat cigányoktól elkobozni rendelő szabályok²². Korlátozták területileg a romák ipargyakorlását, kereskedelmét. Állategészségügyi rendelet mondta ki, hogy közlegelőn nem építhető cigány lakás, a már ott lévőket pedig bontsák le (a telepek többsége községi legelőnek minősített telkeken állt²³). Az így „kóborrá válók” bármikor a hatósági erőszak, internálás, toloncolás áldozataivá válhattak. Romák visszaemlékezése szerint a csendőrök évente legalább kétszer végigverték a telepi lakosokat a legtöbb helyen. Ezt csak a fizetőképes, kenőpénzt adni tudó, vagy tekintélyes védelmezővel rendelkező telepi közösségek tudták elkerülni.

1938-ban végül meghozzák a 66.045/eln. VI.-c /1938. BM. számú belügyi körrendeletet, (a csendőrség utasításait tartalmazó „NYUT” szolgálati könyvhöz mellékelve) amely szerint minden cigányt gyanús egyéenként kell kezelni. Itt megszűnik a kóbor-letelepedett megkülönböztetés, az állam etnikai alapon jelöli ki a cigányokat üldöző intézkedése tárgyaként. A háború alatt ez a rendelet ad jogalapot elsősorban az üldözésre²⁴.

A közigazgatás üldöző politikája persze csak egyik eleme a korszakban a romák viszonyainak. A falvakban jórészt élnek még a patriarchális gazdasági szimbíózis összekötő hagyományai a romák és környezetük között. A cigányzenészek továbbra is ellátják „nemzeti szórakoztató” funkciójukat.

Erre támaszkodva, - talán a német fajelmélet terjedését hazafias szemlélettel ellensúlyozni is kívánva - jön létre a korszak leghatékonyabb médiumában, a hangosfilmben a cigányok pozitív szerepét, az együttélést hangsúlyozó propagandakampány. („A Cigány”, „Gül Baba”, Rákóczi Nótája”, „Beszélő Köntös”, „Megfagyott Gyermek” „Dankó Pista” című filmek. Utóbbit a müncheni filmbemutatón is játszották, ahol a helyi náci lap kritikusa támadta meg). Az ország politikai elite és közvéleménye egyelőre nem követi a náci német példát a romák elleni totális rasszista üldözésre.

Magyarországon a korábbi cigányüldöző, diszkriminatív intézkedésekhez (az 1916-os, az 1928-as és az 1938-as BM rendeletek a „kóbor” cigányok röghözkötéséről, internálásáról, a razziaikról, a cigányok kollektív megbízhatatlanná minősítéséről) a háború kezdetekor még hozzájárultak a katonai rendszabályok.

Elsősorban az 1939. évi II. tc. (a Honvédelemről) IV. rész II. fejezet 87.§, amely kimondta, hogy „nemére való tekintet nélkül minden személy, aki 14. életévét betöltötte és 70. életévét túl nem haladta, köteles arra, hogy a honvédelem érdekében testi és szellemi képességének megfelelő munkát végezzen.”

Az 1942. évi XIV. tc. intézkedett a munkaszolgálat intézményéről. A romák tömegeit ezután a helyi hatóságok előszeretettel vetették alá - honvédelmi munkajegynek nevezett kényszerbehívóval - kényszmunkának katonai és polgári építkezéseken, állami és magángazdaságokban, fegyveres őrizet alatt, legtöbbször nem gondoskodva emberi szállásról, étkezéssel, ruházatról, fűtésről.

A Magyar Parlament Felsőházában Orsós Ferenc „fajbiológus” professzor - aki német minta szerint faji alapon osztályozta, vizsgálta az embereket, alsó és felsőbbrendűnek tartva őket - követelte a hazai romákra a német faji törvények, a sterilizáció és az internálás alkalmazását, ismertette a Náci Birodalom eljárását a romákkal szemben. Drózd Győző, a Nemzeti Egység Pártja parlamenti képviselője 1939. január 25-én fajvédelmi szempontból külön cigány népszámlálást kezdeményez a cigányok „szaporasága és élősi volta” miatt. A javaslatokat végül nem szavazták meg, de még 1940. augusztus 1-vel megkezdtek a romák összeírását. A csendőrség központi nyomozóparancsnokságán folyamatos nyilvántartást vezettek róluk (a születésekről, az elhalálozásokról, a lakhelyükről) ujjlenyomat alapján. Kilenc hónap alatt 2475 cigányt vettek nyilvántartásba. Fényképes külön cigány igazolványokat vezettek be több megyében, még a gyermekek számára is.

Egyes pártok, így a Magyar Élet Párt Rákospalotai Szervezete (1940) majd Forster György a párt parlamenti képviselője (1941) illetve az Erdélyi Párt országos központja (1942) kezdeményezték a romák katonai munkaszolgálatos századokba történő behívását, rájuk statárium kimondását, illetve speciális munkatáborba küldését. A Honvédelmi Minisztérium „kapacitáshiányra” hivatkozva utasította el a roma munkaszolgálatos egységek

felállításának követelését, mivel így a zsidók behívásánál nem maradna elég költségvetési pénz az őrizet fenntartására.

1942-ben a Tolna megyei Lengyel község körorvosa, Okályi Ákos a Népegészségügy című szaklap 1942/8. számának 1160. oldalán írja: „A végső cél, a cigányok eltüntetése kell legyen!” Javaslati: kitelepítés, sterilizálás, munkatáborok. Indoka: *„Itt arról van szó, hogy a nemzet testében támadt növekvő rosszindulatú daganat, mely konzervatív terápiával – kedvezőleg természetesen – nem befolyásolható, a sebész kezébe kerüljön és radikális műtétrel eltávolíttassék.”*

(Később, 1944. november 30-án Lengyel községben lakásaiknál lőtték halomra a cigányokat a helyi csendőrök. A vetés beérett.) A „Népegészségügy” című lap követendő példaként ismerteti a náci „fajbiológusok eredményeit”, a cigányellenes fajüldözés gyakorlatát cikkeiben.

A bécsi döntések következtében az újonnan elfoglalt országrészekben élő romák közül sokakat a magyar hatóságok „igazolt helyi illetőség hiányában”, illetve „megbízhatatlanság” címén internáltak. Kárpátalján Kozma Miklós kormánybiztos utasítására 1941 júliusában tömegesen áttették a határon német megszállta területre a romák csoportjait, ahonnan koncentrációs táborokba kerültek, vagy a keleti hadművelleti területeken az Einsatzgruppek megsemmisítő egységei tömeggyilkosságainak estek áldozatul.

Ez a tény csak a legutóbbi időben került napvilágra. A heidelbergi Szinti-Roma Holocaust Dokumentációs Központ kutatóitól Magyarországra visszakerült és az alábbiakban közreadott dokumentum különös figyelmet igényel. A főispán és a belügyminiszter beszélgetése arról szól, hogy más megyék eljárását követve tegyék át a cigányokat hadművelleti területre, ezzel egyszersmind a kivégzőosztagok kezére juttatva őket. (Ha nincsenek pontos adataink az áldozatokról az az ilyen gyakorlat következménye is.)

Siménfalvy főispán Ugocsából. Dr. Kemény főtanácsos útján telefonon kereste meg a Belügyminisztert az alábbiakkal:

„Kozma kormánybiztos úr öexcellenciája tudvalevőleg most Kárpátaljáról a nem magyar állampolgárságú zsidókat északra eltávolítja, s ugyanezt az alkalmat felhasználja arra is, hogy a kóborló cigányoktól is megtisztítsa a Kárpátalját. Tegnap Kozma öexcellenciája felhívta a figyelmemet arra, hogy jó lenne, ha én is hasonló akciót kezdeményeznék. Annál is inkább, mert feltehető, hogy ilyen cigánykaravánok a Kárpátaljáról dél felé fognak menekülni. Ung és Ugocsa területén kb.: 500 és maximálisan 1000 olyan cigány tartózkodik, akitől most meg lehetne szabadulni. Minthogy azonban a többség hozzájárulása nélkül intézkedni nem kívánok, kérem a Belügyminiszter úr hozzájárulását ahhoz, hogy a nem magyar állampolgárságú, rendes existenciával és lakással nem bíró és rendszertől szempontból megbízhatatlan cigányokat a kárpátaljaiak mintájára néhány napon belül eltávolíthassam”

(forrás: Országos Levéltár K szekció K 149-1941-6-12103)

Az ország háborúba lépése utáni mozgósítások során a romák között erőteljesen soroztak. Kellott a frontra az itthon „nélkülözhetőnek tartott” ágyútültelék. Nagyon sok cigány baka pusztult el a Don-kanyarnál is magyar katonaként. Sokan kerültek évekig tartó orosz fogságba.

1942-43-ban tovább folytak a rendszeres razziák és internálások a „kóbor” cigányok ellen. Helyi hatóságok esetenként maguk „szabályozták” a romák helyzetét⁴⁵.

Példa erre, hogy Esztergomban, 1942-ben a város zárt cigánytelep, gettó létesítését

írta elő minden helyi illetőségű cigány számára. (*"Cigánynak tekintendő minden cigány származású személy, továbbá, aki cigányokkal él együtt. Cigányok a telepet csak munkavégzés céljából hagyhatják el, a városi sétányon nem haladhatnak át, a városi padokra nem ülhetnek le"*.²⁶)

"Székesfehérváron a cigánytelepet rendőri felügyelet alá helyezték" - írta a helyi lap.

Az ország német megszállása után 1944. tavaszán megkezdődött a zsidó gettózás, majd deportálás. Először a kistarcsai, nagykanizsai és más internáló táborokból vittek Auschwitzba foglyokat. A magyar internáló táborokban sok cigány volt, különösen a tavaszi nagy razziák eredményeként. Sok roma az internálásból a zsidó foglyokkal együtt került németországi koncentrációs táborba, ahol az internáló táborokból küldött vagonokban érkezőket gyakran szelektálás, regisztrálás nélkül azonnal a gázkamrába küldték.

Eddig elsősorban a helyi hatóságok szubjektív döntése alapján kóborlónak, munkakerülőnek minősítettek kerültek internáló táborokba, de 1944. április-májustól kezdve a helyzet változott.

Romák gettóba zárása

Több megyében (Hajdú, Szabolcs-Szatmár) a tavasz folyamán a zsidók után a cigányokat is családostul, gyermekeikkel együtt, járasonként központosított gettókba zárták és több hónapig - általában az oroszok bejöveteléig - őrizet alatt kényszmunkát végeztek velük. Több nagy gettóból (pl.: Nyíregyháza, Mátészalka) a kárpátok hegyeibe katonai erődítési munkálatokra hurcolták a férfiakat a gyermekotölgyesi, ojtózi, rahói, tatárhágói és más lágerekbe. Az orosz támadás után innen sokan dunántúli, majd németországi munkatáborokba kerültek.

A gettókba fegyveres csendörök terelték a romákat. Először körbefogták a telepet, majd a kézben elvihető holmijaikkal, gyalogosan a gyűjtőhelyekre terelték őket, ahol fertőtlenítés, megalázó lekopasztás várt rájuk, verés, sértések közepette. Innen vitték, hajtották őket be a gettókba. Az őrizetet is általában a csendörök adták. A túlélők elmondása szerint esetenként német katonai személyzet, vagy magyar katonák is adtak őrséget.

A gettókban lakók éheztek, gyakori volt a verés, a kikötés, több szökéssel próbálkozót a többiek előtt vertek halálra - elrettentésül. A gettókban a minimális higiénés és egészségügyi ellátást sem biztosították, az újszülötteket elvették szüleiktől, róluk azután soha többet nem hallottak. Ilyen nagy gettók voltak a keleti régióban Újfahértön a város központjában a kiürített zsidó gettóban, Kisvárdán a Cserepes Tanyán, Nagykálló-Misón, Bánrévén az Ózd környékieknek, Tiszalök-Rázonpusztán, Debrecenben, Nagyszalontán, Mátészalkán, Nyíregyházán. De az ország más területein is létesültek gettók, így Baranyában, a szigetvári járásban Révfalun, Nógrádban a Balassagyarmat közeli Patvarc mellett Livia Puzstán, a Jászág sok településének roma lakói Bácskába kerültek. Gettóba, kényszmunka táborba vitték Zemlénben, Somogyban és Tolnában is a megye cigányait.

A romák otthagylott értékeinek, állatainak gyorsan lába kelt. Kiszabadulásukkor a semmiből kellett újra kezdeniük²⁷.

Egyes gettókól távoli vidéki gazdaságokba, vagy katonai építkezésekhez kerültek a romák. Az Alföldről a Dunántúlra, pl.: Pápa környékére, sőt tudunk a Német Birodalom osztrák határain átvitt, és a határ közelében lágérbe zárt, a közelben fakitermelésre és mezőgazdasági munkára hurcolt szabolcsi, vasi és zalai cigány csoportokról. A Kőrmend

környékén élő romákat 1944. augusztusában terelték össze, majd a határ túloldalán lévő Strém község mellett, az erdőben, lévő lágerben dolgoztatták őket a németek fakitermelésén²⁸.

1944. júliusában két újság, egy somogyi és egy soproni is arról tudósít, hogy több megyében internáló táborba vitték a „henye életmódot folytató” cigányokat, élelmiszerjegyeiket elvették, munkaszolgálatos táborokban tanítják meg őket „a helyes ételszemléletre”. Ezek a híradások a korábban ismertetett gettókról, munkatáborokról szólhattak²⁹.

1944. késő nyarán, majd kora ősze során is több településről vitték gettóba a romákat. Így például augusztus folyamán a Pest megyei Újhartyánban, Zala megyében Nagykanizsán tudunk gettózásról. Az ősz folyamán cigány gettó létesült Baja mellett, ahol a lebombázott híd rendbe hozásánál dolgoztatták a romákat. Szedres mellett német repülőtér építésére hajtották a lezárt, gettóvá tett cigánytelep lakóit³⁰.

Kényszermunka katonai szervezetben

Több megyében honvédelmi munkajeggyel vitték el a romákat kényszermunkára - állami birtokokra, építkezésekre, katonai őrizet alatt.

A Borsod megyei Hangony község cigányai így előbb Sajószentpéterre kerültek kényszermunkára - más települések cigányaival együtt - majd Pest megyébe Valkóra vitték őket zsidókkal együtt dolgozni. Innen vasúton, Esztergomon át Lengyelországba, egy német lágerbe kerültek, ahol halottakat temetettek velük. Két hét után a front közeledtével az őrség eltűnt és ők kimenekültek a táborból, gyalog indultak haza. A Kárpátok útjain az oroszok feltartóztatták őket és elvitték hadifogságba, ahol egy évig, szabadulásukig fakitermelésen dolgoztak³¹.

Már 1942. november 29-én intézkedett a honvédelmi kormányzat (68.781/el. n. l./a./1942. sz. rendelet) nemzetiségi munkaszolgálatos századok felállításáról a veszélyesnek, „megbízhatatlannak” minősített szerb, horvát, román kisebbség tagjaiból.

Katonai munkatáborok

1944. májusában a „munkakerülőeknek” munkásszázadokba szervezéséről jelent meg rendelet. Ennek keretében katonai munkatáborokat állított fel a hadsereg kényszer-munka végeztetésére. Egyrészt erődítményépítésre, honvéd-építő munkatábort (pl.: szentkirályszabadjai repülőtér, keleti védvonal: Ojtoz, Gyergyótölgyes, Tatárhágó), másrészt fakitermelő táborokat, ilyen volt például Rahón, Marcaliban, vagy a Börzsönyben). E táborokban sok roma raboskodott³².

Júliusban összeiratták Hódmezővásárhely munkabíró cigányait a helyi cigánybíróval, majd a csendőrök összeterelték őket, marhavagonba zárták, (utolsóként, az őket, segítő cigánybírót is) és a kárpát-ukrajnai Rahó fakitermelő katonai lágerébe hurcolták őket.³³

Katonai munkaszolgálatos századok

1944. augusztus 23-án megjelenik a cigány katonai munkaszolgálatos századok felállításáról szóló rendelet - vitéz Hennyey altábornagy aláírásával - 653/1944. M. 421344 számon, továbbá a 15740/1944. BM-HM rendelet.

A rendelet 50. roma kényszermunkaszázad felállítását tervezte 10-12 ezer fővel. Első-sorban a 18 és 52 év közötti vándorló, valamint az állandó munkahellyel nem rendelkező cigányokat kényszerítették ezekbe az egységekbe. A „toborzás” razziákön, erőszakkal történt, amit a csendőrség és a katonaság közösen végzett. Az egységeket a területi hadkiegészítő

központokban állították fel és ennek alapján látták el számozással. Az összegyűjtést szeptember 20-ig kívánták befejezni.

Tudomásunk van ilyen egység létrejöttéről Nagykátán, Muray ezredes parancsnoksága alatt, ahol a gyűjtőhely a helyi iskola épületében volt. A cigány munkaszolgálatosok egyik része a frontra került erődítési munkálatokra és Ausztriáig jutott, másik részét átadták a németeknek, akik a kőbányai Dreher sörgyár pincerendszerében berendezett hadirepülőgép összeszerelő üzemben dolgoztatták őket (Duna repülőgépgyár szervezetében).

Létrejött ilyen egység Egerben, Szegeden, Kecskeméten, Jászberényben, Marcaliban, Kaposvároton, Pécsen, Nagykanizsán, Szegeden, Nagyváradon, Miskolc mellett, Szekszárdon, Véménden, Kassán, Vácott, ahol a helyi laktanyában dolgoztatták - a jórészt környékbeli szegkecskék közül összeszedett romákat, majd decemberben, gyalogmenetben az Ipoly mentére indították őket. Tudunk kényszerbesorozott roma munkaszolgálatosokról Bihar és Nógrád megyéből is³⁴.

A cigány munkaszolgálatos „lapátos” századokba besorozottakat fegyveres keretlegények őrizték.

A roma „muszosokat” általában sáncsáson, hadiépítkezéseken, aknafelszedésen dolgoztatták. Gyakran a frontvonalban, ellenséges tűzben. Nagyok voltak a veszteségeik, sok volt a halottjuk.

Lezárt, gettóvá lett cigánytelepek

A hadműveletek közeledtével augusztusban, a délkeleti régióban, Biharban, Békésben, Csongrádban szeptember elején a cigány telepek többségét lezárták a csendőrök. Az itt élő romákat fellajstromozták, a létszámot kiszögezték a házuokra, várva a deportálásukra érkező parancsot. A cigányok házaikat több hétig nem hagyhatták el, csak ha a csendőrök őrizet alatt munkára rendelték őket. Nem jutottak így élelem utánpótláshoz, betegség esetén orvoshoz. Lakóhelyük vált gettóvá. Megígérték nekik, hogy a zsidók után ők is Németországba mennek. Szerencsére ez a terv nem valósult meg, közbejött a gyors orosz támadás³⁵.

Tömeggyilkosságok

Az orosz csapatok előrenyomulása során 1944. szeptember második felében elérték a jelenlegi magyar határt, megkezdődött a nácik és magyar csatlósai kiverése az országból. A romák tömegeinek ez az üldöztetéstől, vagy ennek közvetlen veszélyétől való megszabadulás esélyét jelentette.

A dél-erdélyi országhatár közelében Nagyszalontán az első magyar páncélos hadsereg kémelhárítói és helyi csendőrök szeptember 29-én követtek el tömeggyilkosságot romák ellen (17 áldozat³⁶). Ezt folytatták október 6-án, ugyancsak nagyszalontai és kötegyáni cigányokkal Dobozon, (27 áldozat) a temetőben. Október elején ismeretlen magyar és német egység kezdte meg a helyi községháza udvarán a pocsaji cigányok több száz fős tömegének kiirtását. Szerencsére - az orosz tűzérség támadása miatt - 3 fő kivégzése után a gyilkosok szétfutottak, így a vérengzés abbamaradt.³⁸

A Horthy kormányzatnak nem sikerült a háborúból való „kiugrás”, tervüket leleplezték, a nácik szárnyai alatt a nyilasok kezére került az ország.

1944. október 16-án, a nyilas hatalomátvétel másnapján a déli hadművelleti terület kormánybiztosa elrendelte, hogy a cigányok tartózkodási helyeiket nem hagyhatják el, aki

ezt teszi, az büntetendő, és a büntetésen kívül internálandó (147/HM Korm. Bizt./1944. Szombathely). A rendelet betartását a helyi csendőrség és a nyilas fegyveres pártszolgálat biztosította³⁹.

November 3-án és 4-én a Belügyminisztérium VII. osztálya és a Honvédelmi Minisztérium - Hajnácskő László csendőr alezredes irányítása alatt - országos letartóztatási sorozatot, razziát szervezett romák összeszedésére és németországi rabszolgamunkára, koncentrációs táborokba való átadására. November és december között összesen négy átfogó razziát tartottak a deportálandók összeszedésére⁴⁰.

Ezt megelőzően, már október 29. és november 2. között Budapest környékén Rákospalotán, Csepelen, Pesterzsébeten, Soroksáron, Kispesten, Pestlőrincen, Nagytétényben, Budakalászon, Újpesten családostól, gyermekestől összetertették a romákat a helyi csendőrségen, majd Óbudára, a Téglagyárba hajtották őket. Onnan november 8-án hajnalban a budaörsi pályaudvarra kísérték, ahol bevagónírozták őket. November 18-án érkeztek Dachaubá, a koncentrációs táborba. Itt lekopaszították, lesagozták őket, majd 5 nap után egy részüket tovább szállították Bergenbelsen és Ravensbrückbe lágereibe. A Budapestről és környékéről később összeszedett romák csoportja a komáromi Csillagerődbe kerültek⁴¹.

Az országos razzián összefogott Vas, Zala, Pest, Heves, Nógrád, Baranya, Tolna, Somogy, Fejér, Győr, Komárom, Veszprém megyei és felvidéki romákat először helyi gyűjtő gettókba (ilyen volt például Mezőkövesden) majd onnan a komáromi Csillagerőd cigány lágerébe szállították.

Ezt az erődöt Komáromi Magyar Királyi Katonai Internáló Tábornak nevezték.

A városba 1944. szeptember 12-én német SS alakulat (Gendarmerie-Einsatzkommando 8.) is települt. Százfős állománya szolgálati helyének berendezéséhez a deportált helyi zsidóktól elvett ingóságokból utaltak ki felszerelést⁴².

Komárom 1944. végén átmenő táborrá lett, ahol a deportálást válogatás előzte meg. A hadviselés miatt kiesett munkáskezek pótlására a Birodalomnak elsősorban rabszolgamunkásokra, munkaerőre volt szüksége és a Szálasi-kormány munkaképes tízezreket ígért „a győzelmet hozó fegyverek” előállításához.

A Csillagerődben az összegyűjtött sok ezernyi romát zsúfolt földalatti bunkerekben, majd ezek megtelte után a szabad ég alatt tartották a késő őszi, téli hidegben. Férfiakat, nőket és gyermekeket egyaránt. A foglyokat magyar katonák őrizték. Az élelmezés minimális volt, napi egyszeri híg leves, melyhez tányért, evőeszközt sem adtak. Mosakodási lehetőség nem volt, a vizet szennyezett kutakból húzták fel. Latrina hiányában több helyütt a kazamata egy sarkában hatalmas ürülékdomb halmozódott fel. Az éhezés, a hideg és a mosdatlanság miatt hamar elterjedtek a betegségek, a tetvesedés. A 12 év alatti kisgyermekek tömegével haltak meg, de temetésükről sem gondoskodtak, egy külső latrinába hajították a tetemeteket, a tél beálltával pedig, a Dunába vágott lékbe. A halott gyermekek gyakran 3-4 napig is temetetlenül feküdtek a táborban. A fogoly romákat ütötték, verték, korbácsolták. Emlékezetükben gyakran szörnyűbb kép él Komáromról, mint Bergenbelsenről, vagy Ravensbrückről. Hétszáz és egy ezer fő közöttire becsülhetjük a Komáromban elhunyt roma áldozatok számát. A szörnyű körülmények főként gyermekek és idősek számára voltak elviselhetetlenek.

A táborban válogatták ki a németek a munkaképeseket, hogy aztán a Birodalom belsejébe szállítsák őket. Legalább 8 szerelvény indult az erőd udvaráról november közepe és december vége között szombatonként Mauthausen, Auschwitz és főként Dachau irányába.

Az eddig feldolgozott adatok szerint Dachauban 1126 magyarországi roma rab adatait sikerült megtalálni. Dachauból sokakat tovább szállítottak Buchenwaldba, Bergenbelsenbe, Ravensbrückbe, Natzweilerbe, Sachsenhausenbe és más lágerekbe. A kiszállított ezrekről kimutatás nem maradt ránk, az utolért adatok a viszonylag jó állapotban megérkezett és munkára kiválogatottak, tehát az első nagy szelektálást túlélőkről vannak csupán.

A Komáromból induló szerelvényeket csendőrök őrizték. Egy szerelvényt Győrnél bombatámadás ért, a foglyok egy részének sikerült elszöknie.

December végén bezárult a viszonylag közeli Budapest körül az orosz ostromgyűrű, és tartani lehetett közvetlen támadástól a táborban. Ekkor, egyes túlélők szerint fenyegető orosz röpcédulák hatására, illetve a szállítási lehetőségek lecsökkenése miatt - a gyermekes anyákat elengedték a táborból. Gyalogosan próbáltak meg hazajutni. A hazaút során is sok gyermek halt meg a legyengültségtől.

Az ostromlott Budapest felmentésére német-magyar ellentámadás indult Esztergom irányából, így az erődben fogva tartott romákat még továbbra is hetekre ott tartották, majd gyalogmenetben indították útnak őket a Német Birodalom felé Győr-Galánta útvonalon. Az úton sokan meghaltak. Amikor a front Galántánál utolérte a menetet őreik sorsukra hagyták áldozataikat. Innen próbáltak hazajutni az életben maradt romák.

A németországi lágerekbe került férfiak, nők és gyermekek 5-6 hónapig raboskodtak a táborokban, állati sorban tartva, általában értelmetlen munkát végezve a végnapjaikat élő halálgyárakban. Dachauban, Ravensbrückben többen maradandó sérüléseket szenvedtek „orvosi kísérletek” alanyaként. Elsősorban nők meddővé tételét célzó beavatkozásokról adtak számot az áldozatok. A lágereket túlélők hazajutása is körülményes volt. Sokan közülük nem tudtak nyelveket, írástudatlanok voltak, még fogvatartásuk helyének nevét sem ismerték, nem értették a velük történeteket, csak a szenvedést és az azzal járó sokkot érezték. Meghalt vagy nyomtalanul eltűnt hozzátartozóikat, társaikat gyászolták.

1945. február elején a nyilas Belügyminisztérium X. osztályának polgári kiűritésről szóló rendelete a cigányok családjaikkal együtt történő összeszedését és internáló táborba való zárását írta elő (166.578/1945.. BM. X. O. rendelet - a november óta folyó gyakorlatot általánosítva).

Vajna Gábor nyilas belügyminiszter 1945. február 23-án (a Kőszegre menekült nyilas kormány ülésén) jelentette be, hogy *„a zsidókérdés és cigánykérdés maradéktalan, ha kell drákói rendezését, megkezdtem, amit e két nemzetidegen faj magatartása tett szükségessé.”*

Februárban a rendelet alapján, Nagykanizsán, a kővégyárban létesítettek cigány internálásra gyűjtőtábor, ahonnan a horvátországi Csáktornyára és Draskovecbe szállították a romákat. A légerben bombatámadás érte őket, melynek során sokan meghaltak. A közelgő hadiesemények miatt többen kerültek a sárvári és a kőszegi internáló táborokba. Onnan Németországba hurcolták őket a Vas megyei romákkal együtt⁴³.

Az internálás és a németországi megsemmisítő, rabszolgamunka-táborokba hurcolás mellett a magyarországi csendőrök és nyilas hatóságok több cigány csoportot lakhelyükön, illetve annak közelében gyilkoltak meg.

Ez a sors várt 1944.-45. telén a Fejér megyei Lajoskomáromban, Szabadbattyánban és Szolgaegyházán (ma Szabadegyháza), a Tolna megyei Lengyelben, Baranya megyében Kiskassán, a Zala megyei Lentiben az ott lakó romákra, valamint a Veszprém megyei Várpalotán és Inotán a Grábler tónál, 1945. februárjában⁴⁴.

A Pharrajimos, a Holocaust magyarországi roma halálos áldozatainak számáról csak

becslések születtek. Legvalószínűbb az 5000 - 10000 közötti szám, de 50000 fős becsléssel is találkozhatunk (Erdős Kamill kutató 1959-es becslése, valószínűleg a háborús teljes veszteséggel együtt). A környező országokban élő (Ausztria, Szerbia, Horvátország, Szlovákia, Szlovénia) magyar anyanyelvű, magyar tudatú romák között még nagyobb arányú veszteségekről születtek becslések (Burgenlandban, Horvátországban a romák veszteségei a népesség 90%-át teszik ki).

Kutatások alapján elmondhatjuk, hogy több tízezerre, az akkori roma lakosság 25-30%-ára becsülhetjük a fasiszta rémtettek miatt üldöztetést, gettózást, kényszermunkát, munkaszolgálatot, internálást, külföldi lágerbe hurcolást szenvedett hazai romák számát. Eddig, több mint háromezer visszaemlékező, üldözött adatait feldolgozva 570 üldöztetéssel: gettózással, deportálással, kényszermunkára hurcolással, helyi tömeggyilkosságokkal érintett település roma közösségét sikerült azonosítani. A tényfeltárás még korántsem teljes ezen a szinten sem⁴⁵.

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a sok bűnös mellett sok nem cigány tisztességes ember aktív és kockázatvállaló passzív magatartása is közrejátszott abban, hogy nem sikerült keresztülvinni a náci és nyilasok törekvését a hazai romák összeszedésére és elpusztítására. Volt olyan túskevári magyar napszámos, aki a helyi cigányok deportálása miatt tiltakozott. A csendőrök őt is az elhurcoltak közé dobták, a németországi lágerből soha nem tért vissza⁴⁶. Volt olyan püspök, Apor Vilmos, aki szót emelt, nem hagyta elvinni a győri cigányzenészeket, akiket már összeszedtek internálásra. A szőszéken is fellépett az embertelenségekkel szemben, felelőssé téve a hivatalnokokat a gaztettekért. Voltak olyanok, például Újfehértón, akik szegény emberként megélhetésüket, biztonságukat kockáztatva ennivalót csempészték a gettóba cigány szomszédjuknak. Több helyen elbujtatták a romákat az üldözés elől (a dömsödi Sztojka Júlia is ilyen esetről számolt be).

De volt olyan roma közösség is, amely üldözött zsidókat bújtatott a deportálás elől és végül együtt hurcolták el őket lágerbe néhány hónap múlva. Sajnos az ilyen tények is többségükben feltáratlanok.

Sok falusi jegyző, hivatalnok elszabotálta a cigányellenes rendeletek végrehajtását, sokan még közben is jártak érdeklükben, igazolásokat írva részükre, hogy a munkájuk helyben nélkülözhetetlen. Sok helyi hivatalnok „nem értette meg”, vagy „félreértette” az üldözők parancsait, rendeleteit, ezzel időt, életet nyert az üldözöttek számára.

Persze akkor már túl voltunk a zsidók deportálásán, közeledett a front, számítani lehetett a gaztettek számonkérésére is. Ezzel együtt is gyakran bátor tettek segítettek a romákat a túlélésben, a sok évszázados együttélésen alapuló nemzeti és helyi közösségvállalás tudatának tömeges megőrzésében.

4. A Pharrajimos utóélete Magyarországon

Az áldozatok számát, neveit, többségében még nem ismerjük. Nem készült az áldozatokat közösségenként, településenként számba vevő tényfeltárás. A kutatások, interjúk kezdetén vagyunk és a levéltári anyag is nagyon hiányos az eseményekről.

A Pharrajimos utóélete történetének ismertetésénél figyelembe kell vennünk azt, hogy a romák társadalmi presztízse, politikai nyomásgyakorló lehetőségeik hiánya, anyagi forrásai, formális önszerveződési, kommunikációs és művelődési hátrányai hosszú évtizedekig nem tették lehetővé Pharrajimos veszteségük méreteinek feltárását. Nem történt meg az áldozatok számbavétele, a történelmi szintű tudatosítás saját közösségeikben és a külső környezetben, a magyarországi közvéleményben⁴⁷.

A romák túlnyomó többsége nem emancipálódott a korábbi időszakban, ez csak a szűk, pár ezres elit muzsikos rétegnek és néhány nagyvárosi kézművesnek, kereskedőnek sikerült. A többség erdei elzárt telepeken, falvak szélén, vályoggyödrök mellett, nem saját tulajdonú telken élt nyomorúságos kunyhókban, kalyibákban. Még helyben lakhatásuk ténye is bármikor megkérdőjelezhető volt, ha a tulajdonosnak, vagy a községnek útjában álltak a kalyibák, másra kívánták használni a telket, vagy a környezetnek konfliktusa támadt a romákkal⁴⁸. A tényleges jogfosztottság, kiszolgáltatottság, hatósági erőszak, alávetettség hagyománya és napi valósága alig változott a viláégés után.

A megrázkódtatás miatti sokk rendkívül lassan oldódott, a hozzá kötődő rettegésnek további alapot adott az a tény, hogy a visszatértek jórészt kifosztva találták házaikat, lakásaikat. Alig találtak a környezetükben részvétet szenvedéseik iránt. Félelmükben sokan hónapokig erdőkben bujkáltak lágerből szabadulásuk után. Előfordult, hogy a korábbi lakókörnyezet kapával, kaszával kergette el az egyetlen túlélőt, amikor családjáról, hagyatékáról érdeklődött⁴⁹. (A német nemzetiségi falu attól félhetett, hogy kiderülhet egyesek bűnrészsége a romák legyilkolásában, amely az egész közösség kitelepítéséhez is elvezethetett volna, Lajoskomárom)

Egyes baranyai falvakban cigányellenes pogromcselekményekről is tudunk⁵⁰. A romák félelmeit táplálta közösségeik gyakori izoláltsága, információhiánya, valamint az a tény, hogy az őket közvetlenül elhurcoló hatóság, bünygyi nyomozók, köztörvényes ügyekkel foglalkozó rendőrök, csendőrök igen gyakran – mint a rend fenntartásában nélkülözhetetlen szakemberek – a helyükön maradtak. A deportálásban közreműködő hatóság „a bűnös, üldöző, idegen hatalom” folytonosságát képviselték a romák szemében. De az is megtörtént, hogy a volt csendőrök fenyegetéssel bírták hallgatásra visszatért áldozataikat⁵¹.

A hatóságok hamarosan újból életbe léptették a korábbi rasszista rendőri jogszabályokat a „kóbor cigányok” elleni harcukban /165.106/1947. sz. BM. rendelet/ illetve jellemzően „a kiütéses tifusz elleni védekezés tárgyában” kiadott 198.348/1947. IV. l. BM számú rendeletben (Rendőrségi Közlöny 1947. nov. 1. p.:593), amely újból hatályba helyezte a 257.000/1928. BM. rendeletet a cigány razziákról és más megkülönböztető intézkedésekről. Az új, kommunista irányítású rendőrség ott folytatta, ahol a csendőrség abbahagyta...

A hagyományörző cigány nyelvű közösségekben a közös történet, hagyomány orális folklórban, dalok, balladák formájában hagyományozódik generációkon keresztül. A Pharrajimos történetét is ebben a formában őrzi máig a roma közösségi tudat. Nem bízván a hatalom cigányok iránti attitűdjének változásában voltak roma közösségek,

amelyek a Pharrajimos után megpróbálták saját eszközeikkel igazságot tenni. A közismert „Bánó ballada” valós történetet örökít meg a lóba varrt besúgóról. (Egy Bánó nevezetű roma besúgó a Csallóközben és Komárom környékén segített a csendőröknek a romák összeszedésében. A háborút követően bosszút álltak rajta. A tekintélyes cigányok döntése alapján törbe csalták Szőnyélné, egy padláson leszúrták, majd dögölt lóba varrva eltemették egy trágyagödörbe.⁵²⁾

A magyar közvéleményt először Faludy György költő szőlította meg 1946-ban a Pharrajimos tudatosításával, a megemlékezés kötelezettségével. A híradás nemigen keltett visszhangot⁵³.

Alig 7 évvel a Pharrajimos után a Belügyminisztériumban 1952. január 2-án javaslat születik a cigány telepek és lakóik összeírására, internáló táborokba, „rendőrileg őrzött” munkatelepeken való elzárására, a gyermekek állami menhelyekre vitelére. A cigány telepi lakosok összeírása 1953-ban megkezdődött, több tízezer „kóbor cigánytelepi lakosról” gyűjtött adatokat a rendőrség. 1955. október 11-én a BM. Országos Rendőrfőkapitánysága a „Rendőrségi Utasítások 7. számában „kóbor és munkakerülő életmódot folytató személyek személyi igazolvánnyal történő ellátása tárgyában” adott ki utasítást Pöcze Tibor vezérőrnagy, mely szerint a kóboron persze cigányt kell érteni. Az igazolvány egy évre szól, színe eltér a minden állampolgárnak járótól. Ez a rendszer a hatvanas évek elején szűnik meg⁵⁴. (A fekete személyi igazolvánnyal kapcsolatos történelmi tényeket a vezetéssel működő kutatócsoport tagja, Purcsi Barna Gyula főlevéltáros tárta fel.) (Egészen a rendszerváltásig születtek, illetve hatályban voltak titkos, faji megkülönböztető jellegű cigányellenes belső rendőri utasítások.)

1958-ban a tiszavirág életű „Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége”, László Mária vezetése alatt megkísérelte a meghirdetett korlátozott kárpótlási akcióhoz a túlélő áldozatok összeírását. László Mária egy névsort átküldött a Nácizmus Üldözötteinek Bizottságához, ahol az a hetvenes években már nem volt fellelhető. (A lista átküldése után tíz évvel a Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága egy nemzetközi megkeresésre a Pharrajimos roma áldozatainak számát 28000 főre becsülte.⁵⁵⁾

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét 1961. június 12-én az MSZMP Politikai Bizottsága határozattal oszlatta fel⁵⁶. (A cigányságot ettől fogva nem tekintették népnek, nemzetiségnek, etnikumnak, csupán társadalmi rétegnek.⁵⁷⁾

1974-ben az erősödő roma emancipációs értelmiségi mozgalom résztvevőinek javaslatára a Hazafias Népfront Országos Tanácsa - S. Hegedűs László ellenőrzése alatt - roma értelmiségi fórumot hívott össze. Az apropó az MSZMP Agitációs Propaganda Bizottságának tervezett cigányügyi határozata előkészítése volt. A felelősöket váratlanul érte, hogy a roma értelmiségi résztvevők emlékmű felállítását kezdeményezték a Várpalota és Inota-Grábler tói tömegmészárlás áldozatainak⁵⁸. A következő ülésre Lakatos Menyhért felkérésére Jovánovics György szobrászművész bemutatta terveit az emlékműre. Az Agit. Prop. Bizottság a roma értelmiségi mozgalmat pártellenesnek, újbalsoldali nacionalistának bélyegezte, ellene retorziókat határozott meg, de az emlékmű állítás tervét elfogadta és kijelölte a Hazafias Népfront Országos Tanácsát a terv megvalósítására.

A feladatot a Népfront Fejér Megyei Titkársága kapta meg. Rövid idő elteltével küldött válaszukban arról tájékoztattak, hogy a helyi vezetők elutasítják a tervet, mert a köztudomás szerint a romák az első orosz bevonuláskor segítettek lovat rekvirálni, ezért ítélték el és végezték ki őket – tehát köztörvényes bűnöző a minősítésük és nem érdemelnek

emlékművet. (Az elvtársakat az sem zavarta, hogy az áldozatok között csecsemő és aggastyán egyaránt volt...)

Ezek után a HNF elállt a párthatározatban írt feladata végrehajtásától. (1974-ben egy oroszok megszállta országban, ahol a leírt cselekmény antifasiszta hőstett is lehetett volna.) Nota bene, az Inota-Grábler tói vérengzés elkövetőinek – Pintér József és társai elkövetők – 1946-47-es perirataiban nyoma sincs a helyi köztudomás alátámasztásának, vagy gyanújának.

Közvetlenül az események után a romák elleni tömeggyilkosság miatt a Népbíróóság csak a Várpalotai és Inota-Grábler tói elkövetők ellen járt el (123 halálos áldozat). A kezdeményező Pintér József nyilas főispánt 1948. szeptember 18-án kivégezték.

1998-ban újabb kísérlet indult Várpalotán emlékmű állítására. Kisebb ellenkezés után a helyi önkormányzat sem ellenezte a javaslatot. Roma szervezetek pályázatot nyújtottak be az emlékmű állítás költségeinek előteremtésére. Pályázatukat elutasították, az emlékművet máig nem sikerült felállítani.

A tömeggyilkosságok áldozatai máig jeltelen tömegsírban fekszenek⁵⁹.

Összesen két másik ügyről tudunk, ahol romák tömeges meggyilkolása miatt felelősségre vonás történt. Mindkettő az ötvenes évek közepén zajlott, miután romák felismerték a tetteseket. Az egyik a Doboz községben elkövetett mészárlás, (a nagyszalontai cselekmények folytatása, ugyanazon módszerek, ugyanazon elkövetők), amelynek tetteseit, Boldizsár Jánost és társait a Gyulai Megyei Bíróság, majd a Legfelsőbb bíróság ítélte el. Az akkor már Romániához tartozó Nagyszalontán történetekről nem jutott információ a bírósághoz, azok a cselekmények nem voltak a vád tárgyai⁶⁰.

A másik a Lengyel községben elkövetett tömeggyilkosság, amelynek ügyében a Kaposvári Katonai Bíróság járt el. Timár Lajos és társai ellen 1958. és 1960. között folyt per.

A többi helyi tömeggyilkosság ügyében nem volt felelősségre vonás és az áldozatok jeltelen tömegsírokban fekszenek: Lajoskomáromban, Pocsajban, Szabadbattyánban, Szabadegyházán, Kiskassán, Lentiben és a legnagyobb gyilkosság helyszínén a komáromi Csillagerődben.

A koncentrációs táborba hurcolt romák első emléktábláját 1984-ben (a negyvenedik évfordulón) - az egykori gyűjtő, ma óvoda falán - állították Torony községben. A faluból Ravensbrückbe hurcolták a romákat, sokan ott haltak meg⁶¹.

A második emlékszobrot az Amalipe Cigány Hagyományörző Egyesület és a helyi Önkormányzat állította 1991-ben Nagykanizsán az elhurcolt romák emlékére (Helyi kávégyár, Draskovec, Komárom, német lágerek a szenvedés helyszínei)⁶².

A harmadik jelképes síremléket a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége állította 1993. április 28-án a nyíregyházi temetőben a helyi gettók felállításának 39. évfordulóján. 1996-ban Babócsán állítottak kopjafát a helyi romák az elhurcoltak emlékére. 1997-ben a helyi Roma Kisebbségi Önkormányzat kezdeményezésére emlékkövet állítottak Szombathelyen a Városmajori volt cigány gettó területén. Egy évre rá vita bontakozott ki ennek létjogosultságáról a városi Önkormányzatban és a sajtóban. Hír született arról is, hogy ismeretlenek meggyalázták az emlékhelyet.

2003-ben roma szervezetek (RPA, Romédia, RSK valamint a Fővárosi Önkormányzat kezdeményezésére a Nehru parton felállítandó központi Pharrajimos emlékmű felállítására kezdődtek előkészületek. A Roma Sajtóközpont és a Wesley János főiskola

kezdeményezésére több pályaudvaron, településen, egykori cigány gettó helyszínén avattak emléktáblát.

Hazai roma szervezetek közül először a Vas megyei Független Cigány szervezet rendezett megemlékezést 1992-ben Dachauban és Ravensbrückben. Ezt követte 1994-ben az ötvenedik évfordulón Auschwitzban több száz főnyi csoport (több szervezet küldöttjeként) főhajtása az áldozatok előtt.

1995-től minden évben az RPA szervezésében Budapesten (az országház előtt, majd a Nehru parton) tartottak központi megemlékező műsort, közös istentiszteletet, virrasztást a Pharrajimos áldozatainak emlékére. 1997-től évente az OCÖ Nagykanizsán tartja megemlékezéseit.

A romák szenvedéseiről a Pharrajimos idején több dokumentumfilm is született. A filmművészet az utóbbi 15 évben többnyire túlélők megszólaltatásával igyekszik pótolni, amit a történészek elmulasztottak, a tényfeltárás és a társadalmi közbeszéd megteremtése területén.

Az áldozatok anyagi kárpótlására a hatvanas évek méltatlan összegű juttatásán túl az 1997-ben lezárt 3. magyar kárpótlási törvény adott volna módot. De a törvény híre, az igénybennyújtás lehetősége – célzott információterjesztés nélkül – alig jutott el a romákhoz. Valamivel sikeresebb volt az 1999-es svájci segélyakció, azonban alig másfél hónap állt csak rendelkezésre a jogosultak célzott értesítésére. (A Magyar Vöröskereszt által bonyolított jelentkezés során háromszáznál több igénylő kapott segélyt Svájcban.)

2001-ben zárult az a jelentkezés, amely német és svájci alapokból fizet kárpótlást a rabszolgamunkára hurcolt túlélőknek, illetve a deportálás során végzett „orvosi kísérletek” áldozatainak, a gyermekeiket elvesztett deportáltaknak. Az amerikai bíróság döntése alapján indult kárpótlások kifizetését a Nemzetközi Migrációs Szervezet (International Organisation for Migration) intézi. A direkt információ-terjesztés révén 1561 romák-lakta településről érkeztek kárigények, mintegy három és félezer igénylőtől. A kifizetés azonban méltánytalanul lassan folyik. A több ezer jogosult magyarországi jelentkező közül alig pár száz ügyét bírálták el napjainkig.

Az osztrák kárpótlás lehetőségét hosszú ideig, (2004. decemberéig) nyitva hagyták. Sajnálatosan az utóbbi évben ezzel a lehetőséggel több bűnöző visszaélt.

Jelenleg is folyik svájci segélyakció, melynek keretében azonban nem pénzt, mint 1999-ben, hanem csomagokat küldenek „kollektív kárpótlásként” idős romáknak (IOM-Magyar Baptista Szeretetszolgálat) az akciót néhány megyében folytatták. Ugyanebben a programban idős gondozási és sokak által vitatott egészségügyi felvilágosítási programok is folynak.

A kárpótlási folyamat megismerésére, illetve a magyar kárpótlás esetleges szükségességének felvetődése kapcsán 2004-ben Parlamenti Vizsgáló Bizottság alakult.

2004-ben létrejött a Páva utcai Holocaust Múzeum és Dokumentációs Központ, amelyben ideiglenesen önálló roma Pharrajimos kiállítást nyitottak.

Purcsi Barna Gyula:

Cigányellenes javaslatok és razziaák Pest megyében Endre László alispánsága idején (1928, 1939-1944.)

A „cigányrazzia-rendelet” megalkotása

A modern európai államok „programja” a századfordulón és a század első negyedében a cigányprobléma megoldására a polgári berendezkedésű államokban a rendészeti és bünyügyi módszerek alkalmazása volt. Ez a gazdasági, kulturális, megoldások helyett egyszerűbbnek tűnt, s főleg gyorsabb eredménnyel kecsegtetett. Magyarország, amely erősen érdekelt volt a probléma megoldásában, igyekezett a korszerű európai jogrend és közigazgatási intézkedések mögé felzárkózni. A magyar közigazgatás három kategóriába sorolta a hazai cigányokat: a „letelepedettekre”, a „félkóbor” és a „kóborcigányokra”. Közigazgatási problémát egyedül ez az utóbbi réteg jelentett, őket kívánták a különböző intézkedésekkel letelepíteni, integrálni a magyar társadalomba. Széll Kálmán 1902-ben cigányügyi tudományos ankétot hívott össze, amelynek eredményei két fő pontban összegeződtek: 1. A vándor- vagy oláh-cigány-kérdés elsősorban adminisztratív kérdés, 2. Annak sikeres megoldása egyes szabadságjogoknak bizonyos mérvű – legalább átmeneti korlátozása nélkül el sem képzelhető. A tanácskozás optimista kicsengésű volt, a résztvevők szerint a rendőrhatalóságok és a községek aktív segítségével a vándorcigányok csekély számát figyelembe véve elérhető a siker.⁶³

A dualista Magyarország a cigánykérdésen kizárólag a kóborcigány-kérdést értette, amelyet rendészeti, igazgatási úton vélt megoldhatónak. A Horthy-korszak sem kezelte a kérdést másként, azonban a módszerek változtak. A kényszerű letelepítést szolgáló intézkedések mellett – mint pl. az úti okmányok elvétele, a vonóállatok elkobzása – a kóborlás megakadályozása céljából kitiltották őket a vásárokból, vagy korlátozták az iparűzést, sokszor éppen a beilleszkedés ellenében hatva a cigányok létalapjait veszélyeztető lépésekkel. A törvényi szintű szabályozás elmaradásával az egész cigányprobléma és a cigányigazgatás rendeleti szintre süllyedt vissza, amelyben a Belügyminisztérium játszott a fő szerepet. Az intézményes diszkrimináció abban nyilvánult meg, hogy rendészeti ügyvédek deklarálták az egész cigányügyet, s nem fektettek komolyabb súlyt más területekre, mint a foglalkoztatottság, szegényügy vagy az oktatás kérdése, amelyek egymással szorosan összefüggő szociális problémák és komplex kezelést igényeltek volna.⁶⁴

A kóborcigányok felkutatására rendszeres, nagyobb területekre kiterjedő, szervezett akciók a korszakban 1928-ig nem történtek, a csendőrség és a rendőrség által foganatosított előállítások, visszatoloncolások ad hoc-jellegűek voltak. E téren alapvető változást csak az 1928-ban kiadott, „a kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről” szóló 257.000/1928. B.M. sz. körrendelet” hozott. Ez a belügyminiszteri körrendelet vezette be Magyarországon az évenkénti, rendszeres, több vármegyére kiterjedő cigányrazziai intézményét: „...Kötelességévé teszem a másodfokú rendőrhatalóságok vezetőinek, hogy az 1. pont értelmében teendő intézkedésekkel szükség esetén több törvényhatóság területén egyszerre foganatosított razziaakkal is évenként állapítsák meg a hatóságuk területén talált kóborcigányok számát, és azt ide jelentse. E jelentésben a cigányügyet érintő egyéb körülményekre is részletesen ki kell terjeszkedni.”⁶⁵ „...A kóborcigányok és más hasonló

elbírálás alá eső elemek közrendet, közbiztonságot és közegészséget veszélyeztető kóborlásának és üzelmének meggátlása, és ezzel kapcsolatban a cigánykérdésnek gyökeres megoldása nem odázható állami feladat. Ezért elhatároztam, hogy e kérdést – az eddigi, részben hiányos, részben teljesen végre sem hajtott közrendészeti rendelkezések egyidejű hatályon kívül helyezése mellett – minden részletre kiterjedően újból szabályozni, illetőleg véglegesen rendezni fogom.”

Scitovszky Béla 1926. októberétől 1931. augusztusáig állt a minisztérium élén – előtte 1922-től a Nemzetgyűlés elnöki tisztét töltötte be. (Az „el nem odázható” állami feladat rendezéséhez mégiscsak két év múltán fog hozzá). Az 1. és 2. pontban a miniszter meghatározta az intézkedés célját s azt, hogy kikre vonatkozik. Az első két pont így fogalmaz: „1. A rendőrhatalóságoknak kötelességévé teszem, hogy az országban tartózkodó kóborcigányok felkutatása iránt a szükséges intézkedéseket hatóságuk területén haladéktalanul tegyék meg. Ezeket az intézkedéseket a szükséghez képest időnkint meg kell ismételni. 2. A kóborló cigányokat, akár munkakerülséből űzik a vándorlást, akár munkakeresés vagy valamely foglalkozás címe alatt teszik azt, kötelesek a közbiztonsági szervek, bárhol találják is őket, azonnal feltartóztatni és fegyveres kísérettel a legközelebbi rendőrhatalósághoz előállítani.”

A szabályozás egyik valószínű okára egy népjóléti miniszteri körrendelet ad magyarázatot. Az 102.875/1927.sz körrendelet arról tudósított, hogy: „...Az utóbbi időben ismétellen érkeztek hozzám panaszjelentések, hogy Csehszlovákiával határos községekben tömegesen idegen, eddig soha nem látott cigánycsaládok jelennek meg, faluról-falura kóborolva, ami úgy a közegészség, mint a közbiztonság szempontjából rendkívül hátrányos. Értesüléseim szerint a csehszlovák állam tömegesen tiltja ki területéről a vándorcigányokat, akiket a határ egyes kevésbé figyelt pontjain áttesznek, s azok onnan szóródnak szét, legelsősorban a határmenti falvak területén.”⁶⁶

A Csehszlovák állam az 1926-os bajor törvény után – amely a többi német tartomány számára is példaként szolgált – 1927-ben hozott törvényt a vándorcigányokról. A bajor törvény széles körű lehetőségeket adott a tartózkodási engedélyek megvonására és az országból való kitiltásra.

A háború előtti korszak magyarországi pozitívista jogszemléletéhez képest – melynek alapelve az volt, hogy kóborcigány az, aki kóborol – az 1928-as rendelet meghatározása már nem ilyen egyszerű. Kóborlónak számítanak nemcsak az állandó lakhellyel nem rendelkező személyek, hanem a „munkakerülők”, az állandó munkahellyel nem rendelkezők és a „valamely foglalkozás címe alatt” vándorlók is. Vagyis a vándoriparosok is, akik a cigányfoglalkozások ekkor még igen jelentős részét művelik (kolompár, teknővájó, köszörűs, szénégető, favágó stb.), így tulajdonképpen ezek lába alól is kihúzza a talajt e kiterjesztés, hiszen a korábbi korszakban e foglalkozási ágak üzését a belügyi rendelkezések biztosították.⁶⁷

A cigány vándoripart 1931-ben azután további korlátozásoknak vetette alá egy kereskedelemügyi és egy belügyi rendelet, melyek az önálló, fogatolt járművel űzött, ma úgy mondanánk „családi vállalkozásokat” lehetetlenítették el oly módon, hogy előírásaiba azok mindenképpen beleütközzenek.⁶⁸

A cigányok kényszerű integrációját biztosítani kívánó rendszabályok jó része a kitűzött céllal ellentétes eredményhez vezetett. A korlátozó rendszabályokkal az önfenntartó foglalkozások elsorvasztását is előidézték, és ezzel éppen a beilleszkedést s az ahhoz szükséges anyagi gyarapodást is sikerült megakadályozni.

A „razzia-rendelet” júliusi kihirdetéséig több hónapos előkészítő folyamat vezetett. A miniszter tervezetét 1928. január 13-i kelettel valamennyi vármegye alispánjának, s a Magyar Királyi Rendőrség valamennyi kerületi és budapesti főkapitányának megküldte,

s értesítette őket, hogy a szabályozás főbb irányelveinek megtárgyalása végett március 1-jén és az azt követő napokon a Belügyminisztériumban (az I. ker. Országház u. 30.sz. alatt) értekezletet tart, s felhívja a címzetteket, hogy az értekezleten való képviseltetéséről gondoskodjanak és kiküldöttjük nevét hozzá jelentsék.⁶⁹

A tervezet a „Cigányok és más személyek csoportos kóborlásának megszüntetése” címet kapta, s a probléma lényegét jelölő „kóborlás” fogalmát „egzakt” formában így határozta meg: „...Kóborlás alatt állandó, helyhez kötött foglalkozással nem rendelkező cigányoknak és más személyeknek - nomád életmódhoz hasonló - szokásos helyváltoztatást kell érteni, akár munkakerülésből üzik azt, akár munkakeresés vagy valamely foglalkozás címe alatt. Csoportosan kóborlóknak kell tekinteni azokat a megállapíthatóan egy társasághoz tartozó személyeket is, akik egymástól kisebb-nagyobb távolságban, ugyanazon irányban (sic!) kóborolnak.”⁷⁰

A miniszteri tervezet a később kiadott, s megvitatott körrendelethez képest számos ponton eltérő felfogást jelez. A 4.§. intézkedik a kóborló személyek okmányairól, értéktárgyairól, melyeket a hatóság elvenne, őrizetbe helyezne, s az eljárás befejeztéig, letétként kezelné, esetlegesen birtokolt fegyvereiket (az 1920. évi, 9862. M.E. sz. rendelet értelmében) elkobozná, ami a fegyvertartás korábban már szabályozott voltát tekintve indokoltnak látszik.

Kevésbé érthető azonban az az „állategészségügyi” rendszabály, amely szerint a „kóborcsoport” ragályos beteg vonóállatain kívül „...kutyáit és keresetre szolgáló más állatait (majmokat, medvéket stb.) - ha állatkert vagy más hasonló intézmény részére nem értékesíthető - ki kell irtani.”

A magántulajdon és a tulajdonnal való szabad rendelkezés alkotmányos jogával sem igen fér össze az az előírás, hogy „...a kóborláson ért cigányok és más személyek kötelesek hatósági állatorvos megállapítása szerint egészséges vonóállataikat és járműveiket hatósági ellenőrzés mellett haladéktalanul értékesíteni. Ha ezt nem tennék, említett ingóságait a hatóság értékesíti. Az előbbi bekezdés szerint értékesíthető ingóságok vételára az ingók tulajdonosait illeti, abból azonban elsősorban az őrizet alatt felmerült élelmezési költségeket kell fedezni.”⁷¹

A miniszteri javaslatok - a „nomád életmódhoz hasonló” megfogalmazás, az egészséges (nem igavonó) állatok kiirtása, az ingóságok, a vonóállatok és járművek kényszerértékesítése, s azok vételárának az ideiglenes őrizet rabkosztjába való beszámítása - a júliusban kihirdetett rendeletbe nem kerültek be. De nem került be a szövegbe a miniszter egy sor más előírása sem, így az, amely szerint az előállított „kóborcigányokat és más személyeket”, „...kellő fertőtlenítés és szükség esetén hajzatuknak eltávolítása után (!) orvosilag meg kell vizsgálatni.”⁷² A „személyazonosság megállapításának” érdekében pedig „...a központi bünygyi nyilvántartó hivatalnál ujjlenyomatok kíséretében” kellett volna tudakozódni. Ez nemcsak a körözött vagy gyanús elemekre vonatkozott volna.

Erről meggyőző bennünket a 7.§.: „...A rendőrhatalóság tartozik minden egyes kóborlás miatt előállított és 15. életévét betöltött cigányról és más személyről a mellékelt mintának megfelelő és ujjlenyomattal ellátott nyilvántartó lapot kiállítani, s azt az országos központi bünygyi nyilvántartó hivatalnak megküldeni.”⁷³

Ez a tétel szigorításnak számít a korábbi rendelkezésekhez képest, amely a nyilvántartott kóborlók adatlapjait a Központi Statisztikai Hivatalhoz rendelte elküldeni.

A tervezet a kóborlás vétségét elkövetők szüleit dologházba, s 15 éven aluli gyermekeiket állami gyermekmenhelyekbe utalná. „...A rendőrhatalóság – ha a kóborlás miatt előállított cigányok, és más személyek illetőségi helyét vagy lakóhelyét nem tudja megállapítani – további csoportos kóborlásuk és a társaságukban lévő gyermekek elzűllésének megakadályozása végett a következő intézkedéseket fogantatosítja:

A.) A csoport 15 éven felüli tagjait meg nem határozott időre közigazgatási dologházba utalja.

B.) A csoport 15 éven aluli tagjait a legközelebbi magyar királyi állami gyermekmenhelybe beszállíttatja s annak igazgatóságát az 1925. évi 2000 N.M.M. számú rendelet 7.§-a alapján megkeresi, hogy azokat elhagyottá nyilvánításukig ideiglenesen vegye fel. A megkeresésben a gyermekek létérdekét fenyegető veszély fennforgását igazoló körülményeket és a gyermekekre vonatkozó mindazokat az adatokat közölni kell, melyeket a hatóság ismer. Gyermekeket sohasem tolonc úton, hanem megbízható polgári egyének vagy polgári ruhás rendőri alkalmazottak felügyelete mellett kell a menhelybe beszállíttatni. Az életkort – ha annak igazolásához szükséges bizonyítékok nem állnak rendelkezésre – a hatósági orvos véleménye alapján kell megállapítani.”⁷⁴

Ezt az eljárást korábbi rendelkezések kifejezetten tiltották. A 86.471/1916. B.M. sz. rendelet, hivatkozva a 15.000/1916.B.M.sz rendeletre, (melynek 4.§-a szerint, a kellő gondozás alatt nem álló, 7 éven aluli kóborcigány gyermekek állami gyermekmenhelybe történő elhelyezéséről a rendőrhatalóság vagy a városi hatóság gondoskodik) nyomatékosan figyelmeztetett. „...Ezt a rendelkezést némely hatóság úgy értelmezi, mintha a kóborcigányoknak valamennyi vagy legalábbis legtöbb gyermekét állami gyermekmenhelybe kellene küldeni – még akkor is, amikor azoknak a kóborcigányok életmódjához viszonyított kellő gondozása kétségtelen. Azonban a fentidézett rendeletnek nincs ilyen célzata: [...], hogy a kóborcigányok vagy gyermekeik indokolatlanul erőszakos vagy a szülei érzést ok nélkül sértő elbánásban részesíttessenek [...]

Márpedig a cigány családoknak gyermekeiktől való indokolatlan és erőszakos megfosztása bennük az elkeseredés és a dac érzését váltaná ki és őket a társadalmi rend ellen való harcra, nem pedig az ahhoz való alkalmazkodásra ösztönözné.

[...] Felhívom ennélfogva Alispán Polgármester urat, [...] gyermekmenhelyekbe csak olyanokat utaljanak, akiket a kóborcigányok viszonyai szerint is elhagyottaknak kell tekinteni [...] más szóval: akiknek a menhelyekbe való felvétel nélkül életük forogna közvetlen veszélyben.”⁷⁵

1901-ben egy belügyi rendelet hozza létre a „jogi elhagyottság” fogalmát, amit akkor alkalmaztak, amikor eltartásra, illetőleg nevelésre készíthető hozzátartozója a gyermeknek nem volt, s ezeket a gyermekeket állami gyermekmenhelyekbe utalták be. 1907-ben módosították a rendelkezést úgy, hogy elhagyottnak minősítették azokat a gyermekeket is, akik addigi környezetükben erkölcsi romlásnak vagy zűllésnek voltak kitéve. Sok olyan cigánygyermek került így menhelybe, akiknek még éltek a szülei.⁷⁶

(A 86.471/1916. B.M. sz. kiegészítő rendelkezésnek a jelentőségét, s szellemét akkor értékelhetjük igazán – mivel megtiltotta a gyermekek menhelybe utalását, ha szülői vagy rokoni gondozásukra lehetőség volt – ha összevetjük azzal a svájci gyakorlattal. Svájcban – ugyan később, 1926-ban vezettek be – de amelynek során a „vándorlók” letelepítésének céljából a cigánygyermeket erőszakkal elszakították szüleiktől és nevüket megváltoztatva (az olvasó emlékezetében valószínűleg felötlük József Attila, „Pista” neve), árvaházakba, pszichiátriai intézetekbe és az egyébként jelentős karitatív tevékenységet ellátó Pro Juventute

Alapítvány nevelőintézeteibe utalták őket. Volt olyan gyermek, akit nyolc hónapos korában választottak el az anyjától és csak 20 éves korában láthatta viszont. Első találkozásukkor anyjától - mint egy idegentől - kellett értesülnie arról, hogy tíz testvére él még valahol. Az 1920-30-as években Svájcban katonai szolgálatuk letöltése után, a leszerelő cigány apák nem találták otthon elhurcolt gyermekeiket. Az elkeseredett harcba kezdő szülőkre börtön vagy elmeorvosintézet várt. A Der Schweizerischer Beobachter 1972-ben leplezte le ezt a botrányos eljárást, amelyet csak 1996-ban (!) tártak fel részletesen a hivatalos szervek. Az intézményesített gyermekrablás jogi lehetősége 1973-ig volt érvényben Európa mintaállamában.⁷⁷⁾

Az 1928-as, magyar razzia-körrendelet kiadott szövegéből a gyermekek menhelybe adásáról szóló részletek kimaradtak - a dologházba való utalás említésének kivételével (4.pont), amelyet büntetésként az 1913. évi XXI. tc. tett lehetővé, (ez a törvény vezette be Magyarországon a közveszélyes munkakerülés fogalmát,) de csak az illetékes bíróság ítélete alapján s nem a „cigánykóborlás” büntettére, hanem a munkakerülő életmódra, rendszeres bűnözésre, tiltott szerencsejátékok üzésére, különböző csalásokra, „kéjő” vagy „tiltott kéjlegésből élő nő által kitarthatokra” volt alkalmazható. A miniszteri tervezet azon része is elmaradt, amely a kóbor csoport minden, 15 éven felüli tagját azonnal, „...meg nem határozott időre közigazgatási dologházba utalja.”

A miniszter a már a XIX. században is meglévő kényszerdologházak mellett létre kívánta hozni a speciálisan „ebben a rendeletben megjelölt veszélyes elemek (vagyis: „cigányok és más személyek”) számára a „közigazgatási dologház” intézményét. A „közigazgatási dologház” a belügyminiszter felügyelete alatt állt volna, az itt letöltendő „örizer” leghosszabb tartama a tervezet szerint 3 év, a szabadlábra helyezés feltételelesen egy évre szóló rendőri felügyelettel, nem munkás és rendes életmód követése esetén a rendőrhatalóság [tehát nem az illetékes bíróság] az intézménybe való visszaszállítást rendelhetette volna el.⁷⁸

A kiadott rendelet szövegében azonban mindez módosult: „...A kóborlás miatt előállított cigányok és más személyek közül azokat, akiket az 1913. XXI. tc.-ben, akár más jogszabályban meghatározott büntetendő cselekmény gyanúja terhel, az illetékes bíróság elé kell állítani. Azokat a terhelteket, akiket dologházba nem utaltak, vagy akiknek javítónevelését nem rendelték el, a büntetőeljárás befejezte, illetőleg a büntetés elszervezése után az illetékes rendőrhatalóság további közigazgatási eljárás alá vonja.”⁷⁹

[Valószínűleg ez az út vezetett a „kóborcigányok és más személyek” számára létesítendő közigazgatási dologház büntető intézményébe, amelybe a „beutalt” az illetékes rendőrhatalóság állította volna ki.] A rendelkezésre álló statisztikai adatok azt mutatják, hogy a rendszabály nem volt a gyakorlatban megvalósítható: a kényszerdologházba utaltak száma e körrendelet után nemhogy növekedett, hanem elenyésző mértékűre csökkent, még a korábbi évekhez viszonyítva is. (A jegyzetben közölt adatok az összes, tehát nem cigány elítéltek számát is tartalmazzák, a cigány elítéltek száma ebből következően ezeknél is kevesebb.)⁸⁰ Végül, a kiadott körrendelet mégsem helyezte hatályon kívül az 1916. évi 15.000 B.M.sz. rendeletet, valamint a kóborcigányokra vonatkozólag kiadott, összes korábbi rendészeti természetű kormányrendeletet, noha ezt a 15.§-ában ugyancsak elrendelte volna. A júliusban kihirdetett körrendelet lefaragottabb és enyhébb hangvételű volt, mint vitára bocsátott változata, mégis anakronisztikus benyomást kelt. Jelentőségét abban

láthatjuk, hogy a fegyveres rendvédelmi szervek részleges vagy több megyére kiterjesztett, a „kőborcigányokra” vonatkozó, összehangolt eljárását vezette be.

A Pest-megyei tisztikar javaslatai a miniszteri rendelethez

Az 1928-as magyar belügyminiszteri rendelet tervezetének büntetési elképzelései ugyan sok helyütt súlyosabbak, mint német megfelelői, eljárásrendje pedig ha lehet, még szigorúbb - a járművek kényszerértékesítése, az egészséges állatok kiirtása, a 15 éven aluli gyermekek menhelybe adása, a 15 éven felüliek dologházba utalása stb. - de a miniszteri javaslat egésze nem emelkedett rendeleti szintre. A tervezet a magyar alkotmányosság szellemébe ütközött - ha a chartába nem foglalt magyar alkotmány tradíciójára gondolunk - „alkotmányellenes” volt, de - mint ma mondanánk - nem volt „törvényellenes”. Egy első világháborús törvénycikk, az 1914: 50. tc. 10.§-a lehetőséget adott a végrehajtó hatalomnak arra, hogy az állam biztonsága érdekében rendeleti úton intézkedhessék polgárai mozgásszabadságáról. A kommün bukása után megjelenő 1920. március 20. 4352. számú kormányrendelet (elejét óhajtván venni a sok helyütt tapasztalható túlkapasoknak), felsorolta az internálás, a rendőri felügyelet, az őrizetbe vétel s a lakóhelyről való kitiltás alapjául szolgáló okokat.⁸¹ Tudatosan hivatkozott tehát az 1928-as (kihirdetett) belügyminiszteri rendelet a „... kőborcigányok és más hasonló elbírálás alá eső elemek közrendet, közbiztonságot és közegészséget veszélyeztető kőborlásának és üzelmeinek meggátolására”. Ezek voltak azok a szempontok, (a fenti kormányrendelet alapján), ami a személyes szabadságjogok korlátozását megengedte. E rendelkezések érthetőbbé teszik - ha nem is elfogadhatóvá - azokat a „megoldási javaslatokat”, amelyeket a korabeli vármegyei tisztviselői kar megfogalmazott.

Mi a helyi igazgatás felfogása a cigánykérdésről? Vannak-e használható javaslataik e tárgyban? Ez iránt érdeklődött a belügyminiszter, amikor rendelettervezetét véleményezésre kiadta az alispáni hivataloknak. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja 1928. január 17-én körlevelet intézett valamennyi járás főszolgabírájához és a vármegye tisztí főorvosához. *„...A belügyminiszter úr közölte velem, hogy a cigányügyet főként annak közrendészeti és azzal kapcsolatos közegészségügyi szempontból való fontossága miatt - újból szabályozni kívánja és ezen ügyben értekezletre hívott meg. Felhívom, hogy ezen ügyben gyakorlati tapasztalataik alapján tegyenek hozzám javaslatot.”*⁸²

A járási főszolgabírák a kiadott határidőre megküldték jelentéseiket, javaslataikat, miközben magánvéleményüknek is hangot adtak, végtére is ezek semmire sem kötelezték őket: az alispánnak feladata volt azokat közvetíteni vagy sem.

A ráckevei járás főszolgabírája válaszában tömören intézte el a kérdést: *„...Tisztelettel jelentem, hogy a 15.000/1916. évi B.M. rendelet, mely a kőborcigányokra hozatott, nézetem szerint teljesen megfelelő, újabb szabályozása a cigányügynek nem szükséges, kívánatos és szükséges volna azonban fent hivatkozott B.M. rendelet szigorú végrehajtására a községeket utasítani.”*⁸³ A pomázi javaslatban újra feltűnt a kőborcigányok fényképes igazolvánnyal való ellátásának előírása. *„...Szükségesnek tartanám - írta a pomázi főszolgabíró - hogy a kőborcigányok telepítése, helyhez kötöttsége törvényhozási úton mondassék ki, minden cigány fényképes igazolvánnyal volna ellátandó és állandóan rendőri felügyelet alatt tartandó. Lakásváltoztatás csak indokolt esetben és a rendőrhatalóság előzetes beleegyezésével volna megengedhető.”* Az állandó felügyelethez szükséges rendőri erők biztosításáról, feltételeinek megteremtéséről a javaslat nem

szólt, de egy másik elképzelésről igen: „...Ha arra elegendő anyagi eszközök állnának rendelkezésre, úgy közegészségügyi szempontból kívánatos volna a cigánytelepeknek rendes lakóházakból való létesítése.”⁸⁴

A dunavacsei járás vezetője főként közegészségügyi szempontból tartotta volna kívánatosnak ellenőrzésüket, vándor iparendélyt „cigánynak csak igen kivételes esetben” adna ki, s „azon vándoripar igazolvánnyal ellátott cigányok vándorlásuk közben a sátorozástól és a faluvégeken való tanyázástól tiltassanak el.”⁸⁵

A központi járás főszolgabírája (a ráckeveihez hasonlóan) nem sok értelmét látta a cigányügy újraszabályozásának. Február 8-án, járási tisztértekezleten a jegyzői karral együtt megvitatta a kérdést, de – mint írja – „...Ennek során nem merült fel olyan eszme, amely gyakorlatilag várható eredményre vezetne. Felvetődött az a gondolat, hogy a cigányoknak szabad költözködését kellene elsősorban korlátok közé szorítani, természetesen az egyéni szabadság lehető sérelme nélkül. Némelyek a cigánygyermekeknek gyermekmenhelybe való utalását és felvételét tartanák célravezető eszköznek [...] Véleményünk szerint a szabad költözködés meggátolása, főleg közegészségügyi szempontokra való tekintettel – még az egyéni személyes szabadság némi korlátozásával is – fontosabb érdekekre való tekintettel megengedhető lenne.”⁸⁶

Az abonyi főszolgabíró egész elaborátumot terjesztett az alispán elé, bár gyakorlati tapasztalatai ez ügyben egyáltalán nem voltak, mert – mint írta – a járásban kóborcigányok „igen ritkán tartózkodnak”. Javaslatai a cigányok nyilvántartásba vételére, igazolvánnyal való ellátására, a mezőgazdasági munkákba való bevonására vonatkoztak, ezáltal a kóborlási kedv „...ha nem is egészen, mert erről szó sem lehet, a vér nem tagadja meg magát (!), minimálisra lenne redukálható.” Eredeti elképzelést mutatott be az abonyi javaslat arra nézve, ha a cigányok mégsem tudnának megélni a járáson belül. Ez esetben átmehtetnének a szomszéd járásokba is „...adás-vevés eszközlése végett, de már erre a járás főszolgabírája lépne érintkezésbe azon szomszéd járás főszolgabírájával, akinek járása területére az illető átlépési engedélyt kér. Ez esetben a két főszolgabíró között előzetes tárgyalás folytatódna le, ha pedig egyik vármegyéből a másikba igényeltetnék az átlépési engedély, úgy a két érdekelt vármegye alispánjai között történne meg az előzetes tárgyalás (!).”⁸⁷ Sajnos nem maradt nyoma, hogy az alispánnak mi volt a véleménye erről a diszkrét diplomáciai eljárásról, de láthatólag a kiadott rendeletbe mindez nem javasoltatott.

A nagykátai főszolgabíró jelentette, hogy nagyobb számmal a járásban cigányok Nagykáta, Tápiószéle, Tápiógyörgye, Tápiószecső és Kóka községben élnek. „Jelenthetem – írja – hogy ezeknek nagy része letelepült községi illetőséggel bír, házuk és kis ingatlanuk is van, foglalkozásuk zenélés, vályokverés (!) és teknővájás, a hatóságnak sok dolgot nem adnak. Vándor cigányok az utóbbi időben nem vonultak keresztül a járáson, úgyszólván teljesen eltűntek.” A kiemelt részt idegen kéz, valószínűleg az alispán vagy referense húzta alá a jelentés beérkezésekor. Problémát a nagykátai főszolgabíró az egészségügy és a higiéné területén jelzett, de – mint írja – „...erélyes ellenőrzéssel és a cigányok tisztán tartásával sikerült mindég a bajnak elejét venni.” A saját jelentésében írottaknak ellentmondva azonban hozzáteszi:

„...Munkára a cigányok szoktathatók nem lesznek, a vályokverés (!) és teknővájáson kívül munkát soha végezni nem fognak, amibez részben hozzájárul az is, hogy a napszámos munkásság nem veszi szívesen maguk közé a cigánynapszámost. De a cigány nem is alkalmas a munkára, mert legnagyobb részt (!) vérbajjal fertőzött, satnya, munkát nem bír, [...] vérbajjal fertőzött lévén a magyar fajú lakosságot fertőzi, s ezen a téren eredményt csak akkor tudunk elérni, ha [...] a lakosság másik részétől teljesen elkülönítjük.”⁸⁸

Hogy e fertőzés mi módon „eszközölhető”, a nagykátaí főszolgabíró nem firtatta. Az ő javaslatát az alispán egyszerűen „ad acta” helyeztette. De a cigányok elkülönítésére Németországban egy évtized múltán, egy 1939-es náci parthatározat mondta ki, hogy: *„a cigány fajt egyszer és mindenkorra el kell a német nemzettől választani, a fajkeveredést megakadályozandó.”* Ugyanebben az évben a Fajhigiéniai Kutató Intézet bocsátott ki nyilatkozatot, mely szerint „minden cigányt úgy kell kezelni, mint aki örökletes betegséget hordoz - az egyedüli megoldás az elkülönítés. Célul ezért ennek a fertőző clemnek minden ingadozás nélküli eliminálását kell kitűzni a népesség többi részétől.”⁸⁹

A kiskőrösi jelentés írója a cigányügy újra rendezésével úgy látszik egy másik legyet is ütött volna egy csapásra: megtakarította volna a községekre háruló költségeket, s a belügyi vagy a népjóléti tárcára hárította volna át azokat. Az 1916-os rendelet megszigorításával együtt szükséges lenne - írja - hogy *„...az államra és társadalomra úgyszólván improduktív, tehát veszélyes népfajnak megrendszabályozásával felmerülő költségek viselése nem elsősorban a mindenkor vitás községi illetőség szerint történék, hanem vagy a Belügy, vagy a Népjóléti Minisztériumi tárcát terhelné legelső sorban.”* A cigánycsaládok számára állandó jellegű lakásokat kellene építeni, így helyhez kötöttségük fokozottabban érvényesülne. A lótarástól pedig el kéne őket tiltani: *„...visszaéléseiknek nagy hányada ugyanis a lovakkal való üzérkedés körül felmerült fondorlatos eljárásukra vezethető vissza, s [...] egyik községből a másikba való vándorlásuk is meg volna nehezítve.”*⁹⁰ A kiskunfélegyházi járás jelentése a valós helyzetből kiindulva, a létfeltételek megjavítását tűzte ki célul, rendészeti és közbiztonsági szempontokkal nem kívánt foglalkozni, annak beható ismerete híján. *„...Közegészségi tekintetben a járási tisztiorvos véleménye szerint jelentem, hogy [...] a járás cigányai két részre oszthatók. Vannak az úgynevezett muzsikusz cigányok, kik teljesen polgárosult életet élnek, benn a községben, rendes házakban laknak, akiknek életmódja semmiben sem különbözik a környező lakosságtól. A másik része a cigányoknak a lakosságtól elvonulva, kis földből vert putrikban lakik és alkalmi munkákból él. Ez utóbbiak életmódja egészségi szempontból sok kifogás alá esik. Putrijukban zsúfoltan laknak, a putrikat sem levegő, sem napfény nem járhatja át. A cigányoknak felső ruhájuk alig van, fehérműjük még kevesebb. Táplálkozásuk úgy mennyiségileg, mint minőségileg hiányos [...]. Lakóházakat kellene részükre építtetni, őket ruhával, fehérművel ellátni stb., stb. De mivel mindez a cigányok igénykörén kívül esik, nagyon valószínű, hogy még oly nagy áldozatok árán nyújtott felsegélyezésük is gyümölcsözetlen maradna.”*⁹¹

Az alsódabasi főszolgabíró a cigányügy rendezésekor elsőnek a lakhely, így a községi illetőség folyó év január 1-jei állapota szerinti törzskönyvezését vezette volna be. A községek jogait bővítette volna - olyan irányban, hogy még nem teljes jogosultsággal is felvehessen olyan személyeket, akikkel mindazon munkát elvégeztethetik, - *„...amely munkát a többi községbeli polgár nem végez (pecérség, állati hullák elásása, állati boncolásoknál segédkezés, szükségesszék tisztítása stb.).”*

A főszolgabíró a törzskönyvezéssel együtt kötelezővé tenné a polgári házasságkötés teljesítését is, s lehetővé tenné a községek, városok számára a közegészségügyi, közbiztonsági szempontból hátrányos elhelyezésű cigányok „megfelelő helyre” való kitelepítését. Lajosmizse példája nyomán cigánybíró kijelölését is hasznosnak tartaná, aki jelentené, ha a cigánytelepre idegen cigány jönne be, s akit a hatóság elsősorban vehetne elő, s vonhatna felelősségre.

Az alsódabasi főszolgabíró további megoldásokat is kínált pl.: évenként megújítandó arcképes igazolvány 12 éves kortól, nemre való tekintet nélkül a haj rövidre vágandó, a ruházat

fertőtlenítendő. Törvénytelen, „balkezűházasság” kiküszöbölendő, a házasságkötésnél a 20.000/1906 I.M. anyakönyvi rendelet 7.§-a alkalmazandó, hogy „...az eddigi állatias természet lassanként belőlük [mármint a cigányokból] kiküszöböltessék.”

A lótarástól szintén eltiltotta volna őket, s hogy e szolgabírói falanszter teljes legyen, kijelenti, hogy amíg a cigányok „el nem polgáriasodnak”, addig „...nem jelenhetnek meg közhelyeken korcsmákban s legfeljebb a korcsmahelyiségen kívül, futólagosan szolgáltatható ki részükre a szükséglet.”

Súlyt helyezett az iskoláztatás kérdésére is: addig, amíg országosan nem rendeztetik, „...a cigánygyermek részére járásonként cigányiskola lenne kijelölendő, hogy így a gyermekvédelmi törvények emberséges alkalmazásával és megfelelő hatósági szigorral a cigányok polgáriasodása terén nagy haladást érhetnének el.”⁹² Az előterjesztés egésze, szóhasználat, a javasolt jogfosztó és megkülönböztető intézkedések azonban a „polgárosítás” helyett inkább az apartheid felé mutatnak, mintsem valamely pozitív elképzelés irányába.

Internálás vagy elkülönítés?

A monori járás a cigányok megélhetési problémáit is figyelembe vevő jelentése után – amely a kóborlást úgy kívánta megakadályozni, hogy az engedéllyel utazókat is a helyi rendőrhatalóságoknál jelentkezésre kötelezte volna⁹³ – érdekes kontrasztot mutat a kalocsai járás főszolgabírájának válasza. Néhány század eleji, a dánosi per körüli hangulatban született törvényhatósági kuriózum után, a kalocsai javaslat újra felvetette a koncentrált, „internáló jellegű” táborokba való kényszertelepítést (egyébként meglehetősen zavaros) elképzelését. A miniszteri szóhasználatához hasonlóan „gyökeres” intézkedések folyamatba tételét javasolta. „...A cigánytársadalom a polgári elemektől teljesen elkülönítve, külön telepeken összpontosíttatnék, amidőn is nevezetteket megfelelő közegészségügyi és közrendészeti ellenőrzés alatt lehetne tartani. Megjegyzem, hogy ily rendszer mellett őket közérdekű munkálatoknál csapatostul fel lehetne használni. A letelepítésnél a földművelésügyi miniszter úr által kijelölendő kopár legelő területek volnának alkalmasak, ahol, és amikor is őket megfelelő közigazgatási és csendőri felügyelet mellett, külön községi szervezetekbe lehetne tömöríteni. Ide őket az ország minden részéből koncentrálni kellene letelepíteni és bolyongó bajlamaik kielégítésére őket innen csapatostul kirendelni.” Ezután a lőjártatásra vagy rabsétára emlékeztető eljárás után, a kollektív diszkrimináció elvének megfogalmazását is szükségesnek tartotta: „...Mint hogy pedig ők [a cigányok] állampolgári kötelezettségeiknek semmiféleképp eleget nem tesznek, ennél fogva nem egyenként, hanem csapatostul kell őket ennek teljesítésére szorítani. Hogy ez az ő jogállásuk szempontjából is helytálló legyen, ennél fogva az ő tartózkodásuknak internálás jellegűt kell adni, ami indokolva volna a honpolgári kötelek teljesítésének elmulasztása és közbiztonsági szempontból való aggályos magatartásukkal.”⁹⁴

A javaslat meglehetősen homályos jelentésű „cigánytársadalomról” beszél, az intézkedési terv: koncentrált kényszertelepítés, (a vándorcigányok?), internálás s az állampolgári kötelezettségek kollektív kényszere, az adminisztratív lehetőségek teljes kimerítése mellett az állandó csendőri felügyelet is megtalálható itt, amely már minden jogi alapot nélkülözött.

Azonban a kalocsai előterjesztés csak átmeneti jellegűnek mondható a gödöllői járás főszolgabírájának felfogásához képest, akinek a neve ismerős: Vitéz dr. Endre László – ezidőtájt gödöllői főszolgabíró – ugyancsak megírta a maga javaslatát. Különös, de kétszer

is. Február 14-i kelettel még ezt jegyezte fel és küldte el az alispáni hivatalba: „...Mélts. Alispán Úr! Tisztelettel jelentem, hogy járásom területén aránylag kevés a cigány, hogy e téren érdemleges tapasztalatokkal nem rendelkezem. Véleményem szerint azonban kettő van (!), mellyel a cigányt rendre és munkára, vagy ami valószínűbb, kivándorlásra szorítani lehetne. 1. Az igazolás kérdése. Minden cigánynál arcképes igazolványnak, s szül. akvi kivonatnak kell lennie, mellyel minden községen átvonuláskor jelentkezniök kellene. Minél gyakoribb fertőtlenítés és hajszakállnyírás. 2. A nem dolgozó cigányok közmunkára, útépités stb. befogása.”⁹⁵

Endre László 1923. novemberében lépett az elhunyt gödöllői főszolgabíró helyébe, az akkor 28 éves Endre az ország legnagyobb és – tekintettel a kormányzói nyári rezidenciára – az ország talán legfontosabb járásának került az élére.⁹⁶

A fenti rövid feljegyzés után, rejtélyes okból egy hét múlva újabb, részletes előterjesztését juttat el az alispánhoz. „...Fenti számú rendeletre pótlólag az alábbi javaslatokat teszem: 1. Kényszeríteni törvényes házasságra az addig vadházasságban élő családokat, mi által a községi illetőség tisztázódik és az eddigi erkölcstelen életnek vége vetetik s nem szolgálnak esetleges például a község egyéb lakosságának. 2. Egészséges, az építési követelményeknek megfelelő lakóház építésére kötelezni, aminek anyagi szempontból akadálya nincsen, mert az őszi hónapokban elegendő pénzüsszeggel térnek haza, s bevételi forrásuk még a lovaik eladási ára is. 3. Lovak tartása alól való eltiltás, melynek két célja van: az állatok megkíméltetnek a rossz tartástól, mert csak szenvedés azoknak a szegény páráknak az élete, amikor a legerősebb télben is egy ronggyal letakarva töltik a napot és éjjelt, etetés nélkül a szabadban. Rendesen beteg, sérült lovakat vesznek 10–15 P összegért, melyek, ha megdöglének, titokban megeszik a gazdáik, ha pedig megélnék látványának is rettenetes, amint pókos, kehes testüket vonszolják, és terjesztik a ragályt és kiölik az emberekből az állat iránti szánalmat...” E Raszkolnyikov álmára emlékeztető képek után javaslatait Endre László folytatta. „...4. Kényszeríteni, hogy rendszeren ruházkodjanak, és ne botránkoztatassák a járókelőket teljes mezítelenségükkel, (sic!) ami megint csak a szeméremérzetet öli ki a gyermekekből.”⁹⁷ 5. Minden héten kétszer köteleztessenek orvosi vizsgálatra megjelenni és a községi orvos díjtalanul behatóan vizsgálja meg őket, ne csak tisztátalansági, hanem egészségi szempontból is. Hajuk és szakálluk (!) hatóságilag vágassanak le. Koldulástól a legszigorúbban tiltassanak el, és a csendőrség ellenőrizze a cigányokat minden héten legalább egy ízben. 6. A korcsmárosok a legszigorúbban eltildandók attól, hogy a cigányoknak szeszes italt kiszolgáljanak, kétszeri kihágás italmérési engedély elvonásával büntetessék. 7. Mészárosok eltildandók attól, hogy a cigányok részére azon piszkosan és bélsarasan a levágott állatok belsőrészét kiadják. 8. A mezőőrök közül annak a kötelességévé tétessék, hogy a dögtérre felügyeljen, amelyiknek a járásába tartozik és abban az esetben, ha az elásott állatot a cigányok kiásnák, rögtön jelenteni tartozik a községi előljárásnak. 9. Minden cigány a legapróbbtól a legnagyobbig arcképes igazolvánnyal látandó el [...] ezen igazolványba az illető neve, születési helye, ideje, személyleírása, ismertető jelei és lakóhelye, valamint illetőségi községe beírassék. Feltüntetendő a kiállott büntetések neve és ideje. 10. Abban az esetben, ha kóborcigányok nem hajlandók törvényes házasságot kötni, az idegenből ideszakadt és vadházasságban élő asszonyok illetőségi helyükre lennének toloncolandók.”⁹⁸

Endre, aki közegészségügyi intézkedéseivel a járásában kiemelkedő eredményeket tudott felmutatni, a cigányokra vonatkozó javaslatában elég messze rugaszkodik a valós lehetőségektől. Hol vannak a „vándor, kóbor, oláh” cigányok rendeletileg üldözhető kategóriái, ha „a legapróbbtól a legnagyobbig” mindenkire vonatkozik a bűnügyi nyilvántartás módszereivel kiállított igazolványok kényszere? Endre maga írta az alispánnak szóló első levelében, hogy cigányokkal kapcsolatos gyakorlati tapasztalatai nincsenek.

Majd meggondolta magát, s a kérdést – legalább elméletben – mégis meg kívánta „oldani”. Ezt szolgálta volna ez az 1928-as alkalom, a belügyminiszteri rendelettervezetre reagáló „kiérleletlen”, ám annál radikálisabb javaslata.

Az 1928-as cigány razziarendeletre vonatkozó szolgabírói-főszolgabírói javaslatok többsége a kényszerítő adminisztratív intézkedések szigorú végrehajtása mellett teszi le a garast. Alig fordul elő olyan elképzelés, amely más szempontokat is figyelembe vesz – mint a szociális, egészségügyi, foglalkoztatási vagy oktatási problémákat – egy részük teljesen feleslegesnek tartja újabb rendelkezések meghozatalát, és általában még az elkülönítés felé hajló türelmetlenebbek is megmaradnak az adott rendeleti keretek határainál a koncentrált letelepítést és a szeparációt emlegetve. Ezeket a lépéseket azonban a belügyi kormányzat nem teszi meg.

Endre László első cigányellenes javaslatai

Endre László "A kóborcigány-kérdés rendezése ügyében" 1934-ben, a "Magyar Közigazgatás" hasábjain több ponton bővülő, az 1928-as javaslataihoz képest „kiérleltebb” elképzeléseket tesz közzé. „...*A cigánykérdés megoldása elsőrendű állami feladat*" - visszhangzik az 1928-as „razzia-rendelet” bevezetője írásában, amelynek nagy része nem eredeti, majdnem mindnek megvolt az előzménye, belügyi rendelkezésekben, közigazgatási előterjesztésekben vagy a korábbi magyar sajtó hasábjain, de egyes követeléseivel a javaslat újszerű és már egy más hangnemet kezd megszólaltatni. *„Az egész ország kóborcigányait az ország megfelelő pontjain, ahol baraktáborok vagy internáló táborok már voltak, koncentrációs táborokba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel nélkül erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni, esetleg teljesen megbízható vidékeken földműves családokhoz egyenkint kiadni s a cigányok munkába állítását a fentemlített táboron belül megkísérelni. Erre megfelelő apparátust és igazgatást lehet biztosítani [...]. Az állami koncentrációs táborokban a kiadások is a legalacsonyabbra csökkenthetők a tömegélelmezés útján, a közegészségügyi ellenőrzés is a leghatályosabb”*.”

*„Keresztülvibető - folytatódik az írás - az az elengedhetetlenül szükséges eljárás, hogy a generációkon át kimutathatóan rosvottmúltú, aljas ösztönökkel terbeli rablógylkos, valamint vérhajos, tuberkolotikus stb., betegségben szenvedő cigányok sterilizáció, magtalanítás alá kerüljenek. A Csonka-Magyarországnál sokszorta nagyobb Egyesült Államok területén [...] szükségesnek tartották az indiánoknak bizonyos territóriumokhoz való kötését. Pedig ott az indián az őslakosság és a fehér faj a betolakodott jövevény. Mi éppen fordítva állunk a cigányokkal [...] Nekik köszönhetjük azt, hogy a külföld nagy része bennünket - műveltségben, erkölcsi és szellemi értékekben magasan fölöttük álló kultúrnemzetet - ma is cigánykeveréknek, az európai kultúrközösségbe nem tartozó alacsonyrendű népfajnak tart. Ez az állapot sokáig nem tűrhető és éppen azért elsőrendű feladatra kell hogy legyen kormányzatunknak a kérdés végleges, gyökeres és eredményes megoldása.”*¹⁰⁰ A cikkben két új „megoldó-képletet” fedezhetünk fel: a koncentrációs tábor (mint kényszerszermunka-tábor) s a megsemmisítés egyik konkrét eszközét: a sterilizálást e táborokon belül. Feltételezhető, hogy Endre - aki üdvözlí a nemzetiszocialista párt hatalomra kerülését 1933-ban, járt Németországban, s magával Hitlerrel is találkozott - valamennyire tájékozott volt a német bünygyi és szociális intézkedések, valamint az „aszociálisok ellen indított harc” felől.

A Magyar Közigazgatás 1936-ban egy újabb megoldási javaslatot adott közre. Vassányi István szolgabíró „Cigánykódex” címmel jelentetett meg egy írást (e kódex összeállítását

Fejér megye hozta ekkor javaslatba, hogy egy - a cigányokra vonatkozó - hatályos jogszabály gyűjteménnyel hatékonyabbá tegye az ellenük való fellépést). Ez az írás Endréénél nem kevésbé durva, de annak valószínűleg német gyökerű, „praktikus” ideáival szemben Vassányi István gondolatai már a józan elme elborulása felé hanyatlanak. Vassányi szerint minden cigányt letelepedésre kellene kötelezni, s hogy ez könnyebben menjen, elkobozná és elárvereztetné a birtokukban lévő járműveket. Visszavonatná a birtokukban lévő lókereskedői igazolványokat, vándoripari engedélyeket. Munkakényszerszt (vagy kényszermunkát?) rendelne el velük szemben, s természetesen csak fizikai munkát végezhetnének. Az ezért járó munkabért úgy maximálná, hogy az csupán a legszükségesebb javak megvásárlására legyen elegendő. Minden cigányt rendőri felügyelet alá helyeztetne, emellett a testi fenytést ajánlja „mint igen alkalmas eszközt a cigányok megrendszabályozására”. A férfiaknál botbüntetés alkalmazását javasolja, a nőknél pedig, kalodát, a haj lenyírását, s sötétzárkát bőjtellel szigorítva. A cigányokat, szerinte hat éves kortól, nemre való tekintet nélkül – eltávolíthatatlan vegyszerrel kellene megjelölni. Pl. „F.m.” = Fejér vármegye, móri járás. „...A megjelölést nem feltűnő, de mégis könnyen hozzáférhető helyen - pl. a bal felsőkar belső, test felőli oldalán kellene alkalmazni [...] a megjelölés a cigányra rögzítőleg (!?) fóg hatni.”¹⁰¹

E szolgabírói jurisdictiónak voltak előzményei a korábbi történelmi korszakokban. A cigányoknak nem megkülönböztető ruházatot vagy jeleket kellett hordozniuk, mint pl. a zsidóságnak - ezeket csak a náci időkben kapták meg, bőrszínük korábban ettől „megkímélte” őket - hanem sok esetben testi bélyeget kellett hordaniuk, az állatoknak, rabszolgáknak és a bűnözőknek kijáró megjelölést - bűncselekmények nélkül is, vándorló életmódjuk vagy egyszerűen cigány mivoltuk miatt. Ilyen bélyeg volt az Angliában alkalmazott, egy hüvelyk átmérőjű izzó vas, amelyet a „gypsyk-hez tartozó személyeknek” - ez elégséges indok volt - a jobb fülén égettek keresztül. Német területeken az akasztófa alakú billogot alkalmazták, amelyet az elfogott „kóborlók” hátára vagy a nők homlokára égettek rá; az egyik fül levágását pl. egy 1726-os magyarországi rendelkezés írta elő. A 20. században, (az 1916-os BM rendelet alapján) a háromszög alakban bekarcolt himlőoltások, a csendőrségi felügyelettel végrehajtott lekopaszítások, a fanszörzet lenyírása, a légerekben alkalmazott tetoválások, a „Z” betűvel ellátott, sárga vagy fehér karszalagok, (de ideértve a későbbi, helyi tanácsok „kényszermosdatásait” és lekopaszításait is), tulajdonképpen a múlt kódéba vesző testi bélyeg kései, „civilizált” változataiként élnek tovább. 40

Vassányi István 1936-ban a tüzes billogot már nem hozta javaslatba, „csak” a botbüntetést, kalodát, sötétzárkát és a vegytinta kitörölhetetlen bélyegét. A szolgabíró azonban ezeket a „reformokat” saját maga, az első részletek megjelenését kísérő felháborodást követően „az általános felfogásra való tekintettel” revideálta. Vassányi István nevét azonban jól jegyezzük meg: Endre László oldalán még fogunk vele találkozni a német megszállás után a Belügyminisztériumban. Vassányi gondolatai Auschwitzban betűről betűre meg fognak valósulni. Ott a megbélyegzést a gyermekeknél a bal alsó karon, tetoválva alkalmazták. Vassányi ajánlott módszerére emlékezett az az eljárás is, amellyel 1940. májusában a Harmadik Birodalomban egy ún. „letelepítési” akcióban alkalmaztak. Ebben német állampolgárokat - 2500 szintit és romát - „idegen fajúságuk” miatt a régi birodalmi területekről a lengyel Főkormányzóság területére deportáltak, az előkészítő szakaszban a 6 évesnél idősebb gyerekektől ujjlenyomatot vettek, a 14 évesnél idősebbeket le kellett fényképezni. A szintik és romák bal alsó karját színes vegytintával folyamatos számozással látták el, mely számnak meg kellett egyeznie a fénykép számával és a folyószámos rendben

vezetett főlistán szereplő számmal. A családok szerint rendezett főlistának ugyancsak tartalmaznia kellett a személyek nevét és adatait. Minden szintiről és romáról rendelkezésre kellett állnia egy ún. „fajdiagnosztikai” szakvéleménynek is.¹⁰³

Az internáló táborokba történő elkülönítés gondolatának előzményei a dánosi per idején 1907-1908-ban – mint emlékezhetünk rá – már megjelentek a sajtóban vagy a törvényhatóságok felterjesztéseiben. Hirtelenjében akkor fel is állítottak egyet a Hortobágyon. Az internálótáborok alkalmazását az első világháború után – (amikor a „kihasználatlan” barakktáborok ilyen célra való felhasználását javasolja Pozsony vármegye alispánja),¹⁰⁴ – először Győr vármegye javasolta a belügyminiszternek 1921. november 21-én. *„...A társadalomra nézve veszélyes elemek internálásának meg van a lehetősége [egy a világháború idején született rendelet alapján] - szölt a győri felirat – és mi a kőborcigányt a legveszedelmesebb elemnek tartjuk, a munkát nem ismeri, dologtalanságával rossz példát mutat a kommunista tanoktól megmetyélezett falusi szegény néposztálynak.”* Győr vármegye támogatás végett megküldte felterjesztését a többi törvényhatóságnak. De Komárom és Vas azon melegeiben elvetette ezt a javaslatot, míg Zala vármegye differenciált: eszerint csak a kőborcigányok internáltassanak, míg a társadalomra kevésbé veszélyes és káros magatartást tanúsító cigányok lakóhelyükön rendőri felügyelet alatt tartassanak. Heves, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok sem zárkózott fel Győr vármegyéhez, még ha egyéb részletekben volt is egyetértés.

Veszprém vármegye felterjesztésében 1934-ben újabb felirat sürgette Keresztes Fischer belügyminisztert a kérdés megoldására, mert mint írták *„...ezeknek a hordáknak az országon keresztül-kasul vándorlása nemcsak kulturális szempontból nem engedhető meg, hanem közbiztonság és közegészségügy tekintetében is nagy veszélyt rejt magában.”*

1936-ban Fejér megye ún. „Cigánykódex” összeállítását javasolta, amely az eddig elszórtan megjelent jogszabályokat összegyűjthetné és ezzel a közigazgatási hatóságok működését megkönnyíthetné, és hatékonyabbá tehetné.¹⁰⁵ Fentebb idéztük Vassányi István ezzel kapcsolatos elképzeléseit. (A kódex ötletét valószínűleg Alfred Dillmannak a bajor Belügyminisztérium megbízásából készült „A cigányveszedelemmel kapcsolatos eljárásról” szóló hatályos jogszabálygyűjteménye adhatta, amely 1816-tól 1913-ig gyűjtötte egybe a cigányokra vonatkozó német törvényeket és rendeleteket.) 1938-ra azután Magyarországon megszületett az a 66.0451938. B.M. sz. belügyi rendelet, amely szerint minden cigányt gyanús egyénként kell kezelni.¹⁰⁶ A törvényhatóságok cigánykérdésben tett, kényszerítő jellegű adminisztratív javaslatainak köre is lezárult 1938. szeptember 13-án, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyének a kormányzathoz szóló felterjesztésével.¹⁰⁷ A kérdés sürgős rendezésének a megyei Közigazgatási Bizottság által elfogadott indoklása Endre László a Magyar Közigazgatás hasábjain 1934-ben megjelent cikkének szinte szó szerinti átvétele, a cigányok számára létesítendő állami koncentrációs táborok szükségességéről.

A gödöllői főszolgabíró időközben nagy lépéseket tett a vármegye alispáni széke felé. Endre László 1937-es, a Fajvédő Szocialista Pártban vitt politikai szerepét – ahol képviselőjelöltként indult – sem az akkori főispán, Preszly Elemér, sem helyettese Erdélyi Lóránt nem voltak hajlandók tolerálni. Még ebben az évben, a Szálasi Ferencsel megkötött „életszövetség” után, Endrével megalapították a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot. Amikor Endre úgy dönt, hogy indul az 1938-as helyhatósági választásokon, a megyei közgyűlésen az első fordulóban a szavazatok 48,4%-át, a második fordulóban 65,4%-át megszerezve fölényes győzelmet aratott a kormányhoz közelállónak tartott gróf Szapáry

Lajossal (24,6%), szemben (aki már az első fordulóban megbukott) és Horváth János váci főszolgabíróval szemben (34,6%).

Endre alispáni rendelete és cigányrazziái

Az alispán, mint a vármegye első választott tisztségviselője, a vármegyei közigazgatás vezetője és a vármegyei tisztségviselői kar főnöke volt. Végrehajtotta a törvényhatósági bizottság és a közgyűlés határozatait, s intézkedett minden olyan ügyben, amely nem volt egyéb szerv hatáskörébe utalva. Átvette és végrehajtotta a kormányrendeleteket, aláírta a törvényhatóság nevében kiállított okmányokat. Ő képviselte a vármegyét elsősorban a kormányzat és miniszteriális apparátus, valamint más országos vagy helyi hatáskörű, közigazgatási, társadalmi gazdasági szervezetekkel szemben, rendelkezett a vármegye tisztségviselőivel és a kezelőszemélyzettel.¹⁰⁸

Az 1938. szeptemberi javaslat után Pest Vármegye Közigazgatási Bizottsága fél év múltán egy újabb javaslatot terjeszt fel Keresztes-Fischer belügyminiszterhez, amely a kőborcigányt „vadnak és bűnözőnek” deklarálja, aki „idegen a néptől, idegen a tisztességes muzsikáló és letelepedett cigányfajtától” – s a cigánykérdés országos rendezését sürgeti a miniszternél.¹⁰⁹ Endre továbbra is foglalkozik a kérdéssel. Nemcsak javaslatokat, de határozott intézkedéseket is tesz. Az új alispán 1939-ben, a cigánykérdést kézbe véve, az éves cigányrazziák számát saját hatáskörében megduplázza, s ezzel rákényszeríti a társ megyéket is az ahhoz való igazodásra.

Az 1939. április 22-én kiadott alispáni körrendelet utasítja a járási főszolgabírákat: „...Valamennyi járás főszolgabírájának. Utalással hivatali elődömnök 47.051/1928, számú körrendeletére V.H.L. 1928 évf. 434. old. a kőborcigányok felkutatása és számbavétele céljából tartandó razzia időpontjául a vármegye területén – a m. kir. rendőrség hatásköri területét kivéve – f. évi május hó 8. napjának és f. évi október hó 2. napjának reggeli 6 óráját tűzöm ki. Elhatározásomról a szomszédos vármegyék alispánjait, mint II. fokú rendőrhatalóságokat, a magyar királyi rendőrség budapesti és vidéki főkapitányságát, valamint a budapesti és pécsi magyar királyi csendőrkerületi parancsnokságokat egyidejűleg értesítem. Felhívom a járási főszolgabírákat, hogy a magyar királyi csendőr szárnyparancsnokságukkal lépjenek érintkezésbe és velük karöltve az általános razziát egész járásuk területén pontosan foganatosítsák. A járásuk területén talált kőborcigányok számát a nem és kor, továbbá a kocsik és lovak számának feltüntetésével jelentsek be, és ezzel együtt a cigányügyre vonatkozó esetleges javaslataikat is tegyék meg. Megjegyzem, hogy Nógrád vármegye alispánja az általános razziát f. évi május hó 20-ra tűzte ki. [Aláírás:] Alispán helyett: Dr. Blaskovich s.k. vm. főjegyző.”¹¹⁰

Dr. Blaskovich Lajos, vármegyei főjegyző, Endre László vármegyei házi, közvetlen munkatársa nevét nem csak az alispán helyett kiadmányozott a cigányok „megrendszabályozását” szolgáló rendeleteken, intézkedéseken fogjuk még viszontlátni. A Vármegyei házában Endre László alispánsága alatt kezdett működésbe 1942-ben Bosnyák Zoltán is, aki itt kezdte szerkeszteni szélsőséges, antiszemita szellemű röpiratait. Bosnyák Endre László pártfogoltja marad a német megszállást követően, vele, de Vassányival és Blaskovich-csal is még találkozni fogunk Endre közvetlen munkatársaiként a zsidóügyeket és deportálásokat intéző 1944. Belügyminisztériumi osztályon.¹¹¹

Endre baráti köre meghatározó szerepet játszott az antiszemita és nyilas mozgalmakban. Bosnyák Zoltánnal az ún. „Kártékony Rovarok Ellen küzdő (vagy irtó) Egyesületben”

ismerkedett meg a harmincas évek elején, ugyanitt találkozott Levatic Lászlóval is. Ez a baráti kör egyre erősebb nyomást fejtett ki a magyar belpolitikára. Méhely Lajos volt a fajbiológiai és antiszemita nézetek „tudományos” propagátora, Bosnyák Zoltán a zsidókérdés történeti és külföldi szakirodalmát gyűjtötte össze és a statisztikus Kovács Alajos és a közgazdász, országgyűlési képviselő Matolcsy Mátyás statisztikai és a közgazdasági adatait használta fel antiszemita értekezéseiben. Levatic Lászlónak, a Kártékony Rovarok stb.- kör vezetőjének jó kapcsolatai voltak a németekkel, az 1939-es választások után a baráti körből Endre legjobb barátja, gróf Serényi Miklós, Pest Vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, a nyilaskeresztes párt képviselőjeként bekerült az Országgyűlésbe. Serényi, aki pártjában a zsidóügyekkel foglalkozó osztály vezetője volt és még a nyilasok között is szélsőségesnek számított.¹¹²

Endre hivatalba-lépése kezdetén, 1938. novemberében – egy 1935-ös belügyminiszteri rendelet alapján – utasította a főszolgabírákat, hogy évente legalább kétszer (januárban és július hó 15-én) tartsanak razziát az ország területére beszivárgott „külföldiek” – vagyis a menekült zsidók – felkutatása céljából. A főként lengyel állampolgárságú zsidókat a BM és a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Hatóság) elvárásai alapján kiutasították az országból, bár az eljárás több évet vett igénybe, s addig a menekültek viszonylagos biztonságban élhettek a megye területén. 1941-ben azonban ezeknek az intézkedéseknek az eredményeként, Kamenyec Podolszkij környékén a Magyarországról kiutasított 17-18 ezer nem magyar állampolgárságú, „hontalanná” nyilvánított zsidót a megszálló német rendőri egységek lemészárolták.¹¹³

Endre 1939. április 24-én kiadott körrendeletében „hivatali elődjének”, az előző alispánnak egy több mint tízéves utasítására hivatkozva – amely az 1928-as B.M. „razziarendelet” bevezetésekor született – a következőket írja: „...Közbiztonsági, közegészségügyi, közérkölcsei szempontból rendkívül aggályosak a vármegye közönségére – különösen a vándorcigányok [...]. Ezzel a súlyos körülménnyel foglalkozott Törvényhatóságom Közigazgatási Bizottsága is és felirattal fordult a Kormányhoz, azzal a kérelemmel, hogy a cigánykérdést országosan rendezze. Addig is, míg ez a kormányintézkedés megtörténik, saját hatáskörömben óhajtom ezt rendezni, ezért a következőket rendelem el.

I. Írják össze hatóságuk területén letelepedett oláh (vándor) cigányokat és olyan zenész cigányokat, akik a cigány részen laknak, és akik zenével magukat fenntartani nem tudják. A továbbiakban ezt az összeírást helyeshitsék úgy, hogy az elhalálózást, az elvándorlást töröljék, a születéseket pedig jegyezzék be.

II. Az előbbi összeírásból állapítsák meg, hogy hány mindkét nembeli 14 éven felüli vándorcigány van, és ezt hozzám jelentsek.

III. Jelentsék azt is – helyben – egy arképes igazolványba való fényképnek mi a legalacsonyabb ára? Jelentését 14 nap alatt tegye meg.”¹¹⁴

Vándorcigányok e rendelet szerint a letelepedett vagy azok a muzsikás cigányok is, akik zenével magukat fenntartani nem tudják. Az egész koncepciót, az újszülöttekre is kötelező összeírástól az arképes igazolványig, szerzőjük többször is megfogalmazta már a Magyar Közigazgatás hasábjain s a megyei Közigazgatási Bizottság által elfogadott határozatban is. Endre kiterjesztő „fogása” az, hogy a meglévő rendeletek alapján, de meglehetősen tágan határozza meg a „vándorcigányok” fogalmát s befoglalja a letelepedett oláh (vándor)(?) cigányokat, s azokat a zenészeket is, akik állandó munkájuk nem lévén, magukat eltartani

nem tudják. A megyei közigazgatás az alispán utasításának végrehajtását megkezdi. Pest vármegye központi járásának főszolgabírája május 5-én érintkezésbe lépett az illetékes csendőr őrsparancsnokságokkal.

*....A magyar királyi Csendőr őrsparancsnokságnak.
Soroksár, Dunaharaszti, Pestszentimre, Rákoskeresztúr*

*A szárnyparancsnoksággal történt megbeszélés alapján értesítem, hogy Dunaharaszti és Soroksár községek részére Soroksár községben, míg Rákoshegy és Cinkota községekben Cinkota község területére állapítom meg az esetleg előállítandó kőborcigányok gyülekezőhelyét. Tekintve, hogy minden község központi kapcsolású távbeszélő vonallal van felszerelve, az esetleges előállítások előtt az őrsparancsnok hatósággal lépjen érintkezésbe, hogy a szükséges eltoloncoláshoz fogalmazási tisztviselő kiküldése iránt intézkedhessek. Egyidejűleg felhívom, hogy a cigányügyre vonatkozó esetleges javaslatait az ellenőrzés megejtése után, hatóságnak javaslat formájában terjessze be.*¹¹⁵

Május 8-án a csendőrőrsök megtartották a razziákat. A pestszentimrei őrs jelentette a főszolgabírónak, hogy *.... 1939. május 8-án az őrs által, az őrskörletben megtartott cigány razzia alkalmával, kőborcigányok nem találtattak.*¹¹⁶

A dunaharaszti őrs jelentésében azt olvashatjuk, hogy: *....a razzia alkalmával 6 felnőtt és 2 gyermekből állott (!) cigány találtatott. A cigányok Soroksár községben kijelölt gyűjtőhelyre lettek kísérve és ott átadattak. Aznap éjjel a cigányokat a soroksári őrs járőre ide visszakísérte azzal, hogy a tekintetes Címnek folyó hó 8-án kelt 8.291/1939. kig. számú felhívása értelmében a kiskunlacházi őrsparancsnokságnak adandók át. Így a járőr a cigányokat az említett őrsparancsnokságnak átadta. A cigányügyre vonatkozólag az őrsnek semmilyen javaslata nincs.*¹¹⁷ A rákoskeresztúri csendőrőrs azt jelentette, hogy a 8-án megtartott razzia alkalmával három felnőttet és a velük lévő Szelenc, Ilona és Piroska nevű gyermekeiket Rákoshegy község déli részén a járőr elfogta és *....f. hó 8-án dr. Hazay Főszolgabíró úr által távbeszélőn adott felhívása alapján, a mai napon [9-én] a kispesti rendőrkapitányságnak átadta. Több kőborcigány az őrskörletben nem volt található. A cigányügyre javaslatom nincs.*¹¹⁸ A soroksári őrs jelentésében némi türelmetlenség érezhető az elrendelt végzatúráért.

*....Hivatkozott számú felhívás alapján a fenti őrskörletben folyó hó 8-án 6 órától 18 óráig, a kőborcigányok ellenőrzése és számba vétele céljából 3 rendes, 2-2 főből és 1 ellenőrző 1 főből, összesen 7 főből álló csendőr, razziát tartott eredménytelenül. A fentírt razzia alkalmával Soroksár község, egyben, mint gyűjtő állomás lett kijelölve, s így a dunaharaszti őrs járőre által az ottani őrskörletben talált 3 felnőtt cigányt 5 gyermekkel előállította a soroksári községhez. Mely előállításról a tek. Címhez hason szám alatt távbeszélőn jelentést tettem és ugyancsak távbeszélőn dr. Hazay tb. főszolgabíró úrtól azt a felhívást kaptam, hogy a cigányokat kísértessem a dunaharaszti őrsparancsnoksághoz azzal, hogy a cigányok illetékes helyeikre való kísérését fogatosítsa és a lakhelyük szerint illetékes főszolgabírói hivatalhoz, a feljelentést ellenük, tegye meg. Mivel a fenti őrskörletben kőborcigány nem volt található, ennél fogva azokra vonatkozólag javaslatot sem tudok tenni.*¹¹⁹

A központi járás főszolgabírája május 16-án kiadott körlevelében felszólította a községi elöljáróságokat, hogy az alispánnak a vármegye Hivatalos Lapjában megjelent rendeletében

foglaltaknak határidőn belül, sürgetés bevárása nélkül tegyenek eleget.¹²⁰

Még aznap megküldte jelentését az alispánnak is: *„... Méltóságos Alispán Úr! Tisztelettel jelentem, hogy f. hó 8-iki cigányrazzia alkalmával Rákoshegyen és Dunaharasztin volt előállítás. Javaslataim Méltóságod 22.659/1939. kig. számú rendeletével tárgytalanná váltak.”*¹²¹

Endre László május 17-én körlevélben közölte valamennyi járás főszolgabírájával, hogy: *„... Utalással a f. évi április hó 24-én kelt ad I. 14.059/1939. kig. számú rendeletemre, értesítem, hogy Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánja a 257.000/1938. B.M. számú rendelet alapján foganatosítandó razziát f. évi május hó 22. napjára; Bács-Bodrog vármegye alispánja pedig f. évi június hó 5. napjára tűzte ki.”*¹²² Május 27-én pedig Csongrád vármegye döntéséről értesíti a főszolgabírákat, mely szerint ott, május 22-éről 26-ára halasztották a cigányrazziát.¹²³ Ezek az értesítések jól illusztrálják a „dominó-elven” működő rendszert, amelyet az 1928-as razziarendelet tett lehetővé. Évenként több törvényhatóság területén is foganatosíthatók egyeztetett razziák „szükség szerint”, ezek számát a rendelet nem korlátozza.

A központi járás főszolgabírája május 16-i utasítására beérkeztek a községi előjáróságok jelentései is. Rákoshegy község főjegyzője jelentette, hogy a községben vándorcigány nincs.¹²⁴ Pestújhely főjegyzője szerint: *„...községemben olyan oláh vándor cigányok, akik folytonosan községről községre vándorolnak, és állandólakhellyel nem bírnak – nincsenek. Hasonlóképpen nincsen olyan cigányrész sem községemben, ahol olyan zenész cigányok laknak, akik magukat zenével fenntartani nem tudják. Községemben állandó lakóhellyel bíró cigányok vannak, akik itt állandóan letelepedve ingatlannal is bírnak, nagyobb része azonban szabályellenesen felépített vískóban lakik, s így ellenük csak építésrendőri úton lehet eljárni.”*¹²⁵

Pestszentimre és Csepel ugyancsak közölte, hogy a községben vándorcigányok „egyéltalan nincsenek”, amelyhez a csepeli jegyző hozzáfűzi még, hogy egy-egy fényképnek az ára Csepelen a fényképezészeknél 1,50 pengőbe kerül.¹²⁶ Soroksár főjegyzője is azt jelentette a főszolgabírónak, hogy a községben *„...vándor oláh cigány egyáltalán nincsen. A községben van ugyan egy pár cigány család, ezek azonban állandóan a községben laknak, egyik részük gyári munkás, legtöbbje alkalmi munkából, szegkovácsolásból, edény- és üstfoltozásból tartja fenn magát. Egy arcképes igazolványba való fénykép legalacsonyabb ára helyben 50 fillér.”*¹²⁷ Sashalom és Rákosszentmihály válasza lakonikusan „nemleges” volt.¹²⁸

Az alispánnak júniusban elfogyott a türelme. A szolgabírák és csendőrség jelentései nem igazolták a „közbiztonsági, közegészségügyi, közérkölcsei szempontok” alapján kivetített aggodalmait. Június 9-én sürgetést ad ki a központi járás főszolgabírájának. *„... Felhívom, hogy a folyó évi április hó 22-én ad I. 14.059/1939. szám alatt kiadott rendeletemben foglaltaknak haladéktalanul tegyen eleget.”* A „központi járás főszolgabíráját” piros írónnal húzza alá, nem túl udvarias gesztussal a „haladéktalanul” felszólítást duplán kiemelve. Dr. Hazay főszolgabírónak július 5-én újabb sürgetést küld – még erélyesebb formában – aki hiába jelenti, hogy május 13-án az alispáni rendeletre jelentését már megtette. *„Felhívom hogy [...] a vármegye hivatalos lapjának 17-ik számában megjelent rendeletemnek haladéktalanul feleljen meg, vagy a fennforgó akadályról tegyen jelentést.”*¹²⁹

A központi járás főszolgabírájának be kellett látnia, hogy itt másként fognak menni a dolgok, mint a korábbi évi rendes cigányrazziák megtartásakor. Július 15-én haladékat kért *„...Méltóságos alispán úr! Tisztelettel kérek 30 napi haladékat jelentésem megtételére.”* Ezután már ő is sürgetéseket küldött ki a községi jegyzőknek. Augusztusra csak Cinkota

és Dunaharaszti jelentett 16 cigány férfit és 28 nőt, illetőleg 4 férfit és 4 nőt, ezen kívül a fényképek árát közölte még: Cinkota, Csepel, Dunaharaszti, Mátyásföld és Soroksár. 68 Figyelemre méltó, hogy a jegyzők egyetlenegy „vándor oláh cigányt” vagy olyan „zenész cigányt, aki a zenéből megélni nem tud” nem jelentettek, Cinkota kivételével. A cinkotai főjegyző viszont arról számolt be, hogy: „... Összeírtattam, és nyilvántartást fektettem fel a községemben lévő olyan zenész cigányokról, akik a cigány részen laknak s magukat zenével fenntartani képtelenek. Ezek jelenlegi létszáma 84 fő.”¹³¹ A főszolgabíró pontot téve erre az egész ügyre – mellőzve a cinkotai jegyző jelentését – szeptember 29-én elküldte végleges beszámolóját: „... Méltóságos Alispán Úr! Tisztelettel jelentem, hogy járásom területén csupán zenész cigányok vannak, és pedig 14 éven felül, Cinkotán 16 férfi, 28 nő. – Dunaharaszti 4 férfi és 4 nő, ezen községekben a fényképek ára 80 fillér.”¹³²

A razziák eredménye – ahhoz a „kóborcigány veszélyhez” képest, ami az alispáni rendeletben megjelenik – meglehetősen halovány képet mutatott. Azonban hátra volt még az októberi razzia. 1939. október 2-án a csendőrsők megtartották az áprilisban elrendelt második razziát is. A dunaharaszti, a soroksári, a pestszentimrei és a rákoskeresztúri őr parancsnokai egyöntetűen jelentették, hogy az őrskörletükben kóborcigány nem találtatott. Cigányügyben javaslataik sincsenek.¹³³ A soroksári csendőr szakasziparancsnok azonban jelentéséhez javaslatot is mellékel a főszolgabírónak, amelyben kifejtette, hogy semmiképpen sem hatékony az az eljárás (a vonatkozó rendeletek szerint), hogy a „kóborcigányt” a csendőrfőőrök a közigazgatási hatóságokhoz kísérik, s azok legtöbb esetben, büntetés kiszabása nélkül, illetőségi helyükre való kísértetésüket rendelik el. Véleménye szerint az őrsők járőreit fel kéne hatalmazni arra, hogy „a cigányt” hatósági orvossal megvizsgáltassák, s amelyik fertőző betegségben szenved, a helyhatóság által kórházba szállíthatnák. Az olyan cigány pedig, „amelyik tetves, a községi előjáróság rendeletére megnyíratnák.” [Ez az eljárás is rendeletileg biztosított, de gondoljunk csak bele ennek a csendőrség által végrehajtott gyakorlatába. A „minél gyakoribb” haj- és szakállnyírás, mint emlékezzünk rá, az alispánnak is kedvelt vesszőparipája.]

„... A cigány – írja Magossányi csendőr szakasziparancsnok – ugyanis hajzatára nézve érzékeny, így ha egy cigány 2-3 esetben megnyíratnák, köztisztasági szempontból kényszerítve lenne a tisztaságra, másrészt ez a jogszerű eljárási mód a kóborcigányok között köztudomásossá válnék, s így a kóborlást nem mernék folytatni [...] Véleményem szerint ez az eljárás emberi szempontból bár sértő cselekmény ugyan, de nemzeti egészségi és tisztasági szempontból a közérdeknek előnyére válna, mert a cigány vándorlásai kapcsán sok helyen megfordul és tetvével a betegség minden fajtáját terjeszti.

[...] A cigány így kényszerülve lenne állandó helyben lakáshoz és a henyé életmód megszüntetésével rendes munkát kellene folytasson, hogy a megélhetését biztosítsa. Ugyanis az a cigány, aki helyben lakó, annak életviszonyát a lakosság jól ismeri [...] A cigány több nevet használ, de a letelepült cigányt a lakosság a megkülönböztető nevről is ismeri, ellenben a kóborcigány ál-, gúny-, és megkülönböztető cigánynevet a lakosság nem ismerheti...”

A „benti eljárás” – mármint a lekopaszítás – olyan univerzális eszközt adna a „hatósági közegek” kezébe, „... amellyel a kóborcigányokat hathatósan kézben tarthatnák, mert a cigány habár kevés jogtudással is bír, azzal mégis tisztában van, hogy a csendőr (hatósági közegek) a szolgálati jogukon kívül, vele szemben más rendszabályt nem alkalmazhatnak.”¹³⁴ A soroksári „cső.” [korabeli rövidítés] őrsparancsnoknak megvolt a maga képe „a cigányról”, nem kellett róla gondolkodnia. A csendőrség állományát túlnyomórészt abból a földműves

rétegből verbuválták, amelynek általában a legtöbb konfliktusa akadt a cigányokkal, s akiknek tradicionális életmódja, a magántulajdonhoz való viszonya, a honvédségnél kiküzdött altiszti előmenetele, s a csendőrség szolgálati drillje a legélesebben állt szemben a „kőborcigányok” ugyancsak hagyományos, ám merőben különböző életmódjával. A csendőrség vezetői a próbacsendőrök kiválasztásakor – politikai szempontok alapján – úgy gondolták, hogy a falusi földművesek kevésbé fertőzöttek a destruktív eszméktől. Minden jelentkező felvételének ügyében – ami a jelöltek számára a társadalmi ranglétrán nem kis előrelépést jelentett – az erre külön rendszeresített csendőrtiszti bizottság döntött, s az előírt környezetanulmány elvégzése és a politikai alkalmasság megállapítása után kerülhetett csak sor az ideiglenes állományba való felvételre. Csak azok lehettek próbacsendőrök, akik a hadseregben már altiszti rendfokozatot értek el. Véglegesítéskor így minden csendőr „szakaszvezetői” rendfokozatot kapott.¹³⁵

Az 1939-es cigányrazziák során, a központi járás főszolgabírája a második razzia alkalmával sem üszta meg a sürgetést. Október 23-i kelettel az alispán felhívja, hogy: „...a fenti tárgyban f. évi április hó 22-én, ad I.14.059/1939. kig. szám alatt kiadott rendeletben foglaltaknak haladéktalanul tegyen eleget.”¹³⁶ A főszolgabíró november 20-án kénytelen elküldeni összesített jelentését és javaslatát, amely eredményeit tekintve még az előzőnél is silányabb képet mutat. Javaslatában is csupán az alispáni rendelet megismétlésére szorítkozik. „...Tisztelettel jelentem, hogy a megtartott ellenőrzés alkalmával előállítás nem történt. Javaslatom az alábbiakban teszem meg. A cigánykérdés közbiztonsági és közegészségügyi tekintetben oldandó meg. [Itt a főszolgabíró elhagyja az alispán „közerkölcsi” aggályait.] Méltóságod elgondolása szerint is fényképes személyazonossági igazolvánnyal ellátásuk (sic!). Ezt a csendőrbizottság állítaná ki. A letelepedési község előljárósága által havonta láttamozandó az igazolvány. Ennek keretében tartozna a havi orvosi vizsgálat. A községből eltávozást előzőleg történt bejelentés alapján, a község előljárósága engedélyezi. A fényképes igazolvány több lapot tartalmaz feljegyzések számára és kétvenként cserélendő. Ebbe jegyzendő be az orvosi vizsgálat, eltávozás, esetleg szabadságvesztés büntetés. 10 évi helybenlakás és büntetlen előélet esetén a korlátozások megszűnnek, amennyiben ingatlanszerzés által az állandó helybenlakás biztosítva látszik.”¹³⁷

1940-ből nem maradtak fenn a megyei cigányrazziák iratai, a kunszentmiklósi járás főszolgabírájának nemleges jelentésének kivételével. E jelentés rövid javaslatot is tartalmaz „...A cigányügyre javaslatom az, hogy a cigányokat internáló táborba kell gyűjteni, ahol önellátásra kell őket bírni, hogy az Államnak költségbe ne kerüljenek, és mégis szem előtt legyenek.”¹³⁸

Az alispáni utasítás 1941. május 10-én a cigányrazziák időpontját május 19-ére és október 13-ára tűzi ki. A 17 jelentéstétellel kötelezett járásból 13 nemleges válasz fut be. A budakörnyéki járás május 22-én „12 fő lefogott kőborcigányról” számolt be. 1. K. Júlia 37 éves – 2. K. Lina 12 éves – 3. K. József 8 éves – 4. K. Krisztina 7 éves – 5. K. Mancsi 3 éves – 6. K. Ferenc 9 hónapos – 7. V. Margit 21 éves – 8. V. József 1 éves – 9. V. Hermina 17 éves – 10. K. S. György 21 éves – 11. B. Júlia 22 éves – 12. K. Teréz 19 éves. „...Nevezettek fertőtlenítés után illetőségi helyükre toloncoltattak” – tájékoztat a jelentés.¹³⁹

A dunavecsei járás főszolgabírája május 28-án jelenti, hogy: „... a csendőrség Solt község határában 29 főből álló cigánykaravánt vett őrizetbe és a náluk talált lovakat, minthogy azok tulajdonjoga kétségen kívül megállapítható nem volt, lefoglalta. Az egyik cigány lova takonykórral gyanús volt, azt a magyar királyi állatorvossal megvizsgáltattam, ki is vizsgálati anyagot vett a lótlól. A vizsgálat eredménye még nem ismeretes.” Az alispán sürgetése után a dunavecsei

főszolgabíró ismételten jelent: „...Méltóságos Alispán úr! Folyó évi július hó 31-én fenti sz. alatt kelt másodszori sürgetésére immár másodszor jelentem, hogy Méltóságodnak ez év május hó 10-én [...] kelt rendeletének még ez év május hó 28-án, tehát a határidő előtt jóval eleget tettem. Jelentettem, hogy rajtaütésszerű ellenőrzés alkalmával 29 főből álló cigánykaravánt vett a solti csendőrsőrs őrizetbe s a náluk talált lovakat, minthogy a tulajdonjog megállapítható nem volt, lefoglalta. A lovakat ezt követőleg elárvereztettem. Dunavecse, 1941. augusztus 8.”¹⁴⁰ A monori járás főszolgabírája beszámolója is pozitív. „...A razzia során Üllő községben két férfi, egy kocsival és 4 lóval, Vecsés községben egy férfi és egy nő találtatott, kik ellen az eljárást folyamatba tettem. Jelentem, hogy a monori, a gombi és az alberti csendőrsőrs körletében közbejött fontos és sürgős szolgálat miatt, a razzia május 19-én megtartható nem volt. Az alberti őrs pótlólag a razziát május 20-án tartotta meg.” A ráckevei járás főszolgabírája egy a járás területén idegen 36 éves és egy 16 éves nőt és az előbbivel lévő 5 éves gyermeket említ jelentésében. Ló és koci nem volt velük. A többi csendőrsőrs jelentése nemleges.¹⁴¹

Az 1941. év őszi jelentései közül egyedül a monori járás főszolgabírája írja: „...Csak Vecsés községben talált a csendőrség egy 34 éves, egy 25 éves, egy 21 éves és egy 17 éves cigány férfit, s a férfiakon kívül, egy 42 éves és egy 21 éves, valamint 20 éves cigány nőt. [...] Kocsit és lovat nem találtak. A cigányügyre vonatkozólag tisztelettel azt a javaslatot tudom tenni, hogy nevezettek helyhez kötessenek és munkára szoríttassanak.”¹⁴²

Endre 1942 februárjában küldi meg az 1941. évi razziákról szóló összefoglaló jelentését a belügyminiszternek. „...Nagyméltóságú magyar királyi Belügyminiszter Úr! Hivatkozással Nagyméltóságodnak fenti tárgyban kiadott 257.000/1928. számú rendeletére, tisztelettel jelentem, hogy a kóborcigányok felkutatása és megrendszabályozása céljából 1941. évi május 19-re és október 13-ra hatóságom területén razzia tartását rendeltem el. A razzia során 59 férfit, 18 nőt, 6 lovat és 2 kocsit találtak. A járási főszolgabírák a razzia eredménye alapján a szükséges intézkedéseket megtették. Bp. 1942. febr. 3-án.”¹⁴³ A felterjesztett statisztika csak „férfiakat, nőket”, (ezekbe benne foglaltatott a gyermekek és csecsemők száma is), valamint a lovak és kocsik számát említi meg.

Újabb fejleményként 1942-ben Pest-vármegye Közigazgatási Bizottsága ismét javaslatot tesz a belügyminiszternek a cigánykérdés sürgős megoldására. „...Mivel a cigánykérdés minden eddigi megoldási kísérlete csak a baj tüneti kezelésének bizonyult, tisztelettel kérjük Nmsgodat, hogy a kóborcigányoknak koncentrációs ill. munkatáborba való helyezését minél hamarabb lehetővé tenni méltóztassék.”¹⁴⁴

A cigányrazziákról szóló utasítást az alispán 1942-ben április 1-jei kelettel adja ki a járásoknak: a razziákat május 19-ére és október 13-án kell végrehajtani. A gödöllői főszolgabíró jelentésében 9 cigány férfit és nőt említ meg, s javasolja: „...A cigánykérdés rendezésére legmegfelelőbbnek tartanám a cigányoknak munkatáborokba való internálását.”¹⁴⁵

A monori főszolgabíró szerint „...A... razzia alkalmával csak egy kóborcigányt talált a csendőrsőrs, akit a kihágási eljárás lefolytatása és büntetésének kiállása után illetőségi helyére juttatta.”¹⁴⁶

A nagykátai járás főszolgabírája beszámol, hogy kóborcigányokat csak Nagykáta községben találtak, akik ellen a kihágási eljárást lefolytatták, számukról nem tudósít, de megjegyzi, hogy: „...Szükségesnek tartanám, hogy legalább a vármegye területén szabályrendelettel felfüggesztetnék a cigányok szabad költözködési joga, és rendezést nyerne az egész cigányügy. De kíváncsnak tartanám, egy külön cigány munkatábor felállítását, ahová a dologtalan és biztos megélhetéssel nem rendelkező cigányok lennének elhelyezve.”¹⁴⁷ A központi járás főszolgabírája

mellékeli a rákoskeresztúri csendőrs jelentését, az őrs a május 19-én megtartott razzia során elfogta K. Jolánt, akit – egy rákoshegyi lakos sérelmére elkövetett család bűntette miatt – a Pestvidéki Kir. Ügyészségnek átadott, K. Istvánt, (emennek élettársát) és leányát K. Erzsébetet, „mivel Rákoskeresztúr községben bejelentés és engedély nélkül L. János cigány lakásán tartózkodtak”, s akiket a gödöllői járás főszolgabírájának ugyancsak átadtak.¹⁴⁸ Endre és a Vármegyei Közigazgatási Bizottság a cigány munkatáborokra vonatkozó javaslata mellé egyelőre csak Gödöllő és Nagykáta zárkózik fel.

Az 1942. évi őszi cigányrazziákat október 13-án bonyolítják le. Esztergom polgármesterének október 31-iki átirata arra kéri a Pest-megyei alispánt, hogyha hatósága területén általános razzia tartatnék, őt is szíveskedjék értesíteni, „... mert sajnálatosan észlelt körülmény mindenütt az, hogy az ország területén kóborló s a közrendet és erkölcsöt veszélyeztető cigányok azon esetben, ha valamelyik törvényhatóság területén szigorúbb ellenőrzés alá vonják őket, a szomszédos törvényhatóságok és városok területére tódulnak át.”¹⁴⁹

A jelentések szerint a központi járásban, Rákoskeresztúr községben egy vépi születésű hajadont fogtak el, „aki bejelentés nélkül tartózkodott rákoskeresztúri cigány rokonánál”. A központi járás egyedül ezt a személyt jelenti, akit a gödöllői járásnak átadott, ugyanakkor a Soroksáron lefogott ugyancsak egy fő cigányt, (akit a csendőrök személyesen a főszolgabíróhoz vittek be), meg sem említi az alispánnak.¹⁵⁰

Kiskörös községben a csendőrök 9, magukat igazolni nem tudó cigányt találtak, „... ez azonban annak tudható be, hogy a kérdéses napon vásár volt a községben, egyébként a járás területén, de Kiskörösen se szoktak kóborcigányok megfordulni [...] Az elfogott cigányok birtokában kocsik vagy ló nem volt” – jelenti a járási főszolgabíró. Intézkedést a kiskörösi jelentés nem említ, a főszolgabíró valószínűleg nem is tesz.¹⁵¹ A dunavecsei járás jelentésében 6 férfi (18 és 50 év közötti életkorral), egy asszony, (31 éves) s 3 leány, (14 és 31 év közötti életkorral) szerepel. „... Az őrizetbe vett 6 kóborcigány férfi ellen – írja a főszolgabíró – büntetésük letöltése utánra internálásukat, illetve munkatáborba való munkára szorításukat el fogom rendelni.”¹⁵²

A hivatali ügybuzgalmat és szigort tekintve vezető helyen áll Esztergom polgármestere, s Dunavecse főszolgabírája. Az 1942. évi cigányrazziákról 1943. január 22-én Endre megírja összesítő jelentését a belügyminiszternek:

„... Nagyméltóságú Magyar királyi Belügyminiszter Úr! Hivatkozással Nagyméltóságod 257.000/1928. számú rendeletére, tisztelettel jelentem, hogy a kóborcigányok megrendszabályozása céljából 1942. évi május 19-re és október 13-ra hatóságom területén razzia tartását rendelttem el. A razzia során 21 férfit, 18 nőt találtak. A járási főszolgabírák a razzia eredménye alapján a szükséges intézkedéseket megtették.”¹⁵³ További részletekbe vagy javaslatokba az alispáni jelentés nem bocsátkozik.

Endre László 1943-ban a március 31-i kelettel f. év május 17-ére, valamint október 13-ára rendeli el a cigányrazziák megtartását. A rendelet itt új elemmel egészül ki, amelyet az alispán saját kezűleg vezet rá a fogalmazványra:

„... A razziánál különösen kísérjek figyelemmel a lótartási engedélyeket és azokat lehetőleg minden esetben hatálytalanítsák.”¹⁵⁴

A központi járás – a gödöllői csendőr szárnyparancsnokságnak és Soroksár, Dunaharaszti, Pestszentimre, s Rákoshegy községi előjáróságainak kiadott utasításában – ezt a felszólítást elhagyja.¹⁵⁵ A szomszédos vármegyek közül pedig csak Esztergomnál találjuk meg a lótartási engedélyek megvonására szóló felszólítást, Tolna, Fejér, Heves, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Csanád-Arad-Torontál megyék átiratában ez az utasítás nem szerepel.¹⁵⁶

Az egész 1943. évi tavaszi razzia eredménye, a Kiskörösi előállított két fő „kóborcigány”, két kamaszkorú fiú. A kiskörösi járás főszolgabírája szerint: „...a kiskörösi járás területén lévő csendőrsők 59 egyént igazoltattak, akik közül csak kettő volt kóborcigány, mindketten férfiak, 16 és 17 évvel voltak. Kocsit és lovakat a cigányokkal nem találtak. A legtöbb igazoltatott egyén nem volt cigány.”¹⁵⁷ Az abonyi főszolgabíró jelenti még, hogy „...a cigányok járásom egész területén lovat nem tartanak.”¹⁵⁸

Az őszi razziákról november 22-én Gödöllő jelenti, hogy az ott előállított két fő sem volt kóborcigány. „...Mindössze a gödöllői csendőrök fogott el két egyént (üftoltozó cigányt), akik ellen iparügyi kihágás miatt az eljárás folyamatba tetetett.”¹⁵⁹ A monori járásban előállított három főről még ennyit sem tudunk meg: „...járásom területén a csendőrsők [...] mindössze három kóborcigányt találtak, akikkel szemben a szükséges intézkedést megtették. Kocsikkal, lovakkal járó kóborcigányokat nem találtak.”¹⁶⁰ A kiskörösi járásban viszont nagy létszámú csoportot tartóztatnak fel, de ezek sem kóbor-cigányok. „...A kiskörösi lovas őrs ezen a napon 6 férfit, 6 nőt állított elő, akik 15 évnél idősebbek voltak és velük együtt 19 gyermeket, akik 15 éven alul voltak. Nevezetteknek kocsijuk és lovaik nincsenek. A cigányok a bócsai határból a katonai lőtér céljára igénybe vett területől származnak, és a kiskörösi határban vannak egy tanyán letelepedve. Nevezettek nem kóborló, hanem vályogvető cigányok. Jelen adatok alapján az október 13-i kóborcigányok ellenőrzésével kapcsolatban jelentésem nemleges.”¹⁶¹

Endre László 1944. március 3-án, még a Belügyminisztériumba történő áthelyezése előtt kiadja az évi cigányrazziákról szóló utasítását. A razziák időpontjául május hó 3. és október hó 4. napját tűzi ki. Változatlanul meghagyja a lőtartásra vonatkozó engedélyek hatálytalanítására felszólító kiegészítést.¹⁶² A nagykáti jelentés beszámol arról, hogy: „...a kókai csendőrök körletében 3 csavargó cigány lett elfogva és lett őrizetbe véve, akik ellen az eljárás megindított. Nagykáta, 1944. május 20-án.” A monori főszolgabíró jelenti: „...a vecsési m.kir. csendőrök jelentése szerint f. év május 3-án Vecsés községben kóborcigányt fogtak el, akit ujjlenyomat alapján leprioráltak, azonban a cigány körözés alatt nem állott... Monor, 1944. június 13.”¹⁶³

Az őszi razziákról már csak töredékes anyag marad fenn. A nagykáti főszolgabíró október 11-én még jelenti, hogy a tápiószelei a tápiógyörgyei, a tápióbicskei, és a kókai csendőrsők körletében kóborcigányok feltalálhatók nem voltak. Ezzel szemben Nagykátán „...Az őrs hozzám tett jelentése szerint... 6 csavargó cigány fogatott el és vétetett őrizetbe, akik ellen az eljárás megindított.”¹⁶⁴

* * *

Pest-Vármegye alispánja, aki a „kóborcigányok veszélyére” való tekintettel a cigányrazziák számát megduplázza, a cigányok összeírását, személyi azonosítását, nyilvántartását, egy, a Magyar Közigazgatásban megjelent korábbi cikkében pedig koncentrációs táborokba zárásukat és az abban könnyebben végrehajtható sterilizációjukat szorgalmazza – öt éves alispáni működése alatt mindössze két alkalommal tud kimutatni olyan cigány csoportot, amellyel kocsi és ló is volt.

Ha nem az alispáni hivatal összesített adatait, hanem annak részleteit nézzük, minden más esetben kisebb gyalogos csoportokból, (akár magányosan közlekedőkből) álló „kóborcigányokról”, „férfiakról és nőkről” (amelyekbe beszámolták a csecsemőket is), kamaszokról, vándoriparosokról, rokonlátogatókról, csavargókról (stb.) készülnek a razziák „kóborcigány-jelentései”.

A szokványos büntetések az elfogott cigányokkal szemben: a megalázó helyszíni kényszerförtötlenítés, kihágás címén az illetőségi helyre való visszatoloncolás, vagy visszaesők esetében a közigazgatási eljárás ellenük való megindítása, amely kényszerdologházba való utalással is végződhetett. A legsúlyosabb „vétségként” a ló- és járműtartást kezelik, (a rendszeres kóborlást megakadályozandó), ezeket alkalmi árverés keretében értékesítik, anyagilag súlyosan megkárosítva a tulajdonosaikat. A cigányok lefogását és megbüntetését a jelentések részletesebb indoklás nélkül közlik. Olyan a vándorlással összefüggő migrációs területet, útvonalat, lakókocsikat, sátrakat és ideiglenes táborhelyet sehonnan nem tudnak jelenteni a járások, amelyek a cigányok vándorló életmódjára utalnak. A csendőrök, jegyzők és főszolgabírák nemleges jelentéseinek száma (1941 és 44 között 125 jelentésből 104 a nemleges és 21 a pozitív) önmagában cáfolja az alispán, egyes szolgabírák (valamint a Vármegyei Közigazgatási Bizottság) „súlyos kóborcigány-aggályait”. Még a pozitív jelentések sem szolgálhatnak használható támaszul a belügyi kormányzatot több alkalommal is sikertelenül sürgető, a cigány koncentrációs táborokra és a kényszer-sterilizációra vonatkozó, valószínűleg német forrásokból táplálkozó javaslataikhoz.

Endre László alispánként 1944. március 3-án még elrendelte az éves cigányrazziák megtartását, azonban az ügyeket már nem viszi végig. A német megszálláskor a nyilas tábor által gyűlölt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert és Lajos fivérét, (aki korábban a Kormányzói Katonai Iroda főnöke volt), március 20-án a Gestapo elhurcolta. Az új belügyminiszter Jaross Andor, Endrét 1944. március 27-től a Belügyminisztériumba rendelte. A Minisztertanács március 29-én jóváhagyta államtitkári kinevezését, amelyet a kormányzó április 8-án írt alá. Ebben a beosztásában első hivatali ténykedései között, április 7-én, a minisztériumban tartott értekezleten azt az utasítást adta ki, hogy az izraelitáknak se zsírt, se cukrot ne szolgáltatassanak ki. Mint államtitkárnak, felügyelete alá tartozott a „zsidóügyben” is érintett II. vármegyei és községi osztály, a IV. városi osztály, a XXI. lakásügyi osztály és az ún. Közigazgatási Racionalizálási Bizottság. 1944. május 13-tól a XXI. osztályon belül a menekültügyi alosztály keretében külön szolgálat került felállításra, hogy ott a zsidóság kitelepítésével és táborokba való elhelyezésével felmerülő ügyeknek (amelyek nem tartoztak más osztályok ügykörébe), *„dr. vitéz Endre László államtitkár közvetlen utasítása alapján történő intézése folyjék”.*¹⁶⁵

Ugyanakkor a Belügyminisztérium VII./b (egyesületi) alosztályát, az ún. „zsidóosztályt”, amely a magyarországi Zsidó Tanácsot közvetlenül felügyelte, ebben az időben már az a Blaskovich Lajos irányítja, aki Endre egyik legközvetlenebb munkatársa, Pest vármegye alispáni hivatalának főjegyzője volt a Megyeházán, s - mint láthattuk - nem egyszer kiadmányozta hivatali főnökének a kóbor- (és nem kóbor) cigányok „megrendszabályozására” vonatkozó rendeleteit. Az alosztály titkára pedig - minden valószínűség szerint - az a dr. Vassányi István, aki 1936-ban, mint szolgabíró, a Magyar Közigazgatás lapjain egy már idézett írásműben a cigányok számára munkatábor, botbüntetést, kalodát és sötétzárkát - bőjtellel szigorítva - s a bőrükre írt, kitörölhetetlen bélyeget kívánt bevezettetni. De itt van Bosnyák Zoltán is, aki Endre legfőbb tanácsadója a „zsidókérdésben”, ő lesz az igazgatója a német megszállás után megszülető Zsidókérdést Kutató Magyar Intézetnek. 104 Endre zsidó- (és cigány-) ellenes köre hatalmi pozícióba emelkedett és hozzá láthatott a zsidókérdés „végső megoldásának” előkészítéséhez. Endre, mint államtitkár lehetőséget kapott arra, hogy személyesen vegyen részt a korábban csak elméletileg meghirdetett gettók felállításában, majd Eichmannal közvetlenül együttműködve, a gettókba zárt zsidó-

ság deportálásában. Nem pusztán adminisztratív tevékenységet végzett: országos körűt keretében személyesen ellenőrizte és segítette elő a gettók felállítását, az emberek koncentrációját és elszállítását. A népbírósg előtt azt vallotta, hogy a deportálások tényleges céljáról nem tudott. Az előkészítő intézkedésekről Baký Lászlóval együtt a minisztertanács június 21-i ülésén részletesen beszámolt, s a Népbírósg a per során felmerült bizonyítékok alapján kimondta, hogy felelősség terheli többszázezer ember elpusztításáért.

A Sztójay-kormány bukása után a Lakatos-kormány Endrét eltávolította a Belügy-minisztériumból. Átmenetileg „nyugállományba” vonult, s jelentkezett frontszolgálatra, de néhány hét után Szálasi hatalomra kerülésével az összes hadművelleti terület kormánybiztosává nevezték ki. Hatásköre a hadművelleti területek polgári közigazgatásának vezetésére terjedt ki, ami gyakorlatilag az ország teljes, nyilas uralom alatt lévő részeit jelentette. Mint kormánybiztos önálló intézkedési joggal bírt: a személyi kiürítés alá eső vagyontárgyak biztonságba helyezésében, az egyesületi jog, s a sajtó ellenőrzésében, a rendőrhatalom felügyelet alá helyezés, az internálás elrendelésében, a posta, a távíró és távbeszélő forgalom ellenőrzésében.¹⁶⁷ Márciusi államtitkári kinevezése után a cigányügyre már nem fordíthatott annyi gondot, mint alispánsga idején, ekkor már minden erejével a „zsidókérdés végleges megoldását” igyekezett előmozdítani. Nem sok kétségünk lehet azonban afelől, ha elegendő ideje lett volna az összeomlás előtt, a „cigánykérdés gyökeres és végleges megoldását” is hasonló „energikussággal” veszi kézbe.

Az idézett források is azt mutatják, hogy a megyei tisztviselői karnak a nemzetiszocialista fajelméletől és intézkedésektől befolyásolt részében volt készség a cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldásának” fogadására, többen maguk is javasolták azt. De a cigánykérdés „legradikálisabb és legszigorúbb végmegoldásáról” legfelsőbb szinten Magyarországon csak az 1945. február 20-án, a Kőszegen ülésező nyilas kormány hozott döntést s csak Kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes a polgári lakosság kiürítéséről szóló rendeletében utasította a közigazgatás vezetőit, hogy a körzetükben „lakó cigányok gyűjtőtáborba szállítandók”.¹⁶⁸

A magyarországi cigányság szerencséjére ezek a lépések elkéstek. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a megszállók, - ahogy azt Franz Novak, a deportálások vasútügyi referense elmondta - 1944.-ben Eichmannal még úgy érkeztek Magyarországra, hogy a zsidók mellett mintegy mellékesen - „amúgy besegítés” módra - a cigányok deportálását is elvégzik egy füst alatt.¹⁶⁹ Amint azt az ausztriai és csehországi cigányokkal is tették.

Novákra hárult az a feladat, hogy a marhavagonokról, mozdonyokról gondoskodják a megszállt országokban, ahol a Birodalmi Biztonsági Főhivatal megszervezte a deportálásokat. Ez a munka Magyarországon is a IV/B/4 Szekcióra és Adolf Eichmannra várt, aki a német szintik és romák s más európai országok cigányainak deportálásában ekkorra már komoly tapasztalatokat szerzett. A Magyarországra a Wehrmachttal együtt bevonuló Einsatzgruppe 500-600 főnyi Gestapo- és SD-tagból állt. A csoport parancsnoka Hans Geschke SS-Standartenführer, helyettese és a budapesti SIPO vezetője Alfred Trenker Obersturmbannführer és kormányfőtanácsos volt. Eichmann kommandójának hivatalos elnevezése Einsatzkommando der Sicherheitspolizei und der SS volt, s a magyarországi Einsatzgruppe alárendeltségébe tartozott. Eichmann munkatársai Hermann Alois Krumeý, Otto Hunsche, Dieter Wisliceny, Theodor Dannecker, Franz Novak, Franz Abromeit és Siegfried Seidl többéves gyakorlattal rendelkeztek a „végleges megoldás” megszervezésében és lebonyolításában.¹⁷⁰

A magyarországi cigányok összegyűjtése és koncentrációs táborokba való deportálása a csendőrség segítségével - nem olyan alapossággal ugyan, mint Ausztriában vagy Csehszágban - de megkezdődött. A szállítási nehézségek és a front gyors előrehaladása mellett az „alapossághoz” hiányoztak a megsemmisítéshez szükséges előmunkálatok - a magyar törvényhozás és az egymást követő kormányok a német megszállásig nem hoztak olyan rendelkezéseket, amelyek a cigányok országos nyilvántartását és a cigánytáborok előzetes felállítását a megszállás előtt elrendelték volna. Így nem álltak rendelkezésre azok a névjegyzékek sem, amelyek alapján a német s helyi csatlós rendőri alakulatok a cigányokat a Magyarországgal szomszédos területeken összegyűjtötték. A „cigánykérdés” Endre alispáni hivatali funkciójának megszűnte után is felszínen maradt: a közigazgatás még az őszi razziákat is végrehajtotta. 1944-ben azonban a cigányok sorsában is negatív fordulat állott be: a cigány munkásszázadok felállítása, a kiürítések, a német orientációjú és a nyilas szervek által elrendelt lokális koncentrálások, a deportálások megindulása, az ország hadszínterré válása s a frontok mozgását követő helyi „megtorlások” és tömeggyilkosságok: a „Pharrajimos” vár még a magyar cigányságra.

Ury János: A várpalotai és Inota-Grábler tói cigány tömeggyilkosságok története 1945. január végén

Az október 15-i hatalomátvétel után a nyilas vezetők - Ács Ferenc, Pintér József, Dominó József - kezébe került a tényleges hatalom. Első dolguk volt kapcsolatot teremteni a németekkel, különösen a Gestapóval. Pintér Józsefet, a nyilas párt Fejér megyei szervezetének vezetőjét Szálasi novemberben kinevezte főispánnak. A főispán első cselekedetei közé tartozott, hogy az 1944. október 28-án kihirdetett rögtönbíráskodásnak maradéktalanul eleget tegyen. A katonaszökevények felkutatására, illetve a kirendelt karhatalom támogatására szólította fel a községi vezetőjegyzőket. 1944. október 26-án intézkedést hozott, hogy Fehérváron minden nevelő intézetet a német katonák megfelelő elszállásolására adjanak át. Pintér, mint hadműveleti kormánybiztos, összeíratta¹⁷¹ a munkaképes cigány lakosságot, akiket ugyancsak honvédelmi munka címén útépítésnél, romeltakarításnál és egyéb közmunkákban alkalmaztak. Később a 16 éven aluli cigányokat is összeírták, mivel a kormánybiztos a cigánykérdés központi rendezéséig a hadtest területén élő összes cigányok ügyét egységesen rendezni kívánta. Mindezeket csak részben valósíthatta meg.

Megállapítható volt, hogy a németek november második felétől úgy viselkedtek a megyében, mint az ellenséges területen: teherautó számra hordták az élőállatokat, a gabonát, gépeket.

Kiutalás nélkül költöztek be épületekbe, az üresen maradt házakat pedig kirabolták, a berendezést összetörték.¹⁷² Hasonló információ nyerhető Csoknyai Pál ezredes naplójából. Csoknyai Pált 1944. november 16-án nevezték ki a 20. gyalogos hadosztály gyalogsági parancsnokává. A hadosztály és a gyalogsági parancsnok harcálláspontja 1944. december 9-től Várpalotán volt. Csoknyai 1944. december 19-én felkereste Székesfehérvár polgármesterét, Kerekes Lajost, és tájékozódott a város helyzetéről, illetve megbeszélték az együttműködés részleteit. A polgármester felhívta Csoknyai figyelmét a városban uralkodó anarchiára, kérte a segítségét annak megszüntetésében (a beszállások szabályozására, a harácsolások, a rablások megszüntetésére, a garázdálkodó nyilasok és katonaszökevények megfékezésére" stb.). Délután Csoknyai ezredes magához kérte a helybeli Nyilaskeresztes Párt vezetőjét, és parancsot adott, hogy a párt fegyveres alakulatát a város belbiztonságának megvédésére szervezze meg¹⁷³.

Székesfehérvárt 1944. december 22-én elfoglalták a szovjet csapatok és 1945. január 23-ig tartották birtokukban. Erről az időről nincs értékelhető információnk.

1945. január 22. után Székesfehérvár polgári lakossága számára a helyzet elviselhetetlenné vált. A városban hadiállapotok uralkodtak. Kifogyott az élelmiszerkészlet, nem volt semmilyen közszükségleti cikk. Az állandósult légitámadások, tűzérési belövések miatt az élet tarthatatlan lett. A város lakosságának háromnegyed része elmenekült. A katonai hatóságok nemigen törődtek a lakossággal. Annak is ők vették hasznát, hogy a lakosság elmenekült, mert az elhagyott lakásokba katonákat lehetett elszállásolni. Ezen kívül sok házat erőddé alakítottak át, e célból többet fel is robbantottak. A tábori csendőrség a városba

polgári személyeket nem is engedett be. Néhány személynek azonban sikerült német vagy magyar katonai járművel bejutni Székesfehérvárra. Ezek elmondták, hogy január végén a városban kihaltak voltak az utcák.

Felsővárosban szinte egyetlen lelket nem láttak. Az ajtók, ablakok deszkával voltak elreteszelve. A Nemzeti Számonkérő Szék¹⁷⁴ csendőrei bizalmatlansággal voltak tele. Szinte minden fehérvári lakosban „bolsevista ügynököt” láttak¹⁷⁵. A visszafoglalt Székesfehérváron már január 23-án megjelentek a helyi nyilas vezetők. Pintér József hadművelési kormánybiztosi megbízatást kapott.

Személyi őrzését egy Hajba nevű csendőr, egy Országóh nevű csendőr főtörzsőrmester és Schubert József tisztiszolga látták el.

A bírósági anyagok

A bírósági iratok felderítését nehezítette, hogy a tárgyalások több bíróság előtt folytak, így a várpalotai tömeggyilkossággal foglalkozott a székesfehérvári népbíróság, (Pintér József felelősségre vonásával kapcsolatban) foglalkozott a veszprémi népbíróság, (Farkas Andor, Kemenesi Imre, Molnár Sándor és Pál Ferenc tevékenységével kapcsolatban) majd feljebbvitel folytán bekapcsolódott a győri népbíróság és a Népbíróságok Országos Tanácsa is. Az összekapcsolódó „ügyek” igen szövevényessé tették az iratok nyomon követését, mert a bírósági iratok névre szólóak és nem a cselekmény helyszíne alapján vannak regisztrálva, továbbá az új bírósági eljárás során az ügyirat új számot is kap. Ilyen eset volt többek között Molnár Sándoré is. Molnár Sándort a veszprémi népbíróság Nb-421/1945./6 számú ítéletében 8 havi börtönbüntetéssel sújtotta a Nyilaskeresztes Párt részére teljesített fegyveres pártszolgálat miatt. Ezt le is ülte 1947. március 26-ig.

Majd a győri népügyészség indítványa alapján 1948. augusztus 9-én ismét letartóztatták, és a Kemenesi Imre csendőrőrmester elleni perben V. rendű vádlottként állították bíróság elé a népbírósági törvény 13.§ 2. pontjában meghatározott háborús bűntettben. Ezért kénytelen voltam a budapesti Gyűjtőfogház 1946-1948 közötti rabnévjegyzékét, illetve a budapesti népbíróság és a NOT 1946-1950 közötti névmutatóit átvizsgálni. Ugyancsak át kellett vizsgálni Veszprém vármegye I. számú igazolóbizottságának, a Veszprém városi-járási egyesített igazolóbizottságának, Várpalota nagyközség és a veszprémi járás főjegyzőjének iratait, valamint a Veszprémi Népbíróság irattöredékét. A kutatás általában az 1945. és 1948. közötti évekre terjed ki.

A székesfehérvári cigányok elhurcolásának körülményei

A vádlottak kihallgatásából, a tanúvallomásokból sem határozható meg pontosan az elhurcolás és a tömegkivégzés időpontja. Sajnos a tanúvallomásokban elhangzott kijelentések „...mert hallották, hogy gyűnnek az orosz tankok” nem alkalmasak az időpont meghatározására, mivel Székesfehérvár 1945. január 22-től 1945. február 22-ig a szovjetek szoros gyűrűjében volt és a front a város keleti részén állandóan hullámzott. Igaz ugyan, hogy a frontvonal a Fiskális út hosszában húzódott, de februárban, márciusban jártak a szovjetek a Felső-Királyson is.

Nem tudtuk beazonosítani Pintér Józsefnek azon kijelentését sem, mely szerint a cigányok elhurcolását követő napon, Szombathelyen járt Vajna belügyminiszternél,

mivel erre vonatkozólag semmilyen irat nem található. Pintér József 1946. október 26-i székesfehérvári népbíróági tárgyalásán és a kihallgatás (!) során is azt vallotta: „Egy január végi napon láttam a N.Sz.K. csendőreit. Lehetek vagy 15-en. Megtudtam, hogy a cigánytelepre indulnak. Gépkocsin oda mentem. Ekkor már összeterelték a telep lakóit. Két csendőr állt az egyik ház előtt. Megkérdeztem, mi van itt. A csendőr azt mondta: „a cigányokat likvidáljuk”. Nem beszélünk többet. Másnap Szombathelyre a belügyminiszterhez kellett mennem. Két nap múlva tudtam meg, hogy kivégezték a cigányokat.”

Dr. Kerekes Lajos, Székesfehérvár volt polgármestere az 1946. október 26-i tárgyaláson a következőket vallotta: „Négy-öt nappal azután hogy a németek visszafoglalták Székesfehérvárt¹⁷⁶ Endre László¹⁷⁷ (a Szálasi-kormány polgári-hadművelti kormánybiztosa) parancsára Pintér József akkori főispán letartóztatott és az ellenséggel való együttműködés gyanúja miatt a Nemzeti Számonkérő Szék péti tagozatának adott át. Letartóztatásom alkalmával jelen voltak: Pintér József főispán, Tapodi tüzer ezredes, mint városparancsnok, dr. Bíró László hadművelti kormánybiztos, Utczás nevű csendőr százados. Letartóztatásom a városházán történt, innen az e helybeli vármegye házára kísérték és itt egy napig őrizetben tartottak. Ennek elteltével Vörös Kálmán csendőr törzsőrmesterrel Várpalotára kísértettek át és itt a nevezett csendőr őrzete alatt voltam kb. 1 hétig. Várpalotáról Pétfürdőre Botond (Pilhoffer) István különítmény parancsnok székhelyére kísérték és itt továbbra is őrizetben tartottak. Pétfürdőre való megérkezésem alkalmával Vörös Kálmán csendőr törzsőrmestertől Kozma István csendőr zászlós vett át és közölte velem, hogy Endre Lászlótól kapott utasítás értelmében ki kellene végeztetni, ugyanakkor közölte azt is, hogy Botond csendőr százados Veszprémből telefonált, hogy kivégzésemet az ő megérkezésig függesszék fel. Ebben az időben hallottam, hogy felszámolják a cigánytelepet. A csendőrök Pétről indultak el.”

Oláh Katalin 1971-ben így emlékezett vissza: „Hát, kérem, az úgy volt, hogy egyszer egy hideg idő volt, hát nem tudom úgy biztosan, hogy milyen hónapban szedtek minket össze.

Biztosan nem tudom. És csak azt látom egyszeriesen, hogy jön két szakasz nyilas. Szóval két csoport, de sokan. És ahogy láttuk ezt mink, hát nem tudtuk, hogy ezek most hová mennek.

Kijöttek a cigány telepre. Azt mondták egyszeriesen, hogy sorakozó. „Ahol a legnagyobb ház van, oda sorakozzanak.” Hát, az apósomé mondom, vajda volt - az volt a legnagyobb lakás. Hát, persze odaszegődtünk, akik befértünk; akik meg nem, kint.”¹⁷⁸

A tanúkihallgatások során egyértelműen bebizonyosodott, hogy Pintér nem csak kíváncsiságból járt a cigánytelepen, hanem mint főispán, parancsot adott az elhurcolására. Az egyik tanú szerint Pintér a cigánytelepen a csendőrök által összegyűjtött cigányoknak a következőket mondta egy égő rongycsomóra mutatva: „Ti is így fogtok égni, mint ez a rongy!” Pintér József a Vajna Gábor nyilas Belügyminisztériumának X. osztálya által kiadott rendeletre hivatkozott, amelynek értelmében a polgári lakosságot el kell távolítani a hadművelti területéről.

A rendelet 5. pontja kimondta: „A közbiztonsági szerveket hívja fel, hogy a kiűrtendő területől a polgári lakosság közül mindazon megbízhatatlan egyéneket, kik a szovjet csapatok előnyomulása esetén azokhoz csatlakozhatnak, továbbá a cigányokat, családtagjaikkal együtt, végül még a feltalálható összes zsidófajúakat vegyék őrizetbe és a kitelepítés (!) helyi illetékes

*főispánja által biztosítandó átmeneti internálótáborokba kell elhelyezni. Ezen internáltakat a közmunkában állandóan foglalkoztatni kell. A felvevő főispánok internálótáborokról gondoskodjanak. Az így őrizetbe vettek a befogadó tábor szám szerint a BM. VII. osztályának, azonnal jelentse be. A jelentésben külön kell a munkaképes férfiakat és külön az ilyen nőket, a munkaképtelen férfiakat, külön az ilyen nőket és a gyermekeket feltüntetni. Az internálótábor őrszemélyzetét a területileg illetékes rendőrkerületi parancsnokságtól kell igényelni.*¹⁷⁹"

Részlet a Népbíróságok Országos Tanácsának Pintér József ellen hozott NOT III. 7841/36/1946. számú ítéletéből: *„Az első bírósági tényállást az Országos Tanács a népügyész javaslata folytán kiegészíti azzal, hogy a vádlottnak része volt a székesfehérvári cigányok kiirtásuk végetti összeszedésben, és így végeredményben mutatkozó kivégzésükben is. A vádlottnak vallomása szerint is – a csendőrök az összeszedés alkalmával jelentették, hogy »likvidálják« a cigányokat. Ezért nem lehet figyelmen kívül hagyni Lakatos Angéla, Lendvai Mária, Lakatos Józsefné, Horváth Istvánné tanú vallomása alapján azt a tény, hogy a vádlott a likvidálás alkalmával a cigányok lakhelyén megjelent és itt a csendőrök jelentették a likvidálást és azt, hogy sírt akarnak ásatni, de ez a fagy miatt nehézségekbe ütközik, és hogy a vádlott ugyanakkor a cigányokra gyalázó kifejezéseket használt.”*

Részlet Oláh Katalin visszaemlékezéséből: *„Hát a nyilasok – a hogy is mondjam munka szolgáltatott cigányokkal, akik vidékről, nagyon-nagyon messzi vidékről származtak, azokkal csináltatták már nekünk a temetőben a gödröt. Ásatták. Mink akkor még bent voltunk a lakásban, összeszorulva, ahányan csak benn voltunk. De mink láttuk, hogy ezek a cigányok – de hát nem ilyen magyar cigányok voltak, mint mi, hanem várjon csak, messziről, Romániából, meg tudja az Isten, honnan voltak. Tehát, ugye még nem gondoltuk. És egyszeriesen hallották, hogy lövöldöznek az oroszok. Azt mondja az egyik nyilas, a legnagyobb, aki parancsolt rajtuk, azt mondja »Sorakozó!« Egy maradjon velük, a többi meg meneküljön. * Mert hallották, hogy gyűnnek az orosz tankok. Azt gyűn, szalad a temetőből át a másik nyilas. Azt mondja a csendőrnek: »Úgy volt, hogy hat óráig reggel kilencig tik leszték szolgálatban, kilencig éjjel mink leszünek, és a gödrök, ahogy így készülődtek, éjjelkor agyon lehetett volna lőni, de, hát te is menekülj.« Evvel egyet belütt a nyilas, de, hát nem ért el senkit a golyó, elment, így ugye mink megint széjjelmentünk a lakásokba, ki honnan gyűtt.”*

Gyenti Rudolf várpalotai géplakatos vallomásában elmondta: *„Abban az időben katona-szökevény voltam, így kényszerűségből Tóth Béla nyilas körzetvezetőt és egy Ács nevű nyilas fő körzetvezetőt, fehérvári vaskereskedőt szállítottam a gépkocsiján. Útközben hallottam, amint Ács a cigányok kivégzésére akarta rábeszélni Tóth Bélát.”*

A felsorolt dokumentumokból egyértelműen megállapítható, hogy a székesfehérvári cigányok elhurcolásáért, majd későbbi legyilkolásáért Pintér Józsefet terheli a felelősség.

Székesfehérvári cigányok által elkövetett rablások kérdése

A székesfehérvári cigányok által elkövetett rablásokról Kemenesi Imre volt csendőrmester az alábbiakat nyilatkozta 1948. augusztus 8-án: „1945. február első napjaiban a németek és a nyilasok egy nagyobb cigány csoportot hoztak munkára Székesfehérvárról Várpalotára. Emlékezetem szerint a cigányok megérkezését követő napon szolgálati utamról hazatérőben a késő délelőtti órákban az őrs parancsnokával¹⁸⁰ találkoztam a Lechner-féle üzlet előtt. Együtt indultunk az őrszlaktanya felé, amikor szembe jött velünk egy nyilas egyenruhás férfi, aki, mikor összehatalkoztunk, megállt, bemutatkozott és közölte, hogy a csendőrs parancsnokát keresi. A nevére nem emlékszem¹⁸¹, fő kerületvezetőként mutatkozott be. Lényegében a következőket adta elő: Orendy csendőr ezredessel lenn járt Fehérváron rögtön az után hogy a magyar csapatok újból birtokba vették¹⁸², és megállapították, hogy a cigányok, amikor oda az oroszok bevonultak¹⁸³ utána fosztogattak, raboltak, erőszakoskodtak. Ezért elhatározták, hogy a N.Sz.K. útján Orendyék felszámolják a cigánytelepet. Házaikat felégetik, a cigányokat pedig elszállítják a hadművelleti területről.”

Ugyanez a vádaskodás jelenik meg Pintér József 1948. augusztus 23-án benyújtott per újrafelvételi (!) kérelmében is: „Várpalotán a Nemzeti Számonkérő Szék¹⁸⁴ parancsnoka, Orendy csendőrezredes rendelte el a székesfehérvári cigányok kivégzését, állítólag azért, mert a cigányok a hadművelet tartama alatt fosztogattak és erőszakoskodtak¹⁸⁵”. Ezzel szemben ott áll Gyenti Rudolf vallomása, amely arra mutat rá, hogy Ács Ferenc nyilas fő kerületvezető próbálta rábeszélni Tóth Béla körzetvezetőt a cigányok kivégzésére és nem esett szó rablásról-fosztogatásról.

A Legfelsőbb Bíróság ítéletének indoklásában Fekete István a kivégzésekben való büntetőjogi felelősségét taglalva a rablásról így nyilatkozott: „A büntetőjogi felelősség teljes vagy korlátozott kizárására ugyanis csak olyan vádlott tarthat igényt, aki minden eszközt, módot és lehetőséget egészen a végsőkhig kihasználta a kényszer vagy a fenyegetés elhárítására. A vádlott nem így járt el, mert saját vallomásában sincs adat arra, hogy a tömegkivégzés előtt legalább a gyerekeket és csecsemőket megkísérelhette volna elkülöníteni a felnőttektől, és ott a helyszínen kijelentette volna a német tiszt előtt azt, hogy ezeket pedig, legyilkoltatni nem hajlandó. A Legfelső Bíróság álláspontja szerint a vádlott még az állatias nyilas és náci gonosztevők előtt is érvelhetett volna azzal, hogy a gyermekek és a csecsemők rablásban és fosztogatásokban részt nem vettek, így őket kivégezni nem szabad.¹⁸⁶”

A rablás és fosztogatás ellen szól a többször hangoztatott Tábori Biztonsági Szolgálati-utasítás is. Ugyanis a TBSz. V. fejezetének 9. pontja kimondja: „A felkoncolási jog azt jelenti, hogy a T.B. szolgálat tagja jogosult agyonlőni: a) a tetten ért, illetve körözött katonaszökevényt, hadiüzemi és a munka-hadseregbeli munkás szökevényt; b) ellenben köteles agyonlőni: tetten ért kémeket, fosztogatókat, erőszakos rombolást végzőket, lázadókat, zendülőket, megfutamódókat és az ellenséggel bármilyen egyetértésben bocsátkozókat.”

Ennek értelmében a rablással, és az ellenséggel való kollaborálással gyanúsított egyéneket, már az elfogásuk után rendkívüli bíróság elé kellett volna állítani, és amennyiben a vádak beigazolódtak, azonnali hatállyal végrehajtani rajtuk a halálos ítéletet, vagy a helyszínen agyonlőni.

A győri népbíróság Nbr. 224/1948. számú ítéletének indoklásában is visszautasítja a feltételezést és megállapította, hogy „1945. januárjának végén, vagy február elején, ma már pontosan meg nem állapítható időben Székesfehérváron a Gestapóval együttműködve a NSZK csendőrök és nyilasok a cigányokat összeszedték és azokat teherautón Várpalotára szállították azt mondván nekik, hogy a front közelsége miatt mentik őket és munkára viszik majd őket.”¹⁸⁷

A várpalotai cigányok sorsa

A székesfehérvári cigányok Várpalotára történt átszállítását követő napon a helyi nyilas pártszervezet vezetőjének, Farkas Andor községvezetőnek az utasítására összeszedték a várpalotai cigányokat is és Farkas pajtájában a székesfehérvári cigányok közé, bezárták őket.

A kivégzések

Kemenes Imre Nbr.224/1948. számú 1949. június 4-i (másodfokon 1948. május 15-én Várpalotán nyilvánosan tárgyalták Kemenesi Imre ügyét, és ellene halálos ítéletet hoztak) győri ítéletének indoklásából: „A következő nap reggel a várpalotai cigányokat is összeszedték a nyilasok, valószínű a helyi párt kezdeményezésére és ezeket a cigányokat is a székesfehérvári cigányokhoz zárták be a nyilas-báz pajtájába. Az így összegyűjtött cigányok száma körülbelül 113 fő volt, akik között férfiak, nők és gyerekek voltak vegyesen. Az őrizetükre kirendelt nyilas pártszolgálatosok a cigányokkal a lehető legdurvábban bántak. Az elfogott cigányok közül a nyilasok a csendőrökkel együtt működve a délelőtti órákban a férfiakat kiválogatták, elhurcolták őket azzal, hogy munkára kell menniük. Ebelyett azonban a község határában lévő úgynevezett akáciásba vitték őket, ahol egy nagy gödört ásattak velük, amelynek megásása után a gödörben agyonlődözték őket. A kiválogatott férfiak közül ötöt délután 2 óra körüli időben Várpalota község főterére – az úgynevezett Mátyás vár elé – kísérték, ahol a várpalotai csendőrök tagjaiból összeállított kivégzőosztag várakozott rájuk, Fekete főtörzsőrmester őrsparancsnok vezetésével, amely kivégző osztag tagja volt Kemenesi Imre és Németh János is. Az öt cigány férfit a Mátyás vár falához arccal szemben felállították. Fekete főtörzsőrmester vezényszavára a kivégző osztagba beosztott 10 csendőr az öt cigány férfi háta mögött felsorakozva puskájukból leadott sortűzzel azokat agyonlőtték, olyképpen, hogy egy-egy cigány férfira két csendőr célzott és adott le lövést. Lechner István kereskedelmi üzletében ez után egy táblát készítettek papírból: »Így járnak a hazaárulók!« felirattal, amely táblát az egyik kivégzett hullájára tűzték fel. A többi cigányt ezután a délutáni órákban a nyilasok kisebb csoportokban az akácokban megásott gödörhöz kísérték, és ott a fegyveres nyilas pártszolgálatosok és várpalotai csendőrök a síró, jajveszékélő szerencsétleneket halomra lövöldözték.”¹⁸⁸

A tárgyalás során annak valószínűsége is felmerült, hogy több tömeges kivégzés történt Várpalotán. Azonban a tömegkivégzés után áldozatok hullái és tömegsírok is vannak. Azonban eddig sem nyomozás, sem a tárgyalás során olyan adat nem merült fel, hogy máshol is lenne tömegesen kivégzetteknek sírja Várpalotán, ezért az erre utaló homályos tanúvallomások minden alapot nélkülöznek.

Az áldozatok száma

Az áldozatok száma tárgyalásonként változott. Az első bírósági ítéletben¹⁸⁹ 250 főben határozták meg az áldozatok számát. A Népbíróságok Országos Tanácsának NOT. I.829/1946-19. számú végzésével 1947. április 9-én megsemmisítette az első bírói ítéletet és új bizonyítási eljárást rendelt el. Az idézett NOT végzésben Kemenesi Imre 62-ben, Lakatos Anna 60-80 főben, Rafael Margit 111-ben, Marton Józsefné tanú nyomozati vallomásában a vádlottól nyert értesülés alapján 103-ban, Bazsó Gábor tanú 50-60-ban határozta meg az áldozatok számát.

A nyomozás során 1946. szeptember 11-én dr. László Ervin a székesfehérvári népügyészség vezetője és Várnai Béla politikai rendőr százados kíséretében helyszíni szemlét tartott Várpalotán. A szemle során megállapítást nyert, hogy a nyilasok Várpalotán 118 cigányt végeztek ki.

Megállapítást nyert az is, hogy a tömegkivégzésről szóló parancsot egy Ács nevű nyilas pártszolgálatos hozta Székesfehérvárról.

A veszprémi népügyészségtől nyert adatok alapján Pintér József, mint hadművelleti kormánybiztos a tömegkivégzés napján, Várpalotán tartózkodott.

Az áldozatok számának meghatározásában perdöntő volt Nyitribusz Pál temetkezési vállalkozó, Rafael Margit (Falat) és Lakatos Anna (Mici) tanúvallomása. A palotai áldozatok számát a bíróság is 25-30 főre becsülte, mivel az elhangzott vallomások egybehangzóan 3-4 család elhurcolásáról és kivégzéséről szóltak.

Összefoglalás

Az anyag átvizsgálása után megállapítható, hogy a fehérvári cigányok elhurcolásáért, majd törvénytelen kivégzésükért Pintér Józsefet terheli a felelősség. Pintér a per-újráfelvételi kérelmében (a perújráfelvételt a budapesti népbíróság Nb. VII. 3327/1948/3.szám alatt elutasította) Orendy Norbert ezredesre, NSzK parancsnokára, illetve Botond István csendőr századosra, a NSzK péti kirendeltségének vezetőjére igyekezett a felelősséget áthárítani.

A Fővárosi Levéltárban átnéztem az Orendy Norbertre vonatkozó bírósági anyagot (Nb. 1131/1946.), de erre vonatkozó adatot sem a vádiratban, sem a nyomozati anyagban nem találtam.

Botond (Pilhoffer) István csendőr százados nyomozó csoportja 1944. november elseje után Tatára költözött, majd később a visszafoglalt Székesfehérvárra települt, a megszállás alatti ügyek nyomozására¹⁹⁰.

Így feltételezhető, hogy a beosztottjai részt vettek a székesfehérvári cigányok összeszedésében, de a kivégzésekben nem. Ezt támasztja alá a Legfelsőbb Bíróság Fekete István csendőr főtörzsmester ellen BV. 10.501/25/1950. szám alatt hozott ítéletének indoklás része is, amely megállapítja, hogy a vádlott a kivégzés fogatosítása előtt utolsó próbálkozásként a Nemzeti Számonkérő Szék¹⁹¹ péti csendőreire akarta áthárítani a szerepet és csak miután ezek közölték, hogy nem látják el, tett intézkedést a kivégzés fogatosítására.”

Sajnos Botond (Pilhoffer) István csendőr százados elkerülte a magyar igazságszolgáltatás felelősségre vonását, annak ellenére, hogy a székesfehérvári népügyészség 1873/1946. Nü. szám alatt 1946. július 30-án kérte az ebben az időben Németország Eggenfeld járásának Prienbach vagy Irlbach településén tartózkodó Botond kiadatását. Ugyancsak nem sikerült

kézre keríteni Vörös Kálmán csendőr őrmestert. Ellene 1946. július 31-én Nb. 179/1946. szám alatt kiadott elfogató parancs is eredménytelen maradt, így azt 1960. március 28-án a Budapesti Fővárosi Bíróság B.III. 17.691/1949-4. számú határozatával visszavonta, mivel megállapítható volt, hogy a nevezett külföldön tartózkodik és egyben lakcímfigyelő lapot bocsátott ki. E két személy igen lényeges kérdésekre adhatna választ, de sajnos ez már reménytelennek látszik.

A várpalotai cigányok elhurcolásában és törvénytelen kivégzésében egyértelműen Farkas Andort terheli a felelősség. Farkas Andort két tanú is felismerte a kivégzésben résztvevők közül annak ellenére, hogy közben levágatta a szakállát.

A székesfehérvári és palotai cigányok kivégzésére a NSZK helyi parancsnoka (Botond István csendőr százados) és a Gestapo várpalotai kirendeltségének parancsnoka adott (két-nyelvű) írásos parancsot, miután Fekete István őrsparancsnok megtagadta Ács Ferenc nyilas fő kerületvezető szóban kiadott kivégzési parancsát.

Tisztázatlan azonban továbbra is, hogy a tömegsír feltárása után hová temették az áldozatokat. Erre vonatkozólag megnyugtató választ csak Nyitribusz Pál - korabeli temetkezési vállalkozó temetési naplójának előkerülése után adhatunk, mivel erre vonatkozólag semmilyen információ nem került elő az ügyészégi és bírósági anyagokból.

Várpalota nagyközség iratai között találtam az alábbi egyetlen névre szóló anyagot:

„Kolompár József Lajos, született Várpalotán 1888. február 28-án, anyja neve: Kolompár Anna. A nevezettet a nyilas uralom alatt tömeges cigány kivégzések alkalmával kivégezték. Tekintettel, hogy a kivégzéseket a csendőrség titokban végezte és ezekről a községházán bejelentést nem tettek, a halálesetek a halotti anyakönyvbe bejegyezve nem lettek. A fent nevezett kivégzésekről az eljáróság csak utólag szerzett tudomást.”¹⁹²⁹

Szita Szabolcs: A romák egyik vesztőhelye, a komáromi Csillagerőd 1944. őszén

1944. november elején a Magyar Királyság területén kiterjedt hadműveletek folytak. A fronthelyzet romlása miatt a mögöttes területeken a nyilaskeresztesek terrorja napról napra nőtt. A Szálasi-kormány november 3-án és 4-én országos letartóztatási sorozatot rendelt el. A sokrétű, gyors intézkedéseket a Vajna Gábor vezette Belügyminisztérium VII. osztálya és a Honvédelmi Minisztérium megbízottjai Hajnácskőy László csendőr alezredes irányítása alatt végezték.

Az őszi hetekben a hatósági őrizetbe vett, kiterjedt razziákon összegyűjtött magyarok Németországba való kiszállítása előtti internálási helye a komáromi erőrendszer erődjeiből a Csillagerőd volt. (Az 1850-es években kialakított épületet 1939 őszétől átépítették, főként lőszerraktárakat létesítettek benne.) Az országos fegyintézetekből százával szállítottak be politikai foglyokat, a honvédelmi kisegítő munkaszolgálatos századokból lemaradt vagy a Budapestről Hegyeshalomba indított gyalogmenetekből szökött, valamiképp elfogott zsidókat.

Nagyobb csoportokban addig is internálásban tartott nők és férfiak, bármilyen gyanú alapján elfogott, toloncházban őrzött nem magyar állampolgárságú személyek, mellettük közbüntényesek és rendőrileg összegyűjtött, az állam rendjére veszélyesnek tartott, ún. nemkívánatos elemek is érkeztek¹⁹³. A csendőrség által összefogott cigányokat változatos nagyságrendben hurcolták ide. A legtöbbször családotól.

A Csillagerődbe internálták, fogságban tartották a Horthy-rendszer apparátusának több olyan tisztviselőjét, akikkel az október 15-i, ismételt német fegyveres beavatkozás révén hatalomra jutott nyilaskeresztes pártnak, egyes vezetőinek vagy aktivistáinak a korábbi időkből, esetleg újabb céljaik akadályoztatása miatt „elszámolnivalója” volt. Növekvő számban szállítottak be az egyházak, felekezetek háborúellenes gondolkodású tagjait, a szélsőjobboldali rezsim számára gyanússá lett, őrizetbe vett egyházi személyeket is.¹⁹⁴

A Duna jobbpartján álló erődökből a Monostori erőd laktanya volt. 1942 elejétől külön, lezárt részében főként lengyel és szerb katonai internáltakat, alkalmilag szovjet, angol és francia szökött foglyokat őriztek. 1944. kora nyarán a komáromi és környéki zsidók deportálás előtti, késő őszén pedig, a polgári internáltak gyűjtőhelyeül használták. A magyar honvédség a Monostorinál lényegesen kisebb Igmándi erődöt 1939-től a m. kir. II. közérdekű munkásszázlóaljhoz, majd a II. kisegítő munkásszázlóalj pótzászlóalj és pótkeret parancsnokságához tartozó zsidó munkásszázadok egyik bevonulási központjaként, valamint körleteként használta. 1939. szeptemberétől 1942. elejéig internált lengyel katonák laktak benne, majd a Monostori erődbe helyezték át őket. (Körletüket először Honvéd gyűjtőtábornak, majd Komáromi M. Kir. Katonai Internáló (lengyel) Tábornak nevezték.) Az erődben honvédségi raktárak, műhelyek is működtek¹⁹⁵.

1944. szeptember 12-én Komáromba német tábori csendőri alakulatot (Gendarmerie-Einsatzkommando 8.) telepítettek. Személyi állománya elérte a százat. Szolgálati helyének berendezéséhez a városból korábban deportált zsidó lakosoktól elvett ingóságokból

utaltak ki felszerelést. „A zsidó vagyontárgyak használatra való kiadása” tárgyában 15-én a M. Kir. Komáromi Honvéd Állomásparancsnokság átiratára a polgármesteri hivatal és a pénzügyigazgatóság intézkedett¹⁹⁶. Nem zárható ki, hogy a tábori csendőrök Komáromba vezénylése az újabb magyarországi deportálási tervek előkészületeinek része volt.

A deportálásra szánt első foglyok

Komárom október végétől gyakorlatilag átmenő tábor szerepkört kapott. A titokban tervezett (és szűk körben előkészített) deportálást az addigi magyarországi deportálásban nem alkalmazott eljárás, a foglyok, internáltak kiszállítás előtti válogatása előzte meg.

A Német Birodalomnak a mind sürűbb behívások, a folytonosan növekvő személyi és anyagi veszteségek miatt a kiesett munkáskezek pótlására elsősorban munkaerőre volt szüksége. Újabb buzgó kiszolgálói - Szálasi Ferenc kormányának miniszterei - megértették a szövetségesi gondokat. Formális tárgyalások után munkaképes tízezreket ígértek a „győzelmet hozó fegyverek” előállításához. (A háború befejezését követő felelősségre vonáskor Vajna Gábor belügyminiszter azt vallotta, hogy „munkaszolgálatra átadták őket a német birodalom területére, mert nem volt hely másutt internálni”).¹⁹⁷

A délvidéki topolyai internálótáborból Bácsalmáson, Nagykanizsán és Kisbéren át, rendőri kísérettel, vasúton szállították Komáromba a partizángyanúval elfogott szerbeket, mellettük sok magyar foglyot is. Százötvenüket, (nőket és férfiakat) a Monostori erődbe vezényelték, ahol - nyilas fegyveresek és öreg magyar katonák felügyelete alatt - a Komárom környékén, csallóközi razziákon összeszedett őrizeteseikkel megközelítőleg kétszázat tettek ki. (Őriztek közöttük „birodalmi német” bárót – a faji alapon zsidónak sorolt – feleségével együtt és több elfogott zsidó munkaszolgálatost is.)

A hatalmas erőd udvarán a foglyok látták, hogy a magyar katonák naponta 15 -16 éves fiúkat, ún. levénteket gyakorlatoztattak. Említést érdemel, hogy a félelmetes falak között Ortskommando (német parancsnokság) és tucatnyi SS is állomásozott.

A novemberben újonnan érkezett foglyok első benyomásait Berény Géza emlékezése őrizte meg. A keleti részen *„a bejárati helyiségben feneketlen láncos kút van, ahonnan a vizet meríthetik a bentlakók, de óránként csak tíz vödör vizet szabad kimerni. Ide terelnek bennünket, miután a rendőrök valamiféle listát igyekeztek rólunk készíteni, de egy SS odajött, és félbe maradt az egész. Így ömlesztve kerülünk a harmadik emeleti, egyenként kétméternyi széles és három méter hosszú fülkerendszerbe. Minden fülkében egy-egy méter magas és legfeljebb tíz centiméter széles lőrés van, amelyen nagyon kevés levegő árad be, és még kevesebb fény világítja meg a falakon körbe lógó vasbílincs karikákat. Lábnk bokáig süpped a száraz homokba, fekvőhely vagy szalma sehol”*.¹⁹⁸

A Csillagerődben őrzöttektől eltérően a Monostori erőd foglyai tartalmas katonai menázsit kaptak. Így aztán testi állapotuk keveset romlott. A légitámadások poklában főként az állandó bizonytalanság, jövődő sorsuk nyomasztotta őket.

Az erődből november derekán tehszerelvényekben deportáltak. A korábbi fogolysereg (férfiak, nők és gyermekek is) kiegészült elfogott felsőgallai bányászokkal, munkaszolgálatos és több helyről beszállított zenész cigányokkal. Húsz lezárt tehervagonban, ezerkétszáz körüli létszámban, magyar rendőri kísérettel utaztak az ismeretlenbe. Berény szerint „szűkölve, sírva vagy káromkodva” érkeztek a hegyeshalmi határállomásra. Onnan német katonai őrséggel Bruck, Passau, Regensburg, majd Weiden következett.

Németország délkeleti térségében, a flossenbürgi koncentrációs táborban landoltak. November 18-án a kegyetlen valósággal szembesülve sokan megrökönyödtek. Félelemmel észlelték, a gyakorlatban vegyes kíváncsisággal látták meg az addig elképzelhetlent, az SS-munkatábor. Benne pedig az élőhalottakat, "a csíkos rabruhában sündörgőket"¹⁹⁹.

Komárom IV. Csillagerőd

A Csillagerődben működtetett katonai letartóztatási intézet (gyakorlatilag internálótábor) 1944. évi felállításáról hivatalos iratot nem találtunk. Az év nyarán deportálási objektumként jött számításba, de a terv létezését a hivatalos szervek ismételten letagadták.²⁰⁰ A hiányos adatokból arra következtetünk, hogy Budapestről október 22-24-e között szállítottak ide először a börtönökből politikai elítélteket, vizsgálati foglyokat, fogdákból internáltakat.

Érkeztek szakszervezeti funkcionáriusok; Farkas István, Gyürei Rudolf, Lévai Sándor és Szepesi Albert. Kommunisták; köztük Erdős László, Földes László mérnök, dr. Jahn Ferenc orvos,²⁰¹ Kiss Zsigmond, Kulich Gyula, Orosz Dezső, dr. Vida Ferenc ügyvéd, kolozsváriak és a kommunisták fedőpártjának, a Békepártnak korábban elfogott tagjai. Életjelnek számító, kicsempészett levelezőlapjaik szerint többen az erődben dolgoztak, a tábor berendezésnél segédkeztek, mázoltak. (Az erőd falain kívüli sírásás szintén a napi munkák közé tartozott.)

November 16-án München közelébe, Dachau koncentrációs táborába szállították őket tovább.²⁰² Ugyanide deportálták egy csoporttal később 23 évesen Kondor Györgyöt, az ígéretes tehetségű festőt.

A Börzsönyben található márianosztrai fegyházból kétszáz nő, nagyrészt hűtlenség címén elítélt érkezett. Csoportjukat Boros Béláné szerint először az észak-németországi Ravensbrückbe, onnan Spandauba szállították. A vezérkari főnökség sátoraljaújhelyi börtönéből hűtlenség, háborúellenes magatartás, államellenes szervezkedés, kommunista tevékenység címén őrizetbe vett, elítélt személyeket október 10-e táján szállásolták a Csillagerődbe. November 7-én némi - fizikai állapot szerinti - válogatást követően deportálták őket.²⁰³ Szállítottak be foglyokat a váci börtönből és Székesfehérvárról is.

Barta Lászlóné emlékezésében olvastuk, hogy a női őrizeteseek egyik deportálása november 10-én történt. Komáromból német katonai őrséggel a dachaui táborba érkeztek, onnan rövidesen északra vonatoztak, Bergenbelsen koncentrációs tábor volt a folytatás²⁰⁴.

Kétszáz fogoly a deportálásnak ezt a hullámát elkerülte. Az ok a Magyarországon is szorító munkaerőhiány volt. A közeli ácsi cukorgyárba, répa feldolgozási kampánymunkára vezényelték őket. Sorsuk később mégis koncentrációs táborba vezetett, a Linzhez közeli, a kőbányai robotról hírhedt Linz melletti Mauthausenba²⁰⁵.

Komárom város 1944. augusztus 31-én elismeréssel és jutalommal nyugalmazott polgármesterét, Alapy Gáspárt a nyilaskeresztes hatalomátvétel után személyes bosszúból vették őrizetbe. December 21-én, 64 évesen szállították Dachaubá. Alig hat hétig bírta, 1945. február 5-én meghalt.

Dr. Winter László érsekújvári ügyvéd a komáromi elhurcolásból visszatérve 1945. június 20-án feljegyzést készített az egyik kiszállított fogolycsoport tagjairól. Adatai alapján betekinthezünk „egy német transzport” lakóhely és foglalkozás szerinti összetételébe, többek sorsába.²⁰⁶ Az általa ismert harmincnégy őrizeteseből a dachaui deportálásban bizonyosan elhalt tizenöt, ami közel 40 %-os veszteséget jelent.

A komáromi deportálás regisztrációja

Mint már érintettük, a novemberi-decemberi komáromi deportálás eltért az 1944. március 19-i német megszállás után alkalmazott „munkás áttelepítési” gyakorlattól.²⁰⁷ A késő őszi hetekben a bevagónírozás előtt a foglyokat egyenként adminisztrálták, besorolták. Ez a kora nyári vidéki tömeges deportáláskor és az 1944. telén gyalogmenetben vagy vasúti szállítással Hegyeshalmon át, valamint másutt az SS kezére adott magyar csoportok esetében sem történt meg.

A Magyarországról Németországba szállítandókról német nyelvű, írógéppel kitöltött és lebélyegzett nyomtatvány készült. A fogoly nevét, foglalkozását, zsidó vagy nem zsidó voltát, születésének helyét és időpontját, az eredeti lakhelyét feltüntették. A szöveg szerint „a katonai helyzettől függő biztonsági intézkedések folyamán” a magyar királyi kormánytól az illetőt a német fél „átvette” és a (...) koncentrációs táborba „áthelyezte”. Az egyéni osztályozás – az SS-lágervilágban használt regisztrációhoz képest – egyszerűbben, szűk keretek között történt. A német Biztonsági Szolgálatnak (Sicherheitsdienst) sok fejtörést nem okozott.

A foglyok kiszállításának oka – három kategóriában – „kommunista tevékenység” volt. A német titkosrendőrség, a Gestapo (Geheime Staatspolizei) gyakorlata szerint az első kategóriába kerültek az emiatt elítéltek. A másodikba az ilyen alapon internáltak vagy internálási eljárás alatt állók, a harmadikba pedig, akikkel szemben a „kommunistaság” gyanújaival éltek.

A besorolásban a negyedik kategóriába a romák, a hitleri nemzetiszocializmus felfogásában nevelt németek szemében a „társadalomellenes” cigányok (asozialer Zigeuner) tartoztak.

Az elsőbe – a legegyszerűbb megoldásként – a túlsúfolt börtönökből a „politikai” őrizetesekek kerültek. Feltételezésünk, hogy a másodikba az 1918–1919-ig visszamenőleg érintetteket, vagyis „az állambiztonsági szempontból megbízhatatlanokat”, a harmadikba pedig, a legszélesebben értelmezett gyanúsakat, bárkit besorolhattak. Az elfogott és a dachau koncentrációs táborba szállított magyar lelkészek a harmadik kategóriába estek.²⁰⁸

A nyomtatvány német alapossággal készült. Az aláírást nyomtatták, hogy a „fogvatartás előreláthatólag a háború végéig” tart. Mindehhez az „indítóállomás” helyének, a kitöltés idejének pontos feltüntetése, hitelesítésül a német Biztonsági Rendőrség és a Biztonsági Szolgálat parancsnokának, egyben a 6. bevetési osztag főnökének (Der Befehlshaber der Sicherheitsspolizei u.d. SD in Ungarn und Chef der Einsatzgruppe 6) pecsétje tartozott.

Komáromból deportálták a háborúellenes mozgalomban való részvételért elítélt Goldmann György szobrászművészt, és a negyvenes évek neves, antifasiszta konferansziéját, a német követelésre elhallgattatott, majd hűtlenség bűntettében 12 évre ítélt Békeffi Lászlót. Az utóbbi nagybetegen túlélte Dachaut.

A tatai és dorogi szénmedencében a csendőrség által letartóztatott dunántúli bányászokból harmincöt – negyvenen Dachauban végezték be életüket²⁰⁹.

A várfogság körülményei

A Csillagerőd nem készült internálótábornak, ahogy börtönnek sem volt alkalmas. A fogva tartás embertelen körülmények között, félig földalatti kazamatákban történt. Ezek többségében nyílászárók nem voltak, ahogy ülőalkalmatosságok, fekhelyek és illemhelyek sem. A termék legnagyobb részében fűteni sem lehetett.

A vizet kutakból húzták fel, mosdók vagy zuhanyozók nem léteztek. Helyenként kezdetleges latrinákat ástak, ezek bűze mindent átjárt. Latrina hiányában több helyütt a kazamata egyik sarkában gyűlt az ürülék dombja, tengere.

Vass Henrikét Sátoraljaújhelyről szállították a Csillagerődbe. "Óriási nagy földalatti helyiségekbe helyeztek el bennünket, ahol egybefüggő emeletes priccsek voltak, de volt olyan helyiség is, ahol a földön csak szalma volt leterítve. Rengeteg egér fogadott bennünket, ami nem tette napjainkat kellemessé.²¹⁰"

A később Dachauban meghalt Tóth Ferenc hozzátartozói a komáromi rabság következményeit döbbenetesen tapasztalták meg. *„Amíg az erődben őrizték, egy alkalommal ötperces látogatási engedélyt kaptunk. Egykor délceg, erős apánk helyett már csak egy halottsápadt, megnyomorított öregemberrel találkozhattunk. Ekkor láttuk utoljára.”²¹¹*

A szakszervezeti mozgalom egyik vezetője, Ligeti László Budapestről a Pilisvörösvár, Dorog, Nyergesújfalu útvonalon, gyalogmenetben érkezett. A kazamaták komor valóságát így idézte fel: *„Egy földalatti helyiségbe vittek bennünket, amelyben néhány perccel azelőtt még vándorcigányokat tartottak fogva. Egy öreg cigányasszony holtteste még akkor is ott hevert a földön. A helyiségben hatalmas emberi ürülékdomb balmozódott fel. Talán hibetetlen, de igaz, hogy ezt ottlétünk alatt nem is távolították el.”²¹²*

A Csillagerődbe hurcolt romák sorsa különösen sanyarú volt. Sokan családotól, apró gyerekektől, kiéhezetten érkeztek.²¹³ Azt sem tudták, hol vannak. Takarót, csajkát vagy tányért, evőeszközt nem kaptak. A napi nyomorúságos ételt legtöbbször marokból vagy kanállal, rozsdás konzervdobozzal meregetve kellett elfogyasztaniuk. Előfordult, hogy a szemétdombról gyűjtögettek zöldségmaradékokat, vagy a sárból kaparták össze mindazt, ami ehetőnek látszott.

Az anyák titokban, a rejtett zugokban leveseket kotyvasztottak. A várandósok helyben, az erődfalak között szültek. Mivel semmiféle orvosi segítséget nem kaptak a szülő nők és tiszta hely sem akadt, sokan haltak bele a szülésbe a világra hozott gyermekkel együtt.²¹⁴

Az összezárttság, az éhség és a mosdatlanság miatt hamar megjelentek a fertőző betegségek. A tetvesedés napról napra terjedt, még a rühesség is előfordult. A körülmények a romák százainak végzetét okozták. *„Aki elpusztult a tifusztól, bélburutól, éhségtől, naponta tízesével, húszasával, azt mi, deportálásra gyűjtött zsidók hordtuk ki és temettük el.”²¹⁵*

Raffael Ilona deportált cigánylány úgy emlékezett, hogy *„nem volt ott egy orvos se. Meghaltak ott öt-tíz-tizenkét évesek az éhségbe. Volt ott egy bunker, oda bevágták a halottakat. Hogy mikor lettek elszállítva, azt nem tudom, mert nem láttam. De azt tudom, hogy a halott kisgyermek sokáig ott voltak. Három-négy napig is, és nem mehettek oda a szülők.*

Ütöttek-verték minket, ha nem álltunk úgy be a sorba. Egyszer engem is, mert elbújtam az anyám mellé a gyerekekhez. Nagyon megverték.

Sorba kellett állni. Akinek volt hat gyereke, kitettek egy liter vizet – mert nem lebetett rá azt mondani, hogy étel – és hogyha a nő azt mondta, ez kevés, mert sokan vagyunk, akkor a korbáccsal még rájuk is húztak a katonák. Az anyámnak így vágták be a fejét.

Egy-másfél hét után ránk került a sor, hogy vagonokba tegyenek. A mi családjunkból csak édesapámat és engem vittek tovább, mert a többi gyerekek mind fiatalabbak voltak. Azokat elengedték. Adtak egy kiló kenyeret, meg nagyon sós lecsókolbászt. De vizet nem adtak. Úgy mehettünk fel a vagonba, hogy csak cipő volt a lábunkon, egy szoknya rajtunk, meg a kabát.”²¹⁶

Szökések

A komáromi rendőrkapitány november 14-én a rendőrség székesfehérvári szemlélőjének jelentette, hogy „a komáromi börtönből szervezett kommunista - és partizánszöktetés folyik”. Az egykorú szóhasználatú helyzetkép a túlzásoktól sem mentes, mégis érdemes áttekintenünk. A rendőrhatalomnak elsősorban a szökések okoztak gondot, a szökevények száma az évben már elérte az 55-öt. (A Monostori erődből például november 10-én összesen tizenkét katonai internált, köztük több szovjet és román tiszt tűnt el nyomtalanul.) Előtte, október 24-én „a legveszedelmesebb személyiség, Patkó Béla kommunista szervező titkár” is.)

A Csillagerődből, melyet a rendőrkapitány „a m. kir. honvéd vezérkari főnök letartóztatási intézetének” nevezett, november 11-én tíz „védőőrizetes” szökött meg, emiatt a rendőrség szervezett, „esetleg tervszerű” szöktetésre gyanakodott.

A rendőrség az őrizetben nem volt érintett, inkább a körözésekben, a szököttek kézre kerítésében. A Csillagerődben a 35 tagú katonai őrséget elégtelennek tartotta. Perczel ezredestől, a honvédségi állomásparancsnoktól bizalmasan haladéktalan intézkedést kért. A november 11-i szökés nyomán a rendőrség „a legbizalmasabb nyomozást” sürgette, s hogy „felelősségre vonások eszközöltessenek az illetékes katonai parancsnokságok útján”.

Az erőd parancsnoksága az őrséget mintegy száz fővel megnövelte, ami kiterjedt intézkedéssort feltételez. A katonai főfoglár neve - Neményi Lajos prépost emlékezése szerint - Csonka főtörzsrőrmester volt²¹⁷.

A szökések adatainak elemzése alapján a rendőrség arra figyelmeztetett, (egyben feltehetőleg minden felelősség áthárításaként (Sz. Sz. megjegyz.) a komáromi m. kir. honvéd kémelhárító osztályhoz is fordult), *„nehogy megtörténessen az, hogy a m. kir. honvéd vezérkari főnök letartóztatási intézetében levő kb. 6.000-7.000 főnyi kommunista fogoly és a katonai internáló tábor, illetve a különböző zsidó munkásszárad alakulatok foglyai tovább is nagyobb számban megszökvén partizánalakulatként léphessenek fel a Bakonyban vagy a Komárom környéki erdőségekben az arcvonal háta mögött”*.²¹⁸

November 24-én a rendőrség székesfehérvári körzeti felügyelőjének újabb jelentés készült. Ebben a 20-án közölt helyzetkép kiegészítéséül a komáromi rendőrkapitány jelentette, hogy *„f. hó 22-én a korareggeli órákban a komáromi honvéd állomásparancsnokság 150 főnyi honvéd csapat közreműködésével a kérdéses vágdunai 3 szigeten és az ún. partosújtelepi részen bujdosó kommunista partizánok kézrekerítése végett a hajtó razziát megtartottam, de eredményre nem vezetett.*

Az állítólagos fegyveres partizánoknak nyoma sem volt, csupán a cigánytelepről állítattott elő több csavargó cigány, akik közül tíz egyén a fennálló bizalmas rendeletek értelmében a komáromi Csillagerődbe szállíttatott védőőrizetbe vétel végett.”²¹⁹

A „partizánrazzia” tehát nem hozott eredményt. Sovány vigaszul tíz romát az erődbe hurcoltak. A rendőrkapitánynak az Államvédelmi Központhoz, a Belügyminisztérium VII. osztályához és más szervekhez intézett jelentése alapján tehát a Csillagerőd kazamatáiba november derekán hat-hétezernyi foglyot zsúfoltak be. A visszaemlékezések pedig arról szólnak, hogy aki nem fért be, az erődfalak szorításába, az a szabad ég alatt vegetált. A vészt megérezve, a romák is megkísérelték a menekvést. A Csillagerődben *„egyik éjjel velőtrázó sikoltásra ébredtünk. Három fiatal cigány szökni próbált, de elfogták őket. Zuhogtak az ütések, csörögtek a bilincsek. A vasrácsok mögött ezrek figyeltek feszülten. Úgy érezhettük magunkat, mint ahogy a római játékok keresztény áldozatai az ókorban. Akkor is egy őrlött császár akaratából ezreket dobtak a vadállatok elé.*”²²⁰

Szálasi Ferenc kormánya és az illegalitásból előjött, felfegyverzett Nyilaskeresztes Párt - Hungarista Mozgalom tagjai a német igényre felújított magyarországi deportálásban készségesen segédkeztek. A hatóságok figyelme a hazánkban valamiképp meghúzódott francia állampolgárokra is kiterjedt. Többüket őrizetbe vették, november elején pedig, a magyar munkaadók utasítást kaptak a francia alkalmazottak elbocsátására. Az utóbbiaknak Komáromban való jelentkezést rendelték el, hogy „a közeledő szovjet csapatok elől biztonságban legyenek”.²²¹ Az intézkedéssel szemben a franciák zöme az illegalitást, a bujkálást választotta. A Komáromban önként jelentkezőkre nincs adat.

A romák vesztőhelye

A Komáromba vonaton érkezett foglyok tömegét a vagonokból többször futásban kergették a Csillagerődbe. Az őrség rúgásokkal, puskatusütésekkel gyorsította a tempót.

A romák nagyrészt Baranya, Fejér, Győr-Moson-Pozsony, Komárom-Esztergom, Tolna, Vas és Zala vármegyék területéről, a Csallóközben csendőrségi razziákon összegyűjtött családok tették ki. Ilyen hatósági akciókra, csoportos őrizetbe vételekre került sor Budakalászon, Újpesten, Soroksáron, Csepelen, Pesterzsébeten, Nagytétényben, Kispesten, Rákospalotán és Budafokon. A főváros környékén elfogottak gyűjtőhelye, a budapesti zsidók deportálásához már igénybevett Óbuda-újlaki téglagyár volt.

A deportálásra szánt tömegbe kerültek volna a győri rendőrök által „politikai okokból” összeszedett, a polgári társaságokat szórakoztató, ismert cigányzenészek is. Nevesebbjeik báró Apor Vilmos győri püspökhöz fordultak. Az üldöztetéssel következetesen szembenálló főpap az elhurcolástól megmentette őket.²²²

Másokért nem szólt senki, menniük kellett.²²³ Egy szemtanú látta, mennyire nem gondoltak a következményekre, a végzetre. „Elhajtották a szegény zenészeket is, akik után elfutottak az asszonyok és a gyerekek. Azokat is vitték. Nevetnünk kellett, mikor hozták szegények a nagybögőt is, meg a klarinétot. Mintha csak zeneszóval vonult volna be a község a Csillagba. Mind jobb zenészek voltak, feleségeik bundában, prémes kabátban.

Novemberben már kutya hidegek voltak. (...) Bombázások esetén megszakadt az elszállítás és annyira összegyűltek a szegény deportáltak, hogy a folyosókon szorultak ezerszámra batyuikkal. De oly tömegben, hogy mozdulni nem tudtak. (...) Szükségletüket maguk alá végezték, nők, férfiak egymás mellett. Gyerekek az anyjuk ölében. Mikor aztán elindultak, ruhájukból, nadrágjukból folyt utánuk az ürülék, mire az állomásra értek, rájuk is fagyott.

Ezerszámra kartotékozták a foglyokat, minden írógépnél állt egy német, aki a rongyosokat cigányoknak (...) vezettette be az elszállítás előtt a lajstromba.²²⁴

Ligeti László elszörnyedve állapította meg, hogy immár a koncentrációs táborok valóságával szembesült. A cigányokat az erődben szabad prédaként, legalantasabb páriaként kezelték. „Megfigyelésem szerint a legnebezebben ők viselték a rabságot. A fogságban egész napon át úgy üvöltöttek, mint a ketrecbe zárt hiénák, vagy oroszlánok.

Pusztulásuk fő oka mégsem ez volt. A mosléknak sem nevezhető ételt, amit a foglyok kaptak, a cigányoknak nem adagolva osztották, hanem odatették eléjük egy kondérral. Az elosztás „aki bírja, marja” alapon történt.

Az erőtlenebb soha nem jutott enniivalóhoz. Ennek következtében tovább gyengült, és némsókúra éhen halt. Ez tökéletesen beleillett a hitleri faji elméletbe, és megtakarította a további szállítási költségeket is.²²⁵

A télelőben a tömeges nyomorúság, a kazamaták előtti térségekben tanyázók drámája következett. Az irgalmatlanságban kisgyermekes fagytak meg és további halálozások is történtek. Szigeti Sándor 1985. január 15-i levelében így emlékezett rájuk: a cigányok „*ott feküdtek az udvaron esőben, sárban*”.²²⁶

Újabb emberszállítványok a birodalomba

A Csillagerődben kiválogatott magyar foglyok szerelvényeit német földre a közeli teherpályaudvarról indították. A Neményi emlékezés szerint szombatonként az erőd udvarán volt a bevagonizálás. Keszegh Zoltán Komárom a háborúban c. visszaemlékezésében említi, hogy a művelet a komáromi híd és a személypályaudvar közötti rámpán történt, ahol többször a valamiképp értesített hozzátartozók is feltűntek.²²⁷ A munkára deportált ezrekről hivatalos kimutatás sajnos nem maradt ránk.

November második felében a német kézre adás, a kiszállítás menete gyorsult. November 26-án, Bécsen át 880 magyar érkezett "célmegjelöléssel" a Hamburg melletti Neuengamme koncentrációs táborba. Az emberszállítványt a Gestapo budapesti szolgálati helye küldte. Azonos ügyintézés után indult végzete felé 1913 zsidó, őket december 25-én regisztrálták az Erfurttól északra eső Buchenwaldban. A Berlinhez közeli sachsenhauseni koncentrációs táborba decemberben 3025 magyar fogoly érkezett, közülük 2519 Budapestről.

Több csoportban Komáromba beszállított cigányok tömegét, politikai okból bebörtönöztek százait, magyar zsidó nők és gyermekek csoportjait deportálták Buchenwaldba és melléktáboraiiba, Ravensbrückbe, Spandauba és Sachsenhausenba, december derekán Bergenbelsenbe.

A németországi deportáláskor az egyik komáromi mozdonyvezető a romák csoportos menekülését élte meg munkája közben. „*Egy komplett cigányvonatot is indítottak Komáromból Hegyeshalmon át Nyugatra. Csendőrok kísérték őket. Az ácsi erdőnél megálltunk. A cigányok addigra egy G kocsiiban (15 tonnás tehervagon, Sz. Sz. megjegyz.) kifáragták a kallantyút az ajtóból, kilökték, s felnyitották az ajtót. Egy vagon cigány megszökött. Ugyan lövöldöztek utánuk, de sötét volt, nem lehetett elfogni őket.*”²²⁸

Szigetközi zenész cigányok elfogásáról, majd a deportálás közbeni, moson-magyaróvári szökéséről emlékezett meg Berey Géza²²⁹.

A nyilaskeresztes hatalomátvétel egyik drámai következménye volt, hogy a magyarországi lengyel katonai táborokat összevonták. Az addigi laza őrizetet megszigorították, a lengyel katonai internáltak segítségét megtiltották. (A támogatókat hadbíróssággal fenyegették meg.) A korábbi magyar kormányoktól eltérően a Szálasi-kormány a lengyelek további kezelését „német belügynek” tekintette.

A táborlakók sorsa ezzel megpecsételődött. December 21-e és 31-e között a német biztonsági szervek - részben Komáromon át - kiszállították őket koncentrációs táborokba. Létszámukról dokumentumot nem találtunk. A szökések, elrejtőzések után feltehetően 4000 körül lehetett²³⁰.

Dachau, Buchenwald

1944. télelőjén a dachau koncentrációs táborba Magyarországról több vonatnyi foglyot küldtek. A német Biztonsági Rendőrség (Sicherheitspolizei, Sipo) küldeményeként

november 11-én 1218, 14-én 461, 19-én 2229, 20-án 1711 deportált érkezett²³¹. (Egy kortanú emlékezése szerint 26-án is indult vonat, erre bizonyító adatot nem találtunk.) Nagy számban politikai foglyok voltak köztük.

A Sipo Budapest körülfárása előtt, december 21-én küldött még 629 magyart a fővárosból Dachaubá. Tehát öt vonat kiérkezése bizonyos. Az általános munkaerőhiány miatt a kiszállított foglyok legtöbbjét azonnal munkára osztották.

Az egykori kiterjedt koncentrációs táborban működő archívum adatai szerint (az eddig feldolgozott adatok alapján) Dachauban összesen 20075 magyar – köztük 16564 zsidó, 1126 cigány – raboskodott. A magyar túlélők száma 8441 volt.

A Magyarországról elhurcolt cigányok az igen hiányos aktákon (regisztrációs kartonok, napi munkára vezénylések, szállítási listák) alkalmilag szerepelnek. Sokuk sorsa a homályba veszett. Annyi bizonyos, hogy a Bogdán, Balogh, Kalányos, Kolompár, Lakatos, Rigó, Sztójka nevek a névlistákon ismétlődően feltűnnek.

Ezek a magyar romák november 14-e és 20-a között érkeztek Dachaubá. A legtöbben a 128500 – 129500 közötti fogolyszámokat kapták. Kisebb – nagyobb csoportok érkeztek még később is. December derekáig. Dachauban meghalt 161 magyar cigány, más lágerba áthelyeztek innen 818-at, felszabadult 144.

Flossenbürg koncentrációs táborban november végén, december elején 3189 új, Magyarországról igen kimerült állapotban érkezett deportáltat regisztráltak.

A buchenwaldi táborrendszerben összesen 11593 magyar fogolyról maradt adat. Közülük 1944, novemberében cigányként regisztráltak 153-at. Tízennyolcan még decemberben meghaltak.

Az erődbe hurcolt romák további sorsa

A Komáromból történt tömeges deportálás – a romló fronthelyzet, a Dunaalmáshoz ért harcok miatt – megközelítőleg december 27-én ért véget. A katonai kiürítés gyors ütemű volt.

A következő napokban a munkára alkalmatlan cigánynőket, gyermekeket a katonai hatóságok részben Északnak, Dunaszerdahely, Galánta irányába útnak indították. Visszaemlékezések szerint Galántánál a menet végetért. Menekülhetett, ki-merre látott. Másokat – legtöbbször a sokgyerekeseket – bármilyen igazolás, ellátás nélkül a Csillagerődből kizavarták, a télben útnak eresztették. Szerencsájuk szerint vergődtek vissza addigra lerombolt, széthordott korábbi lakhelyükre.

A komáromi deportálás történetéből kitekintve további kutatásra érdemes, hogy a katonai gyűjtőtábor, a Csillagerődben katonai bíróság 1945. januárjában még működött. A Monostori erődbe 14 év feletti leventéket, erőszakkal összegyűjtött középiskolásokat, razziaikon összegyűjtött gyerekekbereket nagy számban hozták. A cél Németországba szállításuk volt, ahol légvédelmi kiképzésre szánták őket.

Megtépzott életükről – 1945. tavaszán, túlélőként – Sulyák István adott számot: *„Az erődben elképzelhetetlenül szörnyű állapotok voltak. Egy-egy teremben száz-százhusz embert zsúfoltak össze s még szalma sem volt benne, csupasz padlón, pokróc nélkül töltötték el az éjszakát. Az étel, amit adtak, ehetetlen volt. Zsizsikes borsón és babon, meg penészes, száraz kenyéren kívül semmit sem kaptak.*

Egyedül a tettek éltek jól. Abból sem volt elég, mert sem a tisztaságra, sem a fertőtlenítésre nem gondoltak az illetékesek. Ennek következtében a tifusz súlyos mérveket öltött a táborban.(...)”

1945. január elején Komáromban a zsidók drámája is folytatódott. A fagyos téli időben a Dunán nagy jégtáblák úsztak. "A személypályaudvartól felfelé pár száz méterre, egy nagy tábla a parthoz fagyott. A nyilasok erre a jégtáblára hajtottak zsidó férfiakat és nőket, ott agyonlőtték őket. Tíz-tizenkét napig voltak láthatók, aztán a jégtábla elsodródott."

Január 24-én a komáromi hídon volt vérfürdő. Ismeretlen embereket lőtték halomra. *"Ezt a németek nem tűrték, és a nyilasokat a hídról letiltották. A további kivégzéseket a hid északi oldalán, a parton folytatták. Egyik este egy zsidónő kiszabadult a kezeik közül és a parton sikoltozva szaladt (...) a pályaudvar parancsnokság népfelkelői és a vasutasok kirohantak és a zsidónőt kimentették".*

Keveseknek adatott meg ez a szerencse. A „számonkérők” mészárlásai a közeli Győrött – Strahlendorf Gyula volt rikkancs parancsnokságával – ugyanígy napirenden voltak. Szorosan együttműködtek Szénási Józseffel, a német tábori titkosrendőrség (Geheime Feldpolizei, GFP) magyar megbízottjával. A háború utáni népbírósági eljáráskor Strahlendorf 130 férfi és nő agyonlövésében való részvételét ismerte be.

Összegezés

Az 1944. őszi komáromi deportálást a hazai történetírás eddig nem, vagy alig érintette. Sajnos helytörténeti kutatási publikációk sem készültek. Sporadikus adatok viszont arra mutatnak, hogy Komárom – szűk körben – már 1944. nyarán táborként, gyűjtőhelyként, bevagonizációs állomásként számításba jött, bár a tudomással bíró közigazgatási főtisztviselők ezt tagadták.

A tömeges komáromi elhurcolás a háborús összeomlás előtt, későn és sajátos körülmények között történt. Szálasi Ferenc és pártja hatalomra jutásának, a német megszállók totális kiszolgáltatásának egyik megnyilvánulása volt. Kettős érdeket elégített ki: a németek pótmunkaerőhöz jutottak, a rezsim pedig, az országból kiadta mindazokat, akiket bármilyen okból veszélyesnek tartott, és aiktól mindenképpen meg kívánt szabadulni.

A Csillagerőd esetében az elhurcolás módszere 1944. évi magyarországi deportációs gyakorlattól különbözött, mert a nemzetiszocialista koncentrációs táborokban szokásos regisztrációt még a bevagonizálás előtt, Komáromban elvégezték. A magyar foglyokat kategóriákba sorolták és feltehetőleg már korábban kijelölt németországi koncentrációs táborokba, onnan a Waffen-SS munkatáboraiába szállították. Az értelmi szerzőknek, a német biztonsági szerveknek ezúttal is sikerült a háttérben maradniuk. A „piszkos munkát” a magyar hatóságok végezték el.

Komárom a magyarországi romák háborús üldöztetésének egyik veszthelye. Az internálótáborba hurcolt családokkal, kisebb-nagyobb csoportjaikkal kegyetlenül bántak. Legtöbbjüket emberalatti létre kényszerítették. Míg más fogolycsoportoknak valamiképp mindig akadt szószólójuk, valamiféle kapcsolatteremtési lehetőségük, ők a lehető legteljesebb kiszolgáltatottságot szenvedték el. A fogolyhierarchia aljára szorították őket, tevékeny együttérzésre, szolidaritásra nem számíthattak.

Dokumentáció hiányában, a fogságban meghalt gyermekek és felnőttek számát sajnos még hozzávetőlegesen sem tudjuk meghatározni. Anyakönyvezés nem történt, más halálozási dokumentáció pedig nem maradt fenn.

A romák – ahogya Komáromból elhurcolt többi fogoly – főként Dachaubá, Buchenwaldba, Ravensbrückbe, Flossenbürgbe kerültek. Jutott belőlük Bergenbelsenbe, Mauthausenba is.

Bízunk abban, hogy sorsukról az egykori SS-táborokban működő kutatóhelyekről még további adatokhoz juthatunk.

A komáromi őszi deportálás története csak részben feltárt. A további aprólékos kutatás tizenötezernyi magyar rabságának, elhurcolásának és kényszermunkájának történetére vethet fényt.

„ORAL HISTORY”

Az emlékezetben élő történelem

Bari Károly: A holocaust a cigány népköltészetben

Az archaikus cigány közösségekben mindenkinek kötelessége volt, hogy a világ ellenséges megnyilatkozásaival kapcsolatos észrevételeit és tapasztalatait a közösséggel tudassa. A vándorcigány karavánok még az idegen cigány törzseknek is jeleket hagytak hátra mindig, mindenütt, amerre elhaladtak. Útmenti bokrok ágaira kötözött, beszélő színű szalagokkal, sötét rongyokból készített, meghatározott formájú bábuokkal, fák törzseire vésett ősi cigány rovasalakzatokkal adtak hírt az utánuk szekerezőknek a leselkedő veszélyekről.

Az állandó fenyegetettségérzés és a környezettel szembeni bizalmatlanság egyáltalán nem volt alaptalan. A mindenkori társadalmakétól eltérő, autochton szokások szerint élő cigányokat Európában való megjelenésük óta üldözték. Az üldözöttség tudata mélyen meggyökerezett a gondolkodásukban, és olyan erős éltető szarát hajtott, melyen a félelem és az óvatosság levélkéi máig nem hervadtak el, ahogy egy napjainkban följegyzett cigány népi mondás is mutatja: *„Ne biggy az idegeneknek, mert előtted mosolyognak, de a hátad mögött törvényeket csinálnak, hogy fölakasszanak!”*²³²

Ez az évszázadok tapasztalataiban ötvöződött intelem pontosan kifejezi a cigányok rettegéssel teli életét, amelyben a X. századi – iszlám háborúk előli – indiai menekülésüktől kezdve, szüntelenül részük volt.

A magukat „vándorvezeklőknek” nevező – pápai menlevéllel rendelkező – cigány karavánok sorsa iránt az európai országok csak rövid ideig tanúsítottak jóindulatot. Az 1422-ben egyházi exkommunikációval kezdődő cigányellenesség az évek során odáig fokozódott, hogy valóságos hajtvadászatokat indítottak ellenük, s tüzzel-vassal kezdték irtani őket.²³³ A viszonyulás változásának irányát egy cigányokkal kapcsolatos szó jelentésmódosulása tükrözi leghatározottabban. A XV. században a vándorcigányok életét a madarak szabad életéhez hasonlították, gyakran használták rájuk a „vogelfrei” jelzőt. A dühöngő cigányüldözések idején, a XVI. században azonban a „vogelfrei” szó már nem azt jelentette, hogy a cigány nép „szabad, mint a madár”, hanem azt, hogy „madarak szabad prédája lesz az akasztófán”. És a különböző országok meg is tették mindent, hogy ez bekövetkezzen: egymás után hozták ellenük a diszkriminációjukat és megsemmisítésüket elrendelő ediktumokat²³⁴.

I. Maximilián német császár 1500-ban a cigányokat törvényen kívül helyezte, aminek folytán bárki elfoghatta és megölhette őket²³⁵. Angliában, Erzsébet királynő uralkodása idején 18000 cigányt akasztottak föl, csupán a származása miatt²³⁶.

I. Frigyes Vilmos porosz király 1725ben olyan rendeletet adott ki, amely szerint a birodalom területén kézre került cigány férfiakat és nőket bírósági eljárás nélkül azonnal ki kell végezni. 1749. július 20-án Spanyolországban a katonaság összegyűjtött minden elérhető cigányt, összesen 12.000 személyt és állítólag valamennyiüket legyilkolták²³⁷.

Az öldöklésekbe torkolló határtalan cigányellenességet feltehetően az váltotta ki, hogy az országról országra vonuló karavánok erkölcsi felfogása az élelemszerzés minden módját megengedte, ebből következően a cigányok nem tisztelték a magántulajdont, s

az életfelfogásuk is ingerlően különbözött a keresztény normákat követő társadalmak életfelfogásától. A cigányokkal szembeni ellenséges magatartás jogosságát különféle súlyos bűncselekmények nekik tulajdonításával próbálták igazolni. Gyermekrablással, kémkedéssel, kannibalizmussal, az eretnokség terjesztésével vádolták meg őket, hogy az ellenük hozott kegyetlen intézkedések elkerülhetetlenek tűnjének a közvélemény számára.

A történelem legszörnyűbb népirtása a hitleri fasizmushoz kötődik. 1942. és 1945. között 600.000 cigányt öltek meg a különböző haláltáborokban és a haláltáborok felé vezető utakon. Az említett időszakban Magyarországról mintegy 50000 cigányt hurcoltak el, s közülük csak nagyon kevesen maradtak életben²³⁸. A hazai cigányság deportálását 1944-ben kezdték meg. A Dunántúlról és Budapest kerületeiből összeszedett embereket a komáromi várban berendezett szelektáló táborba vitték, s innen szállították őket tovább, főleg Auschwitzba és Dachaubá, valamint ezek melléklágereibe.

Egy zalaegerszegi túlélő cigány asszony, Székely Józsefné így idézte föl a szörnyű eseményeket: *„November harmadikán jöttek értünk a nyilasok és a rendőrök. Azt mondták, szede1őzködjünk a gyerekekkel együtt, mert dolgozni kísérnek bennünket. De nem munkára vittek, hanem kivittek az állomásra, vagonokba raktak és elszállítottak Komáromba. Amikor Komáromba értünk, a férfiakat elkülönítették a gyerekektől meg az asszonyoktól. Három hétig voltunk ott. A nyilasok állandóan ütöttek-vágtak bennünket. Még a gyerekeket is. Ha ennivalóért mentek, botokkal verték őket. Volt, akinek eltörték a kezét, volt, akinek mindkét lábát eltörték, úgy ütötték a bottal. Férges közt, mocskban, vízben feküdtünk. Egymás után haltak meg a gyerekek; aki pólyáskorú volt, az mind elpusztul. Az öregek közül is sokan meghaltak, éhen haltak. A nyilasok vasvillákkal dobálták föl a halottakat a szekerekre és elvitték valahová. Nem tudom, hová. Minket elhurcoltak Dachaubá.”*²³⁹

A cigány transzportokat legtöbbször megérkezésük után meggyilkolták. Akiket nem vittek azonnal gázkamrába, azokon szörnyű kínokat okozó, embertelen orvosi kísérleteket végeztek.²⁴⁰ A több koncentrációs lágert megjáró rákospalotai Balogh Gyula, akinek a buchenwaldi táborból végül sikerült megszöknie, s országhatárokon át gyalogszerrel haza jutnia, még ma sem tudja emlékezetéből kitörölni az átélteteket: *„A tábor körül víz volt és villanyáramos szögesdróttal volt bekerítve. Válogattak bennünket. Akinek bal oldalra kellett állnia, azt megölték. Egy SS-tiszt nekünk is azt mondta: „Ti ide jöttetek, de innen visszafelé nincs út, innen ti már nem mentek sehová!” Minden héten orvosi vizsgálatra hajtottak bennünket meztelenül. Mindig kínoztak, mindig injekcióztak valamivel... Jaj, az a Mengele! Hogy a föld vesse ki! Hogy a föld ne fogadja magába! Olyan kegyetlen ember még nem volt a világon soha, mint ő”.*

A holocaustot megörökítő cigány folklórkötések az időn átvezető népi emlékezésben ugyanazt a szerepet töltik be, mint a hajdani karavánok országutak mentén elhelyezett, figyelmeztető jelei. Az egymást követő nemzedékek előtt értelmes bábusorként jelenítik meg a sokalakú gyűlöletet, és kimondják neveit az előítéleteknek, melyek újra meg újra életre keltik a sötét bábusereget.

A cigányüldözést feldolgozó folklórműfajok mindegyikét előadásomban nem tekintem át, most csupán egyetlen műfaj tipikusnak mondható jegyeit és szöveganyagának többértékűségét mutatom be röviden. Az eredetiséssel azt szeretném láthatóvá tenni, hogy improvizatív

sajátosságuk ellenére a lágerénekekben hányféle műfaj elemei kontaminálódtak, s a tradálási folyamat általánosító ereje a személyes tragédiák ágait hogyan fonta közösségi érvényű tanúvallomássá.

A lágerélmények kifejezésére a cigány archaikus énekköltészet „zsálvini gílinek” – gyászos éneknek nevezett műfaja ad leginkább módot. Ez a műfaj a népi lírai hagyomány lamentációs jellegű, sztereotip elemeiből építkezik, de a műfaji sajátosságokból eredően lehetőség nyílik az egyéni sorsot ábrázoló, rögtönzött, új szövegegységek betoldására is.

A koncentrációs lágerekben elszenvedett kínzásokat a túlélők ének-improvizációi soha nem említik, feltehetően azért, mert a fájdalomnak és a félelemnek az a foka, amit a gyötrelmek okoztak, már megnevezhetetlen. A dalokban a haláltáborokra utaló szövegrészeket száraz, tényközlő stílus jellemzi. A stílushagyományoknak megfelelően, a tébolyító pusztításra kijelölt helyet és a fölfoghatatlan kegyetlenségű katonák alakját nem rajzolták meg, csak kontúrosan, s az előítéletek szálaitól feketéllő világszövevény részletei sem jelennek meg, mint háttér. A kimondhatatlan érzelmek súlyát a rokon műfajokból átemelt, formulaszerű strófák hordozzák. Az átvett elemek eredőhelyeiként a siratókat és az énekelt imádságokat jelölhetjük meg, de föllelhetjük jegyeit a népköltészet legrégibb rétegéből származó átokénekeknek is.

A siratóénekekből azok a szövegrészek kerültek át a lágerdalokba, amelyek a fájdalomnyilvánítások formátlanságát az ősi rítusokban csiszolódott, állandósult kifejezési eszközökkel a közösségi szokásrend számára is elfogadhatóvá oldják. Ennek kapcsán feltétlenül kell beszélnünk két figyelemreméltó motívumról, az üzenetküldésről és a túlélő magára maradottságát emlegető panaszról, mert értelmezésükkor a cigány lágerénekek legsajátosabb összetevő elemeire mutathatunk rá.

Az archaikus cigány közösségek halottas rítusköltészetében gyakran előforduló szövegformálási mód, hogy a siratást végző személy a halott és a gyászolók közötti kapcsolatot dramatikus formában jeleníti meg. A lamentált párbeszéd-imitáció általában a jajsavas búcsúzkodók megrendülésének ábrázolásával kezdődik. Erre következnek a halott nevében mondott szövegrészek, amelyek leírják a túlvilágot, ahonnan a halott üzenetet küld az életbenmaradottaknak. Az üzenet továbbítását az elhunyt a legtöbbször valamilyen madárra bízta, utalva ezzel arra a hiedelemre, amely szerint a madár a lélek szimbóluma, s amely szerint a valóság és a transzcendentális létszférák között csak az emberi testet elhagyó lélek képes közlekedni.

A lágerénekek nyitó strófáiba átemelt motívumot ugyancsak a hiedelemforrások életetik. Ennek következtében a német koncentrációs tábor, ahonnan a rab üzenetet küld az embereknek, a halál birodalmának metaforájává válik. A motívum halálmetafora jellegét erősíti az a szövegszerkesztési technika is, amelyben csak a kétségbeesett üzenet kap megfogalmazást, de az üzenet mindig visszhangtalan marad. A lágeren kívüliektől, a másik világból soha nem jön felelet. Az életre elkülönítettek világa nem hallja meg, vagy nem akarja meghallani a bajbajutottak kiáltásait, nem akar segíteni a cigányokon. A szövegnyomok vádló hiányából ítélve legalábbis erre lehet következtetni.

„Adolf Eichmann, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal által deportált transzportok szervezője, elfogatása után az izraeli vizsgálóbírónak azt mondta: „A cigányok javára semmilyen oldalról sem volt lehetséges a közbenjárás. Nyilvánvaló, hogy az előítélet ezzel az embercsoporttal szemben volt a legnagyobb...”²⁴¹”

Sajnos, Eichmann szavai igazolják, és fekete vonalakként húzzák alá a cigány túlélőknek a

külvilág passzivitásával kapcsolatos érzéseit, amit a folklórszövegekben ezzel a stílustörést okozó, feltűnő hiánnyal jelenítenek meg. E metafora egyértelműen jelzi: tudták, hogy őket nem sajnálja senki, s hogy panaszaik csak megpecsételt sorsuk halálzajai.

A lágerénekekben sajátos tartalmi egységeket jelentenek a mágikus funkciójú átokdalokban gyökerező versszakok, amelyek valamelyik természetfeletti erőnek, vagy magának a Szent Istennek a büntetését kérik a németekre és Hitlerre. A rituális átokmondás szokása valamikor elevenen élt a cigányok között, de a boszorkányperek idején és hatására e szokáskör szövegei a tudat legmélyére süllyedtek és csak a témavonzás ritka alkalmain bukkannak elő.

A motívikai összetevők között ugyancsak jelentős réteget képviselnek az erdélyi cigány rabszolgaénekekből származó szövegrészletek. Legelterjedtebb az az énekelt fohász, amely az évszak megújulásáért könyörög, hogy legyen tavasz, s a szökött rabszolga nyomait nője be a zöld fű.

Ismeretes, hogy Moldovában és Havasalföldön a cigányok a XIV. századtól kezdve rabszolgák voltak, s úgy bántak velük, akár az állatokkal. Michael Kogalniceanu 1837-ben ezt jegyezte fel róluk: *„Fiatalabb koromban Iasi utcáin embereknek nevezett lényeket láttam, megláncolt kézzel és lábbal. Közülük néhányuknak a fején és a nyakán egy vasgyűrű is volt. Kegyetlenül megostorozták, aztán meztelenül... a fagyos folyóba dobták, vagy füsttel fulladásig kínozták őket. Ilyen önkénynek voltak a cigányok kiszolgáltatva... Se az emberek, se az egyház, se a törvények őrei nem mulattak sajnálatot irántuk...”*²²⁴²

A cigányok romániai rabszolgaságának csak a XIX. század közepén szakadt vége, 1856-ban szabadították fel őket. A rabszolgasors emlékei széles epikai és lírai hagyománykörben őrződtek meg, ebbe tartozik az az énekelt történet is, amelyből az imádságrészt kiemelték és beleillesztették a lágerénekekbe. A közösségi együtténeklések során sokszor átélt rabszolgaszökést a koncentrációs táborból való saját menekülésének szituációjával teljesen azonosnak találta az énekes, s természetyszerűen következett, hogy a folklórgyakorlatban már kikristályosodott, félelemszülte fohászsorokat, formulaszerű szövegeket a saját érzései tükröztetésére átvette.

A „zsálvini gíli” műfajának leggyakoribb komponensei a magánynak és a család tagjait elvesztő ember fájdalmának adnak hangot. Kifejezik, hogy a tragédiákkal megbélyegzett lélek védtelennek érzi magát a világban, s leírják a sorsrészüln jutott bánatot, otthontalanságot és nyomorúságot. Magyarázatként kapcsolódik ide még az is, hogy a cigány törzsi gondolkodás szerint az ember számára a vérségi köteléken alapuló nagycsalád jelenti a legnagyobb biztonságot, ezért a családtagok elvesztése az archaikus tudatban egyenlő a közösség védőerejének elvesztésével és a kiszolgáltatottsággal. A holocaustot túlélő cigányok énekeinek önsírató jellegű mozzanataiban e két tartalom egymásra rétegződve, és egymást erősítve van jelen.

Az előzőekben bemutatott műfaji sajátosságokat jól illusztrálja egy Erdélyben gyűjtött cigány lágerének:

*Kicsi madár, kicsi madár,
Repülj messze, viadd el a hírt,
mondd el, hogy itt mindig ütnek,
mondd el azt, hogy mindig félek!*

*Német tábor, jaj, de nehéz,
német tábor, jaj, de nehéz,
fogolyörök de gonoszak,
fogolyörök de gonoszak!*

*Aj te Hitler, légy átkozott,
Isten taposson arcodon,
mint az ember az utakon,
mint az ember az utakon!*

*Gépfegyverek fölugatnak,
gépfegyverek fölugatnak,
üldözőim közel vannak,
üldözőim közel vannak!*

*Adj, Isten, a szerencsédből,
adj egy kicsit a tiédből,
úttalan utakra segíts,
úttalan utakon segíts!*

*Adjál, Isten, szép esőcskét,
adjál, Isten, szép esőcskét,
hópelyhekkkel keverd össze,
hópelyhekkkel keverd össze!*

*Hópelyhekkkel keverd össze,
hópelyhekkkel keverd össze,
hadd nőjön a zöld fűvecske,
hadd nőjön a zöld fűvecske!*

*Takarja el a nyomomat,
takarja el a nyomomat,
hadd érjem el a házamat,
hadd érjem el a házamat!
Jaj Istenem, de megvertél,*

*jaj Istenem, de megvertél,
talán senkit úgy, mint engem,
talán senkit úgy, mint engem!*

*Német tábor, német tábor,
ott a fegyver mindig dörgött,
családomat ott ölték meg,
családomat ott ölték meg!*

*Családomat elvesztettem,
családomat elvesztettem,
jaj, mit tegyek, árva lettem,
jaj, mit tegyek, árva lettem!" 12*

Az archaikus cigány éneklési szokásoknak megfelelően, a légértémájú dalok is mindig a közösség előtt, s a közösség részvételével hangzanak el. A formulaszerű, ismert strófák éneklésébe a közösség bekapcsolódik, míg az előadó személyes múltjából formált, improvizált szövegrészeket dúdolással kíséri. A láger-énekek dallamai különös fájdalmúak, szomorúak. Tökéletesen igazolják azt az elméletet, amely szerint az ember énekének világkifejező aspektusa van. A koncentrációs táborok a népek megölő helyei voltak, világtemetők voltak, s a túlélők énekeiben az fogalmazódik meg, hogy aki egyszer a drótkerítéseken belülre kerül, annak reményei sem lehetnek, mint ahogy könnyei sem, mert ott a sírás kútját is teljesen kiapasztja a szenvedés és a pusztulás rettenetes tűzű napja.

12. GÁBOR Lajos, sz. 1928. Marosvásárhely. - Az eredeti cigány szöveg:

*Ciriklori, Ciriklori,
ingar híro, de katharu,
ingar híro, ke daravu,
ingar híro, ke daravu!*

*Aj, tábori de pharere,
Aj, tábori de pharere,
gardiane de nasulere,
gardiane de nasulere!*

*Jaj, Hitleri, taveh mardo,
taveh mardo le Devlehtar,
taveh mardo le Devlehtar,
sar o drom le manusendar!*

*Phurdinele da basonu,
Phurdinele de basonu,
pala mande ol nyamciju,
pala mande ol namciju!*

*Taj de, Devla, ti bahtori,
taj de, Devla, ti bahtori,
de pe dromori tangore,
de pe dromori tangore!*

*De, Devla, ti brisindori,
de, Devla, ti brisindori,
le jivesa hamimere,
le jivesa hamimere!*

*Le jivesa hamimere,
le jivesa hamimere,
te barjol car zelenore,
te barjol car zelenore!*

*Te vusaraven le vurmaju,
te vusaraven le vurmaju,
kaj te nakhav hodiniju,
kaj te nakhav hodiniju!*

*De mardal man de, Deloro,
de mardal man de, Deloro,
khonikah kade, sar manre,
khonikah kade, sar manre!*

*Jaj, tabori namcickore,
basile je phurdinelere,
mure shaven mudardere,
mure shaven mudardere!*

*Ke korkore dasiljomu,
ke korkore dasiljomu,
so zanaŭ me te keravu,
so zanaŭ me te keravu!*

Itt születtem Toronyban, 1930. májusában. Magyar cigányok vagyunk, nyolcan voltunk testvérek. Ide jártam iskolába is, négy osztályt végeztem, akkor még az volt. Még lány voltam, tizennégy éves, amikor eldeportáltak. Hajnalban vittek el engem, meg apámat Ott, a toronyi óvodánál volt a gyülekezet, onnan vittek aztán minket tovább. Az óvodánál még emlékkő is van. Namost, az apámat egy ilyen nyilas forma férfi kivette, elengedte, nem lehet tudni, hogy miért. Lehet, hogy ismerte az a nyilas, nem tudom. Az apám meg mondja, hogy a Mariskámat is szeretném elvinni haza. Akkor azt mondja neki az az ember: örüljön, hogy magát elengedem, maga meg maradjon. Fogta, visszalökött a sorba. Engem már nem engedtek el. Kértem, miért nem engednek el, hát hova visznek, de nem válaszolt semmit.

Ott voltunk a toronyi óvodában két napig. Egybe volt ott nő, férfi, gyermek. Enni nem adtak, a csendőrök semmit nem beszéltek, és mi sem kérdezhettünk, csak azt tudtuk, hogy valami borzasztó fog velünk történni. De a félelem miatt nem mertünk semmit kérdezni. Aztán két nap múlva elvittek a Városmajorba, ott voltunk egy hétig. Az a sok nép, annyi nép, csak romák.

Egy hét múlva elvittek minket Komáromba, ott volt a gyűjtőtábor. Olyan vagonnyal vittek, amibe állatokat is szoktak vinni. Estére értünk oda. Arra emlékszem, hogy este volt. Betereltek minket egy ilyen táborfélébe. Ott is volt cigány, zsidó, férfiak, nők, egybe mindenki, nem válogattak ezek. Ott voltunk legalább másfél hónapig. Tisztlázkodni se tudtunk, azért végézní kimehettünk, oda a tábor elé, de akkor is a csendőrök körbe fogtak minket. Szédelegtünk az éhségtől. Másfél hónapig semmit nem dolgoztunk, csak vártunk meg vártunk. Nagyon rosszul bántak velünk, inni is csak hébe-hóba adtak.

Aztán másfél hónap múlva elvittek minket Dachaubá. Bevagonyéroztak az összesünket, cigányt, zsidót. Este volt, mikor megérkeztünk. Rengeteg nép, ahogy leszálltunk a vagonból. Piciny gyerekeket is hoztak zsidó nők, kis fiatal nők, sírtak a gyerekek, meg sírtak a nők, hogy ne vigyék el a kis gyerekeimet. Ordítottak szegények, de elvették tőlük a gyerekeket. Azt mondták, elviszik őket gyerekkórházba, azokat, akik betegek, aztán nem is látták soha többé őket. Betegek voltak a rengeteg éhezéstől, mert nekik sem adtak enni, ezek senkin nem könyörültek, hogy az Isten verje meg őket. Sok még hármat is hozott. Bőröndökkel jöttek, bepakoltak paplanokat, ruhákat, mindent a kisgyerekeknek. De be se vihették a táborba, mindent leszórtak, volt egy olyan nagy helység, ott annyi ruha volt, meg az a sok ékszer, azt el nem lehet mondani. Ilyen raktárpépület féle volt. Ott voltak halomba a ruhák, meg ékszerek egymásra pakolva. De mindenféle. Ugye, rólunk, cigányokról nem tudtak mit leszedni, mert mi szegények voltunk, csak az a kis ruhánk volt, amibe megérkeztünk.

A férfiakat is, meg a gyerekeket is külön elvitték. Nem is tudtuk, hogy hova kerültek. Mi, nők meg ott maradtunk. Aztán leverkőztettek minket, képzelje el, meztelenül mentünk be a táborba, micsoda szégyen volt, hát tudja, nálunk meg főleg. Adtak egy csikos ruhát, olyat, amilyen a bolondokon van, még gomb sem volt rajta, csak egy kis megkötő, abba voltunk. Kis papucs a lábunkon, hogy ne fázott volna meg az ember. Nem volt nehéz megkapni a betegséget, mikor kiálltunk a hóba, a nagy hidegbe, csak abba a kis csikos ruhába. Akkora tél volt, hogy bokáig ért a hó, és úgy kellett menetelni, verték a menetet. Tizenkettőtől reggel hatig meneteltünk, reggel bementünk hót fáradtan, a kis szalmára ledőlünk, és aki tudott az aludt, de a legtöbbje már élő halott volt, aludni se tudott. Akkora volt a barakk,

mint ez a falu. Ablak semmi, valami levegő úgy felülről jött, a tető felől, gondolom a tető nem volt ép. Úgy jött egy kis levegő. Világítás is olyan homályos valami volt.

Úgy nem bántottak bennünket a katonák, nem nyúltak hozzánk. Meg undorodtak is tőlünk. Utáltak minket, ez látszott rajtuk. Ütni odaütöttek néha a gumibottal. A magasfigyelőn férfiak voltak, azok figyeltek éjjel-nappal. De a táborban velünk női őrk voltak. De még csak egyszer ők voltak a gorombák. Ütöttek-verték bennünket. Ha valaki nem jól állott a sorba, mint a katonák, akkor ránk vertek a gumibottal. Csehországban megtaláltunk később egy ilyen őr, aki Dachauban minket ütött-vert. Megszökött, oda, Csehországba. Na, aztán a Mariska, a Nyáriné, ő is idevalósi Toronyba, ő is ott volt a táborban velem, mondta neki: levágtad a hajunkat kopaszra. Behívta őtet, egy ilyen helységbe, úgy megverte, mint a lovat. Szaggatta neki a haját, de jól tette.

Olyan hidegek voltak majd meg fagyunk abba a kis ruhába. Meg ilyen kis papucsot adtak a lábunkra, azért kapott a lábam olyan izületet, hogy azóta is fáj. Levágták a hajunkat ... meg mindenünket kopaszra. Ezt nők csinálták velünk, aztán egy orvos mindenünket megnézte... hát tudja, na, mindenünket. Ő volt az, aki injekciót is adott nekem, de nem csak nekem, mind kaptunk, az összesen. Nagyon fáj. Tudja, egy nagy injekciót szúrtak belém oda a testbe..., tudja, mire gondolok. Elsötétült előttem minden, kedvesem. Leestem arról a vizsgáló asztalról. Odébb rúgtak, jött a következő. Egyszer kaptam ilyen injekciót a nyolc hónap alatt, nem volt többé az a hónapos dolog, egy évig. Nyolc gyereket szültem azóta, az egyik lányomnak, az Etusnak a gyereke, a Berci süket-némán született. Aztán a lányának, vagyis az unokái is süket némák lettek. A mi családukba senkinek nem volt soha semmi baja, meg nem volt senki süket-néma. Az itteni orvos azt mondta, hogy attól az injekciótól volt, amit nekem ottan adtak, attól lettek betegek.

Az injekción kívül más nem volt, gyógyszert se adtak, a betegeknek sem. Ránk se néztek. Meg ha adtak volna, akkor meggyógyult volna, azt meg ők nem akarták. Azt akarták, hogy haljunk meg. Semmit sem adtak, aki kibírta, kibírta, aki nem, nem. Enni egy kis répalevelet adtak, meg valamit, ami olyan volt, mint a sóska. Meg volt egy kis szeméttároló, abból szedegettük ki a krumpli héját, almahéját. Kenyeret nem is láttunk. Nyolc hónapig voltunk ott, egy héten ha kétszer kaptunk valami lötytyöt, kedvesem. Mire hazaértem 25 kiló voltam, kopasz voltam, annyá alig ismert meg.

Annyi halott volt ott aranyos minden reggel, hogy mi hordtuk ki az égető kemencébe. Úgy égtek ott szegények, mint a fa. Szívünk nem volt nézni azokat a kis fiatal zsidó nőket, 15-16 évesek voltak. Mondjuk, mi jobban hozzávoltunk szokva a nélkülözéshez, mint ők. A legrosszabb az volt, ahogy az égetőbe hordtuk a népeket. Hogy az ember fogta azokat a halottakat és dobta be őket az égető kemencébe, mint a kutyákat, ezt soha nem lehet elfelejteni. Annyi embert megöltek, hogy átkozott legyen az a Hitler. Én is hordtam. Azért is vágtak rá a lábamra egy nagyot. Egy idevalósi kis asszony meghalt. Nem hitték el, hogy meghalt, letették egy székre, onnan leest, én meg akkor állottam appel-t, aztán mondják, vegyen fel. Mondtam, én nem veszem fel, erre a bal lábamra rávágott a gumibottal ... Mert nem vettem fel.

Mondták, hogy mi innen már nem megyünk haza. És úgy is lett volna, ha nincs vége a háborúnak, és nem jön a felszabadítás, de jöttek az amerikaiak. Éjjel volt, emlékszem. De

micsoda háború volt, csak úgy recsegték a bombák, a tábor csak úgy emelkedett. Áldja meg az Isten, aki tudta, hogy mi ránk nem szabad bombázni, mert mi bent voltunk a táborba. Más különben mi is meghaltunk volna. A katonák, az SS-nők szaladgáltak össze-vissza, olyan riadtak voltak.

Reggel meg valami takarító forma nő megjelent és mondta, hogy keljenek lányok asszonyok, mert vége a háborúnak, haza lehet menni. El se hittük. Az a sok lövöldözés, az a sok bombázás, áldja meg az Isten, aki tudta, hogy ott vagyunk, mert oda nem dobták a bombát. De mikor vége lette a háborúnak mind eltűnt, hallja az éjszakába, a Hitler meg a Himmler, hogy rohadjanak meg. Teherautóra tettek minket és elvittek minket egy ilyen rétre, és azt mondták, mindenki elmehet haza, oda, ahova való. Ott álltunk, azt se tudtuk, hogy hol vagyunk, merre lehetünk, meg merre mehetünk haza. Neki az országnak, mindig csak rátértem a postaútra, mindig csak azon mentem, ha éjszakának idején elfáradtam leültem az árokszéleire oszt ott megpihentem. Egy társammal voltam, mindenki úgy elment, hogy észre se vette a falubeli. Egy beteg, kisfejű zsidó lánnyal maradtam, olyan beteg volt, hogy mikor hazaért szegény, néhány hónapra rá meghalt.

Annyit mentünk, átértünk Csehországba. Egy asszonyhoz tértünk be, kértünk egy kis kenyeret. Azt se tudtuk hol vagyunk, merre vagyunk? Aztán hívtak egy tolmácsot, oszt annak magyaráztam, hogy hol voltunk, honnan jöttünk, meg minden. Hát az asszony hozott egy kis ennivalót, meg adott ránk ruhát, nagyon jó kis asszony volt. Aztán telefonált, és akkor elvittek minket egy gyűjtőtáborba, ahova olyanokat gyűjtöttek, akik hazafelé tartottak. Valami két hónapig voltunk ott. Onnan szállítottak minket haza vonattal. Nagyon sok ember volt, tolakodtak, én meg nem voltam az a típus, soha nem voltam erőszakos. Hát fogtam, felmásztam a vonat tetejére, és úgy érkeztem haza. Fent ültem a vonat tetején, fűjt a szél, de én nem bántam. Szombathelyen szálltam le. Az anyám várt, meg a testvéreim. Nyolcan voltunk testvérek.

Férjhez mentem 18 évesen. Egy cigány emberhez, magyar cigány volt. Muzsikus volt, hegedűs. Negyvennyolc évig voltunk házасok, nyolc gyerekünk született. Három éve halt meg, azóta egyedül élek. Hetven éves vagyok, 27 ezer forintot kapok, azzal a kis pénzzel együtt, amit a deportálás miatt rátettek a nyugdíjra. Előtte 23 ezer forintot kaptam. Csak a gyógyszerek havi 3-4 ezer forintba kerülnek. Lebénult a bal lábam, amikor a gumibottal ráütöttek a táborban. Nagyon fájt, nem álltam rá, csak a jobb lábamat használtam, és így lebénult a bal lábam. A gyerekeim is itt élnek Toronyban. Az ősszel kaptam 200 ezer forintot a Kárpótlási Hivaltól, a Vöröskereszt segített. Beraktam a takarékbba 80 ezer forintot, ha meghalok, el tudjanak valamiből temetni. Meg adtam a gyerekeknek ötezer forintot, mindegyik kapott. Mind örült neki, munkanélkülin vannak, szegények. A Tanácsban mindig megemlékeznek augusztusban, hogy elvittek bennünket, megkoszorúzzák, tudja azt a táblát. De hát egyikre sem tudok elmenni, a lábam miatt.

*A felvétel 1994 májusában készült,
az interjút készítette: Daróczi Ágnes*

Kazári József - Meggyeskovácsi



1931-ben születtem, anyám Kolompár Erzsébet volt. Apám meghalt, vérmérgezésbe'. Akkor anyám férjhez ment, még fiatalasszony volt, hát nem volt csoda tőle, ugye! Három éves voltam mikor idekerültem. Négyen voltunk testvérek, két lány, két fiú. Én a legkisebb voltam. Hol ide dobáltak, hol oda dobáltak engem, mostohagyerek voltam ugye. Aztán mink úgy nőttünk fel, mint réten a madár, mint a nótában is benne van Már nagy voltam, mikor anyámtól elkerültem, külön lakni. Az egyik elment erre, a másik arra, aztán én maradtam itt egyedül.

Előbb építettünk egy házat, azt eladtam, aztán ide jöttem, megvettem ezt a paraszt házat. A két lánytestvérem is itt maradt Meggyeskovácsiban, meg én is, a nagyobb testvérem meg elköltözött Szombathelyre.

Az édesanyámnak a második urától is lettek gyerekei, négyen. Azokat mégis jobban becsülte, mint minket. Én észrevettem, de akkor már nemigen törődtem velek. Nem sokat foglalkoztam vele, mint mostoha ugye.

Iskolába jártam, 4 osztályt. Igen szerettem tanulni, meg jó tanuló is voltam, csak aztán abba maradt minden... Negyvennégyben engedtek haza bennünket késő ősszel a Komáromi gettóból.

Hogy került a Komáromi gettóba?

Mi nem tudtunk semmiről semmit se, egyszercsak jöttek értünk egy reggel, egy hosszú szekérrel. A csendőrök. A napra nem emlékszem, csak arra, hogy reggel volt. Jöttek egy hosszú szekérrel értünk...

Ősszel, ősszel volt. Azt mondták, hogy pakoljunk össze, ülünk föl a kocsira, elvisznek bennünket, de nem mondták, hogy hova. Aztán elvittek bennünket Sárvára, oda bezártak bennünket egy tűzoltószertár-házba. Anyámmal ott voltak azok az apró gyerekek. Betuszkoltak bennünket mind egy helyre. Férfit, nőt, mind egy helyre zártak bennünket. Onnat elvittek... Elvittek Sárváról bennünket Szombathelyre, oda bevittek egy majorba, oda is bekerítettek bennünket.

Hát csak a cigányokat szedték össze, mert a zsidók külön voltak. Szombathelyen külön tették a zsidókat meg minket is.

Valahogy én ki tudtam szökni, mert én jól föl voltam öltözve. Nem mondták nekem cigány gyerek. Hát, kiszöktem anyámtól, meg a sok tömeg néptől, kiléptem a sorból. Aztán nagyon megbántam, anyámat sajnáltam. A csendőrök azt kérdezték: „*Ki az a gyerek ott hátul?*” Aztán visszamentem az anyámhoz, de megbántam.

Szombathelyen kivittek bennünket az állomásra, ott bevagoníroztak bennünket. Zárt ajtók között... Megyeskovácsiból mindenkit elvittek. Az összes családokat. Apraját, nagyját. Hányan voltak összesen, arra nem emlékszem. A többi faluból nem emlékszem hoztak-e, csak ezt, ezt a környéket szedték össze. A sárvári cigányokat már megint külön vitték. A sárváriakat, meg ezeket a megyeskovácsiakat, mind Szombathelyre, a Városmajortól ki az állomásra, be a vagonokba, onnat aztán vittek Győr felé.

De a szomszéd faluból is összeszedték a cigányokat. Onnan is, Sárvárról is összeszedték meg Celből is, Celldömölkéről is. Voltak, ahonnan nem vitték el őket, például mondjuk voltak Zalaegerszegről olyan cigányok, akiket nem bántottak. Mind azon múltott ugye, a falusi – ilyen bírók voltak abba az időbe – hogy beavatkoztak, vagy nem avatkoztak be. Volt, aki nem avatkozott bele, aztán nem törődtek, vitték őket.

Gyerekeket, férfiakat, nőket, mind egybe keverték. Ott nem volt névsorozás, vagy népszámlálás, egybe tették az összeset. Úgyhogy aztán mikor Szombathelyre a vagonba beleraktak bennünket, – még vizet se adtak, ki kellett zörgetni a vízért, hogy adjanak egy üveg vizet. Majdnem a rosseb rám jött, hogy adjanak egy kis vizet. Aztán megállt a vagon, megálltak, oszt adtak egy kis vizet. Akkor onnan elindultunk Győrnek, Győrbe kaptunk egy légiriadót, oda jöttek a repülő, ott megint megállt a vonat. Ott megint könyörögtünk a vízért. Majdnem a rosseb rám jött a vízért. Aztán este értünk oda Komáromba.

Ennivalónk éppen csak hogy volt valami. Nagyon kevés, nagyon kevés. Itthon maradt minden, gabona, ez, az, minden itthon maradt. Egy kis zsírt tudtunk vinni fazekekba, meg kis kenyeret. Zsíros kenyeret tudtunk enni, mást semmit. Aztán Komáromba, mikor oda értünk este, ilyen földalatti bunker volt...

Megyeskovácsitól Komáromig három nap! Három napig mentünk, mert sokszor megállt a vonat, meg légriadó volt, meg lövöldöztek, nem engedték a vonatot tovább.

Magyar katonák vigyáztak, kívül, mert akkor átvették a csendőrektől a hatalmat. Oszt akkor odaértünk, a föld alatt voltunk. Cementen feküdtünk, nem tudtunk cserélni még ruhát se. Aztán volt, hogy sokan még be is tetvesedtek. Meghaltak ott gyerekek halomszámra, kazalba szórták a gyerekeket. Meg volt olyan beteg asszony, amelyik elájult, aztán meghalt. Megfogták, oszt kihúzták oda egy halomra. Aztán ennek az öregnek – a mostohaapámnak – volt egy hegedűje, volt ott egy őrmester, aztán mindig el szokta kérni éntőlem, ezt a hegedűt. Oda szoktam neki adni. Oszt akkor ugye én föl voltam karolva. Meglátta, hogy oda adom neki azt a hegedűt, így szanaszéjjel engedett mindenhová. Tudtam kaját szerezni a táboron belül.

Igen, igen, csak a táboron belül, igen. De aztán voltak a többi katonák, akik ha látták, hogy csavarognak, még beléjük is lövöldöztek, szabályosan beléjük lövöldöztek. Már féltem én is a lövöldözéstől, a nagy durranásoktól, már nem mertem sokszor elmenni se. Sárgarépat vittem nekik, meg krumplit, azt megpucolták. Naponta egyszer adtak kaját, fél litert, többet nem. Voltak ott sokan öregek, elesettek, hogy meghaltak. Aztán jött egy ellenőrzés. Jöttek be a németek, hogy a férfiakat összeszedjék, hogy viszik ki, Németországba. Aztán csak rámutattak, és már vitték is. A dunyhák, párnák ugye cakumpakk össze voltak kötve, így halomra. Meg a nők, férfiak egybe voltak, ott a folyóson. Aztán én észrevettem, ott a másik ajtón, hogy jönnek be a németek, hogy szedik össze a férfiakat. Mikor én észrevettem, egy fiatal badacsonytomaji – az isten áldja meg! – most is azt mondom – egy badacsonytomaji lány volt, mondtam neki, „gyere hamar!” Egy fiatal, 14 éves lány. Gyere ide! – mondom.

Ilyen bő szoknyája volt. Tedd rá a fejemre! - mondom - aztán ülj rá! Mentek ugye a németek, négy német. Aztán csak mutogatták a férfiakra: „Kifelé, kifelé, kifelé!”

Aztán, hogy rám ült ez a cigánylány, ugye, bő szoknyája volt, aztán nem látszódtam én. Mellettem elmentek. Összetettem a két kezemet: hála legyen a jó istennek! Aztán fogták, összeállították sorba, mind elvitték őket, ki Németországba. Aztán volt, aki meg tudott jönni, volt, aki nem tudott megjönni. Mondom, az a lány, ha nincs, én is elpusztulok. Engem az a lány mentett meg, hogy rám ült. Mentek a németek sorba így, elmentek mellettem. Ugye a fiatal lányról, hát nem gondolták, mi van ott a szoknyája alatt. Én lehúzódtam, aztán rám tette, rátette a fejemre a szoknyát. De hogyan spekuláltam én ezt ki? Fogalmam sincs! Talán a Jóisten cselekedte, hogy elmentek mellettem a németek. Mert elvittek volna engemet is, nem jöttem volna haza onnat, a koncentrációs táborból.

Három férfi, meg egy idős ember, négyen belekerültek a transzportba Megyeskovácsiból. Horváth nevezetű, Horváth, meg a feleségemnek az apja is meg a testvére is belekerültek... 34-22-19-18 évesek voltak, ilyesmik voltak.

Egy jött vissza közülük, egyetlen egy. Az ott volt Németországba, Zön, vagy hogy hívják azt a falut. Zön, azt mondják egy nagy láger volt. Azt mondják, elégették ott a népet. Mikor már az amerikaiak körül fogták azt a német várost, akkor a németek föl akarták gyűjtani a lágert. Aztán nem tudták.

Minket meg úgy engedtek el Komáromból.

Aki meg tudott menekülni, vagy szökni valahogy tőlük, az megmaradt. De aki nem tudott úgy gondolkodni, vagy lelépni tőlük, az nem maradt meg. Ott vagy meghalt, vagy agyonlőtték, mert akit észrevettek, hogy félrelép, fogták ott a helyszínen a németek, oszt agyonlőtték pisztollyal. Mondom én is úgy menekültem meg, hogy megmentett ez a badacsonytomaji lány.

Nyári Ibolya – így hívták. Azt a fiatal lányt nem bántották ugye, de különben az idősebb nőket, elvitték azokat is. Ja, a munkaképes nőket, csak ez egy fiatal lány volt, tizennégy éves. Vékony volt, nagyon sovány, de különben nagyon jóképű lány volt. Aztán nem bántották, ugye. Alacsony volt, aztán elmentek mellette.

Ott voltunk már harmadik hete, a katonák ott nagyon, nagyon, szigorúan bántak velünk. Aztán jöttek repülők, egy nap. Nem tudom milyen repülő volt, leszórta a cédulákat, hogy „egy huszonnégy órán belül a foglyokat engedjék szabadon!”

Na, aztán, akkor kinyitották az ajtókat. Akkor engedtek el bennünket, mindenkit. Volt, aki még haza se tudott jönni, ott az udvaron meghalt. Kis gyerekek, pólyás gyerekek halomba haltak meg, már nem tudták átvészelni.

Anyámnak is meghalt ott egy kis gyereke. Pólyás gyerek volt. Három vagy négy hónapos volt, ilyesmi. Akkor fellépett a tifusz, a tetük állandóan lepték el az embereket, a ruhát meg a hajukat. Nagyon szigorú időt élt az ember végig.

*a felvétel készült 2000. március 6-án, Megyeskovácsiban.
az interjút készítette Daróczi Ágnes*

Komáromi Károly -Kötegyán



Dobozon születtem, az anyám dobozi és Kötegyánban ment férjhez, Farkas Károlyhoz. Gyerekkorom elég nehéz volt, szegények voltunk, nem volt ennivalónk. Ebből kifolyólag odaadtak cselédnek. Se lábbelink, se ruhaneműnk nem volt, nem is tudtunk iskolába járni - én is csak két osztályt végeztem -, mert apámnak a cipőjébe mentem iskolába. Ősszel jártam, amég lehetett, meg tavasszal, amikor már jó idő volt. Nem volt miben menjek. Az életünk nagyon nehéz volt, mert abban az időben a cigányok nem nagyon dolgoztak, mert nem is volt hol. Az uraságnál voltunk egy pár hónapra nyári munkások és így kerestünk egy kis pénzt. 80 fillér volt egy nap a kapálás. Én gyerek létemre tudtam hajtani a jószágot, kocsis voltam, béres voltam, így kaptam 1 pengőt naponta - 1944.-

ben. Mikor vége lett ennek a nyári munkának, hazajöttünk, már akkor háború volt, és a munkások hazajöttek. Jöttek a csendőrök, mert az intéző bejelentette a csendőrségnek, hogy otthagyták a munkások a munkát. Jöttek a csendőrök és hajtottak ki bennünket. Ez a Farkas István egyáltalán nem akart menni - ennek, akinek a neve itt fel van írva - tüzet gyújtottak alá - most képzelje el. Tüzet gyújtottak alá, a fiát, aki meghalt - Józsefnek hívták - azt megütötte a csendőr. Elszaladt Farkas István, agyon akarták lőni, de nem tudták, mert házak voltak és menekült. Októberbe volt hogy bejöttek a román katonák. Ahogy bejöttek a román katonák, Baksi Sándor, pap, lelkész, meg ez a Molnár Imre, ők tudtak románul - fogadták a román katonákat.

A román katonák - azt hiszem - két, vagy három nap voltak itt, és akkor a magyar katonák visszaverték őket. A magyar katonák Kötegyánt megszállották. Ezek páncélosok voltak, bőrkabátban jártak. A magyar katonák kérdezték, hogy milyen formában, kik fogadták itt a román sereget? Ráfogták, hogy a cigányok. A pap, meg a Molnár Imre fogadta őket a nagy hídnál fehér zászlóval. Azt mondta a pap, hogy azért, hogy ne legyen bántódása a községnek.

Na most, hogy a románokat visszaverték a magyar katonák, úgy vitték nekik az ennivalót a falubeliek, kenyeret, mindent, mint a parancsolat.

Akkor este, mikor bejöttek a magyar katonák, akkor lejöttek a cigánydombra. Estefeled. Bejött két katona, én nem tudom, hogy kik voltak, mert nem mutatkoztak be, háború volt. Bejöttek, azt mondták: - Hű papa, ez mind a maga családja? Ott vacsoráztak, cseresznyebefőttet. Én is ott voltam akkor. Két nő is ott volt, de aztán elmentek. Kérdezte ez a magyar katona, hogy nem tudják, hogy hol laknak? Hát tudjuk mink. Én, meg Hajtai

Károly elmentünk, megmutattuk nekik. Ott éjfélig eltöltötték az időt. Akkor éjszaka felrobbantották a házat. Kézigránáttal. Azért tudom mondani, hogy kézigránáttal, mert egy kézigránátot otffelejtettek az utcán.

Farkas Istvánt, meg a feleségét felrobbantották. Úgy húzgálta ki őket a romok alól egy magyar ember. Nagyon csúnya sebet kaptak, nagyon folyt a vér belőle. A testvére, Giza elvitte őket Csabára a kórházba.

Azt hiszem, hogy egy hadnagy volt, vagy főhadnagy, az ott szállásolt a papnál. A magyar katonák lejöttek a cigány dombra, lejött ez a Molnár Imre, meg tábori csendőrök voltak vele. Egy zászlós volt a tábori csendőr, az a cigányokat, magyarokat egy udvarba terelte. Ott a cigányokat és magyarokat külön állították. Ez a tábori csendőr, meg Molnár Imre elválasztotta, hogy ki a cigány, ki a magyar. Akkor minket bevitték két házba és kétfelé osztották a cigányokat, és akkor eresztették ki őket egyenként a házból. Na te menjél, te menjél, te menjél. Úgyhogy innen kilencet szedtek ki, mert a két asszonyt is innen vitték el. De azok hazajöttek, azokat nem pusztították el.

Az lett a helyzet, hogy elvitték a községházára őket. Nagypám, meg nagyanyám öregek voltak, nagypám bottal járt. - Mit akarsz tőlünk, Imre, nem csináltunk semmit. Azt mondta a tábori csendőr, hogy elhallgass, mert a torkodra nyomom a nádpálcát! Makula Józsefet, ő bent lakott a faluban, érte meg engem küldtek el, hogy híjjam le őket a cigány dombra. Itt találkoztak, amikor ezeket vitték, a gyerekeket, meg nagypámat, nagyanyámat, akkor ezt a gyereket is hozzácsapták a többihez. Na, ez vitte el a ládát, azt a cukros ládát.

Mert volt itt Hangya Szövetkezet, fent a Fő téren. Amikor a románok jöttek, betörték és kirámolták belőle, ami nekik megtetszett...

A Szoborkert - megvan most is - oda bedobták azt a cukros ládát. Makula József meg felvette - nem tudom, hogy volt benne cukor, nem volt - az felvette. 16 éves fiú volt.

Akiket összeszedtek, őket elvitték a községházához. Egy éjszaka voltak ott, meg egy nap. A harmadik nap elvitték őket Sarkadra lovas kocsival. Ez a Szobai László levente volt, és adtak nekik fegyvert, négyen voltak. Vitték őket Sarkadra a csendőrségre. A csendőrség ott volt, ahol most van a gimnázium.

Hajtai Károly ment utána a gyerekének, meg az apjának.

Apámat meg, Farkas Károlyt - a csendőrök elfogták Sarkadon, és bevitték oda, nem is engedték többet ki. Szétütötték, szétszedték őket. Ezt én onnan tudom, hogy aki hazajött, Kovács Kálmánné és Ungvári Erzsébet, ezek mind a ketten ott voltak. Ők sorolták, hogy hogy ütötték a cigányokat a csendőrök anyaszült meztelen, úgyhogy a fal tiszta vér volt tőlük, annyira ütötték a bikacsökkal, mert anyaszült meztelen voltak, mikor bevitték őket kihallgatásra. Kínózták őket. Na most egy 12 éves, 14 éves gyerek mit tud az életről? Semmit. Mikor elfogták apámat, az óráját elvették tőle, ütötték.

Elvitték őket Sarkadról a csendőrök, hogy viszik Dobozra szembesíteni ezekkel a Farkas Istvánékkal. Mert Farkas Istvánnak Hajtai Károly volt az apja. Ezeket robbantották fel. Mondták a csendőrök - szakadó esőben vitték őket a dobozi Fő úton - mondta a csendőr apámnak, mert apám tudta a járást, mert apámnak a felesége dobozi volt - „itt meghaltok,

basszátok meg!” Ezt én nem tudom, de a két asszony sorolta, mert őket is ugyanúgy vitték. Hajnalra bevitték őket Dobozra a temetőbe, már a csendőrök körül voltak állva, és akkor géppuskával meg kézigránáttal robbantották szét őket. Ahogy én hallottam a temetőcsősznétől, hogy egy gyerek elmenekült volna, de nem tudott, mert csak észrevették a csendőrök. Amikor ezeket elpusztították, akkor lementek Dobozra a cigányokhoz. Azok ásták meg a sírokat, és abba hányták őket bele. Egy részük még meg sem halt, úgy temették el. Ezt a temetőcsőszné mondta akkor, mert ő hallotta a jajgatást, meg a rimánkodást, hogy ne pusztítsák el őket. Mert amikor bevitték őket a temetőbe, akkor már tudták, hogy elpusztítják őket, mert mit kerestek volna a temetőben éjszakának idején. Így történt ez az eset.

- Kik voltak az áldozatok, név szerint és hány évesek voltak?
- Farkas János a legidősebb, a nagyapám, olyan 60 év körüli, Makula Erzsébet, a nagyanyám, 58-60 év körüli, Farkas Károly, apám, 34 éves volt, Komáromi Zsuzsanna, a testvérem, 14 éves volt, Komáromi János, 12 éves, Hajtai Károly, 20 éves, Makula József, 16 éves, Zsigmond Béla, 14 éves. Ezeket pusztították el.
- Ezen kívül volt egy másik család is.
- Igen volt egy másik család is, Szalontára valók voltak tizenketten. Azokat is befogták a csendőrök és azokat is ott helyben, Dobozon elpusztították.
- Hol fogták be őket a csendőrök?
- A szalontaiakat Sarkadon.
- De ők a háború elől menekültek.
- Abban az időben nekünk is lehetett volna menekülni, mert ki volt adva, hogy mindenki menekülhet, amerre akar. De mink nem mentünk, erre fizettünk rá. Mert rányomták a cigányokra az ő bűnüket.
- Emlékszik-e valakinek a nevére a szalontai cigányok közül?
- A lányról tudtam, hogy Bimbónak hívták, ez volt a beceneve.
- Hány éves volt?
- Körülbelül 18-20 éves volt.
- Fiatal lány volt.
- Igen, igen. Ezt a lányt kérték a csendőrök, hogy feküdjön le velük. Azt mondta, lefekszik velek, de azzal a kitéttel, hogy mindnyájukat elengedik a csendőrök. Na, de nem engedte el őket, és nem is lett a lány jóba velek. Nem tudták rákényszeríteni.
- 1955-ben feltárták a sírt, és utána állított valaki síremléket.
- Szegény ember volt, az is oda való volt, dobozi, egy kis púpos ember volt. Sajnálta - mert anyámat ismerte - hogy ne legyen nekik síremlékük. Pénzünk nem volt, szegények voltunk, és nem tudtunk nekik síremléket állítani. Sem az akkori tanács, sem a polgármesteri hivatal, senki sem, nem törődtek vele, máig sem.
- Károly bátyám, én úgy találtam magára, hogy a kollegám - akivel együtt kutatunk - a levéltárban megtalálta, ennek a pernek az iratait. Felolvasom magának: a gyulai bíróságon, első fokon hozott ítélet.

“1944. szeptember végén Arad, Nagyszalonta környékén folytak a harcok. Egy részről a magyar-német csapatok, más részről a szovjet- és román csapatok között. E harcokban részt vett az első magyar páncélos hadosztály is. Szeptember végén román csapatok elfoglalták Méhkerék-Kötegyán községeket, míg a szovjet csapatok Nagyszalontát. Október első napjaiban német SS alakulatok a román csapatokat, és részben a szovjet csapatokat is visszaszorították. Az első páncélos hadosztály parancsnoksága ekkor Sarkadon állomásozott és a kémelhárító és hírszerző csoport Sarkadon és környékén megkezdte tisztogató tevékenységét. Összeszedtek nagyobb számú cigány személyeket, akik között voltak nők és két-három 16 éven aluli gyermek is. Méhkerékről pedig egyéb polgári személyeket szedtek össze, akiket azzal vádoltak, hogy a felszabadító román csapatokat fogadták fehér zászlóval a bevonuláskor. Ezen kívül volt az őrizetükben néhány román katona is. Méhkeréken az emberek összefogdosásában részt vett Boldizsár első rendű vádlott... beszállították őket a községházára, részben pedig közvetlenül Sarkadra a csendőrlaktanyába. A különböző helyekről összefogott embereket Sarkadon helyezték el, és itt borzalmas bántalmazásoknak vetették őket alá. A kivallatásokat egy csendőrnnyomozó végezte, az összeszedett szerencsétlen embereket egy nagyobb szobában a falhoz állították, arccal a falnak, és azt mondták nekik, hogy ha meg mernek moccani, vagy hátra mernek nézni, akkor megverik őket. Ezzel egy időben a terem mellett lévő kisebb szobában a nyomozó irányításával bevitték egyenként az áldozatokat és azokat felváltva meztelenre vetkőztetés után nagyobb számú tábori csendőr és katona kétujjnyi vastagságú botokkal ütlegelte a nyomozó azon rendelkezése alapján, hogy a testen veretlen rész ne maradjon. Ezen a bántalmazáson az összefogdosottak mind átestek, melynek következtében egyesek egész életükre kiható betegséget szenvedtek. A külső teremben a falhoz állított embereket puskatussal és egyéb módon bántalmazták az ott lévő tábori csendőrök és az őrzésükre kirendelt katonák úgy, hogy a fal a kegyetlenkedések következtében véres lett.

1944. október 5-én a délutáni órákban az első páncélos hadosztály parancsnoksága az előnyomuló felszabadító csapatok közeledtére elrendelte a parancsnokságnak a hátravonulását. Kubányi százados intézkedett az összeszedett foglyok és polgári személyek hátsó területre való szállításáról. A foglyokísérő részleg parancsnokául Boldizsár vádlottat jelölték ki. Velük voltak még csendőrök és más vádlottak is. Boldizsár a közvetlen parancsot úgy kapta, hogy az összeszedett 20 főnyi cigányt később engedje szabadon, míg a foglyokat szállítsák hátra. Boldizsár kíséretével és a foglyokkal szürkület táján indult el Sarkadról Doboz felé. Amikor a csoport a dobozi erdőhöz ért, ma már meg nem állapítható körülmények között a kísérők között felmerült az a gondolat, hogy a cigányokat az erdőben ki kéne végezni. Amikor az erdő mellett haladva a menet egy alkalommal megállt, Fábián szakaszvezető valamelyik más csendőrral elment kivégzésre alkalmas helyet keresni. De azzal jöttek vissza, hogy a terep kivégzésre nem alkalmas. Az, hogy az elsőrendű vádlott milyen rendelkezéseket adott ki, vagy miként fogadta Fábiánék közlését – megállapítható nem volt, tény az, hogy a foglyocsoportot tovább kísérték és kb. 10-14 km megtétele után késő este 10 körül megérkeztek Doboz községbe a gróf ... féle kastély elé. A kastélyhoz megérkezve Boldizsár elsőrendű vádlott a kastély kapuján becsöngetett és elhelyezést kért az ott lévő portástól a foglyok részére. Míg a foglyok egyik csoportjának beszállítása előtt elrendelte, hogy a kb. 20 főnyi cigány csoportot válasszák külön, a többi foglyot pedig az istállóban helyezte el. Ezek között voltak katonák, civil személyek és két nő is. Boldizsár ezt követően elment egyik társával együtt a dobozi csendőrsre és ott beszélgetést folytatott a parancsnokkal. Ennek a tartalma mára azonban megnyugtatóan nem megállapítható, ezt követően visszament a kastélyhoz és utasítást adott a

20 tagú cigány csoport továbbszállítására a dobozi úton. Hogy az utasítás milyen tartalmú volt, ma már meg nem állapítható, de ebben a kivégzésről szó volt. Ezt követően a csoportot kísérő katonák és tábori csendőrök elvezették őket a temetőhöz, ott közben csatlakozott hozzájuk a többi kivезényelt csendőr hogy azonban az utóbbiak között mind ott volt-e, az ma már pontosan nem állapítható meg. Mielőtt a csoportot a temetőbe bevitték volna, a negyedrendű vádlott bement a temető mellett lévő csőszkunyhóhoz a temetőbe, és közölte az ott tartózkodó Szabó Károlyné temetőcsőszszel, hogy ne ijedjen meg, mert új fegyvereket fognak kipróbálni. Közben a 20 főnyi cigány csoportot a kísérők bevitték a temetőbe és a csőszkunyhótól kb. 3–400 m távolságra lefektették a földre azzal, hogy ott fogják tölteni az éjszakát. Ezt követően a kísérőszemélyzet néhány métert hátrahúzódtott, vonalba fejlődött és parancsra sortűzet adott le a földön fekvő 20 emberre, majd hátrább húzódtak a szomorú fűzfá csoporthoz és ma már meg nem állapítható számú kézigránatot dobtak a szerencsétlen áldozatokra. Aki még ez után is életben maradt, azt a tábori csendőr agyonlőtte. Amikor a kivégzők sortűze elhangzott, akkor a negyedrendű vádlott is a kivégzőosztaghoz érkezett és ő is tüzelt. Megállapíthatóan legalább két golyót lőtt ki. Ezt követően a további két csendőr, valamint utasításra a tábori csendőrök közül ketten elmentek a községnek a temető közelében levő részére, ott megállapíthatóan hat-nyolc személyt összeszedtek, azokkal sírt ásattak, mégpedig 2x3 szálhosszúságú, kb. 1 m mélyen, és ebbe belerakatták a hullákat, melyek között legalább 2–3 gyermek, 15 férfi, és két nő volt, a tárgyalás adataiból megállapíthatóan. Az eltemetés után a temetésben részt vevők részben visszamentek a kastélyba, részben pedig lakásukra, illetőleg szolgálati helyükre mentek.”

*a felvétel készült 2000. július 15-én Kőtegyánban
az interjút készítette: Bársony János*

Sárközi Jenőné - Torony



Születtem 1923. október 29-én. Édesanyám elhalt, mikor kicsi gyerek voltam, az anyám testvére hadiözvegy volt, ő nevelt fel, ő adott férjhez is. Apám újra megnősült, miután anyám meghalt. Apám részéről vannak testvéreim, úgy má' féltestvéreim, de anyámtól egyedül magam vagyok csak. Mikor már kezdtünk felkamaszodni, elmentünk dolgozni, az urodalmakba. Akkor az volt. Kapálni, aratni, masinázni, cséplőgéphez jártunk dolgozni. Dolgoztunk, oszt úgy megkerestük a nevelő anyámnak a kenyeret. Hiszen én azt mondtam neki: mama. Hát az is volt, különben nagynéném volt, csak hát, ha ő nevelt, hát azt érdemelte mama, igaz? Rendes cseréptetős kis házunk volt, az utcáfrontba volt egy szoba, meg egy konyha, vályogház volt, de cseréptetős. Abba nevelkedtem a mamának a

lányaival, Veri, Rózsi, Juliska, Annus, meg a Teri, meg egy fiú volt, Toni. Jártam iskolába, hat osztályt jártam, meg három ismétlőt, az kilenc év, igen. Minden gyerek járt iskolába, hiába egyedül nevelt bennünket néném.

Öreganyám, nagymamám anyja, az rühöti volt, a nagyapámé, az meg úperinti parasztkovácsnak a fia volt. De már a mi nagyszüleink itt születtek, itt nevelkedtek - hát a mama így beszélte, én is csak így tudom mondani. Nem volt nekünk cigánytelepünk, csak az utcán vegyesen lakott mindenki, volt ott zsöllér, magyarul mondva, paraszt. Meg hát mink nem cigányok voltunk... Hát, tudja, ilyen zenész félék voltunk, mink igen, mi nekünk nem mondta senki, cigányok! Mink köztük laktunk, de hát én nem hallottam senkitől mondani: cigány. Csak becsületesen a nevünkön szólítottak, pedig a szomszédaink mind ezek a zsöllér paraszt félék voltak, ja. Dolgoztam, sarvasuk voltam nekik. Szemben, akik laktak velünk, annak voltam sarvasa. Aki mellettünk lakott, lejjebb, annak is voltam sarvasa. Kaszált, én meg szedtem a markot utána.

Már tizenkét éves koromtól fogva dolgoztam. Bizony, ezt higgye el! Tizenhárom éves voltam, elmentem Pest megyébe szőlőmunkára, kimaradtam az iskolából meg má' mentem, munkakönyvet kellett szerezni. Jómúltkor dobáltam el őket, mert nekem minek az már, nekem nem érdekes. Ja! Én jó munkás lány voltam, meg asszony is jó munkás voltam. Még asszony koromban is elmentem munkára, hat hónapos munkára, asszony koromban, családom mellett. Elmentem munkára, a férjemmel, dolgozni. Akkor itt volt egy zsidó, Grösberger, az volt a neve, Grösberger Pali meg Sanyi, ahhoz jártunk kapálni. Az minden héten rendesen kifizetett bennünket. Hát, megvolt, mert megkerestük. Sokat dolgoztam, nagyon sokat.

Hát én a páromat magyarul mondván megszerettem. De olyan egy szép, derék, csinos

szőke ember volt, az igaz. Lent a kastélyban volt egy ilyen kis összejövétel, hát azt mondták neki bál, elmentem én is a másik szomszédlánnyal. -Gyere, Terus, elmegyünk! Hát el is mentem. Táncoltunk, táncoltunk, aztán föl kért engem sokszor. Úgy összetáncoltunk, úgy összeölelkeztünk, hogy már uram lett. Nem is bántam, mert... Nem is tudok róla beszélni. Nagyon szerettem. Már hét éve nincsen, már hét éve meghalt. Jövő hónap 27-én lesz hét éve, hogy már nincs. Jó munkás ember volt, az mindenből pénzt tudott keresni, de amúgy elsősorban mezőmunkás volt, aztán megtették éjjeliőrnek, onnan is ment nyugdíjba. Hát kapom utána a nyugdíjat. Kapom utána, míg élek mindig.

Aztán jöttek sorba a gyerekek, Jenő született 48, márciusban, a Lajosom született 49-ben, rá egy évre, májusban. 52-ben a lányom, 54-ben, aki meghalt, négy napos volt, 60-ban meg ez, a Marikám, akinél most vagyok.

A háború alatt engem eldeportáltak, Németországba vittek, eldeportáltak. Egy szép nap jött le nekem ide egy púpos forma kislány, azt mondja: bújjatok el! Mondom - hová? Valahová. Én nem bújok el - mondom. Miért? Azt mondja, azért, mert jönnek a csendőrök, szedik össze a cigányokat, szedik össze bennünket. Azok má' mentek, tényleg, hajtották őket. De még a csendőrök azok hátrább voltak.

- Hát dehogy bújok el, én nem bújok el, miért bújjak el? Nem csináltam semmit. Ha elvisznek, elvisznek. Azt hazudták, hogy Sárvárra megyünk répát szedni. Közbe mentünk ki Németországba. Ez 1944. november 4-én történt. Elsőre elvittek bennünket Toronyba, összeszedtek bennünket, elvittek bennünket Toronyba, ami most óvoda, oda behajtottak bennünket, másik nap összesorakoztattak, elvittek bennünket Szombathelyre, a városmajorjába. A városmajorjából meg összesorakoztattak bennünket, onnan meg elvittek bennünket Komáromba, Komáromba meg bevagoníroztak bennünket, aztán meg jó pár napig ott voltunk Komáromba, bunkerokba. Onnan bevagoníroztak bennünket, vittek bennünket Dakhaoba. Az előljáróság, a bíró, a jegyzőség, ezek csinálták ezt az egészet. Magyar csendőrök szedtek össze bennünket, Komáromba is magyar csendőrök voltak, meg magyar katonák, azok voltak szolgálatba, majd ott vettek át bennünket a német katonák. Jaj! Nem is tudom aranyosom megmondani hány embert vittek el innen Ondódról, sokan ott is maradtak, meg haza is tértünk néhányan. De más azóta itt hányan meghaltak! Az én uramnak szegénykémnek annak egyszerre két testvérét elvittek. Egyik ott maradt - ez az Aranka - a Katica meg itthon halt meg. Ahonnan jött szegény, tifuszos volt ott mindenki, aztán megkapta ott a tifuszt, oszt itthon meg meghalt a kórházba. Aztán haltak meg má' itthon is belőlük sokan. A legfiatalabb, akit elvittek, jaj, még 14 éves se volt. Nem innen mitőlünk, jaj nem tudom már, hogy hová való volt az a kislány, de 14 éves volt. Őtet is ott elhurcolták a testvérével együtt, Culának hívták a kis fehérnépet. Vele találkoztam, miután hazakerültünk, tán többel senkivel.

Ezt a számot ebbe a nagy német táborba kaptam. Na, ami volt ez, nagy német, nem tudom kimondani Ravensbrüg vagy mi volt... Ott kaptuk a numerákat. Levetköztettek bennünket, oszt akkor mindenkinek elszedték a ruháit, a ruhákat elszedték, adtak ránk egy rosszat. Kaptam rám egy nagy hálóinget, talán kétméteres asszonyé lehetett, úgy leért, meg így föl is tudtam hajtani. Tiszta meztelenre vetköztettek bennünket. Tisztek, nők is ilyen orvos félek voltak, ültek ott körbe, egy ilyen nagy gömbölyű asztalnál, ahol aztán körbe kellett menjünk, meztelenül, tiszta meztelenek voltunk. Pedig férfiak is voltak. Aztán fel kellett

feküdnünk, injekció volt-e, mit adtak, a fene se tudja, ott, tudja, hogy az a női betegségünk úgy elmaradott, úgy, hogy mikor hazajöttem, rá majdnem egy évre jött nekem bizony. Úgy elállították rólunk, ja, ja. Elszenvedtünk mi annyi nyomorúságot... Mikor megláttam őket, én úgy ordítottam! Istenem mondok, istenem, most otthon kellett hagynom a nevelő anyámat, mikor idáig úgy szerettem. Így gondolkodtam mindig magamba, az eszembe belevestem, nem bírtam elfelejteni ott se. Hogy most otthon kellett hagynom, eljönni ennyi mindenféle ismeretlen nép közé, amelyikek behajtottak bennünket. Na, oszt ott kaptuk a numerát! Egy ilyen piros szív rajta, alatta meg a szám, úgy eldobtam azt a kabátot, á, valahol, valami sűrűbe beledobtam, ja, ja!

Hát mit ettünk a lágerba? Vízrel volt leforrázva a répa levél, azt ettük, azt adták, forró vízzel leforrázták, oszt azt adták, oszt akinek jutott, evett, akinek nem jutott nem evett. Hát ott sok nép volt, ott mindenféle, fajta volt.

Ott, a táborba, harmincas blokkba voltunk. Ilyen fablokkok voltak, abba zavartak be bennünket. Aztán ütöttek, mint a lovakat, bennünket. Akkor éjjel ki kellett vonuljunk, appelt állni, appelt. Ilyen tízes sorba kellett besorakozzunk. Mikor kivonultak, akkor vittek bennünket, azelőtt nap oda. Mikor kivonultunk, megijedtem, én meg mondom a numerámat is, mert tudom 89772-es voltam, talán a Zsuzsi is tudja, nem tudom már biztosra tudja-e, nem-e, de én tudom, én ezt nem felejtettem el. Á, akkor mit kaptam, előállított, oszt ugye hideg volt, fáztam, mire előálltam volna, kihozott, úgy agyonvert, a szíjain ilyen nagy csatok voltak, az az SS, így hívták őket. Jobb, ha az ember nem is beszél, mert a szíve ebbe fájdul bele. Higgye el, hogy azóta, én olyan beteg vagyok.

Akkor aztán, mikor appelt álltunk, kizavartak bennünket éjjel 3-kor, meg 1 órakor éjjel, aztán másik nap éjjel zavartak be bennünket. Ott volt annyi nép, mindenféle, román, polski, orosz, magyar, meg hát a cigányok. Jaj, meg mit tudom én hányféle ember! Ó, sokan voltak, mikor kivonultunk délbe, kivonultak, csobán volt a karukon, meg egy seprű a kezükbe, takarították az udvart, akkor vittek bennünket oda, azelőtt nap, mink még akkor éjjel kint álldigáltunk, egész éjjel ott az udvaron. Bizony!

Egy ilyen faágy volt, abba a kicsike faágyba négyen belepucoltunk. A Palinak az anyja is velem volt. Az ott is maradt szegény. Ó, csak akkora lett volna, mint ez a rekamir, jó lett volna! Mint ennek a széle, akkora volt, négyen voltunk benne, bizony!

Egyszer megszöktem, mert transzportba szállítottak bennünket. Elszöktem egyszer, akkor visszavittek, mert eltévedtem. Ott minden német komondorság volt, hát mit tudtam én, hol járok. Na most onnan visszavittek bennünket transzportra. A vasút parton leültek pihenésre velünk, onnan elmentem, nem csak én, öten. Visszavittek bennünket. Volt egy policár nő, de az úgy agyonvert bennünket, ilyen nagy hosszú fűzfavessző volt nála. Végig a part fűzfával volt ültetve, avval ütött bennünket. Akkor megint besorakoztattak bennünket.

Most mit tudom én, hol történt ez pontosan. Kint, Németországba volt ez, honnan tudnám én mindennek az eszembe tartani a nevét! Hát olyan nevek voltak kiírva, hogy az ember el se tudta olvasni, hát nem értettünk mink németül. Akkor másik alkalomba mentünk keresztül a városon, vagy falu volt-e, a fene se tudja, beszaladtam egy kapuba, a kapu alatt vártam, álltam, onnan is kihozott egy policárnő. Jól agyon pofozott.

Egy másik alkalommal a réten, ekkora kis fenyőfák voltak ültetve, az alá aládugták a fejüket ezek a nők. Mán a katonatisztek, a nagy melegbe, mert ott a tisztek is nők voltak. Én meg elszöktem, bementem, egy ilyen árokba, vagy inkább kőfejtő féle volt az. Oda beálltam, egyszer csak jött utánam a Zsuzsi. Jaj, mondom, ha megtalálnak én most téged agyonütlek! Magam voltam egyedül. Jöjj be, állj be velem, mondom, mert megfognak bennünket, agyonvernek megint. Akkor jött utánam egy, magyarán mondva kis oláh cigány lány, a Milka. Milka volt a neve. De akkor már jött a Bori is. Ő meg ilyen teknős féle volt. Avval, akkor jött egy Rumba való menyecske, el-e, hal-e, nem tudom, a Margit. Úgyhogy egykettőre négyen lettünk, nem, öten.

Amikor megszőktünk, azon az árokparton, jött három asszony a templomból. Jöttek. Észrevettek bennünket, hogy mink ott bujkálunk, „ssss”, így tettünk, ne. Mikor levonult a transzport, összesorakoztatták, akkor mutatták, hogy menjünk ki, így intettek az asszonyok, menjünk ki, hát a legelső házba lakott az egyik, oda bevitt bennünket. Még ott is elmentem kapálni a mezőre annak az asszonynak segíteni, isten bizony, mondom, ja. Aztán amikor vége lett a háborúnak, az az asszony adott ránk ruhát, hogy ne menjünk ebbe a ruhába, mert megismerik, hogy kik vagyunk mink. Meg volt egy nagy raktár, katonáknak, ott voltak anyagok, magamnak varrtam, magamnak ruhát. Mikor ez megtörtént, oszt akkor többet már nem találkoztunk, ott voltunk egy héten át, ott bujtunk annál a háznál, ott voltunk egy jó hétig, oszt akkor levonult a transzport, nem kerestek bennünket, azért mert elbujtunk, mit tudták, mink most hol vagyunk... Ez már a vége felé volt. Akkor már nemsokára felszabadult a láger.

Mikor a háborúnak vége lett, akkor egy kazalba voltunk belebújva mink négyen vagy öten, akik mondtam, hogy elszöktek velem, azok. Aztán, csak úgy pufogott bele a golyó a kazalba. Jaj, mondom, gyerekek, most idáig éltünk, de most meghalunk, mondtam ezeknek a lánygyerekeknek. Annyira mondtam a Milka, hogy ne féljen, ne féljen, ne féljen! Azt igen szerettem! Ja, meg a Mari néni is velünk volt. Egy idősebb asszony. Azt mondja, ne féljen Terus, nem kell félni! Terus nem félünk, megszabadultunk.

Hát, mikor reggel kimegyünk a kazalbul, látom, egy fiatalember ott áll, reggel, az is szökött, úgy, mint mink. Bementem, mondtam nekik, gyerekek ez a kazal teli lehet mindenféle néppel. Mondják ezek az asszonyok, ne félj Terus, ne félj, nem bántanak ezek minket! Hát, nem is féltünk, bementünk a faluba. Hajtottak a biciklis, fiatal emberek, mentek dolgozni. „Vajna kaputta!” mondták. De hogy mit jelentett, azt ki tudta? „Vajna kaputta, vajna kaputta, vajna kaputta!”, hogy vége lett a háborúnak.

Na, mikor Csehországot értük, bevitték bennünket a bíruba a katonák, má ilyen cseh katonák voltak. Onnan aztán hazajöttünk, bevagoníroztak bennünket, onnan hazajöttünk, de akkor már ott a laktanyába mind együtt voltunk, mind az egészen, akik még megmaradtunk.

Mikor kerültem haza, jaj, én már nem tudom kedvesem ezt. Már nem tudom napra pontosan, de akkor már jó idő volt. Jó idő volt, a rét mellett jöttünk haza gyalog, és a rét szép zöld volt.

A gyerekeimnek elsoroltam ezeket a történeteket, de sok el se hiszi. Itt a faluba is.

A felvétel készült 2000. február 4-én, Ondódon.

Készítette: Daróczi Ágnes



Tolna megyében, Bölcskén születtem 1927. január 27-én. Iskolába nem jártam, írni-olvasni nem tudok. Tizenöt éves voltam, amikor a későbbi férjem lejött Pestről Bölcskére. A családja lókupeckedéssel foglalkozott, de ő muzsikálgatott is, akkor is avégett járt arra. Na, és egymásba szerettünk, megszöktünk, ahogy az a romáknál lenni szokott. Feljöttünk lakni Csepelre, az uramnak a családja mindig is itt lakott, ő is itt dolgozott, gyárban. Én meg itthon voltam az anyósommal meg az uram családjával.

Jött a háború. Azt tudtuk, hogy rengeteg zsidót elhurcoltak, innen Csepelről is. Az uramat levették Kistarcsára, a gyűjtőtáborba, a németekhez akarták kivinni. Gyerekünk még nem volt akkor, mert többször elment. Elvitték

az uramat, én meg hazaköltöztem Bölcskére.

A férjemet szerette a táborparancsnok, mert sokat muzsikált neki. Ezért, mikor vitték volna őket el, egy kalapot húzott az uram fejébe, és odatolta az öregek közé, akik maradtak. Így menekült meg, mert aztán az oroszok felszabadították a tábor.

Éppen Kistarcsára mentem volna látogatni az uramat, amikor elhurcoltak. Ha csak egy nappal később jövök, megmenekülök. Az apósomékkal itt laktunk, ebben az utcában, itt szálltam meg. A többi roma a Királyerdőben lakott. Őket is begyűjtötték. Hajnal öt körül jöttek a nyilasok, körülfogták a házat. Azt mondták: egy csajkát, vagy egy lábost vigyünk magunkkal. Bevittek a csepeli rendőrkapitányságra, onnan Óbudára a téglagyárba.

Egy vagy két hónapig voltunk a téglagyárban. Olyan helyen laktunk, ahol a téglákat melegítik, vagy mit. Vasból voltak olyan forma-szerűségek, abból ettünk, mert nem volt csajkánk. Voltak ott zsidók is, de nem velünk. Nyilas katonák vigyáztak ránk. Az egyik azt mondta: "na, ezek jók lesznek konzervának", de mi nem tudtuk még akkor, hogy miről beszélnek.

Akkor még együtt voltunk a férfiakkal. Nők, férfiak, gyerekek. Engem is úgy vettek, mint gyereket, csak ezért nem kaptam később számot a karomba. De a sógornóm már kapott. Ott még jöhetek minket látogatni. De nekem nem volt hozzátartozóm, anyám Bölcskén végig nem tudta, hogy mi lett velem. Egyszer aztán jött a Hitler személyesen, meg a katonák. Bevagonoztak minket, mint a marhákat. Valami sós, bűdös valamit adtak enni. Víz meg egyáltalán semmit. Az emberek odapiszkítottak a vagonba, a halottak tetején aludtunk. Nagyon sokan voltunk, csak romák. Na, aztán egyszer megálltunk Tahóban (Dachau), ez már Németországban van. Onnan vittek tovább Bergenbelsen-be aztán meg München-be, de ott áram volt a kerítésben. Ahol megálltunk, mindenhol tábor.

Enni mindig főtt céklát adtak, napjában egyszer. Kenyeret, egy picike darabot, azt is csak egyszer. Beleesett egyszer a csajkám a forró céklába. Én meg sírva turkáltam a lébe, hogy megtaláljam. Csúnyán felhólyagosodott az egész karom.

Minket nem dolgoztattak, csak a zsidókat. Nem tudom a férfiaknak mit kellett csinálni,

mert akkor már külön voltak tőlünk. Volt, hogy kihajtottak minket mezítláb a hóra és hideg vízzel locsolgattak minket. Én egyszer már nem bírtam kimenni, a tifusz miatt, az őt úgy rávágott puskával a kezemre, hogy béna maradt, még most is.

Aztán kitört a vérhas-járvány, mert összeszedgettük az udvarról a krumpli héjat is. Több mint a fele meghalt, akikkel együtt mentünk ki. Potyogtak, mint a legyek. De akkor is sokan meghaltak, amikor az amerikaiak bejöttek, mert adták a jó ételeket, és ugye a gyomor, meg a belek össze voltak száradva, akkor meg azért haltak meg.

Minket is vittek volna Auschwitzba, ha nem jönnek az amerikaiak. A zsidók valahogyan mindenről tudtak, és ők mondták: most már ne bánkódjunk, mert jönnek az amerikaiak. A németek még azon a napon, amikor már érezték, hogy jönnek, megmérgezték az egész ennivalót, hogy egyszerre intézzenek el mindenkit. De a zsidók értettek németül és mondták, hogy senki ne egyen, mert meg van mérgezve az étel.

Bejöttek az amerikaiak, vasárnap volt, soha nem felejttem el. Hoztak sok ennivalókat. Nekem volt eszem, nem ettem a sok ételből, először csak teát ittam, sokat. Így nem haltam meg, pedig akkor már csak mászni tudtam a kondérig, mert benne voltam a hastífuszban. Teát ittam, meg azt a finom kekszeket ettem. Na, aztán mindjárt orvosok voltak, kaptunk injekciókat. Megvárták, míg felerősödünk. Akkor aztán vonatra tettek minket. Itthon a Keleti pályaudvarnál jelentkezniünk kellett. Adtak nekünk ilyen ruszki pénzeket, nem nagyon volt értéke.

Megtudtam, hogy a férjem összeállt egy muzsikussal, mert azt hitte, hogy nem jövök haza. De mikor meghallotta, hogy élek, lejött értem Bölcskére az anyámhoz. Elhagyta értem az új asszonyát. Visszaköltözünk Csepelre apósom házába, az uram kiváltotta az ipart, drótos meg bádogos volt. Meg járt muzsikálgatni lakodalmakba. Jöttek a gyerekek: tízből négy maradt meg, két fiú, két lány. A többi halva született, meg több vetélésem is volt. Harminchat évet éltem összesen az urammal. Hetvenhétben halt meg.

Utána lett nekem a Mohácsi Gusztáv az élettársam. Az meg tíz évet volt politikai hadifogoly. Utána nem kaptam semmit, pedig ő is deportált volt. Annyit megverték, hogy tüdőrákot kapott.

Tizenöt évet dolgoztam a Magyar Posztóba, meg az IKV-nál nyolc évet takarítottam. Harminckilencezer forint a nyugdíjam. Az élettársam után havi 500 forintot kapok a nyugdíjam mellé, mert nem voltunk megesküdve. Ez nagyon kevés, elmegy a lakásra. A lányaim is korán mentek férjhez. Négyen lakunk itt: a fiam, a menyem, a kisunokám meg én. Nekem dédunokám is 22 van.

Tavaly kimentem a parlament elé, a Pharrajimos évfordulóra, de már nekem nagyon elegendő van ebből az egészből. Azt, amit mi szenvedtünk a táborba, sem Amerika, sem Svájc nem tudja megfizetni.

Az interjút készítette: Daróczi Ágnes

Lakatos Angéla, Mici



Összeszedtek és elvittek minket Várpalotára. Sokan voltunk, egy pajtába zártak minket.

Esett a hó, az eső, a gyerekek bömböltek, képzelheti, egy falat kenyér nem volt. És mi is sírtunk, hogy mit csinálnak velünk. Azt mondták a csendőrök, majd az óvóhelyen lesz kenyér meg víz. Az embereket reggel hajtották oda gödröt ásni. Őket már nem engedték fel a mélyből, sortüzet kaptak. Mikor mi odamentünk, a férfiak már mind halva voltak. És akkor minket lőttek, az asszonyokat meg a gyerekeket. Én akkor voltam állapotos, júliusban babáztam volna le. Kaptam nyolc lövést, karba, a lábamba, az oldalamba, ide is, meg a combomba is. Nyolc helyre.

En éltem túl, meg még egy kislány. Amikor már csend lett, kihoztak a bakterházból egy karbidlámpát és megvizsgáltak minket.

Én csak benn feküdtem a gödörben, nem mozogtam. Mikor eltávoztak és csönd lett, mindenkit megnyomtam magam körül, hogy melyik él még. Ráesett a kezem a kislányra, az visszacsípett engemet. Mondom: ki vagy? Melyik vagy? Azt mondja: Én vagyok a Falat. Te, mondom, húzz fel, nem bírok felállni.

Az interjút készítette: Márványi György, 1975.

Annyi cigányt még sose láttam, mint akkor. Egy karaván volt. De olyan rengetegen voltak, hogy nem is tudom, mit mondjak neked... Szinte végeláthatatlan sorok jöttek. Talán Erdélyből vagy Jugoszláviából. Végeláthatatlan sorban, ekhós kocsikkal. Akik nem fértek föl, azok szaladtak. Mert csak gyerekek voltak a kocsikon, meg öregek. A többiek szaladtak a kocsik mellett. A sok cigány ember. Meg a sok cigány asszony, hosszú, tarka szoknyában, mezitláb. Rá se néztek senkire, csak mentek, mint a tébolyodottak, keresztül a mezőn! Menekültek a németek elől, nehogy összeszedjék őket.

Tudod, ez a mező közel volt a Dunához. Ha kiáradt a víz, vagy ha esett az eső, a mélyedések meg a gödrök megteltek, és pocsolyák lettek mindenütt. A mezőnek a szélén katonasági épületek voltak, katonai raktárak, katonai szállások, és a háború miatt a katonák körbeásták az egész kaszárnyát lövészárkokkal.

No, ez a rengeteg sok vándorcigány vonult keresztül a mezőn, a kaszárnya előtt. Mi meg, városi cigány lányok, bámultuk őket... Már minket, bajai zenész cigányokat is elkezdtek összeírni a nyilasok, de a deportálásra nem került sor, hála Istennek... Szóval néztük őket, ahogy mentek a kocsikkal. És a Dankó Bella észrevette, hogy az egyik lövészárkok alján ott fekszik egy fiatal cigány asszony, ott vajúdik. Nyöszörög rettenetesen. A karavánból egy fiatal állapotos asszonyka. Belefeküdt szegény abba a nagy lövészgödörbe, hogy ne lássák. Szégyellte a kínlódását. Szégyellte magát, amiért nem törődött vele senki. Még a szoknyáját is mi húztuk fel a hasáig. Az se volt neki fölhúzva. Amikor körbefogtuk, akkor kezdett el jajgatni meg sikoltozni. Akkor már nagyon rajta voltak a fájdalmak, a gyerekek a feje teljesen kint volt.

Dankó Bella vezette le a szülést, ő volt a legidősebb köztünk. Még a gyerek köldökszínőrtjét is ő vágta el. Merthogy éppen toledóztunk, mielőtt kiszaladtunk bámészkodni, és egy szalaggal a nyakába volt kötve a szálhúzó olló. Azzal az ollóval vágta el a köldökszínőrt. Amikor a gyerek meglelt, Dankó Bella levette magáról a fehér blúzá, az egyik ujját leszakította, és a golyósot belemártogatta ott egy pocsolyába, csak úgy a tetejébe, hogy fel ne zavarja a víz piszkosát. Belemártogatta a pocsolyába a blúzdarabot, és azzal mosta le a kisgyereket. Csupa vérmocsok volt a testecskéje, le kellett ugye mosni. Utána a gyereket belesavarta a blúz többi részébe.

A fiatal kis cigány asszony meg ott ült a gödör alján, kezébe vette a síró csöppséget, és nézte. Egyszer csak fölugrott, villámgyorsan kimászott a gödörből, és rohanni kezdett a kocsik után. Megijedt, hogy otthagyják a többiek. Nem pihent az az asszonyka még annyi ideig se, ameddig ezt elmondtam neked. Felugrott a földről, és szaladt a többiek után. Mert a karaván meg ment. A cigányok ütötték-vágták a lovakat az ostorral, úgy hajtottak. Akik nem fértek föl, azok a szekerek mellett futottak a sárban. Ősz volt már akkor. Dankó Bellának én adtam oda a mellényemet, hogy eltakarja magát valamivel. A cigány asszony meg rohant, amíg utól nem érte a karavánt. Mg láttuk, amikor az egyik koci fölvette.

Pár nappal később hallottuk, hogy nem messze Bajától az egész karavánt géppisztolytűz alá vették a németek, mindenkit megöltek.

*Megjelent és Múlt és Jövő 91/3 számában, p.35-36
Az interjút készítette: Bari Károly*



Novemberben szedték össze a cigányokat. Összetereltek mindenkit Kispestről, Rákospalotáról, Pestlőrincről, aztán elvitték őket az óbudai téglagyárba. Pest környékéről ötszáz cigányt szedtek össze, és vonattal elszállították a komáromi várba. Ott volt több mint kétezer ember, nők, férfiak, cigányok, zsidók. Ott gyűjtötték össze bennünket.

Komáromban a trágyadombra dobták ki a halott cigány gyerekeket. Aki éhen halt, kidobták a trágyadombra... Mit csináltak azok a szegény cigány gyerekek?... Hogy a világra jöttek?... Kidobták őket a trágyadombra, holtan... Olyan gyűlöletes lelketlenség soha nem volt a világban, mint akkor!.. És bejött egy vonatszerelvény, és fölraktak bennünket, és elvittek Győrbe. Nem tudom pontosan, hányan, de sokan, úgy ötvenen voltunk egy vagonban. Férfiak. Az asszonyokat és a gyerekeket külön választották tőlünk.

Győrben jött egy bombázás, fölbombázták a vasutat, ezért aztán nem tudták Hegyeshalom felé irányítani az asszonyokat meg a gyerekeket. Eltalálta egy bomba a vonatot, és széjjeleresztették a csoportjukat. De amikor futottak, lepuskázták őket. Akit csak értek, azt lepuskázták. Feketéllett tőlük az egész táj, a halottaktól... Kevesen voltak, akik élve maradtak...

Minket, férfiakat elszállítottak Győrből. Arra virradtunk, hogy Bécsben vagyunk. Onnan továbbvittek. Először Dachaub. A tábor körül víz volt, és villanyáramos szögessdróttal volt bekerítve. Mindenütt figyelőtornyok, azokban örök géppuskákkal. Este volt, amikor megérkeztünk, éjszaka, úgy tíz óra körül. Beteltek bennünket egy hatalmas terembe, ott voltunk reggelig.

Reggel német katonák... Reggel... Katonák és orvosok, és azt mondták, tegyük magunkat meztelenné. A ruháinkat elszedték, lenyírtak kopaszra, és kezdtek fürdeni. A medencében olyan hideg volt a víz, akár a jég. Aki nem akart belemenni a vízbe, azt belelőtték. De az a víz olyan volt, hogy kicsípte az ember szemét. Olyan volt.

Aztán jött egy nagy rangú ember, egy tiszt. Válogattak bennünket. Akinek bal oldalra kellett állnia, azt megölték. Egy SS-tiszt nekünk is azt mondta: „Ti ide jöjtek, de innen visszafelé nincs út, innen ti már nem mentek sehová!” Leszedték az emberről minden holmit. A zsidók szájából kihúzgálták az aranyfogakat. És a zsidóknak sátorban kellett aludniuk. Pedig nagy tél volt. A többiek barakkokban laktak, de a zsidók sátorban. És a németek verték, gyilkolták őket. És mindenkit. Úgy gyilkoltak, ahogy az ember levegőt vesz. Olyan természetesen. Olyan kegyetlenek voltak. Leszedték rólunk az öltözetünket, és valami vékony csíkos ruhát, csíkos sapkát adtak. Olyan nyári viseletet. Pedig már december volt. És betettek bennünket egy barakkba, legalább száz embert. Úgy feküdtünk ott, akár a disznók.

Volt ott Dachauban egy nyírbátori cigány, Sanyinak hívták. Megszökött a táborból, de elkapták. Két szememmel láttam mit csináltak vele. Kikötötték a keresztfára, mint Jézust. Éjszaka. Amikor rákötözték a keresztre, minket odahajtottak a térre, hogy nézzük, hogyan feszítik föl. Olyan hidegek voltak akkoriban, hogy olyan hideg soha nem volt, mint negyvennégyben. Hideg volt, és esett a hó, és a cigány fiú megfagyott a kereszten. Mire virradt, megfagyott, olyan kék lett, mint a szilva. Őt így ölték meg.

Három hét múlva jött a táborba az a doktor Mengele, és vizsgált bennünket. Akit bal oldalra küldött, annak vége lett. Ott volt a krematórium, és elégették. Sokszor mondtuk mindennap: jaj, füstöl a kémény, de sok ember élete van abban a füstben! Akik már régebben ott voltak, azok azt mondták, hogy a németek szappant csinálnak az emberekből... Minden héten orvosi vizsgálatra hajtottak bennünket meztelenül. Mindig kínoztak, mindig injekcióztak valamivel... Jaj, az a Mengele! Hogy a föld vesse ki! Hogy a föld ne fogadja magába! Olyan kegyetlen ember még nem volt a világon soha, mint ő.

Pár hét múlva elvitték bennünket Buchenwaldba, onnan pedig Munába. Egy lőszergyárban dolgoztunk. Bombákat és ágyúgolyókat raktunk ládába, aztán a ládákat föl a vonatszerelvényekre. Azt gondoltam magamban: hátha megsegít az Isten, én innen megszökök! És megszöktem Matéjjal, a nagybátyámmal. Ő is ott volt. Amikor egy púpos katona vigyázott ránk, megszöktünk. A gyárudvaron, ahol dolgoztunk, egy helyen alacsony volt a kerítés. Keresztülgrottunk a kerítésen és futottunk, mezitláb a hóban. Farkaskutyákkal jöttek utánunk a németek, de bevettük magunkat egy fenyves erdőbe, nem tudtak elkapni. És elérkeztünk egy városhoz, Weimarnak hívták. De nem mentünk be, mert féltünk. Volt a város szélén egy szeméttelep, ahová a városból hordták ki a szemetet. Amikor a szeméttelpre értünk, már esteledett. Ott guberáltunk magunknak ruhaféléket, rossz kabátokat. A lábunkat betekertük rongyokkal, bocskort kötöttünk. Az éhségünk olyan nagy volt, fiam, hogy megettük a krumplihéjat, amit a népek szórtak ki a szemétre. Az Isten verjen meg, ha nem igaz! Találtam ott egy doboz gyufát is, és azt mondtam: hála az Istennek, legalább csinálunk magunknak tüzet!

Kint voltunk az erdőkben márciusig. És csak lopva jöttünk, mindig napkeletnek. Amikor fönt volt a nap, jó volt, de amikor borongós volt az idő, nem tudtuk, merrefelé vegyük az irányt. De azért jöttünk. Egész télen az erdőben...

Már nem voltunk messze a cseh határtól. Egyszer, ahogy az erdőben tüzeckét csináltunk, ránk bukkantak az erdészek. Akkor lőtték agyon Mátéjt. Futott volna előlük, de lelőtték... Én mindig mondtam: Mátéj, ne hagyjuk egymást, testvérem! Ha valami baj esik, akkor ketten kiálljuk, de egymás nélkül nem jutunk haza! Én megszártam a lábamat, beleléptem egy szögbe, ezért nem tudtam elszaladni. Fájt a lábam. Elkaptak az erdészek, és így maradt meg az életem. Mátéj elszaladt, megfutamodott, és az egyik erdész belelőtt. Rögtön meg is halt. Engem pedig egyik fogságból a másikba vittek, amíg csak a táborokat fel nem szabadították. 1945. júliusában jöttem haza.

Velem együtt jött haza egy zsidó férfi, akinek cigányok mentették meg a kisgyerekét. Amikor a zsidókat kezdték összeszedni, a férfi elvitte a kétéves kicsi fiát Pesterzsébetre, ismerős lókupeczekhez, hogy gondozzák, amíg ő haza nem jön. Gondját viselték. Persze, ők is bujkáltak egész idő alatt, mert hát egy idő múlva nekik is kellett, a cigányoknak is, de valahogy megmenekültek. Az egész család. És így a kis zsidó gyerek is. Amikor hazaértünk, az apja megkereste őket... Csak ő maradt élve, felesége is, anyja is odapusztult a zsidó embernek... Megkereste lókupec cigányt, és gondold el, a kis zsidó gyerek nem tudott vele beszélni, mert csak cigányul tudott. És úgy beszélt a kisfiú apjához oláh-cigányul, az meg csak csókolgatta zokogva... Bizony, ezek így voltak. Velem együtt deportálták el a három nagybátyámat, anyámnak a testvéreit, a Józsit, a Mátéjt meg a Pétert, de csak én jöttem haza közülük. Az anyámat is elvitték. Őt Lengyelországban ölték meg.

Megjelent és Múlt és Jövő 91/3 számában, p.36-38.

Az interjút készítette: Bari Károly

Murzsa Miklósné – Újfehértó



Murzsa Miklósné vagyok, lánykori nevem Algács Mária, 1931. március 20-án születtem, Kisvárdán.

Itt voltam én a gettóba, a szüleimmel. Az apámat innen vitték el. Ötön voltunk testvérek, kicsik voltak, én voltam a legnagyobb, 14 éves voltam. Itt voltam a testvéreimmel, apámat innen vitték el, dolgozni, soha többé nem jött vissza. Öt testvéremmel voltam én itt. És a rokonság. És az ismerősöket hozták Érpatakról, Geszterédre. Hoztak sok felőlről ide idegen cigány embereket, és azokkal össze voltunk telepítve. Csak az öregembereket hagyták itt, akik nem bírtak már dolgozni. Voltunk olyan körülbelül 2-300-an. Most már nem tudnám úgy visszamondani, de nagyon sokan voltunk.

A földön aludtunk. A padlókon. A zsidó lakásokban. Nem volt bútór, mindent elvittek a

valakik. És csak a padlón aludtunk, sorban, mint a juhászok. Úgy aludtunk a földön, a padlón.

Itt volt előtte a zsidó gettó, elvitték a zsidókat, és akkor összeszedtek minket és idehoztak. Igen. Ezekbe az üres házakba, a földön, mert már a bútrok nem voltak, elhordták az emberek. Nem volt semmi bútór, csak üres házban, a padlón aludtunk, egymás tetején, hátán voltunk. Annyian voltunk.

Csendőrök őriztek bennünket. Itt volt az őrs, az állomás felé. Volt egy tiszthelyettes, Korom tiszthelyettes. Jól emlékszem rá, Meggyes őrmester volt a másik. És voltak idegenek, idegen rendőröket hoztak ide Nagyállóból, mert kevés volt a rendőrség nekünk, itt, aki vigyázott volna. A kapunál csendőrök álltak egész nap és egész éjjel. Igen, igen egész nap, egész éjjel. Mindig az ablakok alatt álltak, és a kapuba a csendőrök.

Enni azt ettük, ezalatt a majdnem hat hónap alatt, amit ezek a jó magyar emberek hoztak. Zsákokkal hozták nekünk az ebédre a kajákat. Ilyen nagy edénybe. De utána felállítottak egy olyan konyhát, amin csak krumplileves volt. Ilyesmit főztek. Mindig krumplit, hús nem volt sose.

Éhezünk, nagyon sokat éhezünk. Úgy, hogy nem is jutott a nagy gyerekeknek. Inkább a kisebbeknek jutott.

Azt mondták, hogy pakoljunk fel mindent, de a dunnákat nem engedték. Csak a ruhákat, amit felvettünk, úgyhogy így feküdtünk, takarónk nem volt.

Lenyírtak bennünket, kopaszra alól felül. Lenyírtak bennünket kopaszra és ... Voltak olyan öreg bácsik, akiket nem vittek el és a lányai előtte meztelenül ültek és az öregember is mind. Hát nézték egymást mindenki, mert hiába szégyelljük, nem lehetett mit tenni. Meztelenül voltunk. Lenyírtak bennünket alól, felül...

Égész nap bezártak bennünket, bennt voltunk. Mink nem lehattunk kint az udvaron. Bennt voltunk úgy, hogy esetleg az ajtó előtt vagy az ablak előtt megállni lehetett, de nem

lehetett itt nagyon járkálni. Szétosztottak bennünket, benyomtak házakba bennünket, zsidó házakba. Ilyen nagy hosszú házak voltak itt.

Voltak itt öregemberek, gyerekek, kis pici gyerekek. Olyan, aki akkor született. Szoptató anyák voltak itten. Betegek voltak az öregemberek, Meg hát sírtak az asszonyok, jajgattak. Éjjel nem aludtak, mert féltek, hogy visznek bennünket elfele. Mert úgy tudtuk, hogy be volt állítva már a vagon itt az állomásba. Ősszel beállították, hogy visznek bennünket, de má' nem tudtak, mert már az oroszok jöttek. Valamit meghallottak, mert akkor is bennt voltunk mikor Debrecen bevették, hallottuk mikor Debrecen, bombázták, akkor is bennt voltunk.

Nem tudom, hogy az mikor volt. Azt vártuk mindig, mikor visznek bennünket, ahogy vitték a zsidókat. Oda akartak minket is vinni. Mindig vártuk, hogy mikor jön a parancs. A németek voltak itten ezen az udvaron, németek voltak. Ukrán lányokat hoztak, nagyon szép fiatal nőkkel voltak a német tiszték. Sipkájukon ilyen halálfej volt, és azok adták a parancsot a csendőröknek, hogy minket üssenek. És ütöttek-verték bennünket, éhezettek, nem adtak enni. Nem néztek se gyereket, se embert, ütöttek mindenkit. Kiállítottak bennünket sorba és elvitték..., a cigány lányokat megizélték, na. Megerőszakolták. Megerőszakolták a cigány lányokat!

A gettóba megszülettem, és a ... És a volt egy cigány asszony, Ángyél néni, a Gyuri Jóska felesége, az fogta el tőlem. És már várták az ajtóba a gyereket. És elvitték, és én azt hittem, hogy intézetbe viszik, meg anyám is azt mondta: Elvitték Nyíregyházára, az intézetbe. De mink kerestük mindenütt mikor kiszabadultunk. Nem tanáltuk sehol. És nagyon sokszor jártam a tanácsnál, és nem tanálják a gyereket, nincs beírva.

A jó emberek hozták a kaját nekünk, zsákokkal a kenyeret. Hozták nekünk, a jó emberek tartottak bennünket. Klárka néni, Kötelesné - áldja meg az isten még a földbe' is - de sok ennivalót hozott. Minden nap hozta az ennivalót nekünk. Főzött, kenyeret zsákokkal hozta nekünk. Sütött kenyeret nekünk és akkor beadta a kenyereket nekünk. Azt megengedték a csendőrök, hogy beadják a kaját. Akkor Bolegáné, Zsuzsók néni, Kosztáné, ezek a jó asszonyok a magyar végről. Sajnáltak minket, hoztak enni nekünk. Sokan jöttek ide nagyon. Meg Fehérné, az öreg Fehér néni. Az meg szekérrel járt, szekérrel hozta nekünk a kaját. Főztek, oszt hoztak krumplit, oszt úgy ettünk. De utána felállítottak itt valamit, de hát nem volt az olyan kaja, csak rántott krumplit adtak nekünk. Igen, krumpli leveket adtak nekünk, de volt mikor nem is jutott. Csak a kicsiknek.

De ha az asszonyok nem lettek volna jó emberek itten Újfehértón, meghaltunk volna éhen. Sokan hoztak, minden nap hoztak, megengedték a csendőrök, hogy beadják. Parancsot kapott a német tiszt, hogy a kaját adják oda nekünk. És olyan nagy szilkékbe, fazekakba hozták nekünk az ennivalót.

Hoztak Érpatakról olyanokat, meg Geszterédéről, tele voltak bogárral, nem voltak tiszták. Sok volt a tetű. Tisztálkodási lehetőség itt nem volt. Itt nem volt semmi. Kerekas kutak voltak itten és úgy, ilyen nagy üvegekbe adtak be nekünk vizet. Nem szabad volt kijönni, mert aki kijött megverték.

Vécére úgy mehettünk ki, ha ott álltak. Oszt nem szabad volt bezárni a wc ajtót, mert udvaron voltak a wc-ék itt akkor, udvaron. És én is bementem, engem azért vert meg, mert én be akartam zárni az ajtót, magamra. Aztán azért vertek meg engemet. Egész az ajtóig

ütöttek, mert nem, nem tudtam mit csinálni, mert szégyelltem. Hiába kellett, hát ott nézték az embert. De úgy megszoktuk már a végén, hogy muszáj volt. Nem szabadott bezárni a wc ajtót egyáltalán. Ők nézték, ott álltak, még valaki dolgát végezte.

A gyerekeket az anyjok körbe vette őket, oszt megölelte, oszt úgy ültek a padlón. Úgy fogták a gyerekeiket az asszonyok, a cigány asszonyok.

Azt mondták, hogy éhesek a gyerekek, meg azt mondták, hogy má nem is bánnák, hogy vinnék őket el innen, vagy megölnék őket. De nem jöttek értünk, csodálkoztunk, hogy nem jöttek értünk. Pedig a férfiakból voltak, akiket elvitték. Jött egy nagy teherautó, összeszedték őket, ki kellett álljanak, a fiatalokat elvitték, az öregek itt maradtak. Nem tudunk róluk semmit! Köztük volt az én apám is. Az én apám az Algács Gyula volt. Őtet is elvitték, meg elvitték innét Murzsa Istvánt, Kálmánt. Már nem is tudnám mind elsorolni kiket. De volt aki elszökött, vissza tudott szökni. Kálmán elszökött, visszaszökött!

Azt mondta, - nem is tudom pontosan hol volt - a Kárpátokat, vagy mit mondott. Nem tudom má' hogy merre vitték őket. De a határtul ő megszökött éjszaka. A fiatalokat szedték ki, aki volt negyven, ötven éves, így vitték. Mán aki volt hatvan éves azt nem vitték. Csak ez a Kálmán menekült el, Kálmán egyedül. De már sajnos nem tudja elmondani, mert már meghalt. A többiekéről, akik ott maradtak, azokról nem tudunk semmit.

Ott maradtak. Azóta se hallottunk róluk... Én kerestettem is apámat, semmit se tudunk róla. Nem tudom, merre vitték el őket, csak annyit tudunk, hogy elvitték arra őket, messzire, Németország fele. Kálmán elszökött, annyi hír jött, hogy az én apám is még ott volt, élt.

1905 született, azt hiszem 905-be, Romániából való volt. Már nem tudom, hogy hol, Nagykárolyba, Nagykárolyba tán, vagy Szatmárba született, nem tudom. Az Magyarország volt, de most már Románia. És nem ismerem a rokonjait, senkit nem kerestem meg.

Én úgy tudom, az oroszok ősszel, ősszel jöttek be. Nem tudom pontosan megmondani mikor. Akkor, igen, kaptak egy parancsot, a főjegyző úr is itt volt kinnt, nézett bennünket és azt mondta, hogy el kell engedni a cigányságot. De nem tudtuk, hogy miért engednek ki bennünket, csak kiengedtek. Kis kunyhók voltak akkor a telepen, kicsi kis kunyhók, nem volt ház, oda mentünk vissza. Nagyon szegény cigányok voltak, én például a cipőt nem ismertem, csak mikor asszonnyá lettem, férjem lett. Szegények voltak nagyon. Akkor se volt munkahely a cigányoknak, úgy, mint most. Nagyon szegények voltunk

Nyáron mentünk geizerélni, krumplit mentünk szedni a szüleimmel. Így mondtuk. Tallóztunk tengert, krumplit. Meg mentek az asszonyok házalni. Bementek segíteni mosni, meg sárga földet hordtak, mert akkor még föld volt, hordtunk szép sárga agyagot, avval lemázoltunk, homokkal leszórtuk. Anyám is azt hordta. Oszt akkor adtak érte krumplit... De már akkor jó lett, mikor bejöttek az oroszok, vetettünk vályogot, már akkor jó volt. Volt, aki kereskedett, az oláh cigányok. A lovász cigányoknál a Gyuri Jósikák, a Lakatosék, azok kereskedtek lovakkal. Itt az Angyél névvel, aki lakott az a Jóska bácsi. Itt volt, itt lakott, csak mikor a gettó volt nem volt itt, utána került ide. Igen, azok lovászok voltak, azok gazdagok voltak. Gyönyörű szekérrel jártak, szép csizma a lábukon, szép ruha, mentek vásároltak Debrecenbe, Nyíregyházára, mindenfelé mentek lovat árulni.

De mink szegények, nagyon szegények voltunk!

*a felvétel készült: 2000. március 31-én, Újfehértón
az interjút készítette: Bársony János*

Kazári Józsefné - Meggyeskovácsi Horváth Terézia

1933. szeptember 25-én születtem, Zalakávason. Ott laktunk valami tízen a kanászházba'. Nyolcan voltunk testvérek. Iskolába nem jártunk. A kanászházba' laktunk, onnan kellett volna bemenni a faluba, messze volt.

Az édesanyám? Minket ott hagyott, mindig elment csavarogni. Mink mentünk el napszámba dolgozni. Ha nem napszámba, hát, amit adtak nekünk kaját, avval dolgoztunk.

Egy hajnalba jöttek, összeszedtek minket a csendőrök. Nem ismerem őket, mert sokan jöttek, meg nyilasok is jöttek. Sok ember jött. Összeszedtek minket, oszt mindenünk ott maradt. Egy kis ruhát meg egy kis kaját vittünk. Mikor haza jöttünk a gettóból, még az ablakok is mind ki voltak tördelve. Mindent elvittek, a padláson volt búzánk, mert az édesapám dolgozott, semmit sem találtunk.

Húszan, vagy harmincan lehettünk. Szekéren vittek bennünket. Levittek bennünket Szentgyörgyre. Kávás felé – mármint be a faluba mentünk és akkor vittek vonattal Zalaegerszegbe. Zalaegerszegről meg aztán egyszer csak elszállítottak.

Zalaegerszegen egy nagy tábor-forma volt, oda vittek bennünket. Zsidók is voltak ott, meg olyan cigányok, mint mink is. Csendőrök vigyáztak ránk. Ősz volt, de nem tudom melyik hónap volt. Ősz volt, má' jó hidegek voltak. Zalaegerszegen talán egy hétig voltunk, még összeszedték azután a sok embereket. Zalaegerszegen aztán az állomáson felraktak minket a vonatra. Nagyon sok kupék voltak, nagyon sok. Hát, én nem tudom körülbelül hány lehetett, de sok volt.

Egy ilyen kupéba' voltunk negyvenen is, de alig volt hely... Igen, igen sokan voltunk. Enni akkor kaptunk, mikor odaértünk Komáromba. Hát, akkor adtak nekünk olyan kaját, babot, benne voltak a kavicsok. Annyi gyerekek meghaltak! A tetük meg megették bennünket! Több napig utaztunk a vonaton. Volt az három, négy nap is. De a vonaton nem adtak enni. Nem hogy enni nem adtak, de még víz se volt! Persze nem emlékszem arra, vizet adtak-e, de valahonnan kellett legyen víz, mert annyi időt nem lehet kibírni szomjan. Biztos adtak be.

Komáromba beérkeztünk oda, azokba a nagy barakkokba. Olyan volt, mint egy bunker. Hát mikor odaértünk, akkor az édesapám talán mivelünk egy napig volt, aztán elvitték tőlünk. Kiszedték a sorból őket. Sorba állítottak minket és onnan kiszedték. Nőket is, nőket is. Aki már felnőtt ember volt, munkaképes idős volt ugye. Persze nőket is.

Hát nem tudtuk, hogy hová vitték, nem mondták meg, hogy hová viszik. Vonathoz vitték? Vagy agyonlőtték ott még? Hát azt már nem láttuk ugye? Sorba állították és elvitték. Azok a németek, azok a büdös rendőrök válogatták őket, gumibotokkal! Zalaegerszegről is vittek el, azokat is ismertem, meg énnekem két testvéremet, de az egyik vissza tudott jönni. Az egyik Horváth Lajos, a másik meg Horváth Gyula, de a Horváth Gyula az kinn maradt, elpusztult ott, Németországba. Csak a Lajos jött vissza! Akkor, amikor elvitték őket, utána visszavittek minket a bunkerba, azonnal visszavittek. Hát nem messze voltunk ...

És ott tartottak bennünket több mint három hétig. Ott voltunk, több mint három hétig,

De ott nem lehetett csinálni, semmit a világon. Semmit, semmit a világon. Hát, kaját sem adtak nekünk, ott haltunk meg éhen, meg a tetük is megettek.

És voltak pici gyerekek is, voltak még vánkosba is gyerekek ottan, annyi kis halott gyerek volt ...

Igen sokan haltak meg ott. Akkor én nem is vettem fel, mert kislány voltam, Hogy mit csináltak a halottakkal, hol tartották, hova tették? - azt nem tudom. Csak azt, hogy onnan, a bunkerből kivitték.

Kivitték. Hová? Nem tudom, de igen sok halott volt.

Az anyám ott volt velünk, de enni mit adott volna, amit ott kaptunk, azt!

Én is kicsi voltam, de valahogyan kibírtuk. Olyan éhesek voltunk, hogy csak na. A kenyérért, hogyha nem álltunk sorakozóba, ütöttek minket gumibotokkal. Nagyon megszenvedtetek minket. Pedig hát még akkor én is mi voltam?

És akkor egyszer csak kiengedtek bennünket.

Kinyitották az ajtót, de még pénzt se adtak nekünk, semmit. Úgy jöttünk a vonatokkal. Hun ledobtak bennünket, hun megengedték, hogy felüljünk ...

Mindenki menekült. Azon voltunk hogyan jöjjünk. Ment mindenki, ki merre ...

Szétszaladt a nép. Senki nem várt semmire. Kinyitották az ajtókat és elmenekültünk. Menjen mindenki, amerre lát!

Csak hát én anyámtól nem menekültem, mert még haza se tudtam volna jönni.

Nem voltak ott orosz katonák, még a magyarok voltak ott.

Jött egy vonat, a testvéreimmel, meg anyámmal felültünk, aztán valahogy hazajutottunk. Hun volt pénzünk, hun ledobtak, hun jöttünk.

Ami nálunk volt az a kis pénzünk, mire volt elég? Anyámnak nem sok pénze volt. Édesapámnál maradt, amink volt, mikor elvitték. Alig volt pár forint, az elment ennivalóra, nem volt pénzünk, még egy kis kajánk se, ki voltunk éhezve.

Hát, ne hazudjak magának, három, négy nap tartott, amíg hazaértünk. Karácsonyra, úgy emlékszem már otthon voltunk.

Senki nem volt a házba, ki voltak tördelve még az ablakok is. Megfagyunk, abba a házba, ahová bementünk. A szomszédok, nem mondtak semmit, Semmit, semmit. Nem is szerettek.

Azok a nyilasok, akik minket összeszedtek, nem tudom, nem hiszem, hogy otthon lettek volna. Talán azok mán elszöktek.

Biztos, hogy nem voltak otthon. Nem akarok hazudni, nem tudom.

Aztán nagy szegénységben nevelkedtem, de valahogy csak megnöttem és egyszer csak férjhez mentem.

Ugye krumplit ültettünk, a tavasz jött. Krumplit, meg ami kellett ugye a ház körül. Azért dolgoztam, hogy adjanak nekem kaját.

Mert akkor már minden testvérem férjhez ment.

Én voltam a legkisebb.

Egyszer elmentem munkára Jegespusztára, az Győrön túl van és ott találtam az uramra. Aztán elhagyott az ember.

Összeálltunk, aztán lett egy lányom tőle, de elhagyott.

Lett egy lányom. Már férjhez ment régen. Kiment Amerikába.

Ez a második uram nekem, ő meg ott dolgozott, aztán engem kiszemezett valahogy.

Így jöttünk össze, aztán ide kerültem.

Ide kerültem Bolozsába, ebbe a bűdös Bolozsába. Ne kerültem volna ide soha! Nagyon rossz egy élet ez!

Már negyven éve lakunk együtt. Negyven éve. Aztán van nekem négy lányom, fiam nem is volt. A pici gyerekeket neveltem, az uram meg eljárt dolgozni. Persze, azért egyszer elmentem ide is takarítónőnek. Már akkor a kislányom az egyik öt éves volt. Aztán ott maradtam öt évig.

A gyerekek után is kapok egy kis pénzt, de nagyon kevés nyugdíjat kapok. Igen kevés, nagyon kevés.

*a felvétel készült: 2000. február 6-án, Meggyeskovácsiban.
az interjút készítette: Bársony János*



1926. november 3-án születtem.

Szegények voltunk. Apámnak volt három felesége, az első feleségétől volt neki két lánya, de azok meghaltak. Én a második asszonytól születtem. Anyám meghalt gyerekszülésbe, én akkor voltam egy éves, a nagyobbik testvérem meg volt kettő. Apámat biztos hamar megnősítette mámim, hogy legyen anyjok az árváknak. A harmadik feleségétől hat gyereke lett. Mi jól éltünk, sohán, sohán nem mentünk kéregetni. Árultunk Mentünk a piacokra. Mi colárok vagyunk, ez a hagyományos foglalkozásunk. Szegények voltunk, a gyerekek nem jártak iskolába. Én se. Szegényesen nevelkedtünk. Engemet a mámim nevelt, apámnak az anyja. Nagyanyám Csíkszeredáról való volt, 26-ba jöttek át. Mentek akkor is össze, vissza. Ahol sok gyerekek vannak, ott

sok csorrimo van. Mink mindig magyarok között laktunk. Nem voltunk veszekedősök, lopósok. Az utcába voltak persze mások is cigányok. Három testvér egy utcába, de telepen nem laktunk. Kis házrészt béreltek, úgy laktak. Kispesten. Kispestről vittek el bennünket az egyszőnket. A rendőrök jöttek a lakásra és vittek minket. November harmadikán, hogy melyik évbe azt nem tudom, de november harmadikán. Igen, elvittek minket. Összeszedtek minket a rendőrök és elvittek. Először a kapitánysághoz. Az kiadott, eladott minket. És akkor vittek onnan minket a téglaházhoz. Budán. És onnan vittek ki minket Németországba. Kispestről gyalog hajtottak minket egész Óbudára, a gyerekekkel együtt. Akkor is ütöttek-verték bennünket. A zsidókkal együtt, megmondták, hogy azért, mert cigányok vagyunk. A zsidókat is akkor vitték. Volt, aki elszökött, de innen Kispestről minden cigányt elvittek. Még aludtunk, korán, még aludtunk, amikor megfogtak: „na, ötözzetek és gyertek, mer vizünk el benneteket.” A ruhánkat, mindent, ami csak létezik mindent elvettek tőlünk.

Hát, a németek szedtek össze minket, hát az adta a parancsot. Nem mutattak semmit, csak egyenesen: keljetek fel, és jöttünk. Mink már tudtuk akkor azt, mert bejöttek a németek, megszállták Magyarországot. Annyi németek voltak, mint a hajszál. A zsidókat akkor már vitték. Voltak cigányok külföldről, akik ide menekültek. És mondták, hogy a német cigányokat mán szedik össze. Mink gyerekek voltunk akkor.

Már az úton is ütöttek-verték bennünket. Rokonokkal voltunk együtt, vagy kétszázan. Voltak ott lovárok, colárok, mindenféle cigány. Mind együtt voltunk. A téglagyárba vagy két hétig tartottak bennünket. Dobozba adtak nekünk enni. Már ottan nagyon rosszul bántak velünk. Mind egybe voltunk, mikor adtak enni, mikor nem, már itten. Már a téglaházba nagyon rosszul bántak velünk, nagyon-nagyon keserves kenyeret ettünk. Gyalog hajtottak bennünket a vagonba. Nem tudtam megszökni. Esett a hó. Annyi helyünk volt csak, hogy

íppen csak leülünk. Már ottan megszorítottak minket. Hiába kértünk vizet, nem nagyon adtak. „Menjete büdös cigányok, itt fogtok meghalni!”

Mikor szálltunk Németországba a férfiakat vitték balra, a nőket jobbra, mert a Tahó, az jobbra van. A férfiakat akkor láttuk utójára. Akkor vittek minket lágerről lágerré, olyan helyekre, ahol még a madár se jár. Akkor sétáltattak reggeltől estig minket, aztán vittek be abba az izébe és jött a jéghideg víz. Még nem is feküdtem az ágyba, elbújtam az ágy alá, mindig, hogy ne bántsanak. Nagyon rosszul bántak velem. Nem csak velem, szegény zsidókkal is, mert együtt voltunk. A halottakat, zsidókat, cigányokat, beletették egy nagy gödörbe, leöntötték mésszel és elégették. Volt, aki meg se halt, és elégették. A Tahóba. Jaj, nagyon hosszú lenne elmesélni...

Mikor odaértünk a hajunkat lenyírták, a ruhánkat elszedték, így voltunk, ni. Olyan bakancsot adtak, hogy a lábunk ferdén állt. Sírva mondtuk egymásnak cigányul, na, itt pusztulunk. Nyers krumplit adtak enni, meg a részának a kifőtt levébe dobták a krumplit, azt adták. De nagyon sokféle ember volt ott. Úgyis tudtuk, hogy meghalunk. Hát, ha nem szabadultunk volna fel, ott halunk meg. Mink csak a mi fajtánkkal beszéltünk. Dolgoztattak bennünket a körletbe. A nagy hidegbe, mikor esett a hó kizavartak bennünket, hogy mossuk le a barakkokat. Német férfiak őriztek bennünket. A barakknak asszony rab volt a benti parancsnoka. A pusztá földön feküdtünk, még takarónk se volt. Reggel kivittek minket, hogy számolják meg mennyi halt meg, mennyi maradt. Utána munkára vittek minket. Söpörtük az udvart, takarítottunk, ha meghalt valaki be kellett vinni abba a gödörbe. Lehet, hogy volt ott gyár, de minket nem ott dolgoztattak. A nevelő anyám is ott volt, a testvéreim, apámnak a testvérei. Mikor hallották, hogy felszabadul a láger, akkor felgyűjtották a barakkot, mind ott haltak meg.

Visszajött a hat gyerekes anya, hét gyerek, apám. De nagyon sokan meghaltak, Rostás Mária apámnak a testvére, Gizella – ő is apámnak a testvére volt. Rudolf, János – nagyon, nagyon sokan meghaltak.

Ilyen piros csillaguk volt a cigányoknak, a zsidóknak meg sárga. Számot is kaptunk, kívülre, a ruhánkra. Mán nem volt idejük, hogy megöljenek minket, csak szenvedtetek minket.

Má utójára nyers krumplihajat ettünk, me nem adtak mást. Salzvedbe szabadultunk fel. Magyarul is mondta, németül is mondta: „máma jól fogtok lakni”.

Na, mondom én nekik: Halljátok, máma jól fognak adni – mondom az asszonyoknak. De hát má be volt mérgezve az enniivaló. Akkor csak megjelent egy amerikai, és az az ember leállította őket: „Azonnal, azonnal el kell ásní azt az enniivalót!” – mert az amerikaiak jöttek legelőször. Így menekültünk meg. Háború volt, agyonlőtték a sok németet az angolok. Mi volt ottan, Istenem!

Felültem a vonatra és még egy vonatra, Prágán keresztül jöttem haza Pestre. Egyedül. Én beteggé estem. Kaptam egy vérmérgezést. Igen, mert kértem a sebemre valami gyógyszert és mit adtak? Kocsikenőcsöt. Ez olyan két héttel a felszabadulásunk előtt történt. Amikor bejöttek az angolok, meg az amerikaiak én egyenesen odamentem és mutattam nekik a kezemet. Mutattam, hogy beteg vagyok. Még az a nap, hogy felszabadultunk engemet megoperáltak. Vagy egy hónapig vótam kórházba. Bánom hogy hazajöttem, de az uram itthon volt. Újhartyánba volt, munkaszolgálatra vitték. Ősz felé volt, amikor a zsandárok

összeszedték a férfiakat, de szerencsére mind elszöktek, nem tudták kivinni őket Németországba. Rá egy hónapra minket is elvittek, családostól.

Itthon a puszta falakat se tanáltuk, annyi helyünk nem volt, ahová a fejünket lehajtsuk. Visszajöttem, egyedül.

A fene ott egye meg a csendőröket a földbe, ahol vannak! Mikor hazajöttünk, jelentkeztünk és akkor már ezek a régi csendőrök lemondtak. Csak a rendőrségen jelentkeztünk, soha máshol nem. Csak azt mondtuk, hála Istennek, hogy hazajöttünk!

Kereskedők voltunk, mentünk árulni.

Rostás Julianna, Gizella, még gyerekek voltak, amikor oda voltunk, ők is tudnának mesélni. A hátamon vittem őket, olyan betegek voltak. A mi részükre nem volt orvos! Nekem nem volt gyerekem, mert kaptuk azokat az injekciókat. Nem csak én, mindenki. Még saját, odavalósi születésűek is, hogy ne szaporodjunk. Az első táborba, Tahóba már megkaptuk. A fiatalok mind. Ilyen nagy injekciókat. Volt hogy minden héten adtak. Én is kaptam háromat-négyet. Azér nincsen gyerekem. Soha nem született. Annak a betegek vagyok én mai napig.

*a felvétel készült: 2000. február 12-én, Budapesten
az interjút készítette: Daróczi Ágnes*

Dömötör Imréné Lendvai Ilona - Tüskevár



Tüskeváron éltünk. Négyen voltunk testvérek, én hat éves voltam, mikor édesapánk elveszett. Eldeportálták a németek, negyvennégyben. A cigány neve Csurí volt, Lendvai Istvánnak hívták. Onnan, Komáromból vitték el az apámat, mindkét nagyapámat, meg a nagybátyáimat Németországba és Dakhájóba. Egy anyai nagybátyám gyűtt vissza, rá három évre, azóta ő is meghalt szegény. Az gyűtt vissza egyedül, ennyi családból. Apám egy hentesnél dolgozott az öccsivel meg a bátyával. Kocsis volt. Lovaskocsit hajtott, hordta a húst a jégre. Akkor még jégvermek vótak. Télen belehordták a havat, osztán, — mit tudom én — sőt tettek rá, minden, vót jég nyáron. Oda hordták le a húst, ami hentesnek köllött. A nagypám, abba az időbe lovakat tartott. Mer, tudod, az ilyen cigányok, mint mink, mindekinek volt lova. A

fiai nem engedték, hogy dolgozzon, akkor jobban megbecsülték a szülőket a fiatalok, mint most. És nem engedték az apjukat dolgozni. Eljárt a vásárba, adta-vette, kereskedett vele. Nagy családós vót, vót neki nyóc gyereke, öt lánya meg három fia, hála az úrnak. Nagy család vótunk. Abba az időbe jól bírták magukat nem úgy vótak mint a többi romák, hogy semmijük sem vót. Tüskeváron, figyelj ide életem, ott Tüskeváron egy tanyán laktunk.

Hat éves vótam, októberba vittek el bennünket. Nyolc hónapra. A kocsmába még meghallotta a nagybátyám, mondta neki az egyik barátja, egy paraszt: meneküljetez komám, mert visznek benneteket. De már nem volt idő a menekülésre, mert éjjel szedtek össze bennünket. Emlékszem: már feküdtünk, kiszedtek bennünket az ágyakból. Anyám kiszedett bennünket az ágyból, hamar adott ránk ruhát és már vittek is minket. Október közepe táján lehetett. Voltak olyan magyarok is, akik pártoltak bennünket. Volt egy, akit azért vittek el, mert pártolta a cigányokat, hogy ne bántsák őket, mert ezek dolgozó cigányok, hagyjanak békít. Azt akarta, hogy maradjanak itthon a cigányok. Aztán elvitték és soha nem jött haza az se. Mindenhol a környékről elvitték a cigányokat, csak a Telérieket nem. Kiállt mellettük a bíró, meg az uraság, hogy hagyjanak békít nekik, mert rendesen dolgoznak.

Bevittek bennünket Devecserbe. Minden cigányt a telepről, egy család maradt ki. Valahogyan azok megmenekültek. Az az egy család, aztán elment a rokonyai után Komáromba, kiváltotta őket. A csendőröket megfizette, mindig ez volt: a pénz beszélt a kutya ugatott. A csendőrök meg a nyilasok elszedték az ékszereket meg a kis pénzünket. Szépségesen elszedtek mindent. Szegény anyám, képzeld el, a derekába a szoknyát fölívta és oda tett el egy kis pénzt, hogyha mégis megszabadulnánk, tudjon egy kis ennyivalót

venni. És úgy is lett: mikor kiszabadultunk, szegény elővette, úgy vett nekünk ennyivalót: lókolbászt, meg kenyeret. Jó volt az. Életmentésre minden jó.

Beértünk Komáromba, úgy hajtottak bennünket, mint amikor a birkákat hajtsák. Íppeg úgy. Hoztak kukoricaszárt, elterítették, oszt aránylag a mi helyünk tiszta volt. Ahhoz képest, ami ott volt. A barakkok tetején gyöp volt, felülről nem látja senki, mintha legelő lenne. Nem volt hideg, mert a sok nép a lehetével bemelegítette, az eső sem tudott beesni, mert vastag falak voltak.

Annyi halottat még az életben nem láttam, mint ami ott volt. Ott mindennap tömegivel voltak a halottak, gyerekek, idősök. Rengetegen haltak meg az éhségtől. Aki visszafeleselt nekik, egy az egybe vagy agyonlőtték, vagy agyonverték őket. Addig ütötték, amíg meg nem haltak. Voltak olyan örök, hogy sajnálták az embereket. Néha egy darab kenyeret oda dobtak, vagy nem beszéltek durván.

Összeszórták, akik meghaltak, összedobálták őket, mint amikor a csirkék megdöglenek vagy disznók, vagy azok a halak ott, amit mutattak a tévébe. Egyszer meghalt egy idősebb asszony, íppeg ott voltam, mikor beletették a teknyőbe, nem engedték a gyerekei, hogy csak úgy vigyék el semmi nélkül, beletették a teknyőbe meg a tetejére is tettek egyet, aztán összeszegezték a két teknyőt. Annyira sajnáltam azt a szegény asszonyt, hogy belebetegedtem gyerekoromba. Azt hittem, hogy él még, pedig nem élt szegény, meghalt.

Nyolc hónapig vótunk abba a barakkba. Beások, mindenféle cigányok, szegény parasztok vótak köztünk, zsidók, a világon mindeki vót ott, hát mit mondjak neked, volt biztos egy öt-hatezer nép. Meg tudnám mutatni neked azt a barakkot. Elmentem a kisfiammal meg a feleségivel, meg ez a vénember is vót, de akkor nem nézhettük meg, mert hétvégén vótunk, vissza kellett menni hétköznap. Aszongya a kis fiam: anyukám, biztos nem emlékszel te arra má, hogy hun vótá. Nem úgy, édes fiam. Gyertek csak. Mindig jobbra, mindig jobbra – mondom. Olyan birka akók vótak, tudod, birkákat tereltek benne. Ahogyan ott mentem, láttam egy helyet, itt volt a nagymamám, itt szedte össze nekünk az ennivalót, itt hozta át nekünk a másik oldalra a barakkba.

Csak az udvarra mehettünk ki, ott mérték az ennivalót. Aztán, aki élelmes vót, az ment kétszer, vagy ment háromszor. Nem vették észre, mer rengeteg nép volt. Kaptunk egy fél kiló kenyeret, egy család. Reggel meg feketekávé. Olyan ennyivalót kaptunk, hogy fejes káposzta össze vót vágva, sós vízbe vót megfőzve. Azt kaptuk, meg sárgarépat, ugyanúgy sóba, vízbe. Meg volt néha egy kis krumpli. Voltak olyan beások, akik vittek magukkal ennivalót. Megengedték, hogy bevigye. Egyiknek egy batyu lisztje volt, a másiknak lesütött hús, meg zsír. Vitték magukkal a hátukon. Egyszer mondja a nagynéném az egyiknek: adjál egy pici zsírt, légy olyan szíves. De nem adott, féltette. Az emberek nem akartak ennivalót adni egymásnak. Az udvaron kukoricaszárból csináltak tüzet azok a beások, oszt abba sütötték – mint a nótába van, a hamuba sült pogácsa. Aszongya egyszer az apám: adjatok a kis gyerekeimnek egy falatot. "Nem adunk". Nem vót rest a nagybátyám, nekiment, fölrufta a tüzüket, fölkapott kettőt abból a pogácsából avval szépen elosont. Összetörték, adtak mindenkinek. Mondom: édesapám, én nem eszem meg a beásokét. Hát ugye azokat mindig utálták az ilyen cigányok, mint mink, mer' azok piszkosak vótak.

Én voltam a nagyobbik a családba, három kisebb testvérem volt még. Egyszer kimegyek, hogy adjanak ennyivalót, kikapták a kenyeret a kezemből a másik cigányok, akik élelmesebbek vótak. Mondom: "a jóisten ne mentsen meg, hanem dögölj meg tülle", attul a kenyértől, hát képes vagy, a kis testvéreimnek viszem be. Elvette. Hát, ha hiszed, ha nem, meghalt, aki elvette tüllem.

Voltak ott olyan nagy tartályok, abba voltak vizek. Beletették, lelottyantották, aztán mehetett. Olyan tervesek voltunk, olyan piszkosak háá.. – mit tudom én kétszer, háromszor megmosták a fejünket ott benn az anyánk-, meg egy kicsit lemosdattak egy darab ronggyal bennünket, de hát az nem fürdés volt. Tudtak szerezni mindég, aki élelmes volt, tudott szerezni. Elmentek az asszonyok a konyhára segíteni krumplit pucolni, zöldséget, sárgarépát, hogy tudjanak egy picit lopni, hogy ehessünk valamit. De azér, akit lopáson értek, egyszerűen agyonütöttek. A nagynéném a zsírt is meg szerezte szegény, főztek nekünk kinn az udvaron rántott levest. Hát az egy élmény volt.

Aztán volt egy nyárádi asszony, meg egy másik, azok lefeküdtek az örökkel, nekik egy kicsit jobb volt a világuk. Ezekre azért haragszom, mert magam láttam, amikor ütöttek a többieket. Úgy érezték, hogy valakik, tudnak parancsolni. Ők túl is éltek.

Kilenc napig vótak velünk a férfiak Akkor szétválasztottak bennünket, csak a családos anyák meg a gyerekek maradtak egybe. Hét férfi. Az apjuk, nagyapáim, meg a fiai. Egy bátyám jött haza. Elvitték őket Németországba, soha többet nem láttuk őket. Anyám megmentett két rokon lányt, az egyiknek a kezibe nyomta a húgomat, a másiknak a kezibe a másik húgomat, megmenekültek, hogy övük a gyerek, nem ellenőrizte senki. Drága apám, elvették tőlünk, soha nem láttuk többet. A nagybátyám látta halottan Dahajóba, felismerte halottan apámat. Azt mondta, hogy a gázkamrába ölték meg őket. A gázkamrába belenyomkodták őket, rájuk engedték a gázt. Meg halottan az ölfák közé rakták, egy sor ember, egy sor fa, osztán akkor úgy meggyújtották őket, elégették szegényeket. Sokszor mondta a bátyám, hogy sajnos ez így volt, mert én láttam apátokat.

Ha látnám, megismerném most is az apámat, pedig gyerek voltam. Előtte katona volt Oroszországba, jött haza szabadságra. Küldött egy levelet, hogy Jánosházán száll le a vonatrul és gyűjjön elébe az apukája. Jöttünk eléje. Írta haza a levelet, úgy emlékszem rá mintha most történt volna, mikor a húgom született, írta levélbe, ha meghalok, Pityu legyen a neve a gyereknek, ha fiú lesz, legalább a neve maradjon meg. Hazajött szegénykém, de nem sok öröömöm volt benne, mert nemsokára elvitték. 26 éves volt, amikor meghalt. Gyött a felszabadulás, szórták a röpcédulákat. Kinn voltam akkor is ennivalóért, fölkaptam kettőt. Hamar beosonok vele, mer biztos a szabadulásunk lesz ebbe. Olvasta a nagynéném, hát az vót benne: ha huszonnégy órán belül nem engedik el a foglyokat tisztán ember módon, akkor az egész ország tűzbe fog égni.

Engedtek bennünket, mentünk az állomásra. Kinyitották a kaput, mehet mindenki az állomásra. Mentek azok a szegény katonák, a magyar katonák, akiket vittek a vagonokba — úgy emlékszek rá, mintha most lett volna — úgy lógtak kifelé a lábaik a vagonokbul. Néztek bennünket, sírtak, oszt dobálták le a kis kenyérüket, meg a konzervát, amit nekik adtak ennyi.

Hazaértünk Tüskevárra, a világon semmink nem maradt. Mindenünket elvittek. A nagynéném várt bennünket, ő Érden lakott, nem engedte el őket a bíró. Megtudta, hogy engednek minket haza, aztán jött és várt bennünket Tüskeváron. Vízet melegített, megfürösztett egyenként, kifűsülte a hajunkból a tetünket, mert annyi volt bennünk, hogy az iszonyatos. Ahogy levette rólunk a ruhát, úgy dobta bele a tűzbe. Gyönyörű nagy hajam volt, vastag, aztán bepetróliumozta a fejünket, mert sajnálta a hajunkat levágni. Ismertek minket az emberek, adtak anyámnak egy kis zsírt, egy kis krumplit, mindent a világon. Csak a nagynéném nem hagyta, hogy jóllakjunk, mert akkor mind meghalunk. Rántott levest főzött nekünk tojással, meg ecetet tett bele, osztán mindenkinek kimérte, hogy mit

lehet enni egyszerre. Fokozatosan fogtak fel minket az ennivalóra. Ugye, férfi nem volt a családba, csak a nők. A húgom akkor volt három éves, egymaga mászkált a házba, a többi mind feküdt, idősebbek, fiatalabbak, mind annyira gyengék voltak. Csak annyira keltek fel, hogy tüzet rakjanak, meg etessenek bennünket. Maguk voltak asszonyok, azt sem tudták, mit csináljanak, szegények. Tudakolódtak, életbe vannak, nincsenek-e a férfiak. Senki sem tudott mit mondani.

Elkerültünk Zalába. Kilenc évesen napszámba jártam, Zalacsében laktunk. Oda valósi volt a nagyanyám, azt mondta a nagybátyám, menjünk oda, Tüskeváron minden odalett, menjünk el Zalába. Ott anyám férjhez ment, osztán lett még három gyerek. Így voltunk heten. Olyan szép volt az én anyám, hogy lányt is kapott volna, de négy gyerekkel elvette anyámat. Nem kell mondani, hogy akinek mostoha apja van, hogyan él. Nem tudta szegény anyám, hogyan csináljon igazságot. Sokat szenvedett, annyi gyereket nevelt szegény, férjhez ment. Aztán húsz év múlva elvált ettől a férjétől is. Drága anyám, tíz éve meghalt itt nálam.

Aztán tizennégy éves koromba férjhez kellett mennem. Nem mehettem iskolába, mert én voltam az idősebb, segítenem kellett a nagyobbakat nevelni. Amikor elkerültem erre vissza, összekerültem a férjemmel, hát együtt vagyok vele most is, negyvennyolc éve, hogy együtt vagyunk. Férjhez mentem, ide kerültem Kelédre, együtt voltunk tíz hónapig, elvitték a férjemet katonának Egerbe, huszonhét hónapig katona volt. Ez a lányom volt meg, ő a legidősebbik. A férjem katona volt, én még akkor is nagyon sokat éheztem. Sokszor úgy dolgoztam, hogy egy nap még egy falatot sem ettem. Keléden a szüleimnél voltam akkor, a mezőn kapáltunk, arattunk. Aztán elmentünk Dukára lakni, vettünk házat. Ott laktunk tizenkét évig, aztán, hogy a gyerekeknek jobb legyen, az apjuknak meg ne keljen bejárni dolgozni, ideköltöztünk. Itt, a falu végén van egy nagy házunk. A fiamnak is van egy nagy háza a Széchenyi utcában. Annak is ugye mink vettük, de úgy vettük meg azt a nagy házat, hogy amíg élünk, együtt lehessünk a gyerekeinkkel. Öt lány, meg ez az egy szem fiam van. Marika, Margit, Ica, Erzsébet, Rita, meg az Imi a hatodik. Marika 47 éves, a fiam meg 31 éves lesz. Nagyon sokat szenvedtem én azért, hogy a gyerekeim ne szenvedjenek, mindet taníttattam. Vasat szedtem, gyógynövényt gyűjtöttem 43 évig az államnak. Akkor, ami munka volt, én mindent megcsináltam, aztán most le vagyok már teljesen robbanva.

*Az interjút készítette: Bársony János
Jánosháza*

Lajoskomárom

"Lajoskomárom 1944. decembere és 1945. márciusa között szinte folyamatosan front volt. A falu többször cserélt gazdát; hol a németek, hol az oroszok foglalták el. 1945. januárjának harmadik hetében a falu összes cigány lakosát kiirtották a tábori csendőrök. Előbb négy férfit, majd a többi hozzátartozót is, asszonyokat és gyermekeket. Csontjaik jeltelenül porladnak máig a temető árkában és a falu határában. Hogyan emlékszik rájuk a falu - mennyire őrzi őket a kollektív tudat? Hogyan él a falu ezzel a kibeszéletlen múlttal, temetetlen holtakkal? Erről szól dokumentumfilmünk."

Összeállította: Jancsó Miklós, Fényképezte: Jancsó Nyika, Szerkesztette: Bársony János, Szakértő: Szabó Péter, Gyártásvezető: Szilágyi József, Kérdező: Daróczi Ágnes

Daróczi Ágnes (kérdező)

- Macher Pál polgármester, második választási időszakát tölti Lajoskomáromban. Polgármester úr, meséljen egy kicsit magáról, és a faluról, és a falu történetéről.
- Hát, azt hiszem, a falu érdekesebb. Nekem legalábbis. Itt születtem; lajoskomáromi vagyok én is, azok a szüleim is, és hát ez, azt hiszem, az egész gondolkodásmódomat befolyásolja.

Macher Pál polgármester

1802-ben Batthányi hercegek alapították a falut. Tulajdonképpen munkásokat kerestek erre a már meglévő birtokukra. Az alapítólevél hírére természetesen sűrűn érkeztek ide telepesek.

Három nácio érkezett, és ez a címerünkben is nagyon jól látszik. Három "felekezet" jelzi a háromféle telepest: a magyarokat, akik katolikus vallásúak voltak, a németeket, akik az evangélikusok hitét vallották, és az úgynevezett (ahogy akkoriban mondták) rótokat, vagyis a szlovákokat. Ők később áttértek a református vallásra. Telkes jobbágyként érkeztek, és mint mondtam, a későbbiek során ez nagyon befolyásolta a falu történetét.

A jobbágyfelszabadítás után a saját maguk urai lettek mind, és a falu szempontjából ez a mai napig is érzékelhető. A szomszéd községben azt mondták, hogy ott a gróf a gazdag. De nálunk, a jobbágyfelszabadítás után, szorgalmuknak köszönhetően, a jobbágyok, illetve a parasztok lettek azok. Aki ismeri a falut, az láthatja.

Lajoskomárom

A második világháborúban 1944. december 3-5 között magyar csapatok tartózkodtak a faluban.

Lajoskomáromot december 6-án megszállja a szovjet hadsereg.

1945. január 18-án visszafoglalja egy német-magyar harci csoport.

Február 7-én kiszorítják őket, március 11-én újra német kézre kerül a falu.

Március 15-20-a körül véglegesen bevonulnak az oroszok.

Helyileg a Somogy-Tolnai dombság, és a Mezőföld találkozásánál vagyunk, Fejér megye déli részén, a Balatontól mindössze harminc kilométerre, és ez, azt hiszem, a táj jellegéből is látszik. Itt érnek véget a dombok, itt kezdődik a Mezőföld sík része.

- Ön 1944-ben tizenkét éves lehetett.

Zsednai Pál helyi lakos:

- Igen. Akkor múltam tizenkét éves.

- Milyen emlékei vannak arról az időszakról? Mi volt akkor a helyzet, Lajoskomáromban?

- Ez a falu akkor, a háború alatt, ötször cserélt gazdát. Mikulás napján először az orosz csapatok jöttek be, és valamikor március 15-én mentek el utoljára. E két idő között két hétig oroszok tartották a falut, három hétig németek, aztán megint egy hétig németek, szóval ez így ment, majd német-magyar csapatok jöttek. Itt a Sió-mente volt a frontvonal, Siófoktól le, egészen Simontornyáig. A németek odáig tudták visszaszorítani az oroszokat, de tovább nem. Igazi harcok voltak itt, de azért túl nagy rombolás a faluban nem keletkezett. Egy bomba csapódott ide, de az is a református templomot kapta telibe. Aztán meg hát, egy pár aknalövedéket mi is kaptunk; ami éppen a mi pincénket érte el, de szerencsére nem abban voltunk, hanem a szomszédében. Aztán, hát, sajnos, voltak áldozatok is. Olyan véetlen áldozatok.

Például az egyik háznál volt egy szolgálégy. Bementek az oroszok és azt kérdezték, hogy "Szoldát jeszty?" Szegény bácsi! Hát honnan tudta volna, hogy az, mit jelent? Azt mondta, van. Ott van az istállóban. Innen zavarták ki szegényt. Lehúzták előbb a csizmáját, aztán meg elengedték, hogy fusson. De utána eresztettek egy sorozatot. Horváth Jóskának hívták szegényt. A neve ott van a hősök sírján. Ott maradt; egy sorozatot kapott, aztán ott maradt a szántóföldön.

Akkor egy másik: a szomszédban, amelyik pincében mi is tartózkodtunk, ahol mi is össze voltunk jöve; több család egy nagyobb pincében, hát ide is bejöttek. Ott meg volt egy fiatal levente-fiú, akinek hiába mondták, hogy ne menjen ki, hogy ne menjen föl. De hát fölment. És hát persze, az első az volt, hogy a két szép sárga lovukat elvették. Szegény fiút Sráj Gyurkának hívták, és hogy mi volt, mi történt, azt nem tudjuk. Csak hallottunk, egy lövést, aztán meg azt, hogy: „Jaj anyám!” Ennyit mondott. Hát..., ilyen az élet.

Aztán elment innen a front. Az első fronttal, voltak, akik elmentek. De ezek a szegény cigányok..., hát ugye, jött a tél. Elmentek ezekhez a házakhoz, és hát vittek dunnát, meg ezt meg azt. Na most azok, akik lovas kocsival elmentek, eljutottak, nem tudom, Kőszegig..., de talán Körmendig se, idáig inkább a Bakonyig, hát ugye, utolérte őket a front. Visszajöttek, s akkor valaki megmondta, hogy hát azok vitték el a hátra hagyott holmit, amit kerestek. És akkor a németek rögtön összeszedték őket. Négy férfit, meg tudom mutatni, ott vannak eltemetve, éppen a mi sírunk mellett, ahol anyám, meg a család. Később a nőket meg a gyerekeket rakták fel egy teherautóra, és így vitték ki őket ezen az egyenes úton. Itt a szélső ház után, százötven méterre, a jobb oldalon végeztek velük. El vannak már szántva. Már régóta szántanak fölöttük. Ásattak az akkori mezőőrökkel, csőszökkel egy gödröt,

- és oda géppuskázták bele őket. Gyerekestől, csecsemőstől, karonülőtől kezdve, mind. (A gyilkosságok január 23-án történtek!)
- Áldozatok vagy bűnözők voltak? Áldozatok?
 - Hát, végeredményben nem lehettek bűnözők. Azért, mert egy kis dunnafélét összeszedtek, hogy betakarózzanak télen? A gazdagok, akik itt hagyták házaikat, akik csak annyit vittek magukkal, amit két lovas kocsira föl tudtak rakni, elmentek. A többi holmi meg itt maradt. Ha nem így csináltak volna velük, ha nem gyilkolták volna le őket, talán vissza is adták volna ezeket a holmikat, ha kérték volna az illetők. De hát úgyse kellett az. Maradt azokból még elég.
 - Hogy van az, hogy a falu ilyen hosszú ideig nem beszélt semmit erről, és hogy a cigány áldozatoknak a neve nincs rajta az emléktáblán?
 - Hát ezt nem tudom. Nem tudom, miért nem tették eddig. Úgy van ez, hogy az emberek szeretnek felejtetni. Szerintem az ilyen dolgokat jobb elfelejtetni.
 - Miért?
 - Hát, gondolom, az ilyesmi már csak így van. Az életben mindenféle téren megtörténik ez. De maga véletlenül nem a Furulyáséknak, a Pelleréknek a rokona? Mert állítólag egy lányuk megmaradt Siófokon, aki akkor már férjhez ment.
 - Nem vagyok rokona.
 - Na, jól van, hát csak úgy mondom. Ne haragudjon, mert hogy olyan fekete.
 - Fekete vagyok, és cigány ember én is, de erről az esetről csak a legutóbbi időben, és véletlenül szereztem tudomást.
 - Nem maradt belőlük több a faluban. Töltette magát rajta mindenki, ahogyan a két zsidón is, akiket elvittek. A Dolstein Marcit, meg az édesanyját, a Cili nénit.
 - Őket mikor vitték el?
 - Hát azt nem tudnám megmondani. Nem tudom megmondani, mikor volt az az összeszedés, amikor elvitték őket. Egyébként aztán itt más ilyenről nem tudunk. De ők nem jöttek meg soha. Hogy hova lettek? Biztos odavesztek.
 - A falu áldozatainak névsorában nem látom sem a zsidókat, sem a cigányokat.
 - Ezt én sem látom, sajnos. Ami utólag rá lett téve, az mostanában került oda, mióta ideállították. Mert ez a sírkő, vagy emlékmű, az evangélikus temetőben volt. Aztán volt itt reklamáció is, hogy katolikus, meg nem katolikus, ugye, és hát hogy tegyük egy semleges helyre. Hát így került oda - '91-ben.

* * *

- Albert bácsi, a régi időkről kérdezném.

Bognár Albert, volt községi szolga

- Tessék.
- Mit tud a lajoskomáromi cigányokról.
- Hát annyit tudok, hogy a..., hogyan is történt?.. Hát annyit, hogy jóban voltunk velük. Itt laktak a szomszédban. A Peller ott lakott az árkon, a hídon túl, a Bajza Jancsi meg itt lakott lent, a gödörben. Mind a két családdal jóban voltunk, ezek nem kéregettek, ezek dolgoztak egész tavasztól őszig, méghozzá keményen.

- Mit dolgoztak?
- Vályogot vetettek, meg téglát égettek.
- Muzsikáltak is?
- Hát..., hogy muzsikáltak? A Gyulának volt egy tárogatója, azt szokta fújni, ha ráért, vagy ha vásár volt, vagy valami. A Bajza Jancsinak meg hegedűje volt, de... nem nagyon művelték ezek a zenét. Csak hát, cincogtak.
- Hány gyerekük volt?
- A Bajza Jancsinak kettő. A Gyulának nem tudom. A Gyulának, lehet, hogy még életben van egy lányuk, a Piroska. Amikor volt az a..., hogy az apjukat, a szülőket összeszedték, akkor a Piroska megszökött. Elment Kilitibe. Hogy él-e még, nem tudom.
- Kik szedték össze a cigányokat?
- Katonák.
- Mikor, és miért?
- Hát, hogy miért, mikor? Hát, amikor az első nagy ütközet volt Csörsznél. Amikor visszaverték az oroszokat. Akkor szedték össze őket. Hogy miért, azt nehéz lenne megmondani. Találgatni lehet...
- És miket találgatnak?
- Miket?
- Miket gondolnak? Miket beszélnek a népek?
- Hát azt..., hogyan mondjam, én sem tudnám megmondani. Mert vannak, akik azt mondják, hát, cigányok!... Viszont vannak, akik érzéssel vannak velük szemben, úgyhogy, nem volt azokkal semmi baj. Mondják is többen. Illetve mondták. Most meg már nem kerül szóba. Nem is sokan vannak már, akik ismerték őket. Olyan meg nincs is, aki közelebbről. Az pedig, hogy én még élek, az csak szerencse. Meg aztán, talán éppen mi voltunk itt a környékben, akik a legjobb viszonyban voltunk velük.
- Mi történt velük?
- Kivégezték őket.
- Kiket?
- Mindet! Mindet. A férfiakat elkísérték föl a temetőhöz, katonák voltak, ismétlem, katonák, azokat ott végezték ki, az asszonyokat, meg az apró gyerekeket itt, a faluvégén, innen nem messze. Katonák ásták meg a gödröt, és ott végezték ki mindet.
- Gyerekeket is, asszonyokat is?
- Gyerekeket, asszonyokat, mindet. Katonák ásták ki a gödröt, azok is temették el.
- És mit mondtak, mi a bűnük?
- Nem tudom. Erre nem tudok határozott választ adni. Nem is kérdeztük.
- Magyar katonák, vagy német katonák voltak?
- Magyar katonák.
- Katonák, vagy csendőrök?
- Katonák.
- Idevalósiak nem voltak köztük?
- Nem!... Nem...
- Albert bácsi! Elmesélné nekünk, hogy történt? Mit tud erről?
- Hogy hogy történt? Hát én azt tudom elmesélni, vagy elmondani, hogy mikor az embereket elvitték, akkor a gyerekeket, meg az asszonyokat kocsira rakták. Aztán ott, a községháza mellett volt egy ilyen üres óvoda-épület, oda szállásolták be mindet. És, estefelére, a katonák

már megásták a sírjukat. Aztán odarendeltek egy kocsit, amire felpakolták az összeset..., mert hát az asszonyok rakták fel a gyerekeket, aztán a kocsival odavitték őket, ott aztán lerakták, hajtották befelé a gödörbe mind, utána meg géppuska, géppisztoly. Pár perc alatt vége volt az egésznek.

- Albert bácsi ezt honnan tudja?

- Honnan?... Hát én voltam akkor községi szolga. Oda voltam rendelve. A falu végén volt egy sorompó, a katonák ott teljesítettek őrszolgálatot. Én mondtam meg az őrnök, hogy ki jöhet be, és ki nem. Akit én ismertem, az bejöhett, akit nem ismertem, azt nem engedték be. Ez tartott nekem talán két óra hosszába, mikor a kocsi kiment, ami kivitte a gyerekeket meg az asszonyokat. Aztán amikor bejött a kocsi, akkor én is bejöhöttem, mert már nem volt olyan, akit igazolni kellett volna.

- Albert bácsi látta, amikor lelőtték őket?

- Hát látni nem láttam, mert olyan százötven-kétszáz méterre voltam, és már sötétedett. Meg kukorica között, kukoricaszár között volt a gödör, kukorica között kellett bemenni. Úgysem lehetett volna látni.

- És mit hallott?

- Nem volt egy sikítás sem. Olyan csöndben történt. Már a puskaropogáson kívül. Megmondom őszintén, én megkönnyeztem őket. Most is nehezemre esik elmondani. Az egyik katona, azért úgy találón megjegyezte: "Köll nekünk elmenni vandalizmust tanulni Oroszországba?" Ennyi volt az egész.

- Ki temette el őket? .

- Katonák.

- Azt mondják, Tera néni terhes volt.

- Tera nem. Tera nem volt terhes. A Rózsí esetleg terhes lehetett. De Tera nem.

- Úgy hallottam, hogy egy időben zabrálások voltak. Az itt hagyott társzekerekről szedtek össze mindent. És hogy emiatt történt.

- Á..., nem. Nem. Nem olyanok voltak ezek. Meg volt ezeknek a kenyérük éven át. Tavasztól őszig dolgoztak. Gabonáért adták a téglát a vevőknek. A község számolta el, a község adta nekik a gabonát. Megőrlették, aztán vitték a péknek, a pék meg úgy sütötte nekik a kenyeret, ahogy kérték. Letétben volt a lisztjük. A péktől úgy kapták a kenyeret, ahogy kérték. Nem mentek ezek koldulni.

- Jó szomszédok voltak?

- Jó. Jó.

- Csak magukkal, vagy a faluval is jóban voltak?

- Faluval is, faluval is.

- A legyilkolásukat kik indították el?

- Mondom: a községi elöljáróság.

- Kikből állt a községi elöljáróság?

- Hát, azokból már nem él senki.

- Kik voltak, mégis?

- Ilyen, jobb gazdaemberek.

- Név szerint?

- Húha!... Hajaj!...

- Mi a baj?..

- Ezt nehéz összeszedni... Hogy név szerint?

- Segítene nekünk megkeresni az öccsét?

Szemerei András helyi lakos

- Hát, beszállunk a kocsiba, el tetszenek vinni, aztán megkeressük. Ő is nyugdíjas, nem tudom, dolgozik-e, de átmehetünk hozzá, ha úgy tetszenek gondolni.

- Pali bácsi, úgy hallottuk, hogy 1944. decemberében, amikor a cigányokat legyilkolták, maga kocsis volt.

Szemerei Pál volt kocsis

- Mert én vittem ki a csendőröket.
- Hova?
- Az Enying utcában a faluvégtől a hatodik, vagy a hetedik földre. A Ruzsner Pálnak a földjén lettek eltemetve. Így jobb kéz felől.
- Hányan voltak az áldozatok, és kik?
- Hát ottan nagyon nézelődni nem lehetett. Leszórták őket a csendőrök, aztán nekünk el kellett onnan piltizni. Legalább százötven méterre, és csak akkor jöhettünk vissza, amikor már végeztek. Úgyhogy mi nem láttunk ott semmit. Mert azt mondták, ha nem iszkolunk, akkor mi is odakerülünk a gödörbe. Hát olyankor nem szólhat az ember semmit sem.
- Hány csendőr volt?
- Én vittem három, de ezek olyan igazi vérengzőek voltak. Aztán, a barátom meg vitte a többi. A géppuskát, meg amit kellett. Már előre meg volt ásva a gödör, aztán odaterelték őket, aztán, adj nekik.
- Hány csendőr volt a dologban?
- Hát én azt meg nem tudom mondani. Mert, mondom, nem értem rá körülnézni. Mert örültem, hogy piltikélhetek onnan.
- És a cigányok hányan voltak?
- Hát, az én becslésem szerint húszan voltak. De abban volt kisgyerek, öregasszony, szóval minden, amit el lehet képzelni, minden volt benne. Csak férfiak nem voltak. Egy férfi volt, azt úgy vitték be karon, mert már majdnem agyon volt ütve. Hát szörnyű látvány volt, amit megcsináltak velük. Hát mondom, ilyet megcsinál egy magyar ember? Hát nem nézi a másikat embernek? Akkor még majdnem engem is odatettek. Hát aztán, hogy ki temette be őket, nem tudom. Fölpakoltak, aztán mentek tovább. De azt mondták, ha eljár a szám, akkor én is kapok. Szóval, félni kellett akkor nagyon.
- Nem is beszélt róla soha?
- Nem. Mert annyira bántott ez a dolog, hogy örület. Miért kellett ezeket a szegény embereket kinyírni? Hát nem vétettek ezek semmit se. Nem mertem szólni. Nem mertem szólni, higgyék el.
- És mit mondtak, hogy miért végzik ki őket?
- Hát azt nem mondták meg. Azt egyáltalán nem mondták meg, csak... „pofa be!” - ennyit mondtak.
- Ki szedte össze őket? Ki rakta fel? Gyalog mentek, odakísérték őket, vagy hogy történt?
- Kocsira lettek fölhajtva. Mint a disznókat, úgy hajtották föl. Szörnyű volt, amit, csináltak. Mondom, énnékem egy lovam volt. Én három csendőrt vittem. Többet nem. Több nem fért

- fel. A többi úgy jött, ahogy tudott. De a géppuskákat külön kocsí hozta.
- Hány kocsi szállította oda a népeket?
 - Hát azt már nem tudnám megmondani, mert voltunk jó páran.
 - Körülbelül?
 - Hát, négyen biztosan voltunk, ha nem többen.
 - Az egyik kocsi vitte a csendőröket, a másik kocsi vitte a géppuskát, meg aki kezelte. A másik kettő?
 - Azokon meg voltak ezek a szegények. Akiket kivégeztek. Hát szörnyű látvány volt. Még most is borsószik a hátam, ha rágondolok.
 - Maga látta, hogy hogy történt?
 - Nem láttam, mert már nem volt szabad arra nézni. De mikor az embert odaállítják a gödör mellé, akkor mit gondol?.. Arccal állították a gödör felé, aztán prrr! Egy sorozat, végük volt. Egy terhes asszony az nagyon sokáig szenvedett, annak legalább öt sorozatot adtak, mire végzett. Öt sorozatot adtak, mire végeztek. Aztán, hogy végeztek, ezek, eltűntek. Én azokat többet nem láttam. Úgy mentek el, mintha kilőtték volna őket. Mentek tovább, de hogy hová lettek, azt nem tudom.
 - Azoknak, akik elkövették ezt a gyilkosságot, nem maradt meg a nevük?
 - Nem hát.
 - Senkit nem ismertek közülük?
 - Nem hát, mert vidékiek voltak. Hogy hová valók voltak, nem tudjuk. Tábori csendőrök voltak. Nem is kérdeztük őket.
 - És mit beszéltek a faluban, miért kellett kivégezni a cigányokat?
 - Senki nem tudott semmit, csak egyszerűen kinyírták őket. Hogy mi volt a bűnük, nem tudom. Pedig rendes emberek voltak.
 - És ki adta ki a cigányokat a csendőröknek?
 - Hát erről a kisbíró nem szólt. Csak azt mondta, este sötétedés előtt menjünk oda a községháza elé, ott megkapjuk a további intézkedést, de addig egy árva szót nem szabad szólani senkinek se. Ez titok. Hát, aztán nem is szóltunk senkinek se semmit.
 - És ki volt a kisbíró akkor?
 - Hát az már régen meghalt már. Szabó András nevezetű volt, de az már régen meghalt.
 - Szóltak-e erről beszélgetni a faluban?
 - Nem, erről néma csönd volt végig.
 - Miért?
 - Hát... miért?.. Nem beszél róla senki se. Hát megdöbbszünk. Megdöbbsz mindenki rajtuk, hogy ilyen dolgot csinálnak.
 - Miért volt ekkora a némaság?
 - Azt senki nem tudja megmondani. Mindenki félt.
 - Mitől?
 - Hát, mitől? Hát háború volt. Sok minden történik a háború alatt.
 - Na de hát, azóta elmúlt ötvenkét év!
 - Hát, elmúlt a háború, aztán ez is el lett felejtve.
 - Maga is elfelejtette?
 - Azt elfelejteni soha nem lehet.

- Hány éves volt akkor Juliska néni?

Kecskés Lajosné helyi lakos

- Tizenhárom. Éppen novemberben töltöttem be a tizenkettőt, tizenharmadik voltam, amikor bejöttek az oroszok. Úgyhogy, emlékszem mindenre, ami történt Lajosban. Az oroszokra is. Mindenkire. Magyarokra is. Nálunk is laktak magyar katonák. Sokan laktak magyar katonák. Sokan voltunk. Mondom, kilencen, és a két szülő. Egy szoba-konyhánk volt. És mégis fogadtunk be katonákat, aludni, magyarokat. Kétszer, háromszor is. Háromszor váltott gazdát a falu, a község. Nappal bejöttek a magyarok, éjszaka meg már be is jöttek az oroszok. És azért történt ez olyan gyorsan, hogy ezeket a szegényeket elemésszék a földijük. Mert volt két-három paraszt, ezeknek volt útjukban. Mert ez a rohadt Menyus, így magyarán megmondva, és ki is mondom, az egy... egy aljas féreg volt. Soha nem is volt más. Annak a keze által pusztultak el ezek is. Mert ugye, amikor magyarok jöttek, akkor ezeknek hízelgett, mikor meg bejöttek az oroszok, akkor meg azoknak.
 - Azt is hallottuk itt emlegetni, hogy a cigányok voltak a muszka-vezetők.
 - Nem igaz. Nem voltak muszka-vezetők. Éppen úgy viselkedtek azok is, mikor bejöttek az oroszok, mint bárki más.
 - Szóval a cigányok is féltek, nem voltak muszka-vezetők, de akkor ki vezette őket?
 - Mentek a magyar katonákkal, mentek az orosz katonákkal, de a Perge gyerekek mentek velük. Ment velük az izé gyerek, a Menyus. Ezek mentek velük, az biztos. Mert mihozzánk is odajöttek, és édesapámat is megverette a Menyus, ott, az orosz katonával. Ez biztos.
 - Milyen Menyus ez?
 - Sirókai.
 - Hogy lehetett az orosz?
 - Jól. Itt a magyar határ szélén laktak ezek.
- Nem az a belföldi orosz, hanem itt közel van ez, itt, a magyar határ szélén laktak...
- De ő nem lajoskomáromi lakos volt... .
 - Nem, nem. Csak a bátyja nősült ide. És akkor ő ide szokott jönni, addig, ameddig hat ugye, ki nem pucolták rendesen Lajosbul. És ugye, őt ide hozta a háború. És ő csinálta a kellemetlenséget, mindenhol. Mert ő vitte a házakhoz, a nőkhöz az oroszokat is. Hogy itt vannak nők. Akkor, mikor jöttek a magyarok, akkor meg a magyarok oldalára állt. Amikor meg a németek jöttek, akkor meg amazokéra. Ez egy ilyen forgató volt. És tudom határozottan, hogy az volt, mert amikor odahozta mihozzánk is az oroszokat. . . , hát voltak nálunk is lányok, akik el voltak dugva, és amikor odajöttek hozzánk, akkor az apámat kényszerítette, hogy adja ki a lányokat, amire az apám azt mondta, hogy nálunk nincsenek lányok. "Ne mondd ezt, tudom, hogy vannak lányok", és akkor apámat ott megverette az oroszral. És ott néztük mi is, nem tudtunk neki segíteni semmit, mert ugye, hát mi miben tudtunk volna segíteni. Se mi, se az anyánk. Egyőnk se. Ez így van. Ez így volt, ez vitte szegény amazokat is a halálba. Az biztos, hogy ez annak a lelken száradna, ha élne. De az is meghalt már. Ő tette el ezeket a cigányokat is.

- István bácsi, Anna néni, maguk szerint kellene-e valamiféle végtisztességet adni ezeknek a népeknek, vagy kellene-e valamiféle emlékművet emelni nekik, vagy gondolkodtak-e már ilyesmin? Jutott-e eszükbe?

Czéh István és felesége helyi lakosok

- Hát, mink ehhez már öregek vagyunk, de ilyen ellen nem lennénk, mert elvégre emberek voltak. Ártatlanok. Ez mind a háborúnak a bűne, a vérengzés. Én legalább, az én részemről nyugodtan. Mert azok is emberek voltak. Isten teremtményei, úgy, mint mi. Csakhogy cigányoknak hívták őket, azokról ők nem tehetnek. Meg arról se, hogy minket meg másként hívnak. És sorba... Nem..., mondtam, hogy minket nem bántottak, meg minket nem is zsenírozott az, hogy..., meg hát a mai napig se. Én bennem az van, hogy mindnyájan Isten teremtményei vagyunk.

- Ezek szerint elfogadnának cigány szomszédot is?

- Hát miért ne? Mi biztos, hogy nem bántanánk. Hát miért?.. Ezt a gyűlöletet el kell hagyni, mert úgy nem lehet élni. Hogy ezt gyűlölök, azt gyűlölök, mert ennek olyan a színe, annak olyan a színe. Ez nem élet. Itt már békességben kéne élni, mert már baj nagyon sok volt. Meg még lehet is. Ezt már el kell egyszer hagyni, nem szabad gyűlölködni. És be kell látni azt, hogy Isten teremtményei vagyunk együttesen mindnyájan. És keményen dolgozni hazánkért. Mert sok baj lehet. Mert naponta hallgatjuk a rádiót is. Halljuk, hogy milyen bajok vannak.

- Piroska néni az egyetlen túlélője a lajoskomáromi cigány családoknak.

Peller Piroska túlélő

- Igen.

- Hogy is hívják magát?

- Piros.

- Milyen Piros?

- Peller. Lánykori nevem Peller.

- Itt született? Itt lakott?

- Nem. Csak itt laktunk. Máskülönben Felsőnyéken születtem én. De ott nem éltünk. Itt éltünk Lajoskomáromban. Szülőkkkel együtt.

- Mi történt a családdal?

- Hát ezzel a családdal az történt, hogy én innen elkerültem, elvonultam, és utána, mikor begyűttek az oroszok, mi akkor elmenekültünk innen, akkor még innen, Kilitibe. Kilitibe menekültünk, és én Alcsúton hallottam ezt meg, hogy a szüleimet agyonlődözték. Hát igen meg voltam rémülve, sírtam, hogy hova is lettek a szüleim. És akkor, sajnos, de nagyon is sajnos, és akkor kerestem a szüleimet. S hazajöttem Lajoskomáromba, és megnéztem az apámnak a sírját. Anyámnak és testvéreimnek is a sírhelyét megnéztem, és azt láttam, hogy benn vannak valami gödörbe, elsüllyesztve, és fogták a villát, lapátot, kinek mi volt, kasza... Itt a parasztságnál, itt Lajoskomáromba. Kizavartak bennünket, azt mondták, hogy „itt nincs

hely, senkinek helye itt nincs, itt ne kereskedjen senki se, itt nem történt semmi se!" Mindenki azt a választ adta, hogy na, takarodás ki, piszkos, mocskos cigányok.

Idős Bajza (Gyémánt) János, Ifjú Bajza János, Bajza Elemér, Peller (Furulyás) Gyula.
1945. január 23-án a temetőben agyonlőtték őket.

Bajza Jánosné (Tera), 38 éves, Bajza Klára, 15 éves, Bajza Árpád, 12 éves, Bajza Olga, 9 éves, Bajza Teréz, 7 éves, Peller Gyuláné (Rózsai), 7 éves, Ifjú Peller Gyula, 16 éves, Peller Árpád (Aladár), 12 éves, Peller Miklós, 9 éves, Peller Mária, 7 éves, Peller Julianna, 5 éves, Peller Lujza, 11 hónapos. A falu szélén legéppuskázták őket.

... még Horthy Miklós kormányzása alatt, elrendelik a cigányság névjegyzékének összeállítását, megtiltják lakhelyük elhagyását. Novembertől megkezdik internálásukat. Váralja, Lengyel, Szolgaegyháza, Székesfehérvár, Várpalota, Pincehely, Lajoskomárom cigány lakóit kivégzik a nyilas hatóságok.

„A zsidókérdés és a cigánykérdés maradéktalan, ha kell drákói rendezését megkezdtem, amit a két nemzetidegen faj magatartása tett szükségessé. . .”

Ezt jelentette a nyilas belügyminiszter Kőszegen.

- ...Na, nézze..., itt vannak a fénycépek. Ez az apám. Tárogató ember volt. Ez meg itt nekem a néném, mert apám, meg ez az asszony édestestvér volt. Ez meg unokatestvérem, ennek a fia. Ezé az öregasszonyé. Ez meg a...

- Név szerint. . .

- Ez az apám.

- Peller Gyula.

- Igen. Én meg itt vagyok, e.

- Ő meg Peller Rozi.

- Igen, de ő már nem él.

- Ő lett Bajza János felesége.

- Nem. A Szereményinek a testvére ez az asszony. Szereményié. Ezek édestestvérek. Ez, meg ő, meg a Tera néne. Ezek testvérek voltak. Édestestvérek. De itt még van egy édestestvére, de ott lakik Kilitibe az is. Ha még él.

- Ennyi emléke van összesen az édesapjáról?

- Csak ennyi az egész, semmi több. Ez egy búcsúi kép volt. Itt volt búcsú Kilitibe, gyorsan levétettek, a semmibe.

*az interjú készült 1995. májusában
a kérdező: Daróczi Ágnes*

TELEPÜLÉSEK – ESEMÉNYEK

Bársony János
2004.

A mellékelt lista levéltári és helyszíni ellenőrzése a kutatás jelenlegi állapotában még hiányos. Csakúgy, mint a településlista egységesítése, a városok, falvak akkori és jelenlegi nevei alapján. Más kutatások ennél még lényegesen szélesebb körű áldozati csoportot valószínűsítene²⁴³.

Fontosnak tartjuk azonban, hogy töredékes ismereteinket közreadjuk, mert azt reméljük, helytörténészek, kisebbségi szervezetek, civil érdeklődők és fiatal kutatók célirányosan fogják használni. Hatvan évvel a történetek után végre részletes adatokat gyűjtenek a magyarországi romák Pharrajimos alatti helyzetéről, hogy szembesüljünk történelmünkkel.

Mi, a rendelkezésre álló kb. 3000 egyéni adat alapján jelezzük a településeken történeteket. Természetesen folytatjuk a kutatást, reméljük, hogy a lista további pontosításra kerül.

Források:

- a kárpótlási eljárás során feljegyzett anoním adatok (60-as évek Általános Értékforgalmi Bank (ÁÉBR),
- Svájci segélyezés, 1999,
- svájci kárpótlás 2001,
- németországi láger adatok és egyéb publikációk,
- Bársony János kutatásai,
- a Roma Sajtóközpont (RSK),
- a Romédia Alapítvány,
- a Patrin Magazin interjúi,
- Szita Szabolcs kutatásai
- Karsai László kutatásai
- a Kemény István-vezette 1971-es reprezentatív cigány kutatás mélyinterjúinak adatai

A források jelölése mögötti zárójelezett számok az adatközlők, ismert esetek, említések számát jelölik.

Rövidítések:

ÁÉBR – Általános Értékforgalmi Bank

RSK – Roma Sajtóközpont Roma Holocaust című kötetében szereplő interjúk alapján

KP – kárpótlás/ a Vöröskereszt bonyolította svájci segélyakció 1999

1971 – a Kemény István vezette, 1971-es reprezentatív cigány kutatás mélyinterjúinak adatai

RPA – Roma Polgárjogi Alapítvány adatai

HELYSÉG	TÖRTÉNET	FORRÁS
Abaujszántó	A helyi romák egy részét helyben gyűjtötték össze 1944. áprilisában és szeptemberében őrzött gettóban. Októberben szabadultak.	Bársony János kutatása (3)
Abony	A helyi romák egy részét a helyi Halápi majorban, másik részét a Salaczy-tanyán gyűjtötték össze gettóban. 1944. áprilisában és júniusában. Október-november környékén szabadultak.	Bársony János kutatása (3)
Adács	1944.-ben mindenszentekkor a komáromi gyűjtőtáborba vittek több családot, ahonnan tovább vitték őket Dachaubá, Buchenvaldba. Nagyon kevesen tértek csak haza.	ÁÉBR, Bársony János kutatása (3), RSK kötet
Ajka	1944. őszén Komáromba vittek romákat. 1944./45 telén szabadultak, voltak, akiket német lágerbe vittek.	Bársony János kutatása (3)
Alap	A várpalotai gettóba, majd onnan Komáromba vittek romákat, egyesek 1945. februárjában szabadultak, volt, akit német táborba került.	Bársony János kutatása (1)
Alsóberek	1944-ben összegyűjtik a nyilasok a cigánytelepen lakó romákat. A férfiakat elvitték ausztriai táborba, a nőket később szedték össze, deportálni már nem tudták, időközben a szovjet csapatok felszabadították Körmendet.	1971
Alsóság	Komáromba vitték a romákat 1944. augusztusában, 1945. februárjában szabadultak, társaik közül többet Németországi lágerbe vittek.	Bársony János kutatása (4)
Alsó-szentiván	Komáromba vitték a romákat 1944. decemberében, egyesek 1945. áprilisában szabadultak, többen németországi lágerbe kerültek.	Bársony János kutatása (1)
Alsószent-márton	A helyi közösség egy részét 1944. szeptemberében Komáromba vitték, ahonnan többeket a seringi, másokat a szejlintei, a linzi táborba vittek, 1945. nyarán több időpontban szabadultak.	Bársony János kutatása (6)
Alsóújlak	Komáromba vitték a romákat 1944. júniusában és októberében, itt voltak egészen 1945. februárjáig, egyesek Németországba kerültek Komáromból	Bársony János kutatása (3)

Alsózsíd	Komáromba vitték 1944. októberében, februárban szabadult, többeket Németországba vittek Komáromból	Bársony János kutatása (1)
Antalbokor	Husztra kerültek katonai munkatáborba	Bársony János kutatása (1)
Apátfálva	Először Fejér megyébe hurcoltak a csendőrök sok cigányt, majd sokukat kényszermunkára fogtak Mezőhegyesen a Ménesi birtokon (1944. 03-1944. 09; 12). Másokat Komáromba szállítottak (1944. 09-1945. 03). „Akkor ért véget a megaláztatás, amikor bejöttek az oroszok”	RPA/KP, Bársony János kutatása (10)
Aranyosapáti	A kisvárdai gettóba gyűjtötték őket 1944. májusában, szeptemberében, októberében. Néhányan még augusztusban, mások novemberben szabadultak.	Bársony János kutatása (8)
Arló	Komáromi gettóba vitték 1944. szeptemberében. Innen még ebben a hónapban tovább vitték Auschwitzba 1945. májusában érkeztek haza.	Bársony János kutatása (2)
Arnót	A helyi gettóban gyűjtötték össze a romákat 1944. szeptemberében és októberében, és itt tartották őket novemberig.	Bársony János kutatása (4)
Ásványráró	Komáromba, gyűjtőtáborba kerültek a romák 1944. szeptemberétől 1945. januárjáig, néhányan innen Németországba kerültek.	Bársony János kutatása (2)
Badacsonytomaj	Egy részüket a komáromi gettóba vitték 1944. októberétől, más részüket Tapolcára vitték 1944. novembertől, és csak 1945. elején februárban, márciusban szabadultak. Voltak olyanok, akiket Auschwitzba vittek 1944. októbertől, 1945. februárjában engedték el őket.	Bársony János kutatása (17)
Bagolasánc	Először a nagykanizsai kávégyárban gyűjtötték össze a romákat, különböző időpontokban, 1944. márciusában szeptember és októberében és decemberben térhettek haza onnan. Voltak, akiket Nagykanizsáról Németországba vittek 1944. októberétől 1945. nyaráig.	Bársony János kutatása (5)
Bágyoszovát	Komáromi nagy gyűjtőtábor 1944. novemberétől 1945. február, márciusig.	Bársony János kutatása (2)
Baja	Komáromba vitték 1944. novembertől 1945. februárig.	Bársony János kutatása (1)

Bajánsenye	1944. őszén 4-5 cigány családot Szombathelyre kísértek a csendőrök a Városmajorba, innen Komáromba. 1945. tavaszán szabadult a családok egy része. Többen Németországba kerültek.	RPA/KP, Bársony János kutatása
Bajánsenye- Böröce	A komáromi gettóban gyűjtötték össze a romákat 1944. novemberből különböző időpontokban. Innen tovább vitték egy részüket Dachaub a koncentrációs táborba. 1944. októberétől ott voltak egészen 1945. nyaráig.	Bársony János kutatása
Bajna	44 telén szedték össze a falu cigányait a nyilasok, vezetőjük először a fácánkertben ásott gödörbe akarta lövetni őket, aztán gyalog hajtották Komáromba, a Csillagerőd lágerbe, majd visszavonuláskor Győrbe. Onnan szökdöstek vissza, míg megérkeztek az orosz csapatok.	1971
Bak	1944. novemberből gyűjtötték össze a romákat a komáromi gettóban. Egy részüket tovább vitték Dachaub még novemberben, és ott voltak 1945. májusáig.	Bársony János kutatása (2)
Bakonybánk	1944. novemberétől a komáromi gettóba vitték a romákat, és itt tartották őket 1945. februárig.	Bársony János kutatása
Bakony- szentlászló	1944. júniustól augusztusig a komáromi gettóba vitték a romákat, innen tovább vitték egy részüket Mathausenbe.	Bársony János kutatása
Baksa	1944. márciusában, szeptemberében (és később) gyűjtötték össze a romákat a komáromi gyűjtőtáborban. Volt, aki Ravensbrückbe került 1945. januárig.	Bársony János kutatása (4)
Baktaló- rántháza	A kisvárdai gyűjtőgettóba vitték. 1944. májusától novemberig volt itt.	Bársony János kutatása (1)
Balassa- gyarmat	A nógrádmarcali gettóba gyűjtötték a romákat 1944. áprilisától folyamatosan júniusig. Egy részüket Tótygyarmatra vitték és voltak olyanok, akiket Derecskére vittek kényszerszolgálatra, Mohára és Magyaránadorra	Bársony János kutatása (7)
Balozsa- meggyes	A sárvári illetve a komáromi gettóba vitték a romákat. Sárváron a cukorgyárba és a selyemgyárba kerültek 1944. szeptemberétől 1945. februárig voltak, Komáromban 1944. őszétől 1945. februárjáig voltak itt.	Bársony János kutatása (4)

Balsa	Először Rázonpusztára (Tiszalökre) vitték a gettóba 1944. júniustól októberig, innen vitték Tevesienedbe (?) 1944.. októbertől 1945. májusáig volt ott.	Bársony János kutatása (1)
Bánfa	1944. tavaszától Ravenbrückbe, Dachauba vittek romákat, ahol kényszerszolgát kellett végezniük. Csak kevesen érkeztek vissza.	ÁÉBR Bársony János kutatása (1)
Bánok-szent-györgy	1944. októbertől decemberig Nagykanizsán volt a gettóban, ahonnan Drascovecbe vitték és 1945. áprilisáig volt a lágerben. A másik embert Komáromba vitték 1944. októberétől 1944. novemberéig volt itt. Majd innen tovább vitték Auschwitzba 1944. novemberében és 1945. májusig.	Bársony János kutatása (2)
Baracska	Minden cigány férfit elvittek a magyar csendőrök.	1971
Báta	Egy részüket Véméndre vitték 1944. március/áprilisában és itt voltak 1944. októberéig gettóban. Voltak, akiket elvittek Németországba 1944. márciusában és ott voltak 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása (10)
Bátaszék	Véméndre vitték őket (Trefortpuszta) kényszerszolgára 1944. tavaszától és csak 1945. tavaszán lehettek szabadok, mások ősztől a német repülőteret építették kényszerszolgán a közelben.	Bársony János kutatása (15)
Bátya	A komáromi gettóba vitték 1944. októberében és itt volt 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása (1)
Becsehely	1944. szeptemberétől a nagykanizsai kávégyárba gyűjtötték a romákat és decemberig volt ott nagy részük. Ez után tovább vitték Révkomáromba 1945. tavaszáig.	Bársony János kutatása (2)
Bedő	1944. augusztusában fogták körbe a biharkeresztesi csendőrök a cigánytelepet, mintegy 80 főnyi embert. Sokakat vittek kényszerszolgára. Majd az orosz és román csapatok jelentették a szabadulást mindenki számára. A helyi gettóban voltak a romák 1944. júniustól októberéig.	RPA/KP Bársony János kutatása (15)
Békéscsaba	Állami gazdaságban voltak a megyében kényszerszolgán. Néhányukat a komáromi gettóba vitték. 1944. szeptemberétől volt ott 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása

Bélapátfalva	Egy részüket Bélapátfalvára (1944. áprilisától 1944. júniusáig), másik részüket Budapestre (1944. márciusától 1944. szeptemberéig) vitték kényszermunkára. Voltak olyanok, akiket elhurcoltak egy Bécs melletti koncentrációs táborba (1944. októberétől 1945. májusáig).	Bársony János kutatása (8)
Belezná	Először a nagykanizsai kávégyárba, gettóba gyűjtötték a romákat 1944. októberétől. Volt, akiket innen tovább vittek Drascovecbe 1945. januárjától áprilisáig tartották ott őket.	Bársony János kutatása (3)
Berekbőszörmény	1944. szeptember 25-én a berekbőszörményi cigánytelep összes lakóját - kb. 400 embert - körbekerítették a német katonák és csendőrök. Innen tovább akarták vinni őket Németországba, de 1944. október 13-án megmenekültek. Másik részüket, akiket Komáromba gyűjtöttek össze 1944. szeptemberében azokat tovább vitték Leitmeritzbe és 1945. áprilisában szabadultak.	RPA/KP Bársony János kutatása (65)
Beret	1944. nyarán kényszermunkára fogtak sok családot, akiket a csendőrök Abaújszántóra vittek. Román katonáknak köszönik a túlélést.	RPA/KP Bársony János kutatása (1)
Berettyóújfalu	Az újfahértói gettóba gyűjtötték őket össze 1944. áprilisától ott voltak novemberig.	Bársony János kutatása (2)
Berhida	1944. októberében vitték Komáromba 1944. decemberéig, ekkor tovább vitték Dachaubába 1945. májusig kellett ott maradnia.	Bársony János kutatása (2)
Berkesd	Komáromba gyűjtötték a romákat 1944. októbertől 1945. februárig. Voltak olyanok is, akiket elhurcoltak Peterdpusztára és ott voltak 1944. áprilisától decemberéig. Előfordult olyan is, hogy csak 1945. februárjában lehetett szabad. Romániai hadifogolyság is jutott a romáknak.	Bársony János kutatása (7)
Bicsérd	1944. november 3-án Komáromba, majd deportálták Dachaubába és Berlinbe, Mauthausenbe vitték romákat. 1945. májusában lehettek csak szabadok.	ÁÉBR Bársony János kutatása (10)
Bicsérd Kültelek	1944. novemberében sok cigányt hurcoltak Dachaubába, Buchenwaldba.	ÁÉBR

Bicske	A németek összegyűjtik a cigánytelep lakóit a község háza udvarán, ám este megjelennek a szovjet csapatok, és felszabadítják őket. Korábban egy csoportot összeszedtek és Várpalota Grábler tónál a környékbeli 114 cigány között lőtték agyon a nyilasok	1971
Bihar-keresztes	1944. augusztus végén a cigánytelepet körbefogták a csendőrök. 1944. októberében sokan megszöktek. Egy részüket elvitték Nagyszalontára, gettóba. 1944. augusztustól novemberig nem lehettek szabadok.	RPA/KP Bársony János kutatása (9)
Biharnagybajom	Sarkadra vitték kényszermunkára 1944. májusában és szeptemberben lehetett csak szabad.	Bársony János kutatása (1)
Bikács	1944. júliusában vitték Esztergomba, gettóba és decemberig volt ott.	Bársony János kutatása (1)
Bocfölde	1944. november 3-án a csendőrök és nyilasok körülvették a cigánytelepeket. Innen némelyeket tovább vittek Pápára és a komáromi csillagerődbe. Néhány hét elteltével a munkaképesebb embereket tovább vitték Dachaubá, Mauthausenbe, Altruffba. A szabadulást az itthon hagyottaknak és a Németországba hurcoltaknak a németek bukása jelentette. (1945. májusáig tartott a fogság túlnyomórészt.)	RPA/KP, RSK kötet, Bársony János kutatása (7)
Bódva-vendégi	A helyi gettóban gyűjtötték a romákat 1944. májusától 1944. októberéig.	Bársony János kutatása (1)
Bogád-mindszent	1944. májusában vitték őket gettóba, 1944. augusztusáig voltak ebben a fogságban.	Bársony János kutatása (2)
Bogyiszló	1944. szeptemberétől 1945. februárjáig volt egy részük Komáromban, lágerben. Másokat elvitték Mohácsra 1944. szeptemberétől 1945. februárjáig voltak ott. Azonban vittek romákat innen is Auschwitzba és innen csak nagyon kevesen tértek haza.	Bársony János kutatása (6)
Bokod	Komáromba vitték 1944. novembertől 1945. januárig.	Bársony János kutatása (2)

Borjád	1944. júliusától november végéig Komárom Csillagerődben tartották fogva a csendőrök és német katonák a cigányság nagy részét. Voltak, akiket elhurcolták Mohácsra és Véméndre. 1945. februárja vagy márciusa lehetett, amikor az oroszok segítségével szabadulhattak.	RPA/KP Bársony János kutatása (1)
Borsod-szentgyörgy	Mohácsra, onnan Véméndre, majd Komáromba vitték őket. 1944. júliusától 1945. februárjáig tartott megpróbáltatásuk.	Bársony János kutatása (1)
Borsodszirák	A helyi gettóba gyűjtötték a romákat 1944. áprilisától szeptemberéig. kényszer munkán dolgoztatták és őrizték őket.	Bársony János kutatása (1)
Botpalád	1943 márciusában vitték Németországba egy romát, nem tért vissza. Többeket 44- tavaszán a mátészalkai gettóba hurcoltak.	Bársony János kutatása (1)
Böde	1944. novemberétől gyűjtötték a romákat Komáromba. Voltak, akiket tovább vittek Dachauba, Auschwitzba innen nem tértek vissza. Akiket Komáromban tartottak 1945. februárjában lettek csak szabadok.	Bársony János kutatása (6)
Bödő	1944. januártól 1944. áprilisáig volt Komáromban.	Bársony János kutatása (1)
Bököny	1944. áprilisától gyűjtötték össze és vitték különböző gettókba őket: Debrecenbe, Újfehértóra, Rázonpusztára. 1944. novemberében szabadultak.	Bársony János kutatása (4)
Bölcske	A nagykálloi gettóba vitték a romákat. 1944. áprilistól novemberig voltak ott.	Bársony János kutatása (1)
Budapest	1944. október utolsó napjaitól az óbudai téglagyári (C/2) és konzervgyári gyűjtőtábor után, Dachauba, Rawensbrückbe, Bergenbelsenbe, Buchenwaldba vitték a romák nagy részét. Orvosi kísérleteket is végeztek rajtuk. A szerencsésebbek 1945. májusában szabadultak.	ÁÉBR Bársony János kutatása (27)
Budapest (Kispest)	Komáromba vitték a romákat 1944. szeptemberétől novemberéig.	Bársony János kutatása (2)

Budapest, Rákospalota	Míg Csorba István a Don Kanyarnál harcol, az Óbudai Téglagyárba, onnan Dachaubá deportálják a feleségét, annak rokonaival együtt.	1971
Buják	A komáromi gettóba gyűjtötték (1944. októberétől –1944. decemberig) a romákat.	Bársony János kutatása (2)
Bük	1944.-ben Szombathelyre, majd Komáromba vitték a romákat a csendőrök, ahol több száz embert megöltek. Volt, akiket Ravensbrückbe szállítottak és orvosi kísérleteket végeztek rajtuk.	ÁÉBR
Bükkösd	Pécsre és Komáromba vitték őket. 1944. novemberétől 1945. januárig voltak a gettóban.	Bársony János kutatása (2)
Cegléd	A helyi zsidó templomba, Jászberénybe (Vigyzó birtok), Abony-Újszászra gyűjtötték össze a romákat. 1944. nyarától télég voltak itt kényszermunkán.	Bársony János kutatása (4)
Celdömölk	1944. november 3-án a csendőrök és nyilasok körülvették a cigánytelepeket. Innen némelyeket tovább vittek Pápára és Komáromba. Néhány hét elteltével a munkaképesebb embereket tovább vitték Dachaubá, Mauthausenbe. A szabadulást az itthon hagyottaknak és a Németországba hurcoltaknak az oroszok jelentették.	RPA/KP Bársony János kutatása (6)
Celldő- mölk-Ság	Komáromba vitték 1944. szeptemberétől 1945. februáráig volt ott.	Bársony János kutatása (1)
Cernelháza- Damonya	1944. októberében a komáromi gettóba gyűjtötték a romákat és novemberig voltak ott.	Bársony János kutatása (2)
Csabrendek	1944. őszén vitték Komáromba, majd Németországba, lágerbe.	Bársony János kutatása

Csácsbozsók	1944. november 3-án a csendőrök és nyilasok körülvették a cigánytelepeket. Innen némelyeket tovább vittek Pápara és Komáromba. Néhány hét elteltével a munkaképesebb embereket tovább vitték Dachaubá, Mauthausenbe. A szabadulást az itthon hagyottaknak és a Németországba hurcoltaknak az oroszok jelentették 1945. elején.	RPA/KP Bársony János kutatása (7)
Csanádpalota	Mezőhegyesre kerültek a romák állami gazdaságba kényszermunkára 1944. márciustól 1944. augusztusig. (Voltak, akik csak 1945. februárjában lettek szabadok.)	Bársony János kutatása (3)
Csenger	A helyi és a mátészalkai gyűjtőbe kerültek a romák 1944. áprilisától októberig	Bársony János kutatása (10)
Csépa	1944. decemberében a cigánytelepet csendőrök zárták körbe. Az itt élő cigányok egy részét Komáromba vitték, majd tovább Németországba. A cigányok több mint a fele odaveszett, mire az oroszok jöttek.	RPA/KP Bársony János kutatása
Csepel	1944. október 30-án az Óbudai Téglagyárba hurcolják a nyilasok a csepeli romákkal a Sztojka családot, innen vonattal november 8-án Dachaubá, majd Bergenbelsenbe deportálják őket. 1945. áprilisban szabadítják ki őket a fogságból.	1971 Bársony János kutatása (2)
Csepreg	Nagykanizsára vitték a romákat 1944. szeptemberében és októberében. Itt voltak 1945.-ig. Voltak olyanok is, akiket Bajára vittek hídépítésre, kényszermunkára.	Bársony János kutatása (2)
Cserdi	A komáromi gettóba vitték a romákat 1944. szeptemberétől 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Cserhátsurány	1944. áprilisától a Livia-majori gyűjtő- kényszermunka gettóban voltak a romák 1944. novemberéig.	Bársony János kutatása (3)
Csobaj	Nyíregyházára vitték a romákat gettóba, 1944. augusztustól szeptemberig voltak ott.	Bársony János kutatása (1)
Csobánka	Váci gettóba viszik a romákat, 1944. nyarától teléig voltak ott.	Bársony János kutatása
Csolnok	Csolnokról Komáromba vitték a romákat. 1945. februárjában lettek csak szabadok.	Bársony János kutatása (34)

Csolnok-Tokod	Komáromban gyűjtötték össze az összes romát 1944. szeptemberében és 1945. februárjában engedték el őket.	Bársony János kutatása (28)
Csorna	Komáromba vitték a romákat 1944. őszén és 1945. áprilisában lehettek szabadok a galántai úton, amikor őreik gyalog hajtották őket Németország felé, de az oroszok beérték őket.	Bársony János kutatása (6)
Csót	Komáromba vitték a romákat 1944. tavaszától és 1944. teléig voltak itt. Néhányukat tovább vitték Dachaubá, Ravensbrückbe 1945. januárjától májusáig voltak ott.	Bársony János kutatása (5)
Csőnge	Komáromi gettóba vitték a romákat 1944. októbertől 1945. februárig.	Bársony János kutatása (1)
Debrecen	A helyi gettóba gyűjtötték a romák nagy részét 1944. áprilistól. Ott őrizték őket a környékbeli települések romáival, és kényszermunkán dolgoztatták őket. Voltak, akiket 44. tavaszán elvitték Sárospatakra, majd Végardóra és itt voltak 1945. őszén kerültek haza.	Bársony János kutatása (14)
Decs	1944. november 3-án a csendőrök és nyilasok körülvették a cigánytelepeket. Innen némelyeket tovább vittek Mohácsra, Pápára és Komáromba. Néhány hét elteltével a munkaképesebb embereket tovább vitték Dachaubá, Mauthausenbe. 1945. őszén kerültek haza.	RPA/KP Bársony János kutatása (8)
Demecser	A helyi gettóban „vigyázták” a romákat 1944. júniusától novemberéig.	Bársony János kutatása (5)
Dencsháza	A komáromi gyűjtőbe vitték és 1944. októberétől 1945. januárjáig tartották ott a romákat.	Bársony János kutatása (1)
Derecske	A királymezői lágerben, fogságban voltak a romák (1944. augusztusától októberéig)	Bársony János kutatása (2)
Dombrád	1944. áprilistól Demecseren, Gégényben voltak a romák gettóban.	Bársony János kutatása (1)

Domony	1944. szeptember elején a cigánytelepről -ahol 21 ház volt kb. 300 ember-, elvitték a csendőrök teherautókkal a telep lakóit Nagykanizsára. Ezután tovább szállították őket Dachaubá, Buchenwaldba. 1945. április környékén szabadultak meg, amikor is a láger németek nélkül maradt.	RPA/KP Bársony János kutatása
Döbrököz	A komáromi nagy gyűjtőtáborba vitték a romákat 1944. tavaszától több turnusban, 1944./45 telén szabadult fel a tábor.	Bársony János kutatása (3)
Dudar	A bödöi gettóba vitték a romákat 1944. telén.	Bársony János kutatása (2)
Dunaföldvár	A komáromi gettóba vitték a romákat 1944. őszétől. Innen vittek romákat Dachaubá is. (1944. tavaszától 1945. májusáig voltak ott.)	Bársony János kutatása (2)
Dunaharaszti	Fogságban a Budapesti Téglagyárban 1944. novembertől, majd Komáromban lágerben 1945. januárjáig.	Bársony János kutatása
Dunaszekcső	Véméndre (Trefortpuszta), Sopronba vittek romákat (1944. 08.-1945.02) Volt, akit Bécsbe vittek.	Bársony János kutatása
Dunaszent-benedek	A komáromi gettóba vitték a romákat 1944. decemberétől 1945. februárjáig De vittek romát Csolnokra, Tokodra is kényszermunkára.	Bársony János kutatása
Écs	A komáromi gettóba vitték a romákat 1944. őszétől 1945.-ig.	Bársony János kutatása (3)
Ecseg	Gyöngyöspatai gettóba vitték 1944. októberétől novemberéig.	Bársony János kutatása
Ecsi	A komáromi gettóba vitték a romákat 1944. novemberétől 1945. februárjáig .	Bársony János kutatása
Edelény	A helyi gettóban voltak a romák 1944. májusától októberig.	Bársony János kutatása
Eger	A helyi illetve a komáromi gettóba gyűjtötték össze a romák nagy részét 1944. őszén. Voltak, akiket innen elvittek Salzburgba 1944./45-ig.	Bársony János kutatása (6)

Egerág	A komáromi gettóba vitték a romákat 1944. szeptemberétől 1945. februárig.	Bársony János kutatása
Encs	A helyi gettóban voltak bezárva a romák 1944. októberétől decemberig	Bársony János kutatása
Encsencs	Mátészalkára, a gyűjtőgettóba vitték az encsencsi romákat 1944. áprilisától októberéig.	Bársony János kutatása (3)
Ercsi	Először Pusztaromra, majd Tatabányára vitték 1944. júniustól 1945. januárjáig kényszermunkára a romákat.	Bársony János kutatása
Erdőbénye	1944. május 2-án elhurcoltak a csendőrök több családot Vissra, Végardóra, innen Szlovákiába, Csarnohóra kényszermunkára.	RPA/KP
Érpatak	Újfehértóra vitték a romák nagy részét (nőket, öregeket, gyerekeket 1944. tavaszán és itt voltak 1945. tavaszáig. A férfiakat Rahóra katonai fakitermelő lágerbe vitték.	Bársony János kutatása (12)
Erzsébet	A komáromi gettóba vitték a romákat 1944. októberében, ahonnan csak 1944. decemberében szabadulhattak. Voltak, akiket tovább vittek Dachaubá. Másokat az Óbudai Téglaárból hurcoltak el Bergenbelsenbe, Ravensbrückbe, nőket, gyerekeket is. A fiatal lányokon sterilizációt hajtottak végre.	Bársony János kutatása
Esztergom	Esztergomban részben lezárták 1942-ben a telepet, csak pár órára lehetett kijönni. Az utcán még a padra sem ülhetett le cigány. 1944. őszén a nyilasok a családot és az egész cigánytelepet elhurcolták először a városi zsidótemplomba, majd két 3 hét múlva Komáromba. Sok halottat a Dunába dobta. Újabb 6 hét múlva Galánta (ma Szlovákia) felé hajtották gyalog őket. Megmenekültek az oroszok által.	RPA/KP Bársony János kutatása (8)
Fábiánháza	1944. májusában összegyűjtötték a cigányokat, és Mátészalkára gettóba kísérték őket gyalogosan fegyveres kísérettel a csendőrök. Az oroszok jelentették a szabadságot 1944. októberében.	RPA/KP Bársony János kutatása (3)

Fehér-gyarmat	Gyergyótölgyesre vitték a romák egy részét 1944. őszén katonai munkatáborba. Volt, akiket a helyi gettóban tartottak, míg másokat Mátészalkára gyűjtő gettóba kísértek gyalogosan fegyveres kísérettel a csendőrök. Az oroszok jelentették a szabadulást októberben.	Bársony János kutatása (10)
Felnémet	Németországi kényszers munkára vitték Vels-lambahba 1944. augusztustól 1945. áprilisáig.-	Bársony János kutatása (1)
Felsőcsatár	1944. szeptemberében kerültek a felsőcsatári romák Komáromba, ahonnan némelyeket tovább vitték Auschwitzba.	ÁÉBR
Felsőnyék	1944. októberében vitték Németországba és ott is volt 1945. áprilisig.	Bársony János kutatása
Felsőpaty	1944. júniusában vitték Őrtoronyra és ott volt 1945. márciusáig.	Bársony János kutatása
Fernapuszta	1944. –októberétől vitték a romákat Révfalura, Szigetvárra, majd Komáromba, és itt voltak 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Fertőrákos	Pápadevecseről Veszprémbe, majd Komáromba vitték a romákat 1944. szeptembertől, és 1945. februárjáig voltak ott. Volt, akiket elvittek Bergenbelsenbe, Ravensbrückbe.	Bársony János kutatása (2)
Fony	Először a nyíregyházi gettóba, majd Mauthausenbe kerültek. (1944.10.-1945.03)	Bársony János kutatása (2)
Fülöp	Mátészalkai gettóba került 1944. áprilisától 1944. októberéig.	Bársony János kutatása
Fülöpszállás	A kecskeméti gettóba kerültek a romák 1944. áprilistól októberig.	Bársony János kutatása (2)
Füzesabony	1944. szeptemberében vitték Kompoltra és Verpelétre a romák egy részét gettóba, kényszers munkára. Ott voltak 1944. októberéig.	Bársony János kutatása
Gádos	Kényszers munka állami birtokon 1943-1945.-ig.	Bársony János kutatása (13)

Gáva	Rázonpusztára, Tiszalökre vitték a romákat 1944. áprilisában, ahonnan csak 1944. őszén szabadultak.	Bársony János kutatása
Gáva-vencsellő	Rázonpusztára, Tiszalökre vitték a romákat 1944. áprilisában, ahonnan csak 1944. novemberében kerültek ki.	Bársony János kutatása
Gerjen	1944. novemberében a cigánytelepről összeszedték az embereket a nyilasok, és Komáromba vitték őket. Később Németországba, gyalogosan akarták vinni őket, de Galántánál jöttek az oroszok és felmentették őket.	RPA/KP Bársony János kutatása (2)
Gesztreg	1944. novemberében a csendőrök Komáromba vitték a romákat. Voltak, akiket innen tovább szállítottak Dachaubá, Ravensbrückbe, ahol sokszor a gyermekek szüleit ölték csak meg és a gyermekeken orvosi kísérleteket hajtottak végre.	ÁÉBR
Girincs	1944. kora őszén (szeptember lehetett) kihirdették, hogy a cigányok nem hagyhatják el a községet. A csendőrök és „policok” Tiszalúdra, gettóba kísérték az öregeken és betegeken kívül minden embert. Voltak, akiket tovább vittek Benerdorfba. Az oroszok jelentették a szenvedés végét.	RPA/KP
Grábóc	A komáromi gettóba vitték a romákat 1944. áprilisától 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Guta	Hampusztára vitték a romákat 1944. májusában, majd innen tovább vitték Németországba.	Bársony János kutatása
Gutorfőldé	1944. november 3-án több családot vittek a csendőrök Komáromba, innen tovább vittek sok embert Dachaubá, Ravensbrückbe.	ÁÉBR Bársony János kutatása
Gyón	1944. októberétől novemberéig tartották a helyi gettóban a romákat.	Bársony János kutatása
Gyömöre	A komáromi, hatvani, gettóba 1944. őszétől gyűjtötték a romákat Gyömöréről is.	Bársony János kutatása (4)
Gyöngyös	Marcalra vitték innen a romákat 1944. nyaratól teléig.	Bársony János kutatása

Gyön- győspata	1944.-ben Szurdokpüspökín át Németországba vitték a cigányokat a német katonák. 1944. októberében sok cigányt agyonlőttek a településen. Voltak, akiket a helyi gettóban tartottak.	RPA/KP Bársony János kutatása
Gyönk	A komáromi gettóba vitték Gyönkről a romákat 1944. őszétől teléig.	Bársony János kutatása
Győr	1944. őszén este érkeztek a településre a nyilasok. Ugyanitt Győrben tartották fogva a cigánytelep lakóit és környékbelieket közel 6 hónapig. Ezután Komárom, Csillagerőd következett. Megszöktek, mivel ők „eltűntek”.	RKI/KP Bársony János kutatása (34)
Győrszemere	A Komáromi gettóba vitték a romákat 1944. novemberből 1945. márciusig.	Bársony János kutatása
Győrszent- márton	A komáromi gyűjtőbe vitték a romákat 1944. novemberből februárig, többen Németországi lágerbe kerültek.	Bársony János kutatása
Győrvár	Komáromba vitték a romák egy részét, ahonnan tovább vitték Dachaubá 1944. szeptemberétől 1945. februáráig.	Bársony János kutatása
Hács	Révkomáromba vitték a romákat 1944. márciusától 1945. áprilisáig.	Bársony János kutatása
Hajdú- szoboszló	Debrecenbe, a gyűjtőgettóba vitték a romákat 1944. májustól 1944. novemberig	Bársony János kutatása
Hangony	1944. márciusában egy embert budapesti táborba, majd onnan októberben egy Bécs melletti táborba vittek, ahonnan 1945. májusában szabadult.	Bársony János kutatása(1)

Hangony	1944. szeptember 13-án a községet a nyilasok és a csendőrök körülzárták és sok férfit és nőt elvittek Sajószentpéterre, Hangonyba. Két hónap elteltével Miskolcra szállították őket a Fazekas útra, majd ezt követően marhavagonokban szállították őket Valkóra. Ezután Komáromba a Várbörtönbe, itt kb. november közepétől december 6-ig voltak fogva tartva, de innen tovább vitték őket Auschwitzba. („rabok voltunk kb. 1944. januárjától 2 hétig”) utána gyalog hazaindultak, az oroszok elfogták őket és 1945. februártól '46. nyaráig orosz hadifogságban dolgoztak a Kárpátokban.	RPA/KP Bársony János kutatása (6)
Hatvan	1944. szeptember 20-án a helyi palagyaiba bezárták az összes cigányt, és magyar katonák őrizték. Sokan megszöktek, majd néhány hónap múlva az oroszok hírére szabadon engedték őket.	RPA/KP
Hidvégyardó	A helyi gettóban tartották a romákat a saját lakhelyükön bezárva. 1944. áprilisától 1944. novemberéig.	Bársony János kutatása
Hodász	A mátészalkai, illetve a nyíregyházi gettóba vitték a romákat Hodászról 1944. áprilisától 1944. októberig.	Bársony János kutatása (15)
Hódmező- vásárhely	1944.. február 20-tól 1945. november 5-éig Rahón katonai kényszerszermunka-táborban voltak embertelen körülmények között a cigányok. Több száz fő a településről.	RPA/KP Bársony János kutatása (35)
Homok- komárom	A nagykanizsai kávégyárba vitték a romák egy részét 1944. szeptemberétől decemberéig. Voltak, akiket innen tovább vittek Draskovecbe 1945. januárjától májusáig.	Bársony János kutatása
Homok- szentgyörgy	A komáromi (1944. 10-1945. 02) illetve a marcali(1944. 11-1945. 03) gettóba vittek romákat	Bársony János kutatása(2)
Hont	1944. novemberétől decemberéig gettó, kényszerszermunka Livia Majorban (Patvarc mellett).	Bársony János kutatása (1)
Horvát- zsidány	1944. októberében először Komáromba onnan Ravensbrückbe vitték a németek a roma lakosságot.	ÁÉBR Bársony János kutatása
Hosszú- hetény	Komáromba vitték a romákat 1944. októberétől 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása

Hőgyész	Szekszárdra vitték a romákat gettótáborba.	Bársony János kutatása
Ibrány	Nyíregyházára a cigány gettóba vitték a romák egy részét 1944. áprilisától, majd innen Pápára, kényszermunkatáborba	Bársony János kutatása
Inám	Komáromba vitték a romákat 1944. októbertől 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Inke	Zalaegerszgre internáló táborba vitték a romákat 1944. márciusától 1945. májusáig.	Bársony János kutatása
Inota	A helyi gettóban tartottak a romákat 1944. augusztusától szeptemberéig. Sokukat a saját lakhelyükön, míg másokat a kastély pincéjébe tartottak fogva.	Bársony János kutatása
Istvándi	Marcalira gettóba vittek egyeseket 1944. nyarától 1945. tavaszig voltak ott.	Bársony János kutatása
Iván	A komáromi gettóba vitték a romákat, majd innen tovább vitték Dachaubá. Csak 1945. januárjában térhettek haza néhányan.	Bársony János kutatása
Jánk	A mátészalkai gettóba vitték a romákat 1944. áprilistól októberéig.	Bársony János kutatása
Jánosháza	Különböző gettókba vitték a romákat. Legtöbbjüket azonban a Komáromi nagy gyűjtőtáborba szedték össze. (Summás, Zalaegerszeg, Sárvár)	Bársony János kutatása (6)
Jászsó-szentgyörgy	Volt, akiket a helyi gettóban őriztek, míg másokat 1944. márciusában elhurcoltak Kárpátaljára. 1945.-ben engedték őket szabadon	RPA/KP Bársony János kutatása
Jászapáti	1944. májusától 1945. januárjáig egy ember Bácskán volt fogságban a délvidéken.	Bársony János kutatása
Jászberény	Nagykátára vitték a romákat 1944. júniustól szeptemberig, innen elvitték Budapestre (Kőbányára) a sörgyárban berendezett német repülőgép-javítóba. 1944. augusztustól itt is voltak 1944. decemberig.	Bársony János kutatása

Jászdózsa	Helyben dolgoztatták a romákat kényszermunkán	Bársony János kutatása (2)
Jászfényszaru	Dévaványára gyűjtötték össze gettóba a romákat 1944. májusától novemberéig. Volt, akit elvittek Dachaubá és csak 1945. februárjában térhetett haza.	Bársony János kutatása (5)
Jászkarajenő	Először az abonyi gettóba vitték a romákat szeptemberben, 1944. novemberéig voltak ott.	Bársony János kutatása
Jászládány	1944. május 1-én elhurcolták a romák nagy részét Bácskába, délvidékre, állami birtokra. mezőgazdasági kényszermunkára. míg másokat Jászsószentgyörgyre, Kisszállásra vittek. Itt voltak 1944. decemberéig kényszermunkára fogva.	RPA/KP Bársony János kutatása (20)
Kajdacs	Komáromba vitték a romákat 1944. novemberétől 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Kál	Gyöngösre vitték a gettóba a romákat 1944. áprilisától, majd innen tovább vitték Budapest (Kőbányára) és 1944. telén szabadulhattak	Bársony János kutatása
Kálló	1944. szeptemberétől 1945. februárjáig voltak a romák gettóban /Hatvan/.	Bársony János kutatása
Kálmánca	Komáromba vitték a romákat 1944. novemberétől 1945. februárjáig. Voltak, akiket elvittek Németországba és innen nem tértek haza.	Bársony János kutatása (8)
Kalocsa	A helyi gettóban tartották a romákat 1944. júniustól 1945. februárjáig. (Voltak, akiket Komáromba, majd onnan Németországba vittek)	Bársony János kutatása (3)
Kámáncs	A nagykanizsai kávégyárba vitték a romákat 1944. októberétől novemberéig, majd Drascovecbe vitték őket, ahol 1945. februárjában szabadulhattak.	Bársony János kutatása
Kántor-jánosi	1944. májusában a csendőrök vitték el a cigányokat Mátészalkára gettóba, ahonnan váratlanul szabadon engedték őket októberben.	RPA/KP
Kapolcs	1944. novembertől 1945. májusig voltak Münchenben, (Dachau), Stuttgartban.	Bársony János kutatása

Kápol-násnyék	Baracska környékére vitték a romákat 1945. januárjától februárjáig kényszermunkára.	Bársony János kutatása
Kaposvár	Nagykanizsára gyűjtötték össze a romákat 1944. szeptemberétől, októberéig, majd tovább vitték Drascovecbe 1945. áprilisáig.	Bársony János kutatása
Káptalantóti-Rizapuszta	Badacsonytomaj, kényszermunka, 1944. november-1945. márciusáig	Bársony János kutatása
Kapuvár	1944. októberétől Komáromba vitték a romákat és itt is voltak 1945. márciusig.	Bársony János kutatása (4)
Karancsság	Dachau, Linzbe (Mauthausen?) vitték a romákat 1944.-1945.	Bársony János kutatása
Karcag	1944. júniustól októberig voltak romák a helyi gettóban. Néhányukat tovább vittek Kunhegyesre.	Bársony János kutatása
Kassa	1944. szeptembertől novemberig voltak romák a helyi gettóban. Itt volt cigány munkaszolgálatos század gyűjtőhely is.	Bársony János kutatása
Kaszaháza	1944. novemberétől 1945. februárjáig Komáromban voltak a romák, akiket nem vittek Draskovecbe, vagy Nagykanizsára.	Bársony János kutatása
Kávás	A komáromi gettóba vitték a romák nagy részét Kávásról 1944. szeptemberétől 1945. márciusig.	Bársony János kutatása
Kázmárk	1944. áprilisától októberéig voltak a helyi gettóban a romák.	Bársony János kutatása
Kecel	1944. március havától november haváig voltak a romák Kiskőrös-Baján gettóban.	Bársony János kutatása
Kecskemét	Sok férfit 44-ben elhurcoltak Németországba. Helyben nagyon sok cigányt miután gödröt ásattak velük, belelőöldözték őket gyermekeikkel együtt	RPA/KP Bársony János kutatása

Kék	1944. márciusában vitték Kisvárdára a gyűjtőgettóba a kéki romákat és itt voltak októberig.	Bársony János kutatása
Keléd	Komáromba vitték a romákat 1944. szeptemberétől 1945. februárjáig tartották itt őket. Volt, akiket elvittek Dachaubá és 1945. májusáig voltak ott. Sokan nem térhettek haza.	Bársony János kutatása (6)
Kemecse	Romákat vittek Nyíregyházára gettóba, Rahóra katonai kényszermunkatáborba 1944. májusától októberéig.	Bársony János kutatása (2)
Keménfa	Komáromba vitték a gyűjtőtáborba, 1944. márciusában, onnan tovább vitték Auschwitzba 1945. májusáig volt itt. Hazatért.	Bársony János kutatása (1)
Kercaszomor	Először a komáromi gettóba vitték szeptemberben, ahonnan októberben tovább vitték Auschwitzba 1945. májusáig volt ott.	Bársony János kutatása
Kerecseny	Novemberben Komáromba, onnan Auschwitzba vitték 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Kerekegyháza	1944.-ben (november) valamikor este a náci minden cigány lakóhelyére bementek és sok helyen agyonlőtték még a gyermekeket is, ahol ellenállásba ütköztek, vagy nem engedelmeskedtek. Embertelen körülményekről tudtak csak beszámolni. Számadatokat mondani nem tudnak, hiszen nem voltak sokszor nyilvántartva sem.	RPA/KP Bársony János kutatása (6)
Kerka-szentkirály	1944. októberében vitték a romákat Nagykanizsára, majd Drascovecbe 1945. áprilisáig	Bársony János kutatása (2)
Kérsején	Fehérgyarmatra a gettóba gyűjtötték az embereket 1944. szeptemberétől a romákat és itt voltak november végéig.	Bársony János kutatása(2)
Kesznyét	1944. november hajnalban körbefogták a cigánysort és öregeket, betegeket, mindenkit 10-12 szekér embert elvittek Tiszalúdra az iskolaudvarba. Itt egy hétig tartották őket csendőri és német őrizettel, akik azt mondták: „meg van ásva a sírolok, bele lövünk benneteket” Amikor éppen vagonokba tereltek az embereket az oroszok löni kezdték Tiszalúcot és a németek elmenekültek.	RPA/KP Bársony János kutatása (32)

Keszthely	Pétfürdőn, az olajfinomítóban voltak kényszermunkán 1944. áprilistól 1945. májusáig.	Bársony János kutatása (1)
Királyerdő	Nyáregyházára vitték 1944. novemberében. Innen vitték Budapestre a Nyilas-házba, majd onnan tovább Bevenhausenbe 1945. februárjától márciusáig.	Bársony János kutatása
Kisbicsérd	1944. októberében vitték a romákat Komáromba és csak 1945. februárjában engedték el onnan őket.	Bársony János kutatása (12)
Kiscsécs	1944. novemberében a csendőrök elvitték a település összes cigányát Kesznyétenre, onnan Tiszalúcra. Az oroszok bejöveteléig szenvedtek, többen pusztultak el, mint életben maradtak. (Vitték innen romát Girincsre is)	RPA/KP Bársony János kutatása (19)
Kisgörbő	Komáromba vitték lágerbe 1944. novemberétől 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása (2)
Kiskassa	Komáromba vittek 1944. novembertől 1945. februárjáig romákat. Az otthon maradottakat januárban tábori csendőrök körülfozták, megásatták a sírjaikat és belelövöldözték őket.	Bársony János kutatása (1)
Kiskun- félegyháza	Komáromba vitték 1944. novemberétől 1944. decemberéig.	Bársony János kutatása (2)
Kiskunhalas	A helyi gettóban tartották a romákat 1944. szeptemberétől novemberéig.	Bársony János kutatása (1)
Kiskun- lacháza- Pereg	Szentkirálypusztára vitték kényszermunka fogságba a romákat 1944.-ben	Bársony János kutatása
Kisléta	Mátészalkára vitték gettóba a romákat 1944. áprilisától októberig.	Bársony János kutatása
Kispest	1944. novemberében első napjaiban az Óbudai Téglagyárba kerültek, majd marhavagonban Dachauba vitték a családokat gyermekestül. Volt, akiket egyéb lágerben Ravensbrück, Bergenbelsen tettek fogságba.	ÁÉBR Bársony János kutatása

Kistarcsa	Kistarcsáról vitték a romák egy részét az Óbudai Téglagyárba, majd onnan Bergenbelsenbe.	RSK kötet Bársony János kutatása (1)
Kistelek	Komáromba vitték a romákat 1944. októbertől 1945. februárig a lágerbe	Bársony János kutatása (1)
Kisújszállás	Szolnok-Szandaszőlőstre vitték kényszermunkára a romákat 1944. áprilisától októberig.	Bársony János kutatása (4)
Kisvárdá	A helyi gettóban voltak a romák a környékről 1944. szeptember-november között. Többeket elvittek Kölnbe 1945. közepéig	Bársony János kutatása (2)
Kisvarsány	Kisvárdai gyűjtőgettó 1944. májusától novemberig	Bársony János kutatása
Kóka	Nagykátára a gyűjtőgettóba vitték a romákat 1944. júliustól novemberig. Voltak, akiket Kőbányára vitték a német repülőgyárba, Isaszegre is vittek romákat kényszermunkára.	Bársony János kutatása (3)
Komádi	1944. októbertől 1945.-ig Gratzba, a koncentrációs táborba	Bársony János kutatása
Komárom	1944. novemberétől a csendőrök és SS katonák a komáromi Csillagerőd gyűjtőtáborban őrizték a roma embereket, majd onnan Dachauba, Ravensbrückbe, Auschwitzba, Mauthausenbe, Bergenbelsenbe, Buchenwaldba és más táborokba kerültek az SS által kiválogatott munkaképesek. Szombatonként indultak a szerelvények Németországba. A táborban iszonyú körülmények voltak, télen szabad ég alatt is aludtak tömegek. Nem volt latrina, minimális volt az élelem, víz. (októberben és novemberben kb. 1200-1300 halott) a táborban kb.: 15.000 roma fogoly volt.	RPA/KP Bársony János kutatása (4) AEBR Szita Szabolcs kut. Karsai László kut.
Komárváros	Először Nagykátára, majd onnan Nagykanizsára vitték a romák nagy részét 1944.-márciusától 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Komló	Komáromba 1944. novembertől 1945. márciusig vitték el a romákat.	Bársony János kutatása (3)

Komlód-tótfalu	Mátészalkára vitték gettóba a romákat 1944. májustól októberig voltak itt.	Bársony János kutatása
Komlód-tótfalu	1944. novemberből voltak a romák Komáromban, a nagy gettóban 1944. decemberig illetve márciusig.	Bársony János kutatása (3)
Kopócsapáti	Kisvárdára gyűjtötték gettóba őket 1944. májusától 1944. októberig.	Bársony János kutatása (9)
Koppány-szántó	Prágába vitték 1944. májustól 1945. májusig (?)	Bársony János kutatása
Korpád	A komáromi gettóba vittek romákat 1944. októberétől 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Korpavár	Nagykanizsára vitték először az embereket a kávégyárba, majd onnan Drascovecbe kerültek 1944. októberétől 1945. áprilisáig.	Bársony János kutatása
Körmend	1944. decemberében a körmendi gyűjtőtáborba vitték a romákat, a környékről is, ahonnan nem sokkal ezután tovább vitték Incehofba, Strembe. Mások Komáromba kerültek	ÁÉBR Bársony János kutatása
Körmend-Tolnasze-csőd	Komáromba majd Dachaubá kerültek romák 1944.-ben	Bársony János kutatása
Köröm	1944. novemberében a csendőrök a cigányok nagy részét Tiszalúra vitték. Mindaddig ott voltak, amíg az oroszok nem jöttek. (Voltak, akiket Kesznyétre vittek)	RPA/KP Bársony János kutatása (2)
Kötegyán	1944.- szeptember utolsó napjaiban tábori csendőrök jöttek a visszafoglalt falu telepére. Romákat fogdostak össze, Sarkadra vezetett az első út az akkori csendőrlaktanyába, ahol nagyszalontai cigányokkal együtt napokig verték őket, majd az orosz támadás hírére Doboz felé indultak gyalog velük a csendőrök. A kísérek száma 5, az elhurcoltak száma 21 fő. A cigányokat Dobozon a temetőben agyonlőtték, miután a saját sírjukat megásatták velük október 5-én. A gyilkosokat 1956 nyarán a népbíróság elítélte.	RPA/KP Bársony János Karsai Ervin

Kunszent- miklós	1944.-ben a település közelében lévő téglagyárba zártak be kb. 25 családot. 1944. márciusában vagy áprilisában a Wesselényi utca végén lévő térre gyűjtötték az összes cigányt a csendőrök. 1944. november 1-én tankcsapdákat ásattak a férfiakkal Szalkaszentmártontól Soltig, Dunaföldvárig. Az oroszok jelentették a szabadságot a túlélőknek.	RPA/KP Bársony János kutatása (3)
Lábatlan	Komáromba, majd Ravensbrückbe vitték a romák egy részét 1944. őszétől 1945. februárjáig tartott a hurcolás.	Bársony János kutatása
Lajosko- márom	Helyben tábori csendőrök megásatták az ottani romák sírját és belelövöldözték őket. A férfiakat a temetőárokban, a nőket és gyermekeket a falu szélén a mezőn. Sírjuk jeltelen.	Bársony János kutatása
Lajosmizse	1944. szeptemberétől 1945. májusáig kényszerszermunka állami birtokon.	Bársony János kutatása
Lak	Helyi gettóban 1944. májustól októberig.	Bársony János kutatása
Lendva- újfalu	1944. szeptemberétől decemberéig Csáktornya, majd Draskovecbe került 1945. áprilisáig.	Bársony János kutatása
Lengyel	Helyben a csendőrök „vadászattal” lelövöldözték a romákat. A temetőben emlékhelyük van, a csendőröket 1957-ben elítélték.	Bársony János kutatása
Lenti	Egy csoportot Komáromba vittek, majd Németországba kerültek lágerbe, másik csoportot helyben lőttek agyon 1945. februárban tábori csendőrök, nyilasok.	Bársony János kutatása
Lesence- tomaj	1944. márciusától vitték őket Komáromba, de sokukat elvitték Dachaubá 1945. februárjáig tartott a szenvedésük, ezután elengedtek minden életben maradt embert.	Bársony János kutatása (6)
Létavértes	A helyi gettóban 1944. áprilisától 1945. januárjáig tartották őket fogságban.	Bársony János kutatása
Letenye	Egy részük helyben, a csendőrlaktanyában volt fogoly 1944. márciustól, míg másokat Nagykanizsára, onnan Németországban vittek 1945. nyaráig.	Bársony János kutatása (37)

Letenye- Molnári	Nagykanizsára vitték a romákat 1944. szeptembertől decemberig, majd Csáktornyára vitték a romákat 1945. áprilisig.	Bársony János kutatása
Lőrinci	Komáromba és Hatvanba, a gettóba vitték a romák egy részét 1944. 10-12 hónap közt	Bársony János kutatása
Madar	Magyar nyilasok és csendőrök vitték el a munkaképes cigányokat Auschwitzba, Dachaubá. Sokan meghaltak.	1971
Mágocs	Véméndre (Trefort pusztja) vitték kényszermunkára 1944. szeptemberétől novemberéig.	Bársony János kutatása
Magyar- csanád	Rahón katonai kényszermunkatáborban voltak a romák 1944. júliustól novemberig.	Bársony János kutatása
Magyar- nádalja	Komáromba vitték a romákat, 1944. októberétől decemberéig	Bársony János kutatása
Mány	Kényszermunkán volt Kállóz, Nagyhorcsögpusztán 1944. augusztustól decemberig. (Dortmund)	Bársony János kutatása
Marcali	Helyben 1944. májustól itt tartották a romákat a gettótáborban illetve a kastélypincében 1944. áprilisától szeptemberéig.	Bársony János kutatása ()
Martonyi		Bársony János kutatása
Máté- szalka	1944. április-1944. október között a helyben létesített nagy gyűjtő cigánygettóban szenvedtek a romák, sokakat vittek innen Németországba, 1944. júniusában elhurcolták a cigányokat Auschwitzba, Pápára, a Kárpátokba Gyergyótölgyesre, Ajtósra, Ojtozra.	RPA/KP Bársony János kutatása (4)ÁÉBR
Mátra- derecske	Nyíregyházára vitték a romákat 1944. márciustól júniusig, majd Komáromba, végül Linzbe (Mauthausen) 1945. májusig.	Bársony János kutatása
Mátra- verebély	1944. júliustól decemberig tartották a helyi gettóban a romákat. Voltak, akiket elvittek Komáromba vagy Balassagyarmatra gettóba, vagy Livia Majorba.	Bársony János kutatása (7)

Mecsek- szabolcs	Komáromba kerültek 1944. novembertől 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása (3)
Medina	Helyben tartották a romákat gettóban, kényszermunkán, 1944. novemberétől 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Megyefa	1944. novemberében összegyűjtötték a romákat a komáromi gyűjtőtáborba, onnan Németországba vitték őket.	ÁÉBR
Meggyes- kovácsi	Komáromba vitték 1944. novemberétől 1945. februárjáig, innen többeket Németországba hurcoltak lágerekbe.	Bársony János kutatása
Ménfő- csanak	Győrbe vitték a romákat gettótáborba 1944. novemberétől 1945. februárig.	Bársony János kutatása
Mező- berény	Csongrád-Laskó kényszermunka 1944. szeptembertől novemberig	Bársony János kutatása
Mezőke- resztes	Gyöngyösi gettótábor 1944. májustól 1944. októberig.	Bársony János kutatása
Mező- kovácsháza	1941 telén állították a szolgabíró elé a sok cigányt, innen Békéscsabára szállították őket vagonokban csendőrök és katonák segítségével. A következő állomás Budapest volt. Itt 2-3 hónapot voltak bezárva, sokan belehaltak a verésbe. Innen Nagykanizsára az Erzsébet tér 9-be vitték őket. Sokan nem is tudták, hogy hol vannak, mert nem tudtak írni-olvasni. 1944. tavaszán vagonokba vitték őket idegen helyre, de nem tudták hová, csak egy drótkerítéssel körbevett épületeket láttak, körbe erdővel. 1946 elején bejelentették a katonák, hogy munkaszünet van és sokukat visszavittek Mezőkovácsházára, Végegyházára.	RPA/KP
Mező- kovácsi	Mezőkovácsból 1944.-ben a falusi romákat elvitték a komáromi nagy gyűjtőbe, ahonnan egyeseket tovább vittek innen is német lágerekbe.	
Mező- kövesd	Helyben volt először zárt gyűjtőgettó. Innen Gyöngyösre, illetve Hatvanba hurcoltak gettóba romákat a városból.	Bársony János kutatása

Mezőtúr	Mezőtúron a gettóban tartották őrizet alatt a romákat 1944. 04-10	Bársony János kutatása
Miháld (Cseri puszta)	Nagykanizsa 1944. 09- 1945. 02	Bársony János kutatása
Mikos-széplak	Komáromba vitték a romákat 1944. novemberben, onnan Dachau, decemberben, onnan 1945. májusban haza	Bársony János kutatása
Miskolc	A romák egy része helyben, a gettóban 1944. októbertől decemberig, zártan. Más csoport, Szikszón, 1944. szeptemberében és itt voltak októberig zárt gettóban.	Bársony János kutatása (5)
Mogyorós	Komárom 44. november, onnan márciusban gyalog: Győr, Nagymegyer, Galánta 1945. áprilisában haza.	Bársony János kutatása
Mohács	Komárom, láger 1944. szeptembertől 1945. februárig	Bársony János kutatása
Molnár-szecsőd	Komárom 1944. október, Dachau 1945. február, otthon július	Bársony János kutatása
Monor	Monoron a téglagyárban voltak. 1944. október végén nyilasok összegyűjtik a cigánytelepről a romákat, és Maglódon helyezik el őket. Kozák János három, négy nap után megszönik a nyilasok elől, ám a többieket Németországa deportálják.	1971 Bársony János kutatása (1)
Mór	1944. szeptemberben összeszedik őket, Komáromba kerülnek novemberben, 1944. decemberben nőket, gyerekekkel elengednek, munkaképeseket németországi lágerekbe viszik.	Bársony János kutatása
Nádudvar	Nyíregyházára, gettótáborba hurcolják a romákat 1944. augusztustól októberig vannak ott.	Bársony János kutatása
Nagy-bajom	A helyi gettóban és Marcaliban gyűjtötték össze a romákat 1944. augusztustól decemberig	Bársony János kutatása
Nagy-bakónak	1944. szeptembertől decemberéig Nagykanizsa, majd Révkomárom áprilisig	Bársony János kutatása

Nagybicsérd	Pécs, majd Komárom 1944. októberétől 1945. januárjáig.	Bársony János kutatása
Nagy-csepely	Marcali 1944. nyarától tavaszig gettóban, kényszermunkán	Bársony János kutatása
Nagy-dobsza	1944. októberétől 1945. áprilisáig helyben, gettóban a romák.	Bársony János kutatása
Nagyecsed	1944. májusában összegyűjtötték a cigányokat, és Mátészalkára gettótáborba kísérték őket gyalogosan a csendőrök. Az oroszok jöttekor szabadultak.	RPA/KP Bársony János kutatása (11)
Nagykálló	Nagykálló-Misón volt kényszermunkás roma gettótábor a helyieknek és környékelieknek.	Bársony János kutatása
Nagykanizsa	1944. október-december helyben, majd Draskovec 1945. januártól áprilisig.	Bársony János kutatása
Nagykanizsa	1944. októberében a cigánytelep lakóit először a nagykanizsai kávégyárba, innen Jugoszláviába, Draskovecbe hurcolták sok környékbeli sorstársukkal. Az oroszok beérkezéséig voltak fogva tartva. Másik telepen 1944. november 3-án a csendőrök és nyilasok körülvették a cigánytelepeket. Sokukat a kávégyárba zárták be. A cigánytelepekről némelyeket tovább vittek Pápára és Csillagerődre. Néhány hét elteltével a munkaképesebb embereket tovább vitték Dachaubá, Mauthausenbe.	RPA/KP
Nagykátá	Helyben voltak a romák gettóban 1944. júliustól decemberig a környékeliekkel együtt az iskolában, Itt volt cigány munkaszolgálatos központ is, ahonnan a frontra, sáncsásra és a kőbányai sörgyár pincéjében működő német repülőgép üzembe is hurcoltak roma MUSZ-osokat.	Bársony János kutatása
Nagykónyi	1944. októbertől 1945. februárig Komáromba vitték a romákat.	Bársony János kutatása
Nagykorpád	1944. márciusától 1945. februárig Marcali, majd Prépospuszta	Bársony János kutatása

Nagykőrös	1944. novemberétől decemberig Komáromba vitték a romákat a gettóba.	Bársony János kutatása
Nagyléta	Helyben 1944. áprilistól októberig kényszermunka, gettó. Néhányukat elvitték Linzbe (Mauthausen?).	Bársony János kutatása
Nagylóc	1944.-ben októberben családostól elhurcolták a romákat először Balassagyarmatra, majd néhány hét múlva vagonokban vitték őket tovább Komáromba, majd Németországba. Az oroszok segítségével éltek túl. (1944. október-1945. április)	RPA/KP Bársony János kutatása (3)
Nagyperkáta	1944. Auschwitzba(?) vitték a romákat, elengedték őket 1945. májusában.	Bársony János kutatása (4)
Nagypeterd	1944. októberében Komáromba vitték a romákat, és elengedték az életben maradtakat 1945. januárjában.	Bársony János kutatása
Nagysáp	1945.-ben a telepi cigányokat elviszik: Héregre gettóba, onnan sokan megszöknék, Győrbe vitték tovább, innen is sokan megszöknék. Egy roma asszonyt és egy 10 éves zsidó kislányt Győrben a Dunába lőnek. A második forrás szerint Komárom a gyűjtőhely, ahonnan többeket elvittek Németországba.	1971 Bársony János kutatása (2)
Nagy-simonyi	Komáromból, ahol 1944. októbertől -1945. februárjáig voltak romák Németországba kerültek, csak nagyon kevesen tértek vissza.	Bársony János kutatása
Nagy-szakácsi	Marcali, majd a komáromi gettóba kerültek a romák 1944.-1945. márciusáig.	Bársony János kutatása (3)
Nagytilaj	1944. novemberében a csendőrök a komáromi gyűjtőtáborba vették a cigányok nagy részét, innen sokan Dachaubá kerültek. Innen nem sokan tértek vissza.	ÁÉBR Bársony János kutatása (1)
Naszvad	1944. augusztusától Komáromba vitték a naszvadi romákat, ahonnan csak 1945. februárjától szabadulhattak	Bársony János kutatása
Nemesdéd	Több helyre szállították a romákat: Letenyére, Nagykanizsára 1944. augusztustól 1945. áprilisig. Néhányukat Draskovecra kerültek.	Bársony János kutatása (6)

Németi	Komáromba vitték a németi romákat 1944. novemberétől decemberéig.	Bársony János kutatása
Németkér	1944. novemberétől kerül Komáromba, onnan 1945. áprilisáig volt Németországban, lágerben.	Bársony János kutatása
Nick	1944. szeptemberétől vitték a romákat Komáromba és 1945. februárjáig voltak ott.	Bársony János kutatása
Nógrád- kövesd	1945. januártól márciusig volt Komáromban, a gettóban.	Bársony János kutatása (1)
Nógrád- verőce	1944. novemberétől 1945. februárjáig Dunavarsányban tartották a romákat a gettóban.	Bársony János kutatása
Noszvaj	1944. novemberétől decemberéig Mezőkövesden gyűjtötték össze a noszvaji romákat.	Bársony János kutatása
Nova	Nagykanizsában és Komáromba gyűjtötték a romákat 1944. októberétől 1945. februárjáig. Volt, akit elvittek Draskovecbe.	Bársony János kutatása
Nyalka	1944. júniustól 1945. januárig Komárom	Bársony János kutatása
Nyárád	Komárom 44. novembertől, majd Dachau 1945. májusig	Bársony János kutatása
Nyésta	Helyi fogságban tartották a romákat a telepen zárt gettóban 1944. márciustól decemberig	Bársony János kutatása
Nyírábrány	Mátészalkán a gettótáborba gyűjtötték a romákat 1944. áprilistól októberig.	Bársony János kutatása
Nyírbátor	1944. májusában a csendőrök vitték el a cigányokat Mátészalkára, Nyíregyházára, ahol sokat szenvedtek, majd váratlanul szabadon engedték őket.	RPA/KP

Nyíregyháza	A város mellett nagy gyűjtő gettótábor létesült 44. áprilisában. Innen szállítottak romákat a Kárpátok katonai munkatáborába Gyergyótólgyesre, Rahóba, Ojtozra, Gyimesbe, majd nyugat felé Pápára, Német-Ausztia határmenti táborába, Komáromba, Mauthausenba, Buchenwaldba (Munára), Dachaubá, Bergenbelsenbe.	Bársony János kutatása
Nyíribrony	1944. májustól Kisvárdá, gettótábor 1944. novemberig	Bársony János kutatása
Nyírlugos	Mátészalkára vitték a romákat gettóba 1944. áprilistól októberig	Bársony János kutatása
Nyírmihálydi	Mátészalkára gettóba vitték a romákat 1944. áprilistól októberig	Bársony János kutatása
Nyírpazony	Kisvárdá, gettó, 1944. szeptember-október.	Bársony János kutatása
Ófehértó	Nyíregyházi gettóba kerültek a romák, onnan Szlovákiába vitték őket (Gömör) kényszerszolgálatára	Bársony János kutatása
Olcsva	Mátészalkán volt gettóban 1944. augusztustól októberig	Bársony János kutatása
Ondód	1944.- november első napjaiban Szombathelyre a Városmajorba hurcolják a roma lakosokat, onnan vasúton 1 hétig utazva a komáromi gyűjtőtáborba kerültek, majd innen némelyeket tovább vittek Dachaubá, Ravensbrückbe, ahol orvosi kísérleteket végeztek a lányokon, asszonyokon, injekcióval meddővé téve őket (40 asszonyból 10 jött haza)	ÁÉBR Bársony János kutatása (10)
Oroszlány	1945. januárjában 16 férfit elvisznek: Komárom, Bergenbelsenbe, Augsburgba, Dachaubá. 45. októberben érkeznek haza.	Bársony János kutatása (1)
Öreglak	Komárom 1944. október-1945. januárig	Bársony János kutatása
Őrhalom	Helyben gyűjtötték 1944. áprilistól novemberig kényszerszolgálatára a romákat	Bársony János kutatása

Őriszent- péter	1944. őszén több családot szállítottak Szombathelyre, onnan Komáromba. 1945. tavaszán szabadultak. 1944.-ben 8 hétre a soproni 48-as laktanyába, gyűjtőtáborba kerültek más csoportok, itt kényszermunkára fogták őket. Németországba is vittek romákat	RPA/KP ÁÉBR Bársony János kutatása (9)
Örkény	1944. augusztusban a férfiakat Újhartyánba viszik, majd Komáromba és Németországba. Egyesek orosz fogságba kerülnek három évre.	1971
Pánd	1944. novemberétől 1945. februárjáig Szolnokra vitték a romákat gettóba kényszermunkára (Szandaszőlős)	Bársony János kutatása
Pankasz	1944. decemberben a cigányok nagy része a körmendi gyűjtőtáborokba került néhány napra, innen tovább vitték őket Strembe, Ausztriába.	ÁÉBR Bársony János kutatása (15)
Pankasz	Pankaszból több romát vittek Németországba	RSK kötet
Pannon- halma	Komáromba kerülnek gettótáborba a romák 1944. novembertől februárig	Bársony János kutatása
Panyola	A fehérgyarmati gettóba kerülnek a romák 1944. szeptembertől októberig.	Bársony János kutatása
Pápa	1944. októberben gettót létesítettek a cigányoknak Pápán, kényszermunkát végeztek, innen tovább vitték őket Dachaubá, Mauthausenbe	ÁÉBR Bársony János (6)
Pápadereske	1944. novemberében a pápadereskei cigányokat Komáromba vitték, sokukat innen tovább vittek Dachaubá.	ÁÉBR Bársony János kutatása(6) RSK kötet
Pápa- salamon	Riviche (?) vitték 1944.10.-1945.06.	Bársony János kutatása
Parád	Helyben és Komáromban gyűjtötték a romákat	Bársony János kutatása

Párkány	1944. november 20-án német katonák vitték az embereket Komáromba, majd Dachaubába, 1945. decemberében jöttek haza néhányan	RPA/KP Bársony János kutatása
Párkány		
Pásztó	1944. júniustól 1944. decemberéig helyben, a zárt gettóban tartották fogva a romákat, dolgoztatták őket kényszermunkán	Bársony János kutatása
Pata	1944. októberétől novemberéig helyben és Komáromban.	Bársony János kutatása
Patapoklosi	Révfaluba, majd Komáromba vitték 1944. májustól 1945. februárjáig a romákat. Volt, akiket elvittek Németországba, lágerba: Dachaubába, Bergenbelsenbe.	Bársony János kutatása(13)
Patosfa	1944. decemberétől 1945. februárjáig Komáromba gyűjtötték a romákat.	Bársony János kutatása(1)
Pátroha	Újfehértóra, Kisvárdára gyűjtötték a romák nagy részét 1944. áprilistól 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Pécs	Révkomárom 1944. szeptemberétől 1945. februárig	Bársony János kutatása
Pécs	Helyben és Komáromba, Pécsre gyűjtötték a romákat. Pécsről vitték munkaszolgálatba a cigány embereket, és ezután sokan kerültek Dachaubába, Sachsenhausenbe.	Bársony János kutatása (30) RSK kötet
Pécs (Mecsek-szabolcs)	1944. szeptemberétől 1945. februárjáig Komáromba gyűjtötték a romákat.	Bársony János kutatása
Pécs-Málom	Komárom 1944. szeptemberétől 1945. március	Bársony János kutatása
Pécs-Mecsek-szabolcs	Komárom 1944. szeptemberétől 1945. február.	Bársony János kutatása

Pécs- Mecsek- szabolcs	Komárom 1944. szeptemberétől 1945. február	Bársony János kutatása
Pély	1944.-45 között a cigány telepet karanténba helyezték. 1941-ben kényszerszolgákra hurcoltak többeket. 44. őszén Komáromba hurcoltak több családot. 1945.-ben jöttek vissza. Ma már nem élnek.	RPA/KP Bársony János kutatása (1)
Penészlek	1944. 05-10. hó. Mátészalka, cigánygettó	Bársony János kutatása
Pereszteg	1944. november 3-án a csendőrök Komáromba hurcolták a romákat, februárban szabadultak	ÁÉBR
Pereszteg	1944. novemberében a romák első útja Komáromba, a gyűjtőtáborba vezetett, majd innen Ravensbrückbe, ahol sokukon orvosi kísérletet végeztek. Nagyon kevesen tértek haza.	ÁÉBR
Perkáta	Kunszentmiklósról és Komáromba vitték a romákat 1944. ősztől 1945. tavaszig. Volt, akit Ravensbrückbe vittek.	Bársony János kutatása
Perkupa	1944. májustól októberig a helyi lezárt gettóban végeztettek kényszerszolgát velük.	Bársony János kutatása
Pestszent- lőrinc	Budapesti óbudai téglagyár, majd Bergenbelsen, 1944. novembertől 1945. májusig.	Bársony János kutatása
Péter- vására	Helyben gyűjtötték a romákat gettóba, 1944. októbertől decemberig, kényszerszolgán, árokásáson dolgoztatták őket, napirenden voltak a verések, botozások.	Bársony János kutatása
Petőhenye	1944. november 3-án a csendőrök és nyilasok körülvették a cigánytelepeket. Innen némelyeket tovább vittek Pápara és Komáromba. Néhány hét elteltével a munkaképesebb embereket tovább vitték Dachaubába, Mauthausenbe.	RPA/KP Bársony János kutatása (4)
Pettend	Marcaliba gyűjtőgettóba, majd Komáromba, lágerbe vitték a romákat 1944. októbertől 1945. februárig.	Bársony János kutatása
Piliscsaba	Vácra vitték a romákat gettótáborba 1944. novemberben.	Bársony János kutatása

Pilismarót	1944. november elején Óbudai Téglagyár, innen decemberből 1945. március Németországi lágerek (Dachau, Buchenvald, Bergenbelsen	Bársony János kutatása
Pilis-vörösvár	Pestszentlőrícre, majd Dabasra vitték 1944. decemberéig gettóba a romákat	Bársony János kutatása
Pincehely	Helyben egy csoport romát a tábori csendőrök legéppuskáztak 45 januárjában. 1944. szeptembertől, volt, akit Komáromba, onnan Dachaubá vittek 1945. áprilisig.	Bársony János kutatása (3)
Pocsaj	A telep egy részét 44 májusában Debrecenbe vitték gettóba, az otthon maradtakkal októberben egy csoport tábori csendőr megásatta a sírjaikat és belegéppuskázta őket.	Bársony János kutatása
Póka-szepetk	1944. novembertől decemberig Komárom. Volt, akiket tovább vittek Dachaubá 1945. februárig.	Bársony János kutatása (2)
Polgár	1944. tavaszán összeszedték az összes cigányt, a helyi zsidótemplom udvarára, majd Rázonpusztára (ami Tiszalök és Polgár között van) vitték őket. A nyilasok tartották fogva őket 7-8 hónapig. Az oroszok jöttekor ért véget a szenvedés.	RPA/KP Bársony János kutatása (5)
Pomáz	Vácra 1944. októberétől novemberig, majd Strem (?) 1944. novemberétől 1945. márciusáig.	Bársony János kutatása
Porcsalma	Mátészalkára gettóba, majd Pápára kényszermunkára vitték a romákat 1944. áprilistól 1945. márciusáig.	Bársony János kutatása
Poroszló	Dormándra 1944. szeptembertől októberig gyűjtötték a romákat gettóba.	Bársony János kutatása
Posfa	1944.-ben a cigánytelepről minden férfit összegyűjtenek a nyilasok, először Sárvárra, onnan Németországba szállítják őket. Az asszonyokra csak azért nem került sor, mert a szovjet csapatok időközben felszabadították a falut.	1971
Pózva	Komáromba vitték 1944. november-december	Bársony János kutatása

Pózva-felsőtanya	1944. november 3-án a csendőrök és nyilasok körülvették a cigánytelepeket. Innen némelyeket tovább vittek Pápára és Csillagerődre. Néhány hét elteltével a munkaképesebb embereket tovább vitték Dachaubá, Mauthausenbe. A szabadulást az itthon hagyottaknak és a Németországba hurcoltaknak az oroszok jelentették.	RPA/KP
Pördefölde	Komáromból Dachaubá vitték a romákat 1944. novemberétől 1945. májusig.	Bársony János kutatása
Pötréte	Komáromba vitték a pötrétei romákat 1944. novemberben, onnan tovább Hamburgba (Ravensbrück?) decemberben.	Bársony János kutatása
Pusztamagyaród	Nagykanizsa (Kávégyár) 1944. szeptembertől decemberig, majd ekkor Révkomáromba és 1945. februárjáig volt ott.	Bársony János kutatása
Putnok	Helyben gyűjtötték a romákat 1944. májustól decemberig, zárt gettóban, kényszermunkára vitték őket.	Bársony János kutatása
Püspökszenterzsébet	Komáromból 1944. októberétől 1945. februárjáig. Voltak néhányan, akiket elvittek Auschwitzba.	Bársony János kutatása
Püspökszenterzsébet	1944. októberében a romákat a komáromi gyűjtőtáborba viszik, innen tovább vitték egy részüket Berlinbe, másokat Auschwitzba.	ÁÉBR
Püspólnádasd	Véménd 1944. áprilisától 1944. decemberéig tartották ott gettóban a romákat.	Bársony János kutatása
Rábahídvég	1944.-ben egy embert elvittek Vasvárra majd Körmendre. A falu jegyzőjének közbenjárására rövidesen elengedték. A köszörüs cigányokat elvitték Németországba, közülük 4-5 eltűnt.	1971 + Bársony János kut.
Rábapaty	Komárom 1944. októberétől 1945. februárig	Bársony János kutatása
Ráckeve	Elviszik a romákat Szűnyog-majorba, Újhartyánba, ahonnan tovább vitték őket Németországba.	Diósi Ágnes: Múlt és jövő 1988.

Rakaca	Helyben 1944. márciusától novemberéig.	Bársony János kutatása (10)
Rakamaz	1944. szeptember 15-én a csendőrök Morotva alá, majd Tiszalökre, Rázonpusztára hurcolták az embereket a munkatáborba. Néhány családot már korábban a nyíregyházi gettóba visznek.	RPA/KP Bársony János kut.
Rákospalota	1944. október 29-én a csendőrök több családot az óbudai téglagyárba vittek az Aporháza utcai telepről, ahonnan tovább szállították egy részüket Dachaubá, Ravensbrückbe. Másokat Komáromban gyűjtötték össze később a lágerben.	ÁÉBR (2) Bársony János kutatása (4)
Ramocsa-háza	Kisvárdá, gettó, 1944. áprilistól októberig	
Regöly	Konárom 1944. szeptemberétől 1945. februárjáig gyűjtötték ide a romákat.	Bársony János kutatása
Ricse	Sátoraljaújhely, cigány gettó, 1944. júniustól 1944. októberéig.	Bársony János kutatása
Rinya-szentkirály	Patosfa és Lajosmajor gazdaságokban kényszermunka 1944. őszétől 1945. januárig.	Bársony János kutatása
Romhány	Helyben gyűjtötték a romákat gettóba a környékről 1944. októbertől decemberig.	Bársony János kutatása
Rózsafa	Komárom 1944. szeptembertől 1945. februárig	Bársony János kutatása
Salgótarján	Komárom 1944. szeptembertől 1944. decemberig, többeket németországi lágerbe hurcoltak (Dachaubá, Buchenwaldba, Bergenbelsenbe)	Bársony János kutatása
Sárbogárd	1944.-ben Ravenbrückbe, illetve Bergenbelsenbe Komáromból 1944. novembertől januárig vitték a romákat. Csak néhányan tértek vissza.	ÁÉBR
Sárhida	1944. november 3-án a csendőrök és nyilasok körülvették a cigánytelepeket. Innen némelyeket tovább vittek Pápára és Csillagerődre. Néhány hét elteltével a munkaképesebb embereket tovább vitték Dachaubá, Mauthausenbe.	RPA/KP Bársony János kutatása, RSK

Sárhida, Cigánytanya	1944. novemberében a sárhidai Cigánytanya lakóit Komáromba vitték a csendőrök és katonák. Innen az útjuk sokuknak tovább vezetett Dachaubá.	ÁÉBR
Sarkad	1944. szeptemberben helyben gyűjtötték gettóba a sarkadi és környékbeli romákat, kényszermunkán dolgoztatták őket.	Bársony János kutatása (3)
Sárpilis	1944. november 3-án a csendőrök és nyilasok körülvették a cigánytelepeket. Innen némelyeket tovább vittek Pápára és Csillagerődre. Néhány hét elteltével a munkaképesebb embereket tovább vitték Dachaubá, Mauthausenbe, Bergenbelsenbe.	RPA/KP Bársony János kutatása (2)
Sárvár	1944. júniusában Sárváron létesítettek gyűjtőtábor a csendőrök cigányoknak, innen sokakat Komáromba, majd Auschwitzba, Buchenvaldba, Magdeburgba, Ravensbrückbe vittek, ahol kényszermunkára fogták őket és orvosi kísérletek alanyai is voltak.	ÁÉBR Bársony János kutatása (2)
Sátoral- jajúhely	1944-ben a csendőrök összeszedték a cigányokat, és a Rózsák tanyára vitték őket kényszermunkára a csendőrök. Helyben és Komáromba 1944. 07-1944. 11.	RPA/KP Bársony János kutatása (2)
Sávoly	Sárvár 1944. őszétől 1945. februárig	Bársony János kutatása
Segesd	Sárvár és Nagykanizsa, majd Draskovecbe vittek romákat. 1944. nyarától 1945. áprilisig	Bársony János kutatása
Selyeb	Helyben volt kényszermunka 1944. március -1944. augusztus.	Bársony János kutatása
Siklós- nagyfalu	Révfa, Komárom, Linz (Mauthausen?) 1944. május-1945. május	Bársony János kutatása
Sióagárd	1944. áprilisában gyűjtötték a romákat Szekszárdra, majd Komáromba, itt voltak 1945. januárig.	Bársony János kutatása
Somogy- apáti	Komárom 1944. szeptember-1945. március	Bársony János kutatása (14)

Somogy-sávoly	Komárom 1944. november-1945. február	Bársony János kutatása
Somogy-szentmiklós	Nagykanizsa (Kávégyár) 1944. szeptember-november Murakeresztúr és Draskovec 1945. ápr.	Bársony János kutatása (4)
Sopron-kőhida	Sárvár, Komárom, Mauthausen 1944. szeptember -1945. május	Bársony János kutatása
Sopron-pereszteg	1944..november 3-án vitték Komáromba, onnan pedig Dachaubá.	RSK kötet
Sorokpolány	Szombathely gettó, Révkomárom 1944. nov-1945. február	Bársony János kutatása
Soroksár	44. okt. 29-én Óbudai Téglagyár, November 8. vonaton Dachau felé, utána Ravensbrück, Bergenbelsen, Buchenwald. November közepén begyűjtöttek Komáromba kerültek, innen többen Németországba.	Bársony János kutatása
Sorokújfalu	Komáromi Csillagerőd láger, 1944. szeptember-1945. február.	Bársony János kutatása
Sőjtör	Komáromban 1944. nov-1945. febr.	Bársony János kutatása
Sumony	Révfülu, Komárom 1944. szept-1945. febr.	Bársony János kutatása
Súr	Helyben a gettóba zárva 1944. szeptember-október, utána Komárom Csillagvár	Bársony János kutatása
Sümeg	Komáromba vitték 1944. őszétől 1945. májusáig németországi lágerbe vittek embereket.	RPA/KP Bársony János kutatása (9)
Szabad-battyán	Kistarcsa internálás, Pápa kényszermunka, Várpalota gettó, 1944. novembertől. Januárban, helyben gyilkolnak meg több romát, velük megásatva sírjukat.	Bársony János kutatása

Szabadegyháza (akkor Szolgaegyháza)	Helyben több cigány családot a csendőrök „vadászattal” le lövöldöztek.	Bársony János és Karsai László kutatásai
Szabad-szállás	Helyben gyűjtötték a romákat gettóba 1944. november-decemberben	Bársony János kutatása
Szabolcsfalu	Helyben 1944. szeptember-1944. december kényszerszolgálat	Bársony János kutatása
Szakony	Komáromba gyűjtötték a romákat 1944. november-december, Auschwitz 1945. február	Bársony János kutatása
Szalánta	Komárom 1944. szeptember 1945. március.	Bársony János kutatása
Szamosszeg	Mátészalka gettó 1944. szeptembertől novemberig	Bársony János kutatása
Szászvár	Komárom láger 1944. szeptember-1945. február.	Bársony János kutatása
Szatmárnémeti	Mátészalka gettó 1944. augusztus-november	Bársony János kutatása
Százha-lombatta	Komárom láger 1944. nov-1945. febr.	Bársony János kutatása
Szedres	Komárom 1944. dec-1945. március	Bársony János kutatása
Szeghalom	Tiszaderzsi kényszerszolgálat 1944. május- 1944. november	Bársony János kutatása

Székes- fehérvár	Márciusban lezárták a telepet, Komáromba vittek a telepről többeket novemberben, innen többeket németországi lágerekbe hurcoltak (Mauthausen, Dachau). Januárban a várost visszafoglalták a német-magyar erők. Azzal vádoltak néhány romát, hogy az oroszoknak segítettek lovak beszerzésében. Körbefogták a telepet a nyilas csendőrök és elhajtották mindenkit Várpalotához. Itt a környékbeli romákkal együtt a Grábler tónál tömegsírt ásattak velük, és 130 embert belegéppuskáztak. Ketten éltek túl a vérengzést kimászva sebesülten a tömegsíról.	Bársony János kutatása
Szekszárd	Helyben gyűjtögető, majd Komárom 1944. nov-1945. március.	Bársony János kutatása
Szende- hely	Vác gyűjtögető, Komárom, Németország kényszermunka 1944. októbertől 1945. májusig.	Bársony János kutatása
Szendrő	1944. májustól 1944. október: gyűjtögető a környékbelieknek helyben	Bársony János kutatása
Szendrő	Helyi gettó, 1944. júniustól októberig.	Bársony János kutatása (56)
Szendrőlád	Helyben tartották a romákat, kényszermunka, 1944. máj-októberig.	Bársony János kutatása (30)
Szentes	Szolnokra és Gyergyótölgyesre, Nagygorovicsra vitték a romákat 1944. márc-1944. október között	Bársony János kutatása
Szentgál	Komárom 1944. augusztus-1945. február	Bársony János kutatása
Szent- gotthárd	Komárom 1944. szeptember Dachau 1945. május	Bársony János kutatása
Szentlőrinc	Komáromba került a romák többsége 1944. szeptember –1945. február.	Bársony János kutatása (25)
Szergény	Komárom 1944. decembertől 1945. márciusig	Bársony János kutatása

Szigetcsép	1944. novemberében elején vittek cigányokat az Óbudai Téglagyárba a katonák, onnan vonaton Ravensbrückbe kerültek, 45 őszén jöttek haza néhányan	
Sziget-szentmiklós	1944. március 29-én katonák hurcoltak el több családot Dunavarsányba, egy romos épület pincéjébe. Az oroszok bejöveteléig itt voltak (1944. dec.)	RPA/KP Bársony János kutatása (12)
Szigetvár	Révfa, 1944. július, Komárom 1945. január	Bársony János kutatása
Szikszó	Helyben gettó a környékbeli romáknak, kényszerszermunka, 1944. szeptembertől decemberig	Bársony János kutatása
Szil	Győr, gyűjtő, Komárom 1944. október	Bársony János kutatása
Szín	Helyben a hegyen és az erdőben bujkálás 1944. áprilistól-1944. októberéig.	Bársony János kutatása (12)
Szolnok	Helyben gyűjtőgettó, kényszerszermunka, (Szandaszőlős) utána Komárom 1944. okt.-1945. febr.	Bársony János kutatása
Szombathely	1944. november 3-án a csendőrök és nyilasok körülvették a cigánytelepeket. Innen némelyeket tovább vittek Pápára és Komáromba. Néhány hét elteltével a munkaképesebb embereket tovább vitték Dachaubá, Mauthausenbe, egyeseket Hamburgba	RPA/KP (5); ÁEBR 1971 Bársony János kutatása
Szögliget	Helyben 1944. júniustól októberéig	
Szőny	1944. november 4-én elhurcolták az Oláh családot, a Kolompár családot kb. 100 főt a csendőrök Komáromba, a Csillagerődben kb. 1 hónapot töltöttek. Decemberben elengedték őket.	RPA/KP Bársony János kutatása (10)
Szuhogy	Helyben kényszerszermunka 1944. áprilistól 1944. szeptemberig	Bársony János kutatása
Tamási	Komárom Csillagerőd 1944. november –1945. február	Bársony János kutatása

Táp	Komárom Csillagerőd 1944. márciustól –1944. júniusig.	Bársony János kutatása
Tápió- györgye	Nagykátá gyűjtőgettó 1944. szeptembertől decemberig	Bársony János kutatása (4)
Tápiószele	Cegléd gettó, Bp., Ócsa 1944. szeptembertől decemberig	Bársony János kutatása
Tapolca	Komárom Csillagerőd, 1944. novembertől 1945. februárig	Bársony János kutatása
Tar	1944. októberében Salgótarján kényszermunka novemberig	Bársony János kutatása
Tárkány	Komáromba vitték a tárkányi romák nagy részét 1944. november 4-én 1945. februárig. Néhányat, az elhurcolt emberek közül elvittek Dachaubá, Regensburgba, (?) és innen nem tért vissza.	Bársony János kutatása (7)
Tarnalelesz	1944. augusztusától 1945. februárjáig Szentgotthárdon voltak kényszermunkára fogva. Voltak, akiket máshová vittek.	Bársony János kutatása (8)
Tarna- nádaska	1944. májustól októberig a helyben kialakított gettóban voltak a tarnanádaskai romák.	Bársony János kutatása (1)
Tarna- zsadány	Bargóba vitték (Románia) 1944. augusztustól 1945. februárjáig kényszermunkára.	Bársony János kutatása (2)
Tarpa	Mátészalkán gyűjtötték a romákat gettóba 1944. júniustól októberig.	Bársony János kutatása
Tata	Komáromba gyűjtötték a romák nagy részét 1944. októberétől 1945. februárig. Volt, akit elvittek Salzburgba.	Bársony János kutatása (7)
Telekes	Komáromba gyűjtötték a romákat 1944.-45 között.	Bársony János kutatása

Tét	Bakonyságra, majd Mezőörsre, majd Sopronba vitték a romákat.	Bársony János kutatása
Tikos	1944. novemberében a csendőrök szedték össze az összes cigányt, és először Komáromba, a Csillagerődbe, majd onnan Dachaubá, koncentrációs táborba vitték őket. A táborra bombát dobtak, ennek ellenére életben maradtak és gyalog jöttek haza. 1945. májusában érkeztek meg néhányan Vörsre.	RPA/KP
Tinnye	Révkomárom 1944. októbertől decemberig	Bársony János kutatása (1)
Tiszabecs	Mátészalkára gyűjtötték gettóba a tiszabecsi romákat 1944. májusától 1945. márciusáig.	Bársony János kutatása (4)
Tiszabercel	Rázonpusztára vitték a romákat 1944. júniustól októberig.	Bársony János kutatása (1)
Tiszadada	Tiszalúdra vittek több családot 1944. szeptembertől novemberig nem is engedték el őket.	Bársony János kutatása (2)
Tizsakanyár	Ardóba vitték 1944. szeptemberétől októberéig nem térhetett haza.	Bársony János kutatása
Tisza-kóród	Bergenbelsenbe vitték 1944. nov.-1945. máj	Bársony János kutatása
Tiszalúc	Helyben gyűjtötték a romákat az iskolába, illetve a zsidótemplomba. 1944. szeptembertől novemberig.	Bársony János kutatása (5)
Tiszapalkonya	Helyben és Mezőkeresztesben gyűjtötték a romákat 1944. augusztustól októberig kényszermunkára, gettóba.	Bársony János kutatása (3)
Tóalmás	Komáromba gyűjtötték a romákat 1944. decembertől 1945. áprilisig	Bársony János kutatása

Tokod	Komáromba vitték a romákat 1944. decembertől 1945. áprilisig.	Bársony János kutatása (4)
Tolna	Bogyiszlóra, majd Szedresre vitték 1944. augusztustól 1945. februárjáig kényszerszolgákra, német repteret építeni.	Bársony János kutatása
Torna-szentandrás	Helyben gyűjtötték a romákat pincékben. 1944. júniusától októberéig, kényszerszolgákra vitték őket.	Bársony János kutatása (1)
Torony	1944. augusztus 12-én éjjel összegyűjtötte a csendőrség az otthon talált embereket és a helyi iskola udvarára gyűjtötték őket. 1944. november 4-én fiatal lányokat, asszonyokat deportáltak Szombathely Városmajorba. Onnan tovább vitték őket Komáromba, a Csillagbörtönbe, onnan többeket később Dachaub, Auschwitzbe, Ravensbrückbe. Összesen a lakosság 1/3 részét deportálták. (kb. 200 fő) 13 fő ért haza.	RPA/KP, RSK, ÁÉBR Bársony János kutatása
Tótszentgyörgy	Komáromba vitték 1944. november-1945. február	Bársony János kutatása
Törökszentmiklós	1944. áprilisában a csendőrök az összes cigányt összegyűjtötték és Somogyjára vitték őket kényszerszolgákra. Itt voltak mindaddig, amíg az oroszok be nem jöttek. Ekkor szabadon engedték őket.	RPA/KP Bársony János kutatása (3)
Túrje	1944. szeptemberétől 1945. februárjáig Komáromban gyűjtötték a romákat. Voltak, akiket Németországba vittek, ahonnan nem tértek vissza.	Bársony János kutatása (6)
Tuskevár	Devecseri, pápai, majd komáromi gettóba kerültek a romák 1944. novemberétől 1945. márciusáig, innen többen Dachaub kerültek és ottmaradtak. Az értük szót emelő nem cigány napszámost is betették a sorba a csendőrök és Dachauban pusztult ő is.	Bársony János kutatása (19) RSK kötet
Udvari	Helyben alakítottak ki gettót az udvari romáknak 1944. augusztusától decemberéig, kényszerszolgákra végeztettek.	Bársony János kutatása (2)
Újfehértó	Helyben gyűjtötték a roma nőket, gyermekeket, időseket a zsidó gettóba a környékről (mostani kenyérgyár) 1944. áprilistól októberig ott szenvedtek a környékbelleikkel együtt 2-300-an. Ütötték, kínozták, éhezették őket. A férfiakat Rahóra hurcolták katonai kényszerszolgák táborba.	Bársony János kutatása (20)

Újpest	Rákospalotára gyűjtötték a romákat 1944. júniustól augusztusig, majd október utolsó napján az Óbudai Téglagyárba hurcolták őket, onnan vonattal Dachaubába családosan. Onnan Ravensbrückbe, Bergenbelsenbe kerültek többen. 45 őszén kerültek haza	Bársony János kutatása (2)
Újszász	Abony határán és Jászberényben gyűjtötték a romákat gettóba 1944. októberétől decemberig	Bársony János kutatása (4)
Újudvar	A nagykanizsai kávégyárba gyűjtötték a romákat 1944. októbertől decemberig. Volt, aki Drascovecbe került	Bársony János kutatása (2)
Vác	Helyben alakították ki a gettót a romák számára és itt tartották őket embertelen körülmények között 1944. novemberétől decemberéig.	Bársony János kutatása (4)
Vajdacska	Ardón/Sárospatakon gyűjtötték össze a romák nagy részét. Volt, akit elvittek Sátoraljaujhelyre. (1944. májusától 1945. januáráig)	Bársony János kutatása (2)
Vajta	Szekszárdra, és Kistarcsára gyűjtötték a romákat 1944. szeptembertől 1945. januárig.	Bársony János kutatása
Vámoscsalád	Komáromba, majd onnan Németországba vitték a romákat 1944. októbertől 1945. nyaráig.	Bársony János kutatása
Váralja	Komáromba, majd Auschwitzbe vitték a romákat 1944. őszétől 1945. áprilisig.	Bársony János kutatása
Várfölde	Komáromba vitték a várföldei romákat 1944. októberétől 1945. márciusáig. Voltak, akiket Dachaubába vittek és onnan nem tértek vissza.	Bársony János kutatása (5)
Varsány	Nógrádgyárdonyba (Livia major) vitték a romákat 1944. áprilistól 1944. októberig.	Bársony János kutatása
Várvölgy	Komáromba vitték a helyi romák nagy részét 1944. októberétől 1945. januárig.	Bársony János kutatása
Vásárosdombó	Komáromba gyűjtötték a romákat 1944. októbertől 1945. áprilisáig.	Bársony János kutatása

Vásáros- namény	Az újfehértói zsidó gettóba vitték a romákat 1944. áprilistól 1944. októberéig.	Bársony János kutatása
Végegyháza	1941-ben vittek el 10 embert Mezőkovácsházára, majd Békéscsabára, Budapestre, innen sok embert Nagykanizsára szállították internáló táborba őket. 1944- ben tovább szállították munkatáborba, Horvátországba. 1945.-ben haza hozták Szolnok környékére.	RPA/KP Bársony János kutatása (2)
Véménd- Erdő	Véménd (Trefort puszta) 1944. májusától decemberéig kényszermunka.	Bársony János kutatása (1)
Vencsellő	Rázonpusztára gyűjtötték a romákat 1944. áprilistól novemberig.	Bársony János kutatása (2)
Vép	Komáromba gyűjtötték 1944. szeptembertől 1945. februárig. Egyeseket Ravensbrückbe vittek.	Bársony János kutatása (2)
Vép- Sándorháza	1944. októberében, Szombathely Városmajorba, onnan Komáromba, onnan Ravensbrückbe vitték, és ott orvosi kísérlet alanya volt.	ÁÉBR
Vép- Szombathely	Komáromba gyűjtötték a romákat lágerbe 1944. októbertől 45. márciusig.	Bársony János kutatása
Verpelét	Gyöngyösre gyűjtötték gettóba a romákat 1944. márciustól augusztusig.	Bársony János kutatása
Versend	Tarcsapuszta, Komárom, Trefort puszta volt a gyűjtőhelyük kényszermunkán 1943-1945. februárig.	Bársony János kutatása
Vértessacska	Komáromba gyűjtötték a romákat 1944. decemberétől 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Veszprém	Helyben gettó októbertől, innen többen Komáromba kerülnek, majd németországi lágerbe. A maradék a fehérváriakkal együtt lesznek kivégzés áldozatai a Grábler tónál	Bársony János kutatása
Vésztő	Dráva parti cigánytáborba, Horvátországba vitték (Zsidó puszta) 1944. márciusától 1945. februárig kényszermunkára	Bársony János kutatása (3)

Vizsoly	Komáromba, lágerba, onnan Bergenbelsenbe, illetve másokat Tolnába vitték kényszermunkára 1944. októberétől 1945. decemberéig.	Bársony János kutatása
Zagyvarékas	Zagyvarékasban a cigányok a Zagyva partja mentén laktak, ahonnan a csendőrök és német katonák a temetőben fogdosták össze a menekülő embereket. Akiiket elkaptak, elvitték Abony-Ceglédre, gettóba.	RPA/KP Bársony János kutatása (3)
Zákánytelep	Nagykanizsára, Csáktornyra, majd Bélicére (?) vitték a romákat 1944. októbertől 1945. áprilisáig.	Bársony János kutatása
Zalaboldogfa	Komáromba, majd Dachaubába vitték 1944. novemberétől 1945. áprilisáig.	Bársony János kutatása
Zalacsány	Révkomáromba, majd Berlinbe (?) 1944. nov-1945. augusztus	Bársony János kutatása (2)
Zalacséb	Komáromba vitték 1944. augusztusától 1945. januárjáig.	Bársony János kutatása
Zalacséb	Révkomárom 1944. novembertől 1945. február.	Bársony János kutatása
Zalaegerszeg	1944. november 3-án a csendőrök és nyilasok körülvették a cigánytelepeket. Innen némelyeket tovább vitték Pápára és Csillagerődbe. Néhány hét elteltével a munkaképesebb embereket tovább vitték Dachaubába, Mauthausenbe. A szabadulást az itthon hagyottaknak és a Németországba hurcoltaknak az oroszok jelentették.	ÁÉBR, RPA/KP Bársony János kutatása (52)
Zalaegerszeg-Neszele	Komáromba, majd Dachaubába került 1944. szeptembertől 1945. májusáig.	Bársony János kutatása
Zalaegerszeg-Petőhenye	1944. októberében összeszedtek 5 roma családot. A zalaegerszegi gettóban tartották őket 2 hétig, majd onnan Komáromba, a Csillagerődre kerültek, itt kb. 2,5-3 hónapig voltak. Majd 20-30 vagonnyi cigányt vitték Salzburg környéki Mauthausenbe. Volt, akiket Dachaubába kerültek. Amikor az oroszok megjelentek akkor szöktek haza sokan, de sokkal többen nem éltek túl.	RPA/KP

Zalaegerszeg-Pózva	Komáromba, majd Dachaubába került 1944. augusztusától 1945. januárjáig.	Bársony János kutatása
Zalagyömörő	Komáromba vitték a romákat 1944. októberétől 1945. februárig.	Bársony János kutatása
Zalalövő	Zalaegerszegen a téglagyárban gyűjtötték őket össze 1944. szeptemberétől decemberig, majd innen mindenkit elvittek Révkomáromba, és ott voltak 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása (12)
Zalamerenye	Révkomáromba vitték a romákat 1944. márciusától 1945. októberéig.	Bársony János kutatása
Zalaszent- Zsolt	Komáromba gyűjtötték a romákat 1944. októberétől 1945. februárjáig.	Bársony János kutatása
Zalaszent- györgy- Zélpuszt	Révkomáromba gyűjtötték a romákat 1944. novemberétől decemberéig.	Bársony János kutatása
Zalaszent- mihály	Dachaubába vitték a romákat 1944. októberétől 1945. áprilisáig.	Bársony János kutatása
Zaláta	Komáromba vitték a romákat 1944. szeptemberében és 1945. februárig nem engedték el.	Bársony János kutatása
Zámoly	Komáromba gyűjtötték a romákat 1944. októberétől 1945. február.	Bársony János kutatása
Zemplén- agárd	Ardóra vitték a romákat gettóba 1944.-től és onnan sokan nem tértek vissza.	Bársony János kutatása
Zsid	Németországba vitték 1944. augusztusában és 1945. augusztusában tért haza.	Bársony János kutatása

MELLÉKLETEK

Roma Holocaust – tények és tagadások

A Népszabadság 1998. augusztus 17-i számában Karsai László cikket közölt "Roma holocaust, magyar történelem" címmel. A publikáció több igaztalan állítást közöl és olyan politikai vádaskodásokat tartalmaz, amelyek sértik a gyászolókat. Kegyeletsértő a holocaust roma áldozataival szemben és méltatlan a rájuk emlékezőkkel szemben. Vegyük sorra Karsai úr állításait:

1. Karsai úr szerint 1944. augusztus 2-ről 3-ra virradó éjszaka Auschwitz- Birkenauban, a likvidálásra került elkülönített cigány lágerben egyetlen egy magyar cigány sem volt. És szerinte ezt a tényt a Nagykanizsán és Budapesten megemlékező szónokok elfelejtették közölni.

Karsai úr téved, tudatlan vagy szándékosan állít hamisat. Az auschwitz-i cigány láger foglyainak névsora fennmaradt. A húszezer kilencszáznegyvenhárom (20 943) nevet tartalmazó két kötet 1993-ban, Münchenben jelent meg (K. G. Saur Kiadó) az Auschwitz-Birkenau-i Állami Múzeum gondozásában, a heidelbergi Szinti és Roma Kulturális és Dokumentációs Központ közreműködésével.

Ebben a cigány láger foglyainak 0,16 %-a – azaz 34 fő magyar állampolgárként szereplő roma. A burgenlandi magyar cigányok több ezer fős csoportját sem tartja említésre méltónak Karsai, pedig a Sárközi, Pápai, Horváth, Holdosi nevek oldalakon keresztül ismétlődnek a névsorban. Persze a külön cigány láger felszámolása után még tömegesen kerültek magyarországi romák Auschwitzba.

A szónokok augusztus másodikán természetesen nem csak a magyar cigány áldozatokra emlékeztek, hanem a nácizmus roma áldozataira. A Cigány Világszövetség (Romani Union) Londonban, 1971-ben tartott kongresszusának határozata alapján szerte a világon augusztus második- harmadika a roma holocaust - cigány nyelven: Pharrajimos - nemzetközi gyásznapja. Csak emlékeztetem a történeisztt, hogy 1944. augusztus 2-án az Auschwitz-Birkenau-i elkülönített cigány láger életben maradottait – kétezer nyolcszázkilencvenhét embert – egyetlen éjszaka leforgása alatt gyilkoltak le.

Ezt a napot tehát a nagykanizsai romák, vagy Horváth Aladár, Daróczi Ágnes és Bársony János nem "kitalálták maguknak"- ahogyan Karsai úr ezt cinikusan állítja, hanem világszerte megemlékeznek róla.

A központi ünnepség helyszíne minden évben maga a haláltábor, ahol különböző országok roma szervezetei küldöttségekkel képviseltetik magukat. 1994-ben, az ötvenedik évfordulón Magyarországról több száz roma volt jelen a megemlékezésen, erről a sajtó is hírt adott.

Érthetetlen és méltatlan, hogy honnan veszi magának a bátorságot Karsai úr, hogy kegyeletsértő módon elvitassa a romák jogát a halottakra való emlékezésről, gyászünnepük megtartásától. Ez idáig azonban még csak Karsai úr magánügye lenne. Azonban ennek a véleménynek a gyásznapi megemlékezéssel együtt való közlése már közügy. Nyilvános kegyeletsértés és a szerkesztők felelőssége is.

2. Karsai úr szerint "Horváth Aladár szinte a nem-cigány társadalom bűnének nevezte azt, hogy – szerinte – a roma holocausttal kapcsolatban még nem készült átfogó társadalomtörténeti tényfeltáró munka, nem történt meg az önvizsgálat és a múlttal való közös szembenézés".

Ebből a szempontból szerencsés, hogy Karsai cikke Horváth Aladár megemlékező beszédével együtt jelent meg a Népszabadságban, ferdítése így nyilvánvaló és könnyen ellenőrizhető.

Horváth Aladár ugyanis nem mondott ilyet, nem tekinti a gázso (nem-cigány) társadalom bűnének az átfogó tényfeltáró, társadalomtörténeti munka hiányát. Hiszen ez nem etnikumhoz, néphez kötődő feladat. Német, cigány, orosz, zsidó, román vagy amerikai történész, kutató egyaránt készíthet ilyen munkát. De Horváth Aladár politikai értelemben is közös szembenézéssről beszélt.

Egyébként pedig tény, hogy nincs ilyen átfogó munka. Hiszen nem közismert például a romániai (köztük sok magyar nyelvű és identitású dél-erdélyi) cigányok tömeges Transznisztriába való hurcolása sem, de feltáratlan az ukrainai, litvániai, lengyelországi, moldvai, oroszországi cigányok kálváriája is. Az áldozatok nagyságrendjét még becsülni is alig lehet jelenleg.

3. Karsai úr egy "Hét"-beli interjúra hivatkozva hamis állításokat ad a számba. Szerinte azt mondtam, hogy 1944-ben a cigányokat pontosan ugyanúgy gyűlölték és üldözték, mint a zsidókat.

Ilyet természetesen én nem mondtam, ezt Karsai prekonceptiója miatt hallhatta félre. Gyűlöletről egyáltalán nem szóltam és nem hasonlítgattam. A két nép köztudottan eltérő történelmi, gazdasági és települési helyzetben volt. A zsidóság többsége nyelviileg, lakóhelyét tekintve, gazdasági helyzetét érintően is különösen a városokban asszimilálódott környezetéhez, míg a cigányok többsége elkülönítetten élt, bőrszínük alapján is jól megkülönböztethetően. Nem volt a fajvédőknek szükségük arra, hogy törvényeket hozzanak a magyarok és cigányok szétválasztására, a cigányok gettóba telepítésére. A cigányok többsége gettóban élt, a települések szélein, vagy azoktól távol, többnyire embertelen körülmények között.

Viszont tény, amit a Hét-ben is elmondtam - az áldozatok összegyűjtése hasonló volt a cigányok és zsidók esetében: névsorok előzetes összeállítása, lakóhely elhagyásának tilalma, összegyűjtés csendőri karhatalommal, bevonóirozás, gyűjtőtábor, bevonóirozás, koncentrációs tábor, munkaszolgálat, szervezett razziák, embervadászat a rejtőzködők, menekülők felkutatására.

Hogy közben - a hadi helyzet változása, az időbeli eltérés, a nyilas államgépezet hatékonyságának meggyengülése, valamint a nem-cigányok jelentős részének segítőkész szabotálása - talán éppen a zsidók elhurcolása miatti csömör és szégyenérzet miatt - a magyarországi cigányok között arányaiban kevesebb az áldozat, több a túlélő - nem cáfolja az üldöztetés tényét, vagy az általam mondottakat.

4. Karsai úrcikkében azt állítja, hogy én "kutatóként bizonyosan tudom: Magyarországon semmiféle rendelet nem tiltotta 1944.-ben, hogy a cigányok lakóhelyüket elhagyják".

Kutatóként nemcsak én, hanem Karsai úr is ennek pont az ellenkezőjét tudja, hiszen a "Cigánykérdés Magyarországon 1919-1945, Út a cigány holocausthoz" című 1992-ben a Cserépfalvi kiadónál megjelent kötete 117-118 oldalán szó szerint idézi a Magyar Királyi IV. csendőrkörületi parancsnokság 1944. Október 16-i rendeletét, melynek első pontja így szól: "A cigányok állandó tartózkodási helyüket nem hagyhatják el", a 4. Pont pedig így: "Minden cigány, aki állandó tartózkodási helyét a községi előljáróság (polgármester) engedélye nélkül elhagyja kihágást követ el és az 1500/1944. M. E. rendelet 8.§ /1/ bekezdése alapján büntetendő, továbbá a büntetésen kívül internálandó".

Karsai urat a későbbiekben is tendenciózusan megcsalja az emlékezete, a saját könyvében írottakhoz képest is mást mond a cikkében. A Népszabadságban így vélekedik: "Csak 1944. október 15-e, a nyilasok hatalomátvétele után jó egy hónappal kezdődött meg Nyugat-Dunántúl néhány megyéjében a cigányok némiképp szervezett üldözése".

Fenti könyvének 119 oldalán viszont közli, hogy Baranya vármegyében 1944. november 4-én a Nagybicsérdén és Kibicsérdén lakó cigányokat elhurcolták (névjegyzéküket már április 20-án elkészítették!). Vagy a 127. oldalon: „Teljes bizonyossággal csak annyit lehet megállapítani,... hogy 1944. novemberében elsősorban Baranya, Vas és Zala vármegyék több járásából elvitték a cigányokat. Vagy a 122 oldalon: "1944. novemberének első napjaiban (3-án) Szombathelyről és környékéről is deportálták a cigányokat". Tehát már húsz nap elteltével és nemcsak a Nyugat-Dunántúlról!

Karsai úr könyve alig említi a katonai őrizet alatt, katonai kényszermunka táborokba összetertelt cigányok csoportjait, csak a Marcaliban levő táborot említi, miközben Pest, Somogy, Borsod, Tolna és Baranya megyében is tudunk ilyen kényszermunka táborokról.

Elgondolkodtató, hogy Karsai úr nem tekinti a könyve hiányosságaira utaló jelzésnek a megjelent publikációkat. Negligálja például a Palócföldben megjelent, a salgótarjáni cigányok elhurcolását hírül adó cikk információit, vagy a filmes interjúkat budapesti, (Újpest, Csepel), Pest megyei, borsodi, szabolcsi cigányokat ért üldözésekről. Pedig az augusztus másodikai megemlékezésen is levetíttek ezen filmek egy részét és a Kossuth téren is megszólalt például egy hangonyi (Borsod megye) túlélő. De Karsai úr figyelmét elkerülte Jancsó Miklós filmje is, amely Lajoskomárom (Fejér megye) cigány lakosainak kiirtásáról szól.

Karsai urat csak a levéltárakban fennmaradt anyag érdekli, ott csend van, jó körülmények az elmélyült munkához. Az interjúzást, a túlélők felkutatását, a tanúk megkeresését Karsai úr a "kisebbségkutatóra" hagyja.

Márpedig az iratok hiányosak. Sokszor nem is készültek vagy elkallódtak, "nem lettek iktatva" a háborús körülmények között vagy azóta. Komoly tudós ilyen ingoványos, "becslésekre hagyatkozó" területen óvatosan fogalmaz, valahogy így: a rendelkezésemre álló, itt és itt fellelhető adatok szerint ennyit és ezt találtam a kérdésről. Nem nyilatkozik viszont arról, amit nem tud, nem talált meg, nem tudhat.

Karsai úr a számok bűvöletében megfélekedzik a tudományos komolyságról, miközben adatai ugyanúgy becsléseken alapulnak, mint másokéi. A roma holocaust tényeit akkor tekinthetjük Magyarországon ténylegesen feltártnak, ha minden település, közösség megismerheti az ottani áldozatok neveit, ha lehetőségük lesz emlékezni rájuk. Ha

megismerhetjük az üldözésért, elhurcolásért felelősök neveit, de a cigányok megmentőit is, az embertelen üldözés elszabotálóiét is, hogy példaként állíthassuk őket az utódok elé.

5. A náci uralom összes cigány áldozatának becsült számával kapcsolatosan is vitát provokál Karsai. Így fogalmaz: "Ellentétben azzal, amit Horváth Aladár idén augusztusban is állított, a nácik nem deportálták százezer számra a cigányokat Európa országaiból Auschwitzba".

Ilyen állítással persze az emlék-beszédben nem találkozunk, Horváth azt mondta: "Több százezer testvérünket érte a halál származása miatt, a munkaszolgálatban, a koncentrációs táborokban vagy úton a haláltáborok felé." Tudvalévő, hogy Auschwitz ugyan messze a legnagyobb, de csak egyike volt a halálgyáraknak. A nácik több helyszínen, több formában követték el a népirtást, a romákkal szemben is. Karsai úr – az általa "megbízhatónak tűnő" 100 ezer áldozatról szóló becslés forrását nem közli, Horváth viszont forrással együtt közöl nagyságrendileg más becslést az áldozatok számáról, jelezve, hogy ezekről még viták folynak. És még valami: Horváth Aladár beszédében nem számokkal való dobálózást, hanem tényleges tényfeltárást, tisztázást igényelt a szakemberektől.

Karsai téved, amikor azt állítja, hogy a "sinti (Karsainál helytelenül sinte) és lalleri cigányokat a nácik "árja mivoltuk miatt" nem bántották. Igaz, hogy Himmler 1942-es rendelete tartalmazott ilyen kitételeket de a gyakorlat szerint: csoportjuk egy részének felajánlották, ha hagyják magukat sterilizáltatni, nem kerülnek lágerekbe. Ezt több ezren vállalták, de hogy nagyon sok a sinti áldozat arról bővebbet megtudhatna a heidelbergi Sinti-Roma Dokumentációs és Kulturális Központ adataiból. Ezerszámmal olvashatja neveiket az auschwitz-i cigány láger fogolylistáján is.

Tény, hogy 1943. után a nácik célja a cigányok, mint nép teljes megsemmisítése volt.

A nyilasok zsidókkal és cigányokkal kapcsolatos terveiről, szándékairól Karsai úr könyve is tudósít: *"Vajna Gábor (belügyminiszter) Kőszegen 1945. február 23-án jelentette be, hogy: a zsidókérdés és a cigánykérdés maradéktalan, ha kell drákói rendezését megkezdem, amit e két nemzetidegen faj magatartása tett szükségessé."*

6. Karsai úr egy önálló tudományterületet talált ki magának, az összehasonlító zsidó-cigány holocaustkutatást. Vizsgálatainak tárgya nem a cigányokkal történtek leírása, okainak, tényeinek elemzése a források alapján, hanem ennek a zsidókkal történetekhez képesti vizsgálata. Munkájának nem válik javára ez az - elfogultságból eredő - korlát. Ezt egyébként Bécsben, az ottani egyetem által szervezett roma holocaust nemzetközi konferencián rajtam kívül mások is - nemzetközi hírnő történészkutatók is - szóvá tették, Karsai úr előadása után.

Ennyit a történelemről. A továbbiakban sajnós Karsai úr a politika vízein evez, és erre is reagálnom kell.

7. Sajnálatosan Karsai úr – talán maga sem veszi észre – ugyanazzal az érvrendszerrel, ugyanúgy támadja a megemlékező cigányokat, ahogyan a holocaust tényeit általában szokták a nácikat mentegető szélsőjobboldali ideológusok.

Melyek ezek az érvek?

Holocaust hazugságról, vagyis a való tények abszurd felnagyításáról beszélnek. Arról, hogy csak önsajnálattal, a közvélemény lelkiismeret furdalásának felkeltése a cél, meg haszonlesés, a kárpótlási pénzek felmarkolása.

Lehet, hogy nem hiába panaszkodik cikkében Karsai úr Daróczi Ágnesre, hogy a nácik és nyilasok mentegetőjének nevezte?

A romáknak szükségük van saját történelmi tudatukra, múltjuk megismerésére. Tisztázást igényelnek a holocaust ügyében is, világosan szeretnének látni. Elfogultságtól, preconcepciótól mentes tisztázást várnak. Nem vádakat. De ez mindannyiunk érdeke is.

A haszonlesés vádjáról csak annyit, hogy egyetlen hazai roma érdekképviselő, vagy jogvédő szervezet sem követel magának kollektív kárpótlásként általa felhasználni kívánt vagy osztogatható kárpótlási pénzeket. Ez rágalom.

A roma szervezetek az egyéni kárpótlás lehetőségét követelték az áldozatoknak, megkülönböztetés nélkül.

Kollektív kárpótlásként – hasonlóan a német cigányokéhoz – egy múzeum, kutató és dokumentációs központ létesítését kérték a német államtól, ahol kutatni és bemutatni lehet a romákkal történeteket az újabb generációknak.

Lehet, hogy Karsai urat ez zavarja, így esetleg még más igazság is kiderülhet, mint amit ő annak gondol. Lelke rajta.

Abban viszont Karsai úr nem téved, a megemlékezők szándéka arra is irányult, hogy a romák és egyben a magyar nemzet gyászát és veszteségét a közvélemény előtt felmutatva szolidaritást váltsanak ki - gondolati és cselekvési egységet a fajgyűlölet, a népiirtás egykori tényei és a gyűlölködés, a kisebbségellenes erőszak jelenkori veszélyei ellen.

Ha a romákkal kapcsolatban Karsai ilyen veszélyt nem érez, ez magánügye. De a romák és sokan mások az országban ezzel másképpen vannak. Irigylem Karsai úr nyugalma, de sajnos a napi tények ezt nem indokolják.

De hogy van az, hogy a szolidaritás igénye Karsaiból gyanakvást vált ki?

Talán más áldozatot vélt szószólójaként a romákat versenytársaknak érzi? Győzni akar? Hát ez győzelem Karsai úr?

A romák a múltjukat kutatóktól elvárják a tényeket, ha állítások vannak ezek bizonyítékait és megpróbálják azokat összevetni a környezetükben élők tapasztalataival, hagyományaival, emlékeivel.

Karsai úr állításai gyakran nem állják ki ezt a próbát, így joguk van a kételyre. Túl gyakran éri őket előítéletes támadás ahhoz, – még tudományos mezbe öltözött is – hogy kritikátlanul fogadják el Karsai állításait.

Márpedig Karsai úrnak először őket kellene tudni meggyőzni vélt igazáról. Nem pedig ellenük vádaskodni, a tisztázást kérő megemlékező gyászolókat érzelmeikben megsérteni. Hiszen, végülis elsősorban az ő történelmi tudatukról van szó, az áldozatok hozzátartozóiról.

De Karsai úr kegyeletsértést követ el. Alkalmatlan időben, alkalmatlan módon szól vélt igazáról, mások halottai ügyében. Mintha egy temetésen a gyászoló hozzátartozók előtt mondaná, nem is olyan nagy a ti veszteségeitek, nem is kell annyira gyászolnotok, hiszen az én veszteségem sokkal nagyobb, mint a tietek. Ilyesmít csak elvakultságában követ el európai kultúrában nevelkedett ember.

Augusztus másodika a roma holocaust, a Pharrajimos nemzetközi gyásznapja. Erre emlékeztek sok százan méltósággal a Kossuth téren, Nagykanizsán és Auschwitzban is. Cigányok és nem-cigányok. Emlékbeszédekkel, a történetek felidézésével, gyász-istentisztelettel, közös imával, az áldozatok neveinek felidézésével. Az ott lévők egyikek voltak a gyászban és a tisztázás igényében, kár hogy Karsai úr cikke disszonáns hangokat lopott ebbe a gyászünnepebe.

Dr. Bársony János
kisebbségkutató

Véleményezés

A magyar holocaust kiállítás forgatókönyvéhez készített Történeti Szakanyagról

Kedves Sipos Péter!

Megtisztelő felkérésednek eleget téve átolvastam a küldött szakanyagot és a következő véleményem alakult ki róla.

Az anyag szerkezetét a jelenlegi formájában és tartalmában alkalmatlannak látom a kívánt cél, az első magyar holocaust állandó kiállítás történeti megalapozására. E megállapításomat a következő érvekre alapozom:

1. A szakanyag döntően a magyarországi zsidóság történetét és sérelmeit, a népirtás és terror folyamatait, a magyar politikai intézmények, pártok, személyek ezzel kapcsolatos tevékenységét, intézkedéseit ismerteti, elemzi, gyakran súlyponti zavarokkal. Legtöbbször eltekint attól, hogy a holocaust nem csupán a zsidók, hanem az emberiség egésze, - ezen belül a magyar nép - elleni büntett. Kialakulása, történései nem elsősorban magyar jelenségek, hanem globális folyamatok eredményei. Így nem világít rá kellően a náci fajelmélet és totális állam ideológiájának előzményeire, kialakulására, megvalósítóinak terveire, így a magyarság tervezett sorsára sem. Nem ismerteti a "felsőbbrendű faj, a német népközösség" uralmának totalitárius államcélját, majd globális célját tételezését. Az emberiség korábbi kulturális eredményei, különösen az Európában kialakult polgári értékek: a természetjog, az emberi jogok, a szabadság, egyenlőség, testvériség, a jogállam eszméje, a zsidó-keresztény kultúra, a vallás a humanizmus tagadását, primitív szociál-darwinizmussal, gátlástalan rabló és hódító-leigázó célokkal, hordaszellemmel, rasszizmussal, terrorral, megfélemlítéssel, emberirtással és tenyésztéssel, alantas ösztönök piedesztálra állításával, nemzeti korporativizmussal, tömegmanipulációs módszerekkel való helyettesítését.
2. A történeti szakanyag nem tisztázza a létrehozandó kiállítás céljait, nem gondolja át kinek, kiknek szánja mondanivalóját, milyen tudást feltételez a befogadó közönségtől, és mit kíván ehhez adni. Ez a probléma azért is szembetűnő, hiszen az első magyarországi holocaust kiállítás elméleti megalapozása a cél. A rendszerváltás utáni első átfogó, szabad társadalmi, ideológiai és történeti közmegegyezés kimunkálásának lehetőségéről e témában. Itt az a kérdés, hogy kivel kíván létrehozni közmegegyezést a kiállítás? A magyarországi zsidósággal, annak valamely csoportjaival? A történettudománnyal? A magyar társadalom demokratikusan gondolkodó többségével, vagy csak csoportjaival? Mindannyiukkal? Az eszközök, célok, érvek, arányok, súlypontok megtalálását, összehangolását a szakanyag nem tudja megfelelően segíteni. Kérdés például, hogy a lágerbéli vélt, vagy valós kannibalizmus felemltetése segít-e a valóság megértésében?..

3. Módszereiben eklektikus, hol távolságtartó, leíró történeti tudományos szöveget olvashatunk, gyakran a szükséges korrajz, összefüggések, elemzések nélkül, hol pedig ellenkező hibaként a lényegi folyamatokat szem elől tévesztő, szubjektívnak ható sérelemtörténetet.
4. Döntően hiányoznak a „náci korszellem” terjedésével szemben harcot folytatók, -időlegesen elbukók küzdelmeinek leírása, gyengeségük okainak elemzése. Hiányzik a nem cionista ellenállás tényanyaga. Hiányzik a másik „korszellem” a szintén gátlástalan, osztályharcos totalitarizmus ideológiájának és gyakorlatának bénító hatása erre az értékmentő küzdelemre.
5. Hiányoznak például a magyar társadalom holocaust veszteséglistái a magyar polgárság, szakértelmiség, képzett munkásság arányszámaiban. A szakképzési költségekben, de adós marad az anyag a magyarországi holocausttal való társadalmi szembenézés, a náci-hungarista ideológiával való leszámolás hiányosságainak, felelősségeinek tényeivel, okaival.
6. Nem kapunk árnyalt képet a zsidó emancipáció, asszimiláció, integráció, elkülönülés, szegregáció folyamatairól, súlypontjairól, arányairól, a különböző zsidó identitásokról, vallási, társadalmi, politikai törekvésekről, a belső polgárosulás folyamatainak meghatározó jelenségeiről.
7. Nem felel meg a történeti közmegegyezésnek, valószínűleg a tényeknek sem, hogy Wallenberg csak megpróbált, de ténylegesen nem mentett meg üldözötteket. Erről én csak annyit mondhatok, hogy nagyanyámat Bársonyné Gyéres Ilonát a bécsi országúton harmincadmagával emelte, váltotta ki a németországi gyalogos halálmenetből Wallenberg és hozta vissza Budapestre a Pozsonyi úti védett házban elhelyezve.
8. Elfogadhatatlan, elfogult, többször rasszista, tényanyagában és szemléletében egyaránt elhibázott a roma holocaust bemutatásának módja a szakanyagban

Ez utóbbi kérdéskört részletesen is kifejténém, mivel a felkérést, vélhetően e területen folytatott kutatásaim alapján kaptam.

A szakanyag 25. oldalán található először említés a romák rasszista üldözésének témájáról, az orvosi kamara elnökének, Orsós Ferenc professzornak a felsőházban tartott sikertelen kezdeményezése kapcsán, a náci faji törvények maradéktalan átvétele tárgyában, ahol a cigányok esetében (is) követelte a náci „megoldás” követését. (Ekkor már – a magyar sajtóból is tudhatóan – több mint egy éve, Soprontól 7 kilométerre, Lackenbachban, valamint Wien Fischamendben (Bécs) náci koncentrációs tábor működött, zömében magyar nyelvű, magyar tudatú burgenlandi cigányok több ezer fős csoportját fogvatartva, akik nagy részét ezután 1940. májusában elsőként keletre, Lodzba a zsidó gettóba, majd Auschwitz-Birkenaubá hurcolták megsemmisítő táborba. A női foglyok közül sokan Ravensbrück első foglyai lettek. Az első cigány koncentrációs tábor már 1936-ban a Berlin melletti Marzahnban felállították a nácik. Már 1936 óta működik a cigányokat vizsgáló náci Fajhigiéniai Intézet Orsós kollégája, dr. Ritter vezetésével. De erről itt nem olvashatunk.)

(Nota bene a burgenlandi magyar kisebbség a felére csökkent a magyar nyelvű és tudatú zsidók és cigányok kiirtásával, amiről máig nem beszélünk.)

Ezután olvasható, hogy Magyarországon nem hoztak cigány törvényt, nem határozták meg, kit tekintenek cigánynak, ami igaz. (De a szerző elfelejti, hogy a rendelet is betartandó jogszabály, valamint, hogy a hatóság leleményes és maga is eldönti, hogy ki az a barna bőrű, vagy más okból cigánynak tartott személy, aki ellen el kíván járni. Jogalap pedig már a 15.000/1916. BM. Rendelet óta rendelkezésre állt, amely a hatósági személy által "kóbornak" nyilvánított romát kivonta a jogállam védelme, a polgári jogegyenlőség követelményei alól, ítélet, eljárás nélkül röghöz köthette, vagy internálhatóvá tette, javai elkobzása mellett. A romák zaklatására, a "kóborok" begyűjtésére évente kétszer tartottak razziát, amit a szerző szerint nem elég hatékonyan végeztek a csendőri szervek.)

A hadseregben szolgálhattak romák, csak 1944. augusztusában szerveztek számukra külön cigány munkásszázadokat, - írja a szerző-. (Ami persze munkaszolgálatos századot jelent, kerettel, stb., mint a zsidók esetében, de ez itt nem derül ki).

Ez után már kifejezetten cigányellenes rasszista szöveg következik: "A cigánykérdés Magyarországon 1945. előtt körülbelül olyan fontos, olyan komoly probléma volt, mint napjainkban az Egyesült Államokban az indián-kérdés. "Négerkérdéssé" csak az erőltetett iparosítás, a cigány tömegek városba áramlása, a szervezett és nem szervezett, de mindenképpen tömeges méretű cigány bűnözés megjelenése óta vált." (Nem értelmezhető, hogy mit ért a szerző indiánkérdésen és néger kérdésen az USA-ban. Az indiánoknak a saját problémáik igen fontosak, az amerikai polgárok általában ezügyben differenciáltan gondolkodnak, attól függően, milyen lényegi problémával találkoznak a kérdéskörben, vagy, ha esetleg rasszisták, már kész válaszaik is vannak. A négerkérdés szó kiejtése esetén is pofozkodást, vagy pert kockáztatna a szerző az USA-ban fekete-amerikaiaktól, de a fehérek többsége sem állna vele szóba. A cigány bűnözés kifejezés, illetve ilyen témájú propaganda terjesztéséért, rasszista tartalma miatt 1989-ben a rendszerváltáskor nyilvánosan kért bocsánatot a pártállam utolsó belügyminisztere. Tartalmilag vizsgálva pedig figyelmebe ajánlom a szerzőnek a harmincas-negyvenes évek tömeges zsidó bűnözésével kapcsolatos /ugyancsak rasszista motivációjú/ hazai kriminológiai "szakirodalmat") (A dolog lényegét érintően a romák nem rendelkeztek akkoriban politikai erővel, érdekképviseléssel ahhoz, hogy védekezzenek az ellenük irányuló rasszista állami és politikai erőszakkal szemben, zömében a falvakban kiszolgáltatott, patriarchális alávett kapcsolatban, munkamegosztási szimbiozisan éltek a környezetükkel.)

Ezt a szerző úgy fejezi be: "Nem félték tőlük, igaz nem is szerették őket". (Adós marad viszont azzal: hogy kik nem félték, kik nem szerettek. Ezek ugyebár személyes megnyilvánulások, érzelmek, népre, arctalan tömegekre csak felületes, előítéletes, rasszista gondolkodás esetén alkalmazzák. Ugye másutt ott kezdődik a rasszizmus, amikor nem Kohn földbérlet irigyi, vagy gyűlöli valaki, hanem a zsidókat? Mit keres ilyen gondolat a holocaust témájú szakanyagban?)

A szakanyag szerkezete alapvetően "zsidó központú", ami természetesnek tűnhet, mivel egyrészt a holocaust áldozatainak döntő többsége zsidó volt, a történesek feltárása kutatása is e területen a leggazdagabb, a jelen anyag készítőinek többsége is e terület szakértője. Mindezek mellett viszont figyelmükbe ajánlom, hogy a romák, Magyarország legnépesebb kisebbsége. Érintettségük az ügyben kétségtelen tény. Múltjuk értelmezése, történelmi közmegegyezéseik kialakítása a holocaust ügyében jelenleg is tart. Nem elhanyagolható bajok forrása lenne, ha a szakanyag szellemében a zsidókkal és cigányokkal történt népiirtások egymással szembeállítva, a cigányok sérelmeit lekicsinyelve, bagatellizálva történné. Ez hamis, zsidóellenes cigány történelmi

tudat, közmegegyezés kialakulásához vezethet, ami egyik félnek sem érdeke és a tényeknek sem felel meg, hiszen jórészt együtt szenvedték meg a vészorszakokat. Márpedig a roma történelmi identitástudat is most van kialakulóban, ez a kiállítás is alakítja ezt a közmegegyezést. A jelen helyzet fennmaradásával szükségtelen, de jelenleg jogos politikai támadások célpontjává válhat a kiállítás fontos ügye – a roma érdekképviseltek részéről.

Javasolom tehát, hogy a kiállításon legyen önálló roma holocaustot bemutató terület is, készüljön önálló roma történelmi szakanyag, amelynek elkészítésébe vonják be a téma kevésbé elfoglalt szakértőit, mint Karsai László. A roma kiállítási terület mutassa be, elemezze az európai romák sorsát a vészorszakokban, ennek előzményeit, eseménytörténetét, valamint a magyarországi romákkal történeteket. (Ezekhez már magyar nyelven is rendelkezésre áll kellő szakirodalom pl.: Pont kiadó Interface sorozat, Polgárjogi Füzetek roma holocaust szám, Szita Szabolcs kiadványa, stb.)

A tárgyi tévedések, hibák is szükségessé teszik a roma tárgyú részek felülvizsgálatát. Ilyen például a 39. oldalon: "A magyarországi cigányok élete 1944. augusztus végéig nem változott az előző évekhez képest..." állítás, amellyel szemben elmondhatjuk, hogy 1944. április végén, május elején Szabolcs-Szatmár, Hajdú megyék roma lakóinak többségét (legalább 10000 embert) gyermekeket, időseket, asszonyokat járásilag szervezett, fegyveresekkel őrzött cigány gettókba terelték. (Karsai L. - könyvében egyébként erre Baranyából említ példát). A gettókban kínozták, kényszermunkára hurcolták, éhezettették őket. Innen sokan kerültek az erdélyi hegyi határvidék megerősítését szolgáló katonai internáló munkatáborokba Gyergyótólgyesre és más táborokba a nyár folyamán. Az ősz eljöttével ezekből a gettókból kerültek ausztriai és németországi lágerrekbe romák. Ugyancsak a nyáron fegyveresen őrzött munkatáborokba a délvidékre kerültek jászági roma családok. Változóan családostul, vagy csak felnőttek kerültek fegyveres őrizet alatt kényszermunkára, az állami birtokokra Komárom, Veszprém és Békés megyékben.

A 40. oldalon a szakanyag arra hivatkozik, hogy ezidáig 4 cigány munkaszolgálatos század létét sikerült kikutatni, amelyekben kb. 1000 cigány szolgált. Legutóbbi kutatásaim szerint roma munkaszolgálatos egység, vagy zsidókkal közös egység alakult: Vácon, Szentendrén, Jászberényben (Ennek egy részét a kőbányai sörgyár pincéjében működő német repülőgép javító üzem rendelkezésére bocsátották), Nagykatán, Pesterzsébeten, Szolnokon, Nagyváradon, Miskolcon, Szegeden, Kassán, Hódmezővásárhelyen. Ez legalább a dupláját teszi ki a szakanyagban szereplő érintettek létszámának.

A 43. oldalon a szakanyag azt írja, hogy 1944. késő őszén, november elején elsősorban a Dunántúlon kezdték a cigányokat összegyűjteni, akiket Komáromba, a Csillag erődbe szállítottak, ott szelektálták őket, és a munkaképesek kerültek sok százan németországi lágerrekbe.

A szakanyag nem tud arról, hogy Heves és Nógrád megyéből, valamint a felvidék magyarok megszállta településekről is ide hurcolták a romákat. Hogy a táborban iszonyú körülmények uralkodtak, gyermekeket öltek, halálra fágytak az emberek, sok visszaemlékező szerint rosszabb volt itt a helyzet, mint Dachauban. Nem tud arról sem, hogy a táborból az ott maradókat február végén gyalog indították útnak halálmenetben Németország felé és Galántánál érték utol az orosz csapatok a menetet, így tudtak kiszabadulni.

Nem tud arról sem, hogy november első napjaiban Budapest elővárosaiból Csepelről, Erzsébetről, Soroksárról, Budafokról, Kispestről, Újpestről, Rákospalotáról, Cinkotáról és más településekről razziákon - családostul, gyermekestül összeszedték a cigányokat a csendőri és

rendőr-parancsnokságokra, majd onnan az óbudai téglagyárba hajtották őket. Onnan november 6-án hajnalban a budaörsi pályaudvarról önálló vasúti szerelvénnel Dachauba hurcolták a cigányokat. Innen sokan kerültek Ravensbrückbe, Bergenbelsenbe, Buchenwaldba tovább. Ez az akció 1000 fölötti áldozatot érintett.

Nem tud arról sem, hogy a körmendi cigány gettóból közvetlenül hurcoltak romákat Ausztriába, a strémi lágerbe, ahol fakitermelésben valamint erősítési munkákon végeztek rabszolgamunkát.

Tud viszont arról, hogy "egyértelműen túlzottnak tekinthetők a 30-70 000 magyar cigány áldozatról szóló becslések, mivel nem találtak a Yad Vashem Archives megbízásából kutatók olyan dokumentumot a levéltárakban, amelyből néhány ezernél több áldozatra lehetne következtetni.

Karsai László - korábban - 5000 főre becsülte a holocaust magyarországi roma áldozatainak számát. Áldozatnak a meggyilkoltakat tekintve. Lehet, hogy igaza van, bár súlyos kétségeim vannak a számadattal kapcsolatban.

Ugyanakkor tény az is, hogy kutatásaim, kb. 2200 visszaemlékezés áttanulmányozása alapján, legalább a hazai roma lakosság egynegyedét, 50000 embert ért roma mivolta miatt súlyos üldöztetés, hazai kényszermunkatáborokba, lágerbe, gettóba hurcolás, internálás, munkaszolgálatba hurcolás, németországi légerekbe deportálás. Erről viszont a szakanyag nem szól.

Kérem, mérlegeljék korábban leírt javaslataimat és kerüljön az anyag átdolgozásra, illetve készüljön önálló roma szakanyag és kiállítási rész.

Budapest, 2002. november 30.

Üdvözlettel: Dr. Bársony János

kisebbségkutató,

A Roma Polgárjogi Alapítvány szakmai igazgatója
a MEH. Romaügyi Államtitkársága szakértője

Észrevételek az állandó holocaust kiállítás roma részével kapcsolatosan Daróczi Ágnes, 2004. 09.22.

A 60. évfordulóra készült kiállítástól eltérően – ahol nem gondoltak a romák sorsára és csak az utolsó pillanatban, nem csekély politikai nyomásra sikerült elérni, hogy mégis legyen szó a romákról is – igaz lehetetlen körülmények között és mindössze 3 hét alatt kellett kiállítást készítenünk – most a koncepcióba belefértek a romák és már a kezdetektől számolnak velünk. Azonban:

1. A Pharrajimos nem illusztráció – egy koncepcióhoz.
2. Ha a romák sorsát nem a maga kontinuitásában és saját összefüggéseiben mutatják be, akkor minden relativizálódik, idézőjelbe kerül és a néző, de a szenvedők maguk is azzal távozhatnak, hogy „Ugyan már a romák csak hallgassanak, mi volt az ő sorsuk a zsidókhoz képest”.
3. A romák történelme szempontjából releváns tényeket a maguk fontosságának megfelelően kellene tárgyalni. (pl.: megbízhatatlanná nyilvánítás, hadműveleti területekre átrakás, gettók, stb....)
4. A magyarországi helyzet sohasem független a nemzetközitől: egy német birodalom volt, egy ideológia, még ha a végrehajtás különbözött is, akár településenként is...
5. Éppen ennek a különbözőségnek a felmutatásával lehetne megértetni azt a szimbiózist, amelyet a több évszázados együttélés kialakított – következésképpen akár a toleranciára nevelés eszköze is lehetne manapság.
6. A dokumentumok hiányossága, a kutatás hiányosságai és az elpusztult irattárak okán semmi garanciát nem látunk arra, hogy a jelenlegi – a zsidók vonatkozásában talán helytálló koncepcióban megjelenítve egyáltalán feltárhatóak anyagok, amelyeknek bemutatásával érzékelhető lesz a romák sorsa. (Nem lesz fotó a kifosztás, jogfosztás, stb. részhez...)
7. Minden nép történelme a saját folyamatosságában vizsgálandó és érthető meg.
8. A kiállítás rendezőnek tehát vigyáznia kell erre, mint ahogy a koncepció kidolgozói is jó, ha ezt figyelembe veszik.
9. A kutatás irányainak is éppen ezért a romák történelmének releváns csomópontjaira kellene irányulnia.
10. Az évtizedek óta mindenféle állami segítség nélkül folytatott kutatásaink, dokumentumaink birtokában, s mint az ideiglenes kiállítás létrehozói – veszélyeket látunk a jelenlegi koncepció megvalósulása esetén:

- a. – a relativizálást
- b. – az elhallgatást
- c. – számháborúra játszást

Végül, felelősséget érző értelmiségiekként csak akkor tudjuk a nevünket adni a kiállítás előkészítéshez, ha az általunk felvázolt szempontok érvényesülnek.

Három megoldási módozat kínálkozik:

1. A jelenlegi helyén hagyása, illetve kiegészítése nemzetközi anyaggal – közben kutatások folytatása.
2. Külön kiállítás készítése
3. Az alábbi koncepció szerint létrehozandó kiállítás:

Amelyben szerepet kap a zsidó emancipáció mellett a roma emancipáció hiánya, illetve szűk réteghez kötöttsége. A jogfosztás – a romáknál már korábbi állapot, a kifosztás a romáknál nem meghatározó jelenség, (ezek mind a zsidó emancipáció tagadásához, lenullázásához kötődő folyamatok...). Tehát a koncepció a magyarországi Soah meghatározó kiindulópontjait vázolja és gondolja át, ami nem húzható rá automatikusan a romák sokszor eltérő, sokszor hasonló sorsára, amely ugyanolyan végkifejletre, a Pharrajimoshoz vezetett.

Mellékelünk egy rövid tézis sort, amely alapja lehet a romák sorsát bemutató rész koncepciójának:

Bársony János: Tézisek a Holocaust Múzeum állandó kiállításának roma forgatókönyvéhez

1. A romák kényszerasszimilációját és letelepítését előíró XVIII. századi királyi rendeletek (II. József, Mária Terézia), megtörték a korábbi spontán gazdasági integrációs és asszimilációs folyamatokat. A romák közösségeinek többsége jogfosztott, kiszolgáltatott föld nélküli megtúrt zsellér, illetve az alatti státuszba került. Csak a legkiemelkedőbb városlakó muzsikuskok szűk csoportja és egyes iparos rétegek számára nyílt a továbbiakban szűk emancipációs tér, miközben a zsidóknál éppen ellenkező, tömeges emancipációs polgárosodási folyamatok (gazdasági és kereskedelmi sikerek, vagyonosodás, polgári jogegyenlőség, vallási egyenjogúság, értelmiségi pályákon képzésben elért sikerek) indultak meg a XX. századra. A Soah éppen az emancipációs eredmények elleni dzsentri, paraszti és konkurens polgári ellenérzések, irigység és rablási vágy talaján vált lehetségessé. A Pharrajimos a romák „megtúrt, idegen, veszélyes, nem termelő, élődsi örökletes bűnöző, alacsonyabb rendű” rasszista tömegvélemények alapján következhetett be.
2. A kiállításnak be kell mutatnia a hazai roma emancipáció szórványos megnyilvánulásait (cigányzenészek egyesülete, lapja, albumai, stb., gyári és kereskedelmi megrendelések iparosoknak sinszögre, ácskapocsra, stb., szótárak, nyelvtan, irodalmi publikációk), de lényegesen nagyobb térben a kor cigányai túlnyomó többségének telepre, gettóba szorítottságát, kiszolgáltatottságát, rendszeres éhezését, iskolán kívülre kerülését és szinte teljes jogfosztottságát (15.000/1916. BM. rendelet, nyomortelep képek, csendőrvirtus képei, a cigányok rendszeres zaklatásának dokumentumai: pl. Dános, hatósági kényszerítettetlenítés dokumentumai, internálások, helyi rendeletek, a mindennapi

diszkrimináció jelenségei (film: pl. Ady: Krumplikapálás). Meg kellene mutatni azt a szimbiózist, ami a magyar nagybirtok és az olcsó idénymunka tartalékot jelentő cigány summások között, valamint a paraszti gazdaság és cigány családok között jött létre paternalista alárendeltség talaján. Be kellene mutatni a „vándorcigányok” üldözésével kapcsolatban, hogy a hatóság szemében bármikor vándor illetve vándorra tehető volt a romák többsége, hiszen a telepek ingatlanainak döntő többsége a földesúr, vagy a falu tulajdonában volt, ahol megtűrtként lakhattak a cigányok addig, amíg a tulajdonosnak, vagy a községnek más szándéka, vagy érdeke nem volt vele, vagy nem merült fel jogvita, érdekütközés. Ilyenkor a családokat elkergethették, „áttelepíthették” büntetlenül. A visszhang nélkül terjedő rasszista, sajtó és „tudományos” publikációkat a századvégtől (Dillmann: Zigeunerbuch, Lombroso: „Der Verbrecher, Porzsolt Kálmán, Molnár Emil, Endre László írásai)

3. Be kell mutatni a náci Birodalom fajüldöző romaellenes intézkedéseit, történéseit: állampolgári egyenlőségtől megfosztás, házassági tilalom, fajgyalázási törvény, kényszer sterilizáció, zárt városi gettók, tömeges internálás (Dachau, Ravensbrück, Lackenbach, Mauthausen,) stb., az Einsatzgruppe-k keleti vérengzései, a keleti gettókba (Lodz) deportálás és a kulmhoft gázaütős tömeggyilkosság, az Auschwitz parancs, a Cigánytábor élete és a fogolyzendülés. A csatlós államok: Horvátország, Szlovákia, Románia népiirtó intézkedéseit. Bemutatni a roma ellenállást: jugoszláv partizánharc, olasz, szlovák ellenállás, mentési kísérletek Ausztriából.
4. Érzékeltetni kell a „vándorcigányügy” 1916-tól 1928, 1931-es kezelésétől az 1938-as 66.045. BM. rendeletnek a cigányok kollektív "megbízhatatlanként" kezeléséig vezető útját. Ez időben egybeesik az első zsidótörvénnyel. A rendelet hivatalossá teszi a továbbiakban a romaellenes hatósági önkény gyakorlását a razziáktól, ipargyakorlás tiltásától, kényszerszertvetlenítéstől (pl.: Dorozsma) lőtartás tiltásától, napi zaklatásoktól az internálásig bezárólag. Ismertetni a helyi rasszista rendeleteket (pl.: Esztergom, Nagyszalonta évekig lezárt gettói) és intézkedéseket (kényszer áttelepítések, kényszerszertvetlenítés, stb.). A sajtó romaellenes cikkeit (Népegészségügy c. lap idézeteivel, Pest megyei felirat ismertetése, stb.) illetve a romabarát filmek ügyét (Dankó Pista, A Cigány, Gülbaba, Rákóczi nótája, stb.)
5. Ismertetni kell a visszakapott Kárpátalja és környéke „megbízhatatlannak, igazolvány nélkülinek” tartott cigány lakosainak német hadműveleti területre átrakását, állami kiszolgáltatását 1941 nyarán a gyilkosaiknak valamint az újvidéki mészárlások roma áldozatainak tényét.
6. Be kell mutatni roma családok sorsát 1943-44-ben. Ezen belül (családfő a fronton katona, anya, idős szülők, kisgyermek) állami nagygazdaságban kényszerszermunkán, például a Délvidéken, Mezőhegyesen, Pápán, Bábolnán, (stb.).
- Ugyanígy a tömeges gettó vagy kényszerszermunka táborok létesítését 1944. májustól a keleti országrészben (Rázonpuszta, Újfehértó, Debrecen, Nyíregyháza, Sátoraljaújhely, Nagyálló, Mátészalka, stb. valamint az ország más területein (Révfalu, Patvarc, Újhartyán, stb.), Internáló táborokból német légerekbe küldés.
7. Be kell mutatni a Horthy hadsereg intézkedéseit a romák ügyében (1941-es MUSZ. Kezdeményezés és elutasítása, erőltetett sorozás a II. hadsereg felállításakor, 1944-es roma katonai légerek létesítése júniustól az Árpád vonal építésekor (Rahó, Gyergyótölgyes, Tatárhágó, Ojtoz), augusztusban a roma MUSZ egységek felállítása, tömeggyilkosságok szeptember vége, október eleje: Nagyszalonta, Doboz-Kötegyán, Pocsaj.

8. A nyilas hatalomátvétel utáni razziák és internálások bemutatása: Budapest környékéről: óbudai réglyagyár, Dachau, Bergenbelsen, Buchenwald, Ravensbrück, Észak Magyarországról, Nyugat-alföldről, Dunántúlról: Komáromi láger utána Németországi lágerrek (Mauthausen, Dachau, Natzweiler, Bergenbelsen, Ravensbrück, Buchenwald.) Clauberg kísérletei meddővé tételre), Komárom története: begyűjtés, őrzés, körülmények, kiválogatás, nők, gyermekek egy részének elengedése a front közeledtekor karácsony előtt, további fogság és válogatás Németországba, galántai gyalogmenet.
9. 1944.-december-1945. február közötti helyi tömeggyilkosságok: Várpalota vár, Inota Grábler tó, Lajoskomárom, Szolgaegyháza, Szabadbattyán, Lengyel, Kiskassa a Dunántúlon.
10. Zalai és Nyugat-Dunántúli események (Nagykanizsa kávégyár gyűjtőből Draskovec, Kőszeg) Körmendről és környékéről gyűjtőből Birodalmi határterület erődépítése, Strém.
11. Vajna nyilatkozata a „Zsidó és cigánykérdés végleges megoldásának megkezdéséről”.
12. A közvetlen üldözést szenvedettek aránya a korabeli romák közel 1/3-a Magyarországon. Németország, Ausztria, Lengyelország, Csehország, Litvánia, Lettország Horvátország, Szlovénia roma lakóinak 85-90%-át elpusztították a nácik és csatlósai. (Köztük több ezer magyar anyanyelvű és identitású burgenlandi romát).
13. A magyarországi megmaradás lehetőségét jelentette a Horthy kormányzat hatóságai csak kevés esetben, végeztek önállóan népirást Magyarországon. A német megszállás csak 44. márciusában következett be és a Gestapo a zsidók deportálását fontosabb kérdésként kezelte (Judeobolsevista-plutokrata összeesküvés elmélet, mint a harc oka). A roma muzsikusi emancipáció összekötött az úri osztállyal (lásd a győri Püspök, Apor Vilmos intervencióját a muzsikusi elhurcolása ellen), a romáknak alig volt vagyonuk, nem motiválta a kirablásuk a környezetet, a mezőgazdaság, a nagybirtok idénymunkás munkaerő szükséglete korlátozta a hivatalok buzgalmát, az oroszok már az ország belsejében voltak, ez a hivatalnokok túlélési reflexeinél már működött, mint a felelősségre vonás miatti félelem.
14. Roma embermentés példái pro és kontra (Tüskevár, Bátaszék, Mezőcsát) bemutatása
15. Utóélet: Bíróügyi felelősségre vonások (Várpalota, Lengyel, Doboz,) Részvét elmaradása, vissza a gettótelepekre, a jogfosztottságba 1952-ben BM telepfelmérés, munkatábor terv, 1954. fekete igazolvány,). Székesfehérvári emlékmű ügyének bemutatása.

Auschwitz-ballada

*Auschwitzate hi kher baro,
Odoj beshel mro pirano,
Beshel, beshel gondolinél, jaj
The pre mande pobisterel.*

*Odo kalo chirikloro,
Lidzal mange mro liloro,
Lidzal, lidzal mra romnjake, jaj
Hoj som phanglo Auschwitzate.
Auschwitzate bokha bare,
The so te xan amen, ke nane,
Ani koda kotor marno, jaj,
O blokaris bibaxtalo.*

*Auschwitzban, de van egy nagy ház,
Ott raboskodik a babám
Raboskodik, gondolkodik, jaj,
Tán rólam elfeledkezik*

*Ó, te fekete nagy madár,
Levelemmel messzire szállj,
Vidd el a hírt kedvesemnek, jaj
Hogy Auschwitzban elsenyvedek.*

*Auschwitzban de nagy az éhség,
Nincs kenyérünk, nics mit együnk,
Nincsen egy darab kenyérünk,
Kápó vigyázza életünk.*

A ballada Tony Gatlif: „Lacho drom” című filmjében hangzott el.
Fordította: Daróczi Ágnes

Jegyzetek

¹ Pharrajimos – cigány nyelven pusztulást, szétaprózást, feldarabolást jelent.

Romák története a XX. században és a Pharrajimos

² Sir Angus Fraser: A cigányok, Osiris Kiadó, Budapest, 1996. p: 230.

³ Cesare Lombroso: Der Verbrecher (Homo deliquens), in: Antropologischer Artzlicher und Juristischer Beziehung, Hamburg, 1894, Verlaganstalt u Druckerei A.G.

⁴ Alfred Dillmann: Zigeuner=Buch, München 1905

⁵ Jan Hancock: Mi vagyunk a romani nép, Pont Kiadó, Budapest, 2004.p: 127

⁶ Dobos-Schiffer: A cigánylakossággal kapcsolatos problémák a Szovjetunióban, Belügyi Szemle 1963/3 p:66.

⁷ Purcsi Barna Gyula: A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. p: 268

⁸ Sir Angus Fraser, id.mű. p: 228, 235.

⁹ Sir Angus Fraser, id.mű. p: 233.

¹⁰ Frank Sparing- szerk: A cigánytábor – szintik és romák a náci rendszer alatt, Pont Kiadó 2001, Interface sorozat, p:38.

¹¹ Herbert Heuss: A szinti és romaüldözés politikája, in: Frank Sparing- szerk: A cigánytábor – szintik és romák a náci rendszer alatt, Pont Kiadó 2001, Interface sorozat, p: 31.

¹² Dragoljub Ackovic: Stradanja roma u Jasenovacu, Beograd-Nis, 1994.

¹³ Viorel Achim: Cigányok a román történelemben, Osiris, Budapest, 2001.

¹⁴ Gerhard Baumgartner-Florian Freund: Roma politik in Österreich in der EU und im übrigen Europa, Kulturverein Österreichischer Roma, p: 27.

¹⁵ Herbert Heuss: id.mű. p: 33.

¹⁶ Memorial Book – The Gypsies at Auschwitz-Birkenau, KG. Saur 1993.

Romák története Magyarországon a II. világháború végéig, a magyar Pharrajimos története

¹⁷ Purcsi Barna Gyula: id.mű, p:16-20.

¹⁸ Mezey-Pomogyi-Tauber: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, Kossuth Kiadó, 1986, p: 183-191.

¹⁹ Pomogyi László: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon, Osiris-Századvég Kiadó, 1995, p: 125-126.

²⁰ Mezey-Pomogyi-Tauber: id.mű, p: 200-201.

²¹ Endre László: A kóborcigány-kérdés rendezése, Magyar Közigazgatás 1934/16, p:5, lásd még: Mezey-Pomogyi-Tauber: id.mű, p: 225-226.

²² Pomogyi László: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon, Osiris-Századvég Kiadó, 1995, p:282-290.

²³ Pomogyi László id. mű, p: 198, a 198.892/1931.BM számú rendelet.

²⁴ Mezey-Tauber: A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdései, in: Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum. A körrendelet kiegészítését közli: csendőrségi Közlöny 1938.12.9. számú pótlék (a cigány gyanúsított feljelentéséhez csatolni kell az utjelenyomatát is! Szerz)

²⁵ Purcsi Barna Gyula: id.mű, p: 56-89

²⁶ Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945., Cserépfalvi Kiadó, 1992, p: 61.

²⁷ Lásd a kötet túlélőkkel készült interjúit, például Murzsa Miklósné, Feller Piroksa, stb.

²⁸ Roma Holocaust, Roma Sajtóközpont, 2001, p: 108-110, Soproni Hírlap, Somogyi Újság.

²⁹ Karsai László: id.mű, p: 87.

- ³⁰ Lásd jelen kötet: települések-események fejezet.
³¹ Lásd jelen kötet: települések-események fejezet.
³² Lásd jelen kötet: települések-események fejezet.
³³ Lásd jelen kötet: települések-események fejezet.
³⁴ Lásd jelen kötet: települések-események fejezet.
³⁵ Lásd jelen kötet: települések-események fejezet.
³⁶ Michael Sinclair Stewart kutató közlése.
³⁷ MOL XX-5 d/BfV 1478/1956 (109 d).
³⁸ Lásd jelen kötet interjút és a települések-események fejezetet.
³⁹ Mezey-Pomogyi Tauber: id.mű, p: 205-206.
⁴⁰ Karsai László: id.mű, p: 124.
⁴¹ Lásd jelen kötet interjút és a települések-események fejezetet.
⁴² Lásd jelen kötetben Szita Szabolcs tanulmánya.
⁴³ Lásd jelen kötetben Szita Szabolcs tanulmánya.
⁴⁴ Lásd jelen kötetben Ury János tanulmánya.
⁴⁵ Lásd jelen kötetben települések-események fejezet.
⁴⁶ Lásd Lendvai Ilona vallomása jelen kötetben.

Pharrajimos utóélete Magyarországon

- ⁴⁷ Pomogyi László: id.mű.
⁴⁸ Karsai László: id.mű.
⁴⁹ Pomogyi László: id.mű.
⁵⁰ Karsai László: id.mű.
⁵¹ Mezey-Tauber: id.mű.
⁵² Puresi Barna Gyula: id.mű.
⁵³ Lásd jelen kötet interjút és a települések-események fejezetet.
⁵⁴ Roma Holocaust, Roma Sajtóközpont, id.mű.
⁵⁵ Karsai László: id.mű.
⁵⁶ Saghly Erna: A magyarországi cigányság története a Holocausttól az 1961-es párthatározatig – A politika tükrében (Szakdolgozat, ELTE BTK. Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, 1996. P.:42.)
⁵⁷ Lásd túlélők vallomásai.
⁵⁸ Lásd települések-események fejezet.
⁵⁹ Holocaust Dokumentációs Központ kiállítása a jeltelen cigány tömegsírokról, 2004.
⁶⁰ Michael Sinclair Stewart kutató közlése.
⁶¹ Lásd túlélők vallomásai.
⁶² Karsai László: id.mű.

Cigányellenes javaslatok és razziaák Pest megyében Endre László alispánsága idején

- ⁶³ Pomogyi László: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Osiris-Századvég, Bp. 1995. 77-78.p.
⁶⁴ Pomogyi László: A cigányság történelme közigazgatási vonatkozások tükrében. „József főherceg történeti szimpózium”. [http://www.romaweb.hu/romaweb/index.jsp?p=tortenelem]
⁶⁵ A 257.0001928. B.M.sz. körrendelet. A kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről. In: MCD. 200-201.p.
⁶⁶ Pomogyi, im. 11.p.
⁶⁷ A 151.0411917. B.M.sz. körrendelet, VII. fej. „...Azoknak a nyilvántartásba vett cigányoknak, akik időlegesen helyhez kötött, rendes vándor-foglalkozást űznek, mint a teknővájók, favágók, kosárfonók, szénégetők és egyéb hasonló munkásoknak, minden lehető módon segítségére kell lenni, hogy a tél folyamán foglalkozásukat –

megfelelő igazolvánnyal ellátva – kellő ellenőrzés mellett akadály nélkül folytathassák.”

⁶⁸ A letelepült cigányok vándoripari és házalási tevékenységének korlátozásáról szóló 141.1131931. K.M. sz. rendelet. Ld. még: A cigányok vándoripari és házalási engedélyéről szóló 192.304.1931. B.M.sz. rendelet. MCD 207–208.p.

⁶⁹ Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban PML) IV.408-b Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispáni ált. iratok, 1928. 3405. (M. kir. Belügyminiszter VIII. Szám: 159.200/1927VIII.)

⁷⁰ Uo. "Tervezet. Cigányok és más személyek kóborlásának megszüntetése." (1.§.)

⁷¹ Uo. 4.§

⁷² Uo. 5.§.

⁷³ Uo. 6-7.§.

⁷⁴ Uo. 9.§. „B” pont.

⁷⁵ „A kóborcigányok gyermekeinek állami gyermekmenhelyekbe való elhelyezéséről” szóló 86.4711916. B.M.sz. rendelet; ld. még: 76. 3341908. sz. belügyminiszteri határozatot. MCD 210,211.p.

⁷⁶ Pomogyi, A cigányság történelme... ih.

⁷⁷ Fraser, Sir Angus: A cigányok. Osiris K. Bp., 2000. 229.p. és:

Jourdan, Laurence: Long Pursuit of Racial Purity. (Gypsy Hunt in Switzerland.) Le Monde Diplomatique, October, 1999. [http://www.monde-diplomatique.fr]

⁷⁸ Tervezet... PML uo. 12.§.

⁷⁸ 257.0001928.B.M.sz. körrendelet „A kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről.” (4.pont) MCD 200-202.p.

⁷⁹ In: Pomogyi László: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.

Osiris-Századvég, Bp. 1995. 152.p.

Dologházra ítélt elkövetők Magyarországon 1923 – 1940 között.

Év	Jogerősen elítéltek száma	Dologházba utaltak száma	Ez %-ban
	összesen	összesen	
1923	58 839	25	0,042
1924	59 479	38	0,063
1926	40 537	24	0,059
1929	42 696	11	0,025
1932	45 115	9	0,019
1935	48 570	13	0,026
1938	50 948	6	0,011
1940	56 351	11	0,019

⁸¹ Magyar alkotmánytörténet. Osiris K. Bp. 1999. 247-248.p.

⁸² PML IV.485-b. 1928. 3405. (39051928.kig.sz. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja. Tárgy: A cigányügy szabályozása. Határidő: február 15.)

⁸³ Uo. (5061928.kig.sz.1928.febr.1. A ráckevei járás főszolgabírája)

⁸⁴ Uo. (6081928.kig.sz.1928.márc.7. Pomázi járás főszolgabírájától)

⁸⁵ Uo. (3481928.kig.sz. 1928.jan.23. A dunavecsei járás főszolgabírájától)

⁸⁶ Uo. (1169.sz.kig.1928. 1928.febr.10. A központi járás főszolgabírája)

⁸⁷ Uo. (3881928.kig.sz. 1928.febr.8. Abonyi járás főszolgabírájától)

⁸⁸ Uo. (4131928.kig.sz. 1928.febr.1. A nagykovácsi járás főszolgabírájától)

⁸⁹ Hancock, Ian: A Brief Romani Holocaust Chronology. Open Society Institut, Budapest. [http://www.osi.hurppholocaust.html]

⁹⁰ PML, uo. (642/1928. kig, sz. 1928. febr.22. A kiskőrösi járás főszolgabírája)

⁹¹ Uo. (39051928.kig.sz. 1928.febr. 11. A kiskunfélegyházi járás főszolgabírájától)

⁹² Uo. (4061928.sz. 1928.március 10. Alsódabasi járás főszolgabírájától)

⁹³ Uo. (8281928.kig.sz. 1928.febr.28. A monori járás főszolgabírájától)

⁹⁴ PML. Uo.(6021928. kig. sz. 1928.jan.23. A kalocsai járás főszolgabírájától)

⁹⁵ Uo. (63528 kig. sz. 1928. február 14. A gödöllői járás főszolgabírájától).

- ⁹⁶ Vági Zoltán: Endre László. Fajvédelem és bürokratikus antiszemitizmus. In: Tanulmányok a Holokausztról. Szerk.: Randolph L. Braham. Balassi K., Budapest, 2002. 98.p.
- ⁹⁷ Mária Terézia 1769-es rendelkezésében a gyermekek mezítelenségéről olvashatunk: „...Szintén ugyanazon fent említett császári és királyi felség akarja, hogy a cigányok gyermeki ne merészellenek lakásukból mezítelenül kijönni, ellenkező esetben elrendeli, hogy a szülőket testi fenyítékben részesítsék, a gyermekeket pedig fogják be, és vesszőzzék, vagy korbácsolják meg.” MCD 85.p.
- ⁹⁸ Uo. (6351928.február 21. A gödöllői járás főszolgabírájától)
- ⁹⁹ [Megjegyzés: Endrének a munkatáborokra vonatkozó elképzelése – a sterilizációtól eltekintve – szinte megismétlődik egy a népi demokratikus Belügyminisztériumnak a cigánykérdés rendezésére tett, 1952-es belső javaslatában.] Ld.: Purcsi Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés megoldására az 50-es évek Magyarországon. Beszélő, III. folyam, VI. évf. 6.sz. 2001. június. 30.p.
- ¹⁰⁰ Endre László: A kóborcigány-kérdés rendezése. Magyar Közigazgatás, 1934. 16.sz. 5. p. In: MCD 225-226.p.
- ¹⁰¹ Vassányi István: Cigánykódex. Magyar Közigazgatás, 193644, 193646, 193647. sz.
- ¹⁰² Ld. Fraser, im. 134, 144.p.; és a 15.0001916. BM. Eln.sz rendeletet; és:
- Erdős Kamill cigánytanulmányai. Békéscsaba, 1989. 57.p.
- ¹⁰³ Heuß, Herbert: A szinti és romaüldözés politikája Németországban (1870-1945.). In: Szintik és romák a náci rendszer idején. A „fajelmélettől” a légerekig. Centre de Recherches Tsiganes, PONT K. Bp.2001. 31-32.p.
- ¹⁰⁴ Pozsony vármegye alispánjától 113701916. Ld. MCD 191.p.
- ¹⁰⁵ Pomogyi László, im. 64-69. p.
- ¹⁰⁶ Mezey Barna – Tauber István : A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdései. In: Acta Facultatis Politico – Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus XXIII. Bp.1980. 230.p.
- ¹⁰⁷ Pomogyi, im.67-68.p.
- ¹⁰⁸ Vági Zoltán: Endre László. Fajvédelem és bürokratikus antiszemitizmus. In: Tanulmányok a Holokausztról. Szerk.: Randolph L. Braham. Balassi K., Budapest, 2000. 113, 115.p.
- ¹⁰⁹ Pomogyi, im. 68.p.
- ¹¹⁰ BFL IV. 402-a. Központi Járas főszolgabírájának iratai. Ált. közigazgatási iratok. 110291939. Kóborcigányok összeírása és megrendszabályozása. (Szám: ad I. 140591939. kig.)
- ¹¹¹ Lévai Jenő: Endre László a magyar háborús bűnösök listavezetője. Müller Károly K. Kiadó Vállalat, Bp.,1945. 50.p. és
- Braham, Randolph L.: A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. Belvárosi Könykiadó Bp., 1997.I. 458-459. p.
- ¹¹² Vági, im. 93-94, 125.p.
- ¹¹³ Vági, im.
- ¹¹⁴ Pest Vármegye Hivatalos Lapja, 1939.18.szám. 22.659-1939.kig.sz. Vándorcigányok összeírása és megrendszabályozása. Bp.1939. április 24.
- ¹¹⁵ BFL IV. 402-a. 110291939. 82911939.kig.sz. (Pest vármegye központi járásának főszolgabírája)
- ¹¹⁶ Uo. 1951939.(M.kir. Budapesti I. Csendőrkörület. Pestszentimrei gy. őrs.)
- ¹¹⁷ Uo. 1061939.(Dunaharaszti őrs.)
- ¹¹⁸ Uo. 735bűn. 1939. (Rákoskeresztúri őrs.)
- ¹¹⁹ Uo. 137/1939. (Soroksári őrs.)
- ¹²⁰ Uo. 92341939. kig. Tárgy: Vándorcigányok összeírása és megrendszabályozása. (Pest vármegye központi járásának főszolgabírája.)
- ¹²¹ Uo. 92841939. (Pest vármegye központi járásának főszolgabírája.)
- ¹²² Uo. 25.898/1939.kig. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja.)
- ¹²³ Uo. 279601939. kig. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja.)
- ¹²⁴ Uo. 9234/1939. kig. (Rákoshegy község előljáróságától.)
- ¹²⁵ Uo. 6024/1939. kig. (Pestújhely nagyközség előljárósága.)
- ¹²⁶ Uo. 8176/1939. (Pestszentimre község előljáróságától.) és 11.246/1939.sz. (Csepel község előljáróságától.)

- ¹²⁷ Uo. 7383/1939. (Soroksár község előljáróságától.)
- ¹²⁸ Uo. 6236/1939. (Sashalom község előljáróságától.) és 8988/1939 kig. sz. (Rákosszentmihály község előljáróságától.)
- ¹²⁹ Uo. 1.27960/1939.kig. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja); 11029/1939 (Központi járás főszolgabírája.); I. 22.659/1939 (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjától.)
- ¹³⁰ Uo. 11029/1939. (Központi járás főszolgabírája.)
- ¹³¹ Uo. 3848/1939. kig. sz. (Cinkota község előljáróságától)
- ¹³² Uo. ad 8096/1941. kig. (A központi járás főszolgabírája.)
- ¹³³ Uo. M. kir. Budapesti I.csendőrkörület.104/1939. (Dunaharaszti őrs); 17/1939.(Szakaszs-parancsnok – Soroksár); 195/1939 (Pestszentimrei őrs); 130/1939 (Rákoskeresztúri őrs).
- ¹³⁴ Uo. 137/1939. (Soroksári őrs.)
- ¹³⁵ Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség, VKF 2. Kossuth K. Bp.1971. 87.p.
- ¹³⁶ Budapest Főváros levéltára, ih. 53.763/1939.kig. sz. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja.)
- ¹³⁷ Uo. 11.029/1939. (A központi járás főszolgabírája.)
- ¹³⁸ PML, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai, ált. közigazgatási iratok IV.408-b. 14.399/1944.. Kóborcigányok ellenőrzése. (Ad. 2601/1940. kig. A Kunszentmiklósi járás főszolgabírájától)
- ¹³⁹ Uo. 5628/1941 .kig. (A budakörnyéki járás főszolgabírája)
- ¹⁴⁰ Uo. 2134. kig.1941.kig. (A Dunavecsei járás főszolgabírája.) [Ugyanezen a számon válaszol az alispán 28.202/1941. kig. és II. 39.580/1941. sz. sürgetésére.]
- ¹⁴¹ Uo. 4981 1941. kig. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye monori járásának főszolgabírája.); 2301/1941. kig.szám. (A ráckevei járás főszolgabírájától.)
- ¹⁴² 4981/1941. kig. (A monori járás főszolgabírájától)
- ¹⁴³ Uo. 4731/1942. (fogalmazvány)
- ¹⁴⁴ Idézi: Pomogyi, im. 68.p.
- ¹⁴⁵ PML, ih. 5429/1942. kig. (A gödöllői járás főszolgabírája)
- ¹⁴⁶ Uo. 3569/1942. kig. sz. (A monori járás főszolgabírájától)
- ¹⁴⁷ Uo. 2977/1942. kig. sz. (A nagykátai járás főszolgabírájától)
- ¹⁴⁸ Uo. ad 7.033/1942. kig. (A központi járás főszolgabírája)
- ¹⁴⁹ Uo. 15.834/1942. pm.sz. (Esztergom szab.kir. megyei város polgármes-terétől)
- ¹⁵⁰ (A központi járás főszolgabírája) 20.204/1942. sz. és az ad 7.033/1942. számon
- ¹⁵¹ (A kiskőrösi járás főszolgabírája, 2x) 8.262/1942.kig.sz. és 3.047/1942.kig.számon
- ¹⁵² Uo.1964/1942. kig. (A dunavecsei járás főszolgabírájától)
- ¹⁵³ Uo.4305/1943. kig. sz. (fogalmazvány)
- ¹⁵⁴ Uo. 15.554/1943. kig. [III. hó 31.]számon
- ¹⁵⁵ PML uo. 6.170/1943.kig. (Pest vármegye központi járásának főszolgabírájától)
- ¹⁵⁶ Uo. 4.166/1943. (Tolna vármegye alispánja); 11.379a/1943. (Heves vármegye alispánja); 5.313/1943. (Fejér vármegye alispánja); 4581-1alisp. 1943 szám. (Csongrád vármegye alispánjától); 12.160 ki. 1943. szám. (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánjától); 1943. (Csanád-Arad-Torontál vármegyék alispánjától)
- ¹⁵⁷ Uo. 2.677/1943.kig.sz. (A kiskőrösi járás főszolgabírája)
- ¹⁵⁸ Uo. ad 2.454/1943.kig.sz. (Az abonyi járás főszolgabírájától)
- ¹⁵⁹ Uo. 4.438/1943.kig. (A gödöllői járás főszolgabírája)
- ¹⁶⁰ Uo. ad. 3.475/1943.kig. (A monori járás főszolgabírájától)
- ¹⁶¹ Uo. 2677/1943. kig. sz. (A kiskőrösi járás főszolgabírája)
- ¹⁶² Uo. 14.399/1944..kig.sz. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja)
- ¹⁶³ Uo. ad 3013/1944.. kig. sz. (A nagykátai járás főszolgabírájától); 2.305/1944.. kig. sz. (A monori járás főszolgabírája)
- ¹⁶⁴ Uo. ad 3.013/1944.. kig. sz. (A nagykátai járás főszolgabírájától)
- ¹⁶⁵ Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez (Iratok a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei levéltárból) Kiadja a Magyar Auschwitz Alapítvány - Holocaust Dokumentációs Központ, Bp. 1994. 17-18. p.
- ¹⁶⁶ Lévai Jenő: Endre László a magyar háborús bűnösök listavezetője. Müller Károly K. kiadó Vállalat, Bp.,1945.. 50.p. és

- Braham, Randolph L.: A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. Belvárosi Könykiadó Bp.,1997. I. 458-459.p., I.k., 513.p.
- ¹⁶⁷ Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez.(Iratok a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei levéltárból) 18.p.
- ¹⁶⁸ Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. Kossuth K. Bp., 1974. 193, 356. p.
- ¹⁶⁹ Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz. RTV-Minerva-Kossuth. 1982. 100-101.p.
- ¹⁷⁰ Braham, im. I.k 402, 404.p.

A várpalotai és Inota-Grábler tói cigány tömeggyilkosságok története 1945. január végén

- ¹⁷¹ Ezt a névjegyzéket sajnos még nem találtam meg.
- ¹⁷² Farkas Gábor: Fejér megye és Székesfehérvár város közigazgatása 1944.. március 19-től 1945.. végéig. Levéltári Szemle, 2. 1965.
- ¹⁷³ Csoknyai Pál ezredes kéziratot naplója. Fejér Megyei Levéltár.
- ¹⁷⁴ Helyesen: Nemzeti Számonkérő Különítmény
- ¹⁷⁵ Fejér Megyei Levéltár: Visszaemlékezések gyűjteménye.
- ¹⁷⁶ Vagyis január 22-én.
- ¹⁷⁷ Nemzeti Számonkérő Különítmény
- ¹⁷⁸ Közli: Szegő László. Mozgó Világ, 1983. 12. sz. 58-66. o.
- ¹⁷⁹ BM 166.923/1945.. sz. rendelete, Győr-Sopron Megyei Levéltár, alispáni iratok. 2123/1945..
- ¹⁸⁰ Fekete István csendőr főörzsőrmesterrel.
- ¹⁸¹ Ács Ferenc.
- ¹⁸² Január 23-án.
- ¹⁸³ December 24-én.
- ¹⁸⁴ Helyesen: Különítmény.
- ¹⁸⁵ Budapest Főváros Levéltára, Nb. VII.3327/1948.
- ¹⁸⁶ Budapest Főváros Levéltára, BV 10.501125/1950.
- ¹⁸⁷ Budapest Főváros Levéltára.
- ¹⁸⁸ Budapest Fővárosi Levéltár, Kemenesi bnre és tsai. ügye NOT.I. 8297/1946.
- ¹⁸⁹ Nb. 102/1946/16. szám, 1946. augusztus 16-án, Veszprém.
- ¹⁹⁰ Dr. Radó Endre csendőr százados, a NSzK katonai nyomozó alosztálya vezetőjének vallomása PRO (politikai I rendészeti osztály, az ÁVÖ elődje) részére 1946. január 9-én.
- ¹⁹¹ Helyesen: Különítmény
- ¹⁹² Veszprém megyei Levéltár, Várpalota nagyközség iratai. 456/1945..

A romák egyik vesztőhelye, a komáromi Csillagerőd 1944. őszén

- ¹⁹³ Kohn Andor pl. december 11. és 14. között gyalogmenetben kísérték a budapesti toloncházból Komáromba. Innen Dunaszerdahelyre hurcolták tovább, de megszökött. Deportáltakat Gondozó Bizottság /DEGOB/ 1742. sz. jegyzőkönyve a Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjteményben,
- ¹⁹⁴ Adataik részletesen Hetényi Varga Károly: Akiket üldöztek az igazságért c. kötetében. Ecclesia Budapest, 1990.
- ¹⁹⁵ Kecskés László: Komárom, az erődök városa. Zrínyi Katonai Kiadó, 1984. 220. o. Téves A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom kislexikon közlése (Kossuth Könyvkiadó, 1987. 262-263. o.), hogy a Duna két partján levő erődrendszer internálótáborként szolgált. 1945. nyarán az erődöket ismét felhasználták: a Csillagerődben az elfogott nyilasok internálótáborába, az Igmándi erődben a Nyugatról hazatértek ún.szűrőtáborába működött.
- ¹⁹⁶ Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. (Iratok a Komárom - Esztergom megyei

- levéltárból.) Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ kiadása Budapest, 1994. 44-46. o.
- ¹⁹⁷ Karsai Elek – Karsai László: A Szálasi-per Reform, 1988. 413. o.
- ¹⁹⁸ Berey Géza: Hitler – Allee. Gondolat, 1979. 107-109. o.
- ¹⁹⁹ Berey flossenbürgi rabszáma 35 938 volt. Fogolytársai közt említi Bónis Áron unitárius lelkipásztort, Budai József újdíki cipészt, Sümegi Ignác apci vegyeskereskedőt, dr. Sombor-Schweinitzer József volt budapesti rendőrfőkapitány-helyettest, dr. Király Izidor székesfehérvári ügyvédet, az írnokként dolgozó Keresztes – Fischer Ferenc volt belügyminisztert, Tolnai József pécsi szociáldemokrata párttitkárt.
- ²⁰⁰ Első említése Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez 3. köt. 1944.. június 26 – október 15. A MIOK kiadása, 1967. 303. o.
- ²⁰¹ November 14-én Dachauban, onnan Dautmergenbe szállították. A szenvedéseket nem élte túl.
- ²⁰² Új Hang, 1955. március 3. sz. 52 – 53. o.
- ²⁰³ Túlélők emlékezeitől idéz Vadász Ferenc: Kritika, 1985. november 11. 26-27. o. A kutatás szerint Dachaubba deportálták a sátoraljaújhelyi foglyokból Braun Sándor debreceni tisztviselőt, Augsburgba, majd Landsbergbe Erdős László gépészmérnököt, Dachaubba, onnan Buchenwaldba Wetzler Benőt. A Kassa környékéről származó ötvenhat politikai elítéltnek a fele (a férfiak egy része nem koncentrációs táborba, hanem a 383. sz. különleges munkásszázadba került) érte meg a háború befejezését.
- ²⁰⁴ Börtönfelkelés. Sátoraljaújhely, 1944.. március 22. Szerk. dr. Székely Klára. Budapest, 1994. 219 –220. o.
- ²⁰⁵ Ugyanott. Lombos Márton visszaemlékezése.
- ²⁰⁶ A gépirásos levél a komáromi Klapka György Múzeum gyűjteményében található. A betekintést és további adatok megismerését Számadó Emese múzeumvezető úrhölgynek köszönöm.
- ²⁰⁷ A német megszállók a deportálást hivatalosan „munkás áttelepítésnek” nevezték.
- ²⁰⁸ A fogollyá lett egyháziak között volt Benkő István lelkész, Budapest, (a Gestapo fogta el), Bilkei Ferenc plébános, Székesfehérvár-felsőváros (Gestapo), Camplin Iván káplán, Bánokszentgyörgy, Eglis István lelkész, Budapest, (Gestapo) Gojnik Imre plébános, Szigetvár, Király József esperes plébános, országgyűlési képviselő Csicsó (Gestapo), Laposa Iván evangélikus lelkész, Tötkeresztúr, Lestár István apátplébános (Komárom), Málek Bálint plébános, Kísszabadka, Neményi Lajos prépost, az Új Fehérvár c. egyházmegyei lap szerkesztője (Gestapo), Pör (Bauer) József apátplébános, Bonyhád (Gestapo), dr. Proity Márton lelkész, püspöki tanácsos, Székesfehérvár-Maroshegy (Gestapo), Pungucz Antal örmény szertartású rk. lelkész, Budapest, dr. Somogyi Antal plébános, Kishér, Szivák Emil református lelkész, Jolsva, Tárnok Gyula református lelkész, Marcalkeszi.
- ²⁰⁹ 2003. november 22-én Tatabányán újratemették Drebal József, Fekete Ernő, Heller József és Navara Imre elhurcolt szakszervezeti vezetők Dachauból hazahozott hamvait. Tovább 21. évf. 2. (57.) szám 2003. december, 1. o.
- ²¹⁰ Börtönfelkelés. Id. mű. 219. o.
- ²¹¹ Ugyanott.
- ²¹² Ligeti László: Múltakra emlékezve. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 141. o.
- ²¹³ Kozári József megyesköváci lakos elhurcolásáról, komáromi megpróbáltatásairól Daróczi Ágnes részletes interjút közli Polgárjogi Füzetek II. évf. 1. sz. 4. füzet 45-48. o.
- ²¹⁴ Vajda Rozália visszaemlékezése. Népszabadság, 2000. augusztus 5.
- ²¹⁵ Hajdu György gépészmérnök emlékezése. 168 óra, 2001. április 5. 49. o. Cigány foglyok visszaemlékezései a Tények, adatok a cigányok háborús üldöztetésének (1939 - 1945.) tanintézet feloldozásához c. kötetben (Szerk. Szita Szabolcs Budapest, 2001.) 80 - 97. o.
- ²¹⁶ Porrajmos. Roma Sajtóközpont könyvek, 2. Budapest, 2000. 58. o.
- ²¹⁷ Érsek János komáromi lakosnak készült levél a Klapka György Múzeum gyűjteményében. Neményi felelős szerkesztőt október 20-án a Gestapo vette őrizetbe. December 7-én Komáromból szabadult, a deportálást elkerülte.
- ²¹⁸ Harsányi János: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Zrínyi Katonai Kiadó, 1969. 618. o.
- ²¹⁹ M. kir. Rendőrség komáromi kapitánysága Szig. biz. 92/7-1944., Közbiztonsági helyzetről jelentés. Közli Ember Mária: Ide is gyűtt az ablakra a csendőr... Magyar Nemzet, 1984. október 21.
- ²²⁰ Részlet A pécsi partizánper vértanúi c. kéziratból a komáromi Klapka Múzeum gyűjteményében, 30. o.
- ²²¹ Ego sum gallicus captivus. Francia menekültek Magyarországon Európa Könyvkiadó, 1980. 85. o.
- ²²² Győri Munkás, 1947. április 4.

- ²²³ Pl. a közeli Mezőőrsről vagy Győrszentmártonból.
- ²²⁴ Karsai László: Cigánykérdés Magyarországon 1919-1945.. Űt a cigány Holocausthoz Cserépfalvi, 1992.
- ²²⁵ Népszava, 1984. november 17.
- ²²⁶ A komáromi Klapka György Múzeum gyűjteményében.
- ²²⁷ Keszegh Zoltán emlékezése (időpont nélkül) a komáromi Klapka György Múzeum gyűjteményében.
- ²²⁸ Magyar vasutak a II. világháború éveiben. A visszaemlékezések alapján összeállította és kiegészítette: Lovas Gyula. Vasúthistoriai könyvek Budapest, 1996. 267. o.
- ²²⁹ Id. mű. 128., 130. o.
- ²³⁰ 1944. április elején a Honvédelmi Minisztérium nyilvántartásában összesen ötezer lengyel katonai internált, ill. polgári személy szerepelt. Godó Ágnes: Magyar - lengyel kapcsolatok a második világháborúban Zrínyi Katonai Kiadó - Kossuth Könyvkiadó, 1976. 113. o.
- ²³¹ Albert Knoll levéltáros (Dachau) adatai alapján.

„ORAL HISTORY” – Az emlékezetben élő történelem

A holocaust a cigány népköltészetben

- ²³² Mészáros György: A magyarországi cigányság, és társadalmi beilleszkedésének néhány problémája, Hevesi Művelődés, 1972. 1-2. sz.
- ²³³ Rüdiger VOSSSEN: Zigeuner, Catalog zur Ausstellung des Hamburgischen Museums für Völkerkunde, 1983.
- ²³⁴ VOSSSEN, i. m.
- ²³⁵ VOSSSEN, i. m.
- ²³⁶ KOZÁK Istvánné dr.: A cigány lakosság beilleszkedése társadalmunkba, Reflektor, 1983.1. sz.
- ²³⁷ VOSSSEN, i. m.
- ²³⁸ KOZÁK Istvánné dr., i. m.
- ²³⁹ SZÉKELY Józsefné, sz. 1930., Zalaegerszeg. - Az eredeti cigány szöveg: Ando novemberi, harmadikán avile pala amende e nyilassa taj e singale. Phende, te kidas khetane e savoren taj v' ame, ke kísírín ame te keras butji. De na kothe ingerde ame, hanem ari po vasuto. Ande vagonetozinde ame thaj kade ingerde ame ande Komaroma. Kana kothe reslam andi Komaroma, e romen kidíne amendar, amen e savorencá külön. Kothe samas trin kurke ande Komaroma. Le nyilassa alandojan marenas ame, singrenas ande amende. Ve savoren marenas: Malavnas le, te zanas te hanaste, rovljanca marenas le. Sas, kaske vast phagenas, sas, kaske selduj punre phagle, kade marde les. Ando zuva samas, ando gunuj samas taj ando paji. Kothe merenas e terne savora; kon ande serand sas, sa. Taj v' e phure manusa, mule bokhatar, but zene. Apal le nilassa sudenas le mulen avri e furkenca pe vurdona taj ingrenas le varekaj. Ci zanav, kaj. Ingerdine ame...Pe romende pala kodo Dachauvo kevetkezindas.
- ²⁴⁰ BALOGH Gyula, sz. 1926., Rákospalota. - Az eredeti cigány szöveg: Sas kodo lagero, krujal pajesa thaj villanyaramno droto túskeso krujal. Valogatinde ame avri. Kon po stungo rig zalas, kodoles mudarde. Ek tisto, namcicko, SS-o, v' amenge kodo phendas: Tume kathe avlan, de kathar palpale naj dróm, kathar aba tume khatik ci zan!... Sako kurko vizitre trade amen, nanges. Mindig licarde amen, mindig variso inekciavo dine... Jaj, kodo Mengele! Hod i phuv te sudel les opre! Te na fogadij les i phuv ande peste! Soha kasavo kedetlenno manus nas andi luma!
- ²⁴¹ SZÖNYI János: A cigányok sorsa a fasizmus éveit alatt, Cigányok - honnét jöttek, merre tartanak?, Kozmosz Könyvek, Bp. 1983
- ²⁴² VOSSSEN, i. m.

TELEPÜLÉSEK, ESEMÉNYEK

- ²⁴³ (Pl: Karsai László valószínűsíti Baranya, Somogy, Zemplén megyék cigány lakta településeinek érintettségét, az ott lakók gettóba zárását - korabeli dokumentumokra hivatkozva.)

Köszönetnyilvánítás:

Kötetünk a Magyar Művelődési Intézet,
a Romaversitas Alapítvány,
a Romédia Alapítvány,
a Roma Polgárjogi Alapítvány együttműködésével jöhetett létre,
az Oktatási Minisztérium Hátrányos Helyzetű és Roma Gyermekek Integrációjáért Felelős
miniszteri biztos,
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Külön köszönetünket fejezzük ki a megjelenéshez nyújtott segítségért:
Mohácsi Viktóriának – Európa Parlamenti képviselőnek, volt miniszteri biztosnak,
Katona Artilának, a Szombathelyi Múzeum tudományos főmunkatársának,
Bernát Gábornak, a Roma Sajtóközpont igazgatójának és munkatársainak,
Balogh Krisztinának, Sánta Máriának és Balogh Anitának,
Kállai Henriknek, Kovács Jánosnak,
Open Society Institute - a kutatáshoz nyújtott anyagi támogatásukért,
a B.M Rendőrségi Múzeumának,
a Hadtörténeti Múzeum Fotótárának,
a Néprajzi Múzeum Fotótárának,
Nagyezsda Demeternek, Moszkva,
Romani Rosenak, Heidelberg, Dokumentations und Kulturzentrum Deutscher Sinti und
Roma,
Herbert Heuss, Heidelberg,
Dr. Bódi Zsuzsának, Magyar Művelődési Intézet,
a Romano Than honlap szerkesztőinek (www.romanothan.ro),
Michael Sinclair Stewartnak, London,
Fekete Doboz Alapítványnak,
Bundes Archivum, Koblenz,
Márványi (Péter) Györgynek,
Rádai Eszternek, az Élet és Irodalom szerkesztőjének,
Szuha Péternek és Kőszegi Editnek, a Néprajzi Múzeum munkatársainak,
az Országos Levéltárnak,

valamint a kötethez interjút adó valamennyi túlélőnek.
Bársony János – Daróczi Ágnes